

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВОРОНА Лариса Іванівна

УДК 374:37.014:37.012]”199/200”(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОБЛАСНИХ
ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

011 – Освітні, педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Л. І. Ворона

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор, академік
Національної академії педагогічних наук України **КУРИЛО Віталій**
Семенович

Лубни – 2024

АНОТАЦІЇ

Ворона Л. І. Науково-методологічні засади діяльності обласних закладів позашкільної освіти України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 011 – «Освітні, педагогічні науки». – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Лубни, 2024.

У дисертації цілісно та всебічно досліджено науково-методологічні засади діяльності обласних закладів позашкільної освіти України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., сутність яких полягає у максимальному залученні державою всіх інституцій системи національного освітнього простору до формування особистості українського громадянина, що відповідав би потребам сучасного суспільного розвитку в умовах геополітичного злому на Сході Європи.

У дисертаційній роботі *вперше*: визначено науково-методологічні засади діяльності обласних закладів позашкільної освіти (на прикладі Полтавської, Сумської та Кіровоградської областей) в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.; на основі аналізу історико-педагогічних джерел та фактів розвитку позашкільної освіти в Україні виокремлено основні періоди формування позашкілля: I період – передумови виникнення (X – XV ст.); II період – зародження позашкільної освіти (XVI – XVIII); III період – інституційне становлення (XIX – початок ХХ ст.); IV період – розвиток системи позашкільної освіти як невід’ємної ланки освітньої системи України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.); виділено етапи інституційної еволюції системи позашкільної освіти в досліджуваному періоді кінець ХХ – початок ХХІ ст.: 1991 – 2000 рр. – трансформаційний, пострадянський; 2000 – 2014 рр. – становлення та модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні; 2014 рік по теперішній час – новітній, пов’язаний із процесами децентралізації влади в регіонах; виявлено особливості функціонування та стан діяльності закладів позашкільної освіти Полтавської, Сумської, Кіровоградської

областей, як наукових, виховних, освітніх осередків розвитку позашкілля в Україні кінець ХХ – початок ХХІ ст.; виокремлено 4 організаційні підходи до формування сучасної державної політики позашкілля в регіонах України (державно-домінуючий, публічно-рівноцінний, муніципально-домінуючий, освітньо-інституційний); запропоновано кластерну модель модернізації системи позашкілля відповідно до сучасних вимог системи організаційної діяльності закладів позашкільної освіти в умовах розвитку територіальних громад; обґрунтовано сучасні тенденції формування та перспективи використання здобутків, кращого досвіду національно-патріотичного виховання позашкільної освіти України кінця ХХ – початку ХХІ ст. у сучасних умовах.

Подальшого розвитку в дослідженні набули: наукові уявлення щодо сутності понять «позашкільна освіта», «заклади позашкільної освіти», «національно-патріотичне виховання»; обґрунтування науково-методологічних основ функціонування закладів позашкільної освіти на прикладі Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей; напрями імплементації зарубіжного досвіду в практичну діяльність вітчизняних закладів позашкільної освіти.

До наукового обігу введено маловідомі педагогічному науковому загалу архівні статистичні дані, програмні матеріали діяльності органів місцевого самоврядування, матеріали щодо діяльності закладів позашкільної освіти Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей, які забезпечують усебічне дослідження теорії і практики розвитку позашкільної освіти України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Хронологічні межі дослідження складають 1991 – 2022 рр.

Нижня хронологічна межа (23 травня 1991 року) збігається з прийняттям Закону «Про освіту», який проголошує освіту як пріоритетну галузь соціально-економічного, духовного й культурного розвитку українського суспільства. Документ чітко визначив мету, принципи та завдання освіти: забезпечення всебічного розвитку особистості, яка є найвищою цінністю суспільства. В час початку демократичних змін в країні

закон окреслив головне завдання – виховувати кваліфікованих громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, розвинених інтелектуально, культурно, духовно. У статті 38 Закон України «Про освіту» було визначено сучасне бачення поняття позашкільної освіти та акцентовано увагу на тому, що вона є невід’ємною частиною структури освіти і направлена на розвиток здібностей, талантів, обдарувань дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх освітніх потреб та інтересів, духовних запитів, самореалізації у професійному визначенні. Таке бачення суті позашкільної освіти надає їй закладам особливого значення, дозволяє їм стати своєрідними осередками мотиваційного розвитку особистості, її самореалізації та професійного самовизначення.

Верхня хронологічна межа (2022 р.) зумовлена новою редакцією Закону України «Про освіту» (2017 р.), де чітко визначено, що невід’ємним складником системи освіти є позашкільна освіта (ст. 10). Ст. 14. Закону України «Про освіту» визначає мету позашкільної освіти – розвиток здібностей дітей та молоді у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, технічної та іншої творчості, здобуття ними первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності. У Законі України зазначено, що органи місцевого самоврядування створюють умови для доступності позашкільної освіти шляхом формування, утримання та розвитку мережі закладів позашкільної освіти відповідно до освітніх, культурних, духовних потреб та запитів населення. Цим пояснюється прагнення провести аналіз основних позитивних та негативних процесів, що відбуваються в системі позашкільної освіти країни у період децентралізації та в результаті діяльності органів місцевого самоврядування, які є засновниками комунальних закладів позашкільної освіти територіальних громад.

Джерельну базу дослідження складають: законодавчі та нормативні документи вищих органів влади стосовно освіти (Закони України, Укази Президента, Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України);

документи Міністерства освіти і науки України (листи, накази, положення); накази та листи департаменту освіти і науки обласних державних адміністрацій зазначених регіонів; програми розвитку закладів позашкільної освіти; архівні матеріали; наукові праці відомих педагогів, що розкривають теоретичні, методологічні, практичні основи позашкільної освіти; матеріали періодичних видань; інтернет-матеріали (сайти закладів позашкільної освіти та органів місцевої влади регіонів); статистичні матеріали, що відображають основні показники діяльності освітніх систем на регіональному та національному рівнях; матеріали науково-практичних конференцій різного рівня з проблем функціонування позашкільної освіти, що проводяться вітчизняними і зарубіжними національними та міжнародними науковими організаціями; аналітичні матеріали обласних закладів позашкільної освіти; статuti обласних закладів позашкільної освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що систематизовані результати дослідження частково використовуються та впроваджуються в освітній процес закладів позашкільної освіти Полтавської та Кіровоградської областей, у відділах освіти територіальних громад Полтавської області, використовуються в роботі зі здобувачами вищої освіти різного рівня ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» та Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Результати дослідження використовуються в освітньому процесі Національного центру «Мала академія наук України», Інституті обдарованої дитини (м. Київ).

Систематизовані та узагальнені положення, опрацьований матеріал, джерельна база дослідження можуть бути підґрунтям для подальших наукових досліджень з історії педагогіки та використовуватися при вивченні педагогічних дисциплін, укладанні освітніх програм та навчально-методичних посібників для закладів вищої освіти, системи післядипломної освіти педагогічних працівників.

Результати дослідження сприяють створенню та впровадженню в позашкільну освіту моделі функціонування закладів позашкілля відповідно до сучасних вимог системи організаційної діяльності закладів позашкільної освіти, оптимізації освітньої політики держави в позашкіллі у процесі становлення національної освітньої системи, модернізації державної освітньої політики на основі вдосконалення нормативно-правового забезпечення позашкілля.

Ключові слова: позашкільна освіта України, позашкілля, заклади позашкільної освіти, позашкільна педагогіка, вихованці закладу позашкільної освіти, методична робота, національно-патріотичне виховання, обласні заклади позашкільної освіти.

Vorona L. I. Scientific and methodological principles of activity of regional institutions of extra-curricular education of Ukraine at the end of the XX-th - at the beginning of the XXI st century. – *Qualifying scientific work on manuscript rights.*

Dissertation for the Degree of Doctor of Pedagogical Sciences, specialty 001 – “educational, pedagogical sciences”. – State institution “Luhansk National University named after Taras Shevchenko”. Lubny, 2024.

The dissertation holistically and comprehensively researches the scientific and methodological principles of the activity of regional institutions of extra-curricular education in Ukraine at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries, the essence of which is the maximum involvement by the state of all institutions of the system of the national educational space in the formation of the personality of the Ukrainian citizen, which would meet the needs of modern social development in the conditions of geopolitical breakdown in Eastern Europe.

In the dissertation work for the first time: the scientific and methodological principles of the activity of regional institutions of extra-curricular education (on the example of Poltava, Sumy and Kirovohrad regions) in the late 20th - early 21st centuries are determined; based on the analysis of historical and pedagogical sources and facts of the development of after-school education in Ukraine, the main periods of the formation of out-of-school education are singled out: I period - the prerequisites for its emergence (10th - 15th centuries); II period - the birth of extracurricular education (XVI - XVIII); III period - institutional formation (XIX - beginning of XX centuries); IV period - the development of the extracurricular education system as an integral part of the educational system of Ukraine (end of the 20th - beginning of the 21st century); the stages of the institutional evolution of the out-of-school education system in the studied period of the end of the 20th - beginning of the 21st century are highlighted: 1991 - 2000 - transformational, post-Soviet; 2000 - 2014 - formation and modernization of extracurricular education in independent Ukraine; 2014 to the present is the most recent year, connected with the processes of decentralization of power in the regions; the peculiarities of

functioning and the state of activity of extracurricular education institutions of Poltava, Sumy, and Kirovohrad regions as scientific, educational, and educational centers of extracurricular development in Ukraine at the end of the 20th - beginning of the 21st centuries were revealed; 4 organizational approaches to the formation of modern after-school state policy in the regions of Ukraine are distinguished (state-dominant, public-equal, municipal-dominant, educational-institutional); a cluster model of the modernization of the out-of-school system is proposed in accordance with the modern requirements of the system of organizational activity of out-of-school education institutions in the conditions of the development of territorial communities; modern trends in the formation and prospects of the use of gains, the best experience of national-patriotic education in extra-curricular education of Ukraine at the end of the 20th - beginning of the 21st century are substantiated. in modern conditions.

The research gained further development: scientific ideas about the essence of the concepts "out-of-school education", "out-of-school education institutions", "national-patriotic education"; substantiation of the scientific and methodological foundations of the functioning of out-of-school education institutions on the example of the Poltava, Sumy, and Kirovohrad regions; directions of implementation of foreign experience in the practical activities of domestic institutions of extracurricular education.

Archival statistical data, program materials of the activities of local self-government bodies, materials on the activities of after-school education institutions of the Poltava, Sumy, and Kirovohrad regions, little-known to the pedagogical scientific community, have been introduced into the scientific circulation, which provide a comprehensive study of the theory and practice of the development of after-school education in Ukraine in the second half of the 20th - beginning of the 21st century. .

The chronological boundaries of the study are 1991-2022.

The lower chronological limit (May 23, 1991) coincides with the adoption of the Law "On Education", which declares education as a priority branch of socio-

economic, spiritual and cultural development of Ukrainian society. The document clearly defined the purpose, principles and tasks of education: ensuring comprehensive development of the individual, which is the highest value of society. At the time of the beginning of democratic changes in the country, the law outlined the main task - to educate qualified citizens capable of conscious social choice, intellectually, culturally, and spiritually developed. Article 38 of the Law of Ukraine "On Education" defined the modern vision of the concept of out-of-school education and emphasized the fact that it is an integral part of the structure of education and is aimed at the development of abilities, talents, talents of children, pupils and students, satisfaction of their educational needs needs and interests, spiritual requests, self-realization in professional definition. Such a vision of the essence of out-of-school education gives special importance to its institutions, allows them to become unique centers of motivational development of the individual, his self-realization and professional self-determination.

The upper chronological limit (2022) is determined by the new version of the Law of Ukraine "On Education" (2017), which clearly defines that extracurricular education is an integral part of the education system (Article 10). Art. 14. The Law of Ukraine "On Education" defines the purpose of extracurricular education - the development of the abilities of children and youth in the field of education, science, culture, physical culture and sports, technical and other creativity, their acquisition of primary professional knowledge, abilities and skills necessary for their socialization , further self-realization and/or professional activity. The Law of Ukraine states that local self-government bodies create conditions for the availability of out-of-school education by forming, maintaining and developing network of after-school education institutions in accordance with the educational, cultural, spiritual needs and requests of the population. This explains the desire to conduct an analysis of the main positive and negative processes taking place in the country's out-of-school education system in the period of decentralization and as a result of the activities of local self-government

bodies, which are the founders of communal institutions of out-of-school education of territorial communities.

The source base of the study consists of: legislative and regulatory documents of higher authorities regarding education (Laws of Ukraine, Presidential Decrees, Resolutions and orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine); documents of the Ministry of Education and Science of Ukraine (letters, orders, regulations); orders and letters of the department of education and science of the regional state administrations of the specified regions; programs for the development of out-of-school education institutions; archival materials; scientific works of well-known teachers revealing the theoretical, methodological, and practical foundations of extracurricular education; materials of periodicals; Internet materials (websites of out-of-school education institutions and local authorities of the regions); statistical materials reflecting the main performance indicators of educational systems at the regional and national levels; materials of scientific and practical conferences of various levels on the functioning of extracurricular education held by domestic and foreign national and international scientific organizations; analytical materials of regional institutions of out-of-school education; statutes of regional institutions of out-of-school education.

The practical significance of the study is that the systematized results of the study are partially used and implemented in the educational process of extracurricular education institutions of Poltava and Kirovohrad regions, in the education departments of territorial communities of Poltava region, used in work with students of higher education of various levels of the "Luhansk National Taras University" Shevchenko" and Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko. The results of the research are used in the educational process of the National Center "Small Academy of Sciences of Ukraine", Institute of the Gifted Child (Kyiv).

Systematized and generalized provisions, processed material, source base of research can be the basis for further scientific research on the history of pedagogy and be used in the study of pedagogical disciplines, the compilation of educational

programs and teaching-methodical manuals for institutions of higher education, the system of postgraduate education of pedagogical workers.

The results of the study contribute to the creation and implementation of a model of the functioning of out-of-school institutions in accordance with the modern requirements of the system of organizational activities of out-of-school education institutions, optimization of the state educational policy in out-of-school education in the process of the formation of the national education system, modernization of the state educational policy based on the improvement of normative and legal support of out-of-school education.

Key words: after-school education of Ukraine, after-school, after-school education institutions, out-of-school pedagogy, pupils of an out-of-school education institution, methodical work, national-patriotic education, regional after-school education institutions.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, навчально-методичні посібники:

1. Ворона Л. І. Особливості діяльності обласних закладів позашкільної освіти України (Полтавська, Кіровоградська, Сумська області) : монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк»», 2022. 335 с.
2. Ворона Л. Програмно-проектне стимулювання розвитку позашкільної освіти в регіоні (на прикладі Кіровоградської та Сумської областей). Сталий розвиток територій: виклики та можливості : монографія / О. Ю. Бобровська, Т. А. Крушельницька, Л. Л. Прокопенко; міжнародний центр досліджень, освіти та навчання. Талін, Естонія, 2021. 234 с. 139–149 с.
3. Ворона П. В., Ворона Л. І. Досвід застосування проектно-програмного підходу до формування регіональної освітньої політики областей. Трансформація трудових відносин та профспілкового руху у посткомуністичних країнах : монографія / М. І. Лахижа, Я. В. Качан, В. Б. Сухомлин; академія праці, соціальних відносин і туризму. Київ, 2023, 310 с., С. 198–265.
4. Ворона Л. І. Методичні рекомендації до написання науково-дослідницьких робіт фізико-математичного спрямування. Навчально-методичний посібник Київ : Видавничий дім АртЕК, 2018. 90 с.
5. Ворона Л. І. Основи педагогічної майстерності. Навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий дім АртЕК, 2021. 151 с.

Статті в наукових фахових виданнях:

6. Ворона Л. І. Моніторинг якості позашкільної освіти – спосіб удосконалення освітнього процесу закладу. *Інноваційна педагогіка. Збірник наукових праць Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій*. 2020. №24. С. 25–30. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/24-1.4> (http://innovpedagogy.od.ua/archives/2020/24/part_1/6.pdf).
7. Ворона Л. І. Мультидисциплінарні особливості реалізації державної політики розвитку позашкільної освіти на регіональному рівні. *Наукові*

записки Малої академії наук України. 2021. № 21-22. С. 33 – 41. doi.org/10.51707/2618-0529-2021-21_22-04 (<http://surl.li/aocuma>).

8. Ворона Л. І. Нормативно-правове забезпечення розвитку позашкільної освіти в Україні. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. 2020. № 2 (35). С. 11–17. DOI <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-2-01> (<http://surl.li/jwyrdk>).

9. Ворона Л. І. Особливості організації освітнього процесу в закладах Малої академії наук. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Збірник наукових праць. 2020. Серія 5. С. 46–51. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.77.10> (<http://surl.li/iyexqn>).

10. Ворона Л. І. Особливості періодизації розвитку позашкілья в незалежній Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023 № 58. С. 251–255. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-39> (http://www.apfn-journal.in.ua/archive/58_2022/part_1/39.pdf).

11. Ворона Л. І. Позашкільна освіта Полтавщини в системі освітнього простору регіону. *Імідж сучасного педагога*. 2020. № 1 (190). С. 65–70. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-1\(190\)-65-69](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-1(190)-65-69) (<http://surl.li/snpsgb>).

12. Ворона Л. І. Правові аспекти національно-патріотичного виховання в закладах позашкільної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 31. С. 84 – 92. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214086> (http://www.apfn-journal.in.ua/archive/31_2020/part_3/15.pdf).

13. Ворона Л. І. Розвиток позашкільної освіти в регіоні: програмно-проектний підхід (Досвід Кіровоградської області). *Збірник наукових праць*

Уманського державного університету. 2020. Вип. 2, ч. 2., С.42–49. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2020.216202> (<http://surl.li/vdhjpu>).

14. Ворона Л. І. Розвиток позашкільної освіти в Україні: огляд наукових джерел. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Збірник наукових праць Класичного приватного університету 2020. №71. С. 102–107. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.73-1.3> (<http://surl.li/nclkgc>).

15. Ворона Л. І. Система пошуку обдарованих дітей для Полтавського територіального відділення МАН України. Педагогічний альманах Херсонської академії неперервної освіти. 2017. Вип. 36. С. 24–29. (<http://surl.li/yuрумn>).

16. Ворона Л. І. Актуальні аспекти позашкільної освіти: зарубіжний досвід. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Педагогічні науки*. 2020. № 3 (36). Ч. I. С. 13–19. <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-3-1-02> (<http://surl.li/azemcv>).

17. Ворона Л. І. Територіальна та інституційна основа системи позашкільної освіти в Україні (загальнодержавний рівень). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021 №37. С. 226–232. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-1-35> (http://www.apfn-journal.in.ua/archive/37_2021/part_1/37.pdf).

18. Ворона Л. І. Щодо інструментів реалізація державної освітньої політики розвитку позашкільля в регіоні: програмно-проектний підхід (досвід Сумської області). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Збірник наукових праць Класичного приватного університету. 2020. № 71. С. 102–107. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-1.17> (<http://surl.li/kvquny>).

19. Ворона П. В., Ворона Л. І. Посттравматичний синдром викликаний зоною АТО та особливості його подолання: педагогіко-

психологічні аспекти. *Імідж сучасного педагога*. 2016. Випуск 9 (168). С.49–53.

20. Ворона Л. І. Вплив органів місцевого самоврядування Полтавщини на розвиток позашкільної освіти в області: проектно-програмний підхід. *Нова педагогічна думка*. Науково-методичний журнал. 2020. № 3(103). С. 159–163. DOI: <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2020-103-3-163-166> (<http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/view/237>).

21. Ворона Л. І. Генеза управлінського впливу на становлення позашкільної освіти в часи незалежності України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 3 (181). С. 80–89. DOI: 10.12958/2227-2747-2022-3(181)-80-89 (<http://surl.li/aleqhz>).

22. Ворона Л. І. Гурток як основна форма організації освітнього процесу в позашкільній освіті. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. 2021. № 1 (37). Ч. I. С. 9-15. DOI: <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2021-1-1-01> <http://surl.li/wdesuh>.

23. Ворона Л. І. Дистанційне навчання в закладах позашкільної освіти. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»* / ред. кол. М. Чепіль. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 12(44). С. 30–36. DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.12/44.4> (<http://surl.li/yukmbn>).

24. Ворона Л. І. Діяльність Кіровоградських обласних закладів позашкільної освіти. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 3 С. 123–130. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-3-123-130> (<http://surl.li/sruqdq>).

25. Ворона Л. І. Досвід використання проектно-програмного підходу в реалізації державної політики національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Полтавщина). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. №30. С.281–289. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/30.212521> (<http://surl.li/znpfjv>).

26. Ворона Л. І. Механізми адаптивного управління методичною роботою педагогів закладів позашкільної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020 № 34. С. 194–199. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-29> (http://www.apfn-journal.in.ua/archive/34_2020/part_2/31.pdf).

Статті в наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та Scopus

27. Svitlana O. Shara, Larisa I. Vorona, Iryna O. Kalinichenko, Lesia V. Lebedyk and Larisa M. Olifira. Students' Humanistic Position Formation in the Educational Process. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*. 2020. Vol. 8, No. 3. Pp. 472–484. <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.03.25> (https://lib.iitta.gov.ua/724389/1/JID-DT_8%283%29_2020_472-484.pdf).

28. Valentyna Bobrytska, Hanna Krasylnykova, Nataliia Ladohubets, Larysa Vorona, Illia Lysokon. Involvement of Stakeholders in the Transformation of Educational Services in the Settings of Education Reform. *International Journal of Educational Methodology*. 2023. Vol. 9 (1) P. 107–122. <https://doi.org/10.12973/ijem.9.1.107> (<http://surl.li/mgxytk>).

29. Vorona L, Babenko I, Lebedyk L, Barbinova A, Khomenko L. Development of managerial competencies of specialists of out-of-school education institutions by means of digital technologies in the conditions of distance educational inclusive environment. *Sci Herald Uzhhorod Univ Ser Phys*. 2024; (55):1314-1323. <https://doi.org/10.54919/physics/55.2024.131st4> (<https://physics.uz.ua/en/article/4f453b19d9f81f60079372737aa7ec4f>).

Наукові статті в зарубіжних виданнях:

30. Vorona Petro, Vorona Larysa. Suggestions toward the management of the quality of internal education: a test on the correspondence of society need. *The*

World of Politics, Society, Geography. 2016. P. 99–105. ISBN 978-83-944420-4-0 (<http://surl.li/dwdtwe>).

31. Vorona L. Extracurricular education institutions in the process of national patriotic education of youth experience of the Poltava region. Scientific Journal Virtus Issues. 2020. № 40. P. 80–83. ISSN 2415-3133.

32. Vorona L. I. State of legislative supply of development in Ukraine: problems and improvements. Scientific Journal Virtus Issues. 2020. № 43. P. 70–73. ISSN 2415-3133.

33. Vorona L. I. Distance learning in institutions outdoor education. Scientific Journal Virtus Issues. 2020. № 44. P. 72–75. ISSN 2415-3133.

34. Vorona L. I. Regional features of extracurricular education of Sumy. Scientific Journal Virtus Issues. 2020. № 45. P. 61 – 65. ISSN 2415-3133.

35. Vorona L., Kononets N., Zhamardiy V., Babenko I., Blahova T., Zhyrov O. The Model of Implementation of Distance Learning in Out-Of-School Education Institutions. Journal for Educators, Teachers and Trainers. 2023. Vol. 14 (1) P. 228–239. ISSN: 1989-9572, DOI: 10.47750/jett.2023.14.01.020 (<https://jett.labosfor.com/index.php/jett/article/view/1147>).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

36. Ворона Л. І. Мала академія наук – наукова школа для учнівської молоді. Наукова еліта у розвитку держави: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (9-10 жовт. 2013 р.). Вип. 2. Київ, 2013. С. 43–52.

37. Ворона Л. І. Науково-дослідна робота у відділенні комп'ютерних наук. Інформаційні технології: теорія, інновації, практика : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Полтава, 2015. С. 126–128.

38. Ворона Л. І. Навчання обдарованих дітей. Теорія і практика освіти обдарованих учнів у літній період : матеріали семінару-практикуму керівників та методистів Всеукраїнських літніх профільних шкіл (5-7 черв. 2012 р.). Київ : ТОВ «Праймдрук», 2012. С. 45 – 48.

39. Ворона Л. І. Робота з обдарованими дітьми у Полтавському територіальному відділенні МАН України. Молодіжна політика та молодіжна робота : матеріали II міжрегіон. наук.-практ. конф. Дніпро : ДРІДУ, 2017. С. 42–46.

40. Ворона Л. І. Участь у національно-патріотичній роботі навчальних закладів як елемент соціальної реабілітації УБД. Організаційно-управлінські та психологічні аспекти сучасного ринку праці України: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., 29 жовтня 2019 р. Київ : ІПК ДСЗУ, 2019. С. 46-48.

41. Ворона Л. І. Заклади позашкільної освіти як осередки формування креативної особистості. Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2020. С. 5–7.

42. Ворона Л. І. Роль педагога у формуванні національно-патріотичного виховання в закладах позашкільної освіти. Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти (частина I) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Львів : Львівський науковий форум, 2020. С. 12–13.

43. Ворона Л. І. Проектно-програмний вплив органів місцевого самоврядування Полтавщини на розвиток позашкільної освіти в області. Проблематика процесу децентралізації надання послуг в об'єднаних територіальних громадах: матеріали доповідей та тез круглого столу. Київ, 15 квітня 2020 р. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2020. С. 49–53.

44. Ворона Л. І. Роль керівника гуртка в умовах закладу позашкільної освіти. Scientific and pedagogic internship «Organization of educational process in the field of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and фEU countries»: Internship proceedings, November 16 – December 28, 2020. Wloclawek : Izdevnieciba «Baltija Publishing». 2020. Pp. 31–34.

45. Ворона Л. І. Особливості дистанційного навчання в закладах позашкільної освіти. The X International Science Conference «Implementation of scientific foundations in practice», April 19 – 21, 2021. Turin, Italy. Pp. 81–83.

46. Kurilo Vitaliy, Vorona Larysa, Vorona Petro. Academic Team Management Based On Creative Heritage of A. Makarenko. 37th IBIMA Conference on 1-2 April 2021 Cordoba, Spain. Conference proceedings (ISBN: 978-0-9998551-6-4, Published in the USA. Pp. 2296-2301.

47. Ворона Л. Гурток як основна форма організації освітньої діяльності в позашкільлі. The XXV International Science Conference «Implementation of modern science and practice», May 11 – 14, 2021, Varna, Bulgaria. Pp. 336–339.

48. Vorona L. I. Gamification of the educational process in out-of-school education. The III International Scientific and Practical Conference «Society and science. Problems and prospects», January 25 – 28, 2022, London, England. Pp. 309–311.

49. Ворона Л. Організація освітнього процесу в закладах позашкільної освіти в умовах військового стану. III Міжнародна науково-практична конференція “Освіта, Право та Публічне управління – новітні тенденції розвитку” (ELPA–NDT). 27-28 червня 2024 р. Україна-Ірак-Польща. С.61-63.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень і скорочень	22
ВСТУП	24
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ	42
1.1. Огляд наукового дискурсу дослідження проблематики розвитку позашкільної освіти в Україні	42
1.2. Понятійно-категорійний аналіз предметного простору дослідження позашкільля в національній освітній системі	73
1.3. Генеза нормативно-правового забезпечення розвитку позашкільля в Україні	107
Висновки до розділу I	136
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОЇ, СУМСЬКОЇ, КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ (КІНЕЦЬ ХХ - ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)	141
2.1. Територіальна основа системи позашкільної освіти в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття	141
2.2. Становлення й розвиток системи закладів позашкільної освіти Полтавської області	182
2.3. Особливості функціонування позашкільля в Сумській області	212
2.4. Діяльність закладів позашкільної освіти Кіровоградської області	234
Висновки до розділу II	256
РОЗДІЛ III. ВПЛИВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ Й МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА РОЗВИТОК ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ПОЛТАВСЬКІЙ, СУМСЬКІЙ І КІРОВОГРАДСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ	262
3.1. Державна політика з розвитку позашкільля в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)	262

3.2. Особливості формування органами місцевого самоврядування освітніх програм та їх значення для розвитку позашкільної освіти в Полтавській області	293
3.3. Вплив місцевої влади на розвиток позашкільної освіти в Сумській області	309
3.4. Реалізація державної освітньої політики позашкілля на теренах Кіровоградської області	323
Висновки до розділу III	332
РОЗДІЛ IV. ОСНОВНІ НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ ЩОДО ПОЗАШКІЛЛЯ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ	336
4.1. Соціально-педагогічне партнерство як один з напрямів модернізації освітньої політики в сучасних умовах розвитку позашкільної освіти	336
4.2. Сучасні тенденції національно-патріотичного виховання в закладах позашкільної освіти за доби державної незалежності України (кінець XX – початок XXI ст.)	360
4.3 Імплементация зарубіжного досвіду в практику роботи вітчизняних закладів позашкілля в Україні	390
Висновки до розділу IV	415
ВИСНОВКИ	419
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	431
ДОДАТКИ	495

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

ВРУ	Верховна Рада України
ГО	Громадська організація
ЗВО	Заклад вищої освіти
ЗДО	Заклади дошкільної освіти
ЗЗСО	Заклад загальної середньої освіти
ЗМІ	Засоби масової інформації
ЗПО	Заклад позашкільної освіти
ЗПТО	Заклади професійно-технічної освіти
ІРЦ	Інклюзивно-ресурсний центр
ІППО	Інститут післядипломної педагогічної освіти
КЗ	Комунальний заклад
КМУ	Кабінет Міністрів України
КОДЮЦ	Кіровоградський обласний дитячо-юнацький центр
КОЦДЮТ	Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості
МАНУ	Мала академія наук України
МАПО	Міжнародна асоціація позашкільної освіти
НАНУ	Національна академія наук України
НЕНЦУМ	Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді
НУШ	Нова Українська школа
НФО	Неформальна освіта
НЦМАНУ	Національний центр «Мала академія наук України»
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ООП	Особливі освітні потреби
ОТГ	Об'єднана територіальна громада

ОЦПО та РТМ	Обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю
ПНЗ	Позашкільний навчальний заклад
ПО	Позашкільна освіта
ПОЕНЦУМ ПОР	Полтавський обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді Полтавської обласної ради
ПОМАНУМ ПОР	Полтавська обласна Мала академія наук учнівської молоді Полтавської обласної ради
ПОТКЦУМ ПОР	Полтавський обласний центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді Полтавської обласної ради
ПОЦЕВУМ ПОР	Полтавський обласний центр естетичного виховання учнівської молоді Полтавської обласної ради
ПОЦНТТУМ ПОР	Полтавський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді Полтавської обласної ради
УБД	Учасник бойових дій
УДЦТК	Український державний центр туризму і краєзнавства
УРСР	Українська радянська соціалістична республіка
ЮНЕСКО	UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури)

ВСТУП

Актуальність дослідження. Геополітичні умови становлення України, потреби розвитку громадянського суспільства вимагають реформ у системі національної освіти й модернізації державної освітньої політики. Реформа зумовлює впровадження в освітню діяльність країни концептуальних засад Нової української школи (НУШ), зорієнтованої на створення базових умов, необхідних для розвитку особистості. Одночасно в суспільстві підвищується попит на додаткові освітні послуги, які більшою мірою відображають унікальність окремої людини і дають змогу зацентуватись на ті вектори її розвитку, які виходять за межі можливостей загальноосвітньої школи.

Такі послуги надають заклади системи позашкільної освіти (ПО). Якраз вони й забезпечують реалізацію потреб, запитів та інтересів вихованців у самореалізації, соціалізації, включення до суспільних відносин, здійснюють професійне самовизначення, розвиток творчих здібностей у сфері культури, мистецтва, техніки, туризму та краєзнавства, екології, спорту, наукових знань тощо, завдяки створенню унікального креативного освітнього й розвивального середовища, відкритого до кожної дитини. ПО стала тією інституцією національної освіти, що сприяє виявленню та розвитку особливих здібностей учнів, їхньому інтелектуальному зростанню та поглибленому опануванню предметних напрямів шкільної програми. Діяльність ПО регламентується рядом нормативно-правових актів – Закони України «Про освіту» (1991 р., 2017 р.) «Про позашкільну освіту» (2000 р.), Укази Президента «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» (2015 р., 2019 р.), Концепція позашкільної освіти (1996 р., 2005 р., 2023 р.) та ін.), якими засвідчено увагу держави до позашкілля, напрямів її вдосконалення та делеговано місцевим органам влади низку відповідних обов'язків і функцій.

Пріоритетним напрямом реалізації регіональної освітньої політики в позашкіллі є створення сучасної, дієвої моделі освітнього середовища системи закладів позашкільної освіти (ЗПО) доступних кожній дитині, де

вона зможе реалізуватися, навчитися застосовувати знання на практиці, опанувати вміння та навички творчої діяльності, набути ключових життєвих компетентностей для успішної самореалізації у навчанні та праці. Тому науково-методологічні та теоретико-методичні засади діяльності обласних ЗПО, їхні особливості, виявлені дослідженням, є важливими для сучасної педагогічної науки і мають прикладне значення для розвитку сучасної національної системи освіти України.

Упродовж першого десятиліття незалежності України ПО була в кризовому стані. Відбувалося скорочення контингенту учнів та вихованців центрів, станцій та клубів технічної творчості на 35,5%, юних натуралістів – на 16%, туристів-краєзнавців – на 13,7%, флотилій – на 39,3%, дитячо-юнацьких клубів фізичної підготовки – на 57,75%, центрів патріотичного виховання молоді – на 20% [319]. Це мало подвійні негативні наслідки: зменшення можливостей кожної дитини отримати важливі для неї освітні послуги і втрату кваліфікованих кадрів, талановитих педагогів ПО, які залишили улюблену роботу і перейшли до інших галузей. Нині інтерес держави й суспільства до системи ПО зростає, проте ця важлива освітня ланка ще не стала предметом належної уваги, як заклади загальної середньої чи вищої освіти. Частка дітей, охоплених ПО, від загальної кількості дітей шкільного віку становить 63,1%, найбільше їх у Сумській області (91,3 %), у лідерах Кіровоградська (79,6 %), Полтавська (74,9 %) області [319]. Досвід цих областей заслуговує на більш детальне вивчення й узагальнення як такий, що дозволяє виокремити і впровадити сприятливі умови для розвитку ПО, тому дослідження науково-методологічних засад діяльності обласних ЗПО цих областей сприятиме подальшій реалізації положень ст. 14 Закону України «Про освіту» та інших нормативно-правових актів держави.

Вагомий внесок у розробку теоретико-методологічної бази розвитку ПО в різні часи внесли дослідження науковців-педагогів Г. Ващенко, В. Курила, Є. Мединського, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського та ін., які бачили в ній вагомий ресурс для розвитку і соціального становлення дитини.

Розробці питань теорії позашкільного педагогічного процесу, у т.ч. методологічних засад ПО та виховання, присвячено праці українських учених О. Безпалько, І. Беха, О. Биковської, В. Борисова, В. Вербицького, А. Капської, Б. Кобзаря, В. Кременя, В. Мадзігона, Г. Пустовіта, А. Сиротенка, О. Сухомлинської, Т. Сущенко та ін. Сфера дослідницького пошуку в галузі ПО є широкою.

Формування творчих здібностей старшокласників у процесі пошуково-дослідницької діяльності в Малій академії наук України відображено в працях В. Андрущенка, С. Довгого, Л. Ковбасенко, Н. Пронюк, Л. Тихенко, О. Лісового, Н. Сергеевої та ін. Питання історичного розвитку ЗПО висвітлюються в науковому доробку В. Балахтар, В. Береки, С. Букреевої, О. Глух, Л. Костенко, А. Шепілової, Т. Цвірової та ін. Становлення ПО еколого-натуралістичного спрямування досліджували В. Берека, В. Вербицький, Г. Пустовіт, І. Рябченко, Т. Сущенко, Н. Харінко та ін. Концепт краєзнавчої освіти та виховання в позашкільних навчальних закладах розглянуто в працях С. Багач, В. Лунячека, Т. Міщенко, В. Матіяш, В. Обозного, С. Піскун, І. Шумілова та ін. Проблематика художньо-естетичного виховання в ЗПО досліджувалася в роботах І. Зязюна, Н. Калашник, О. Комаровської, М. Лещенко, Л. Масол, Н. Миропольської, І. Паласевич, Л. Серих, А. Титаренко, Г. Шевченко та ін.

Питання розвитку технічної творчості учнів представлено в роботах В. Амелькіна, Л. Бивалькевич, О. Білошинського, І. Волощука, В. Зайончика, Г. Левченка, В. Сидоренко, А. Тарари, В. Шмельова, О. Щирбула та ін.

Досвід зарубіжних країн з формування національної самосвідомості, національно-патріотичного виховання (НПВ) підлітків в умовах позашкільного навчального закладу розглядали Є. Барилко, Г. Васянович, Т. Гавлітіна, М. Єщенко, М. Качур, А. Корнієнко, В. Курило, Т. Ліхневська, В. Лопатинська, М. Неруш, І. Фрига, М. Чепіль та ін. Однак аналіз наукової літератури та дослідження нормативно-правового супроводу діяльності ЗПО з'ясували, що саме науково-методологічні засади діяльності обласних ЗПО в

Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. не були раніше предметом наукового дослідження.

Доцільність даної наукової розвідки зумовлена потребою розв’язання *суперечностей* між:

– зростаючим соціальним попитом суспільства на освітні послуги ПО для розвитку особистості й неналежною кількістю закладів позашкілля, здорожчанням їх послуг через дефіцит фінансування з місцевих бюджетів;

– потребами використання наукових засад та досвіду організації роботи обласних закладів ПО України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. та недостатньою кількістю фундаментальних науково-педагогічних досліджень, які б репрезентували сутність й особливості позашкілля у цей хронологічний період;

– наявністю позитивного зарубіжного та вітчизняного досвіду функціонування ПО в Україні та відсутністю належних умов і рекомендацій щодо актуалізації цього досвіду в сучасних закладах ПО;

– знанчною потребою країни в посиленні національно-патріотичного виховання та відсутністю програм залучення до цього процесу учасників бойових дій (УБД) з педагогічним досвідом для роботи в закладах позашкілля;

– розширенням запитів на різні форми ПО та відсутністю належної фахової педагогічної підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів для ПО, спеціальної наукової, навчально-методичної, науково-популярної літератури для їх роботи попри активну діяльність педагогічних закладів вищої освіти;

– законодавчо визначеною державною політикою розвитку ПО в країні та особливостями її реалізації в кожній з областей в залежності від соціально-політичного, економічного розвитку, ментальних та демографічних особливостей населення кожної територіальної громади (ТГ);

– все більш значним впливом громадянського суспільства на ПО як основний інститут здобуття молоддю якісної освіти й виховання і профільної освітньої підготовки та застарілими навчальними програмами ЗПО, недостатнім кадровим потенціалом, відсутністю належного фінансування з боку держави та органів місцевого самоврядування.

Зазначимо, що домінуючою базою роботи позашкілля країни є комунальні заклади об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Їхня активна діяльність нині зумовлює необхідність розвитку змісту ПО в залежності від соціально-економічних умов кожного регіону України, визначення основних напрямів та специфіки реалізації державної та регіональної політики у цій сфері. На сучасному етапі розвитку позашкілля важливо дослідити діяльність ЗПО країни наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст., бо досвід функціонування освітньої системи позашкілля в цей період є потенційним джерелом для вирішення проблем та пошуку нових парадигм організації позашкілля в сучасних умовах. Потреба у теоретико-методологічному обґрунтуванні засад діяльності обласних позашкільних закладів освіти (зокрема, на прикладі Полтавської, Сумської, Кіровоградської, інших областей України) й встановлення можливості використання прогресивних ідей зарубіжного та вітчизняного досвіду в сучасних умовах функціонування ПО країни зумовила вибір теми дисертаційної роботи **«Науково-методологічні засади діяльності обласних закладів позашкільної освіти України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» «Освітні технології навчально-виховного процесу у сучасних закладах освіти» (реєстраційний № 0110U000751), кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка «Саморегуляція успішної навчально-виховної діяльності студентської та учнівської молоді» (реєстраційний № 0118U004309).

Тему дисертації затверджено вченою радою ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (протокол № 11 від 26 червня 2020 р.) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (витяг із рішення №5 від 30 листопада 2020 р.).

Об’єкт дослідження – діяльність закладів позашкільної освіти на обласному рівні.

Предмет дослідження – розвиток теоретико-методичних засад, діяльності обласних закладів позашкільної освіти України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. (на прикладі Полтавської, Сумської та Кіровоградської областей).

Мета дослідження – визначити науково-методологічні і теоретико-методичні засади, особливості науково-методичного забезпечення діяльності ЗПО Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей в період кінця ХХ – початку ХХІ ст. та встановити можливості використання прогресивних ідей зарубіжного досвіду в сучасних умовах функціонування ПО у всіх регіонах України.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу історико-педагогічних джерел визначити етапи та схарактеризувати науковий дискурс становлення й розвитку позашкільної в національній освітній системі незалежної України (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.).

2. Охарактеризувати нормативно-правові передумови функціонування ПО в Україні означеного періоду.

3. Виявити особливості діяльності державних закладів ПО як наукових, виховних, освітніх осередків розвитку позашкільної в Україні за добу незалежності.

4. Розкрити напрями, зміст та форми функціонування закладів ПО Полтавщини, Сумщини та Кіровоградщини в кінці ХХ – початку ХХІ ст.

5. Узагальнити наукові та організаційні підходи до формування сучасної державної політики щодо проблематики розвитку ПО в Україні.

6. Розробити кластерну модель модернізації системи ПО відповідно до

сучасних вимог щодо організаційної діяльності ЗПО в умовах розвитку ТГ.

7. Обґрунтувати сучасні тенденції формування НПВ в закладах ПО за добу державної незалежності України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.).

8. Актуалізувати перспективні напрями імплементації зарубіжного досвіду в практику роботи вітчизняних закладів позашкільної системи національної освіти України з метою модернізації освітньої політики держави.

Хронологічні межі дослідження. *Нижня хронологічна межа (23 травня 1991 року)* – прийняття Закону «Про освіту», в якому освіту проголошено як пріоритетну галузь соціально-економічного, духовного й культурного розвитку українського суспільства. Документ чітко визначив мету, принципи та завдання освіти: забезпечення всебічного розвитку особистості, яка є найвищою цінністю суспільства. В час початку демократичних змін в країні Закон окреслив головне завдання – виховувати громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, розвинених інтелектуально, культурно, духовно. У ст. 38 Закону України «Про освіту» було визначено сучасне бачення поняття ПО та акцентовано увагу на тому, що вона є невід’ємною частиною структури освіти і направлена на розвиток здібностей, талантів, обдарувань дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх освітніх потреб та інтересів, духовних запитів, самореалізації у професійному визначенні. Таке бачення сутності ПО надає їй закладам особливого значення, дає їм змогу стати своєрідними осередками мотиваційного розвитку особистості, її самореалізації та професійного самовизначення.

Верхня хронологічна межа (2022 р.) зумовлена новою редакцією Закону України «Про освіту» (2017 р.), де чітко визначено, що невід’ємним складником системи освіти є позашкільна освіта (ст. 10). За цих умов ст. 14. Закон України «Про освіту» визначає метою позашкільної освіти розвиток здібностей дітей та молоді у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, технічної та іншої творчості, здобуття ними первинних професійних знань, умінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, подальшої

самореалізації та/або професійної діяльності. У Законі зазначено, що органи місцевого самоврядування створюють умови для доступності ПО у напрямі формування, утримання та розвитку мережі ЗПО відповідно до освітніх, культурних, духовних потреб та запитів населення. Цим пояснюється прагнення провести аналіз основних позитивних та негативних процесів, які відбуваються в системі ПО країни у період децентралізації та в результаті діяльності органів місцевого самоврядування – засновників комунальних закладів ПО – ОТГ.

Концептуальні засади дослідження. Основу наукової праці складають ґрунтовні положення про позашкільну освіту як невід’ємну складову національної освітньої системи країни, яка формується під впливом соціальних, економічних, суспільних чинників не лише всієї країни а й кожного з регіонів, де в результаті реформи децентралізації посилився вплив органів місцевого самоврядування на управління закладами позашкілля.

Позашкільну освіту розглядаємо як інструмент виховного впливу держави відповідно до інтересів та запитів дитини, забезпечує її освіту у вільний від навчання час в освітньому закладі будь-якого типу, створює умови для розвитку здібностей і творчих можливостей особистості, соціального, професійного самовизначення та самореалізації. Переваги ПО представлені у системі взаємопов’язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем та між собою і мають певну мету. Досягнення зазначеної мети стане можливим, якщо розглядати ПО як педагогічне явище, що має низку властивих саме їй переваг.

Провідною ідеєю дослідження є твердження, що кожен етап розвитку ПО як в Україні в цілому, так і в її регіонах, позначався особливими ідеями, принципами, вимогами, що зумовлювали формулювання мети й завдань ПО, визначали напрями діяльності та впливали на особливості функціонування ЗПО. Політика місцевої влади вагомо впливає на структуру, зміст, напрями, форми й методи, особливості розвитку позашкілля кожного з регіонів, а особливо на інституції підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних

кадрів, науково-методичне забезпечення ПО, що перебуває в підпорядкуванні органів місцевого самоврядування.

У межах хронології дослідження *процес еволюції позашкільної освіти в Україні* розглядається як неперервний динамічний процес кількісних і якісних перетворень у розрізі соціально-політичних, економічних і загалом суспільних посттоталітарних трансформацій. ПО функціонує й розвивається, модифікуючи свою сутність, мету, динамічно змінюючи зміст та інфраструктуру в системі національної освіти.

Використовуючи хронологічний підхід, виокремлено *періоди інституційної еволюції системи позашкільної освіти в Україні*: I період – передумови виникнення (X – XV ст.); II період – зародження позашкільної освіти (XVI – XVIII ст.); III період – інституційне становлення (XIX – початок XX ст.); IV період – розвиток системи ПО як невід’ємної ланки освітньої системи України (кінець XX – початок XXI ст.). У досліджуваному періоді (кінець XX – початок XXI ст.) виокремлено такі етапи: 1991 – 2000 рр. – трансформаційний, пострадянський; 2000 – 2014 рр. – становлення та модернізації ПО в незалежній Україні; від 2014 р. до сьогодні – новітній, пов’язаний із процесами децентралізації влади в регіонах. У кожному із вищезазначених етапів виокремлено специфічні сутнісні відмінності змісту та напрямів ПО, які зумовлені суспільно-політичними, соціально-економічними, соціально-культурними реаліями розвитку української держави на той час.

Методологічну основу дисертації становить такі підходи:

1) загальнонаукові:

– *системний підхід* дав можливість провести системне дослідження генези ПО країни кінця XX – початку XXI ст. як складника системи національної освіти, що розвивається у відповідності до суспільних змін та відповідає потребам дітей, батьків, суспільства, постійно вступає в складні взаємодії відносин «родина – заклад освіти – суспільство».

Відповідно до цього підходу, ПО розглядається як цілісна система із взаємопов’язаними компонентами: функційними (пізнання, дозвілля,

творчість), змістовими (суспільство, культура, природа, спорт, техніка), методичними (мета, методи, форми, зміст), організаційними (організаційно-управлінські, нормативно-правові, фінансові та матеріально-технічні, кадрові), процесуальними (виховання, навчання, соціалізація, розвиток), діяльнісними (туристсько-красознавча, гуманітарна, науково-технічна, художньо-естетична, еколого-натуралістична, спортивно-оздоровча та інші сфери), інституціональними (позашкільні заклади, суспільні організації, сім'я);

– *хронологічний підхід* дозволив простежити зміни досліджуваного явища та запропонувати три історичні періоди розвитку ПО та виділити етапи розвитку позашкілля в досліджуваній період (кінець XX – початок XXI ст.);

– *аксіологічний підхід* дав змогу виділити особливе значення та цінності позашкілля як освітнього простору для всебічного розвитку особистості у вільний від навчання час;

– *культурологічний підхід* сприяв розгляду розвитку позашкільної освіти у певному соціокультурному середовищі у визначених хронологічних рамках;

– *антропологічний підхід* забезпечив розгляд позашкільної освіти як антропологічного процесу, що відповідає природі людини та її потребам, ураховуючи її особистісні якості, сформовані родиною, школою, суспільством;

– *цілісний підхід* дав можливість розглянути освітній процес в позашкільлі як цілісний феномен та встановити взаємозв'язки всіх компонентів;

2) конкретно-наукові підходи:

– *порівняльний підхід* уможливив визначення науково-методологічних основ функціонування ЗПО на прикладі Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей та виокремлення їх спільних і відмінних рис;

– *компаративістський підхід* дав можливість виявити особливості навчання, виховання дітей у вільний від навчання час у різних країнах, що дало змогу порівняти освітні системи позашкілля кінця XX – поч. XXI ст.;

– *соціокультурний підхід* дав змогу встановити специфіку мети й засобів виховання як культуротворчих складників загального соціокультурного процесу, виявити проблеми виховання, а соціокультурне середовище ЗПО розглядати як те, що створює комфортні умови для розвитку особистості.

Зазначені підходи дали можливість сформулювати ґрунтовні висновки та в повній мірі розкрити всі аспекти досліджуваної проблеми.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці, що розкривають: методологічні засади історико-педагогічного дослідження (Л. Березівська, Л. Ваховський, Н. Гупан, С. Золотухіна, В. Курило, О. Сухомлинська, А. Ткаченко); методологію ПО та позашкільної роботи (І. Бех, О. Биковська, В. Борисов, В. Вербицький, А. Капська, Б. Кобзарь, В. Мадзігон, Г. Пустовіт, Ю. Руденко, А. Сиротенко, Т. Сущенко); теоретичні та практичні основи ПО (Г. Пустовіт, О. Биковська, Я. Кепша, Н. Савченко, М. Кабанець); історію розвитку ЗПО в Україні (В. Берека, С. Букреєва, О. Глух, Л. Костенко, А. Сиротенко, А. Шепілова, Т. Цвірова); теоретико-методичні засади ПО еколого-натуралістичного спрямування (В. Берека, В. Кремень, Г. Пустовіт, І. Рябченко, Т. Сущенко, Н. Харінко), краєзнавчої освіти та виховання в позашкільних закладах (В. Обозний), художньо-естетичного виховання в ЗПО (О. Комаровська, Л. Масол, Н. Миропольська), організації технічної творчості учнів (Г. Левченко, І. Волощук, О. Білошинський), пошуково-дослідницької діяльності в Малій академії наук України (Л. Ковбасенко, О. Лісовий, Л. Тихенко), національно-патріотичного виховання у ЗПО (Т. Гавлітіна, А. Корнієнко, В. Лопатинська); нормативно-правові акти держави та органів місцевого самоврядування стосовно освіти; Програми соціально-економічного розвитку, освітні та інші галузеві програми розвитку областей, освітні програми територіальних громад, статuti ЗПО та ТГ; матеріали фонду Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Київ (фонд №166 опис №№ 18, 30, 69, 104, 143, 183, 231, 288 – звіти ПЗ).

Для розв'язання дослідницьких завдань застосовано комплекс **методів дослідження** – *теоретичні*: аналіз і синтез вітчизняної та зарубіжної філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури з теми дослідження для виявлення стану розробки досліджуваної проблематики в історико-педагогічній науці; аналіз і синтез, узагальнення, систематизація – для обґрунтування понятійно-категорійного апарату дослідження; періодизації – для виокремлення хронології періодів розвитку ПО; історико-порівняльний – для виявлення тенденцій розвитку ПО та порівняння її особливостей у межах виділених періодів; прогностичний – для узагальнення характеристик системного розвитку ПО та окреслення перспективних напрямів її розвитку; *емпіричні*: бесіда, експертна оцінка, спостереження, рейтинг, що дозволили розширити межі збору даних та інформації, сприяли вивченню, аналізу й узагальненню практичної діяльності ЗПО, кращого досвіду роботи із вихованцями, визначенню актуальних освітніх проблем ПО.

Джерельну базу дослідження складають:

1. Законодавчі та нормативні документи стосовно освіти. У ході роботи було проаналізовано нормативно-правові документи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): міжнародні правові акти, резолюції, конвенції (Конвенція ООН про права дитини (1995 рік), Загальна декларація прав людини (1948 рік), Європейська соціальна хартія (1996 рік)) ; правові документи, що визначають державну політику в галузі ПО: Закони України («Про освіту» (1991 р., 1996 р., 2017 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.) та ін.), Укази Президента («Національна доктрина розвитку освіти» (2002 р.), «Про гранти президента України для обдарованої молоді» (2000 р.) та ін.), Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад» (2001), «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року» та ін.).

2. Документи МОН України. Проаналізовано законодавчі документи щодо розвитку ПО в досліджуваній період: накази, листи, положення, рекомендації («Типове положення про атестацію педагогічних працівників України» (1993 р.), «Про затвердження Положення про центр, будинок, клуб еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, станцію юних натуралістів» (2002 р.), «Про затвердження Положення про центр, будинок, клуб науково-технічної творчості учнівської молоді, станцію юних техніків» (2002 р.), «Про затвердження Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах» (2004 р.), «Про затвердження Положення про Малу академію наук учнівської молоді» (2006 р.) та ін.

3. Накази та листи департаментів освіти і науки. У роботі використано матеріали Департаментів освіти Полтавської, Сумської, Кіровоградської та інших обласних державних адміністрацій.

4. Державні програми та програми розвитку закладів позашкільної освіти. У роботі проаналізовано програми, які спрямовані на розвиток позашкільля та покращення роботи з обдарованими учнями («Програма роботи з обдарованою молоддю на 2001 – 2005 роки» (2001 р.), «Державна цільова програма розвитку позашкільних навчальних закладів (2002 – 2008 рр.)» (2002 р.), «Національна програма виховання дітей та учнівської молоді» (2004 р.) та ін.).

5. Архівні матеріали. У дослідженні використано матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, місто Київ (Фонд № 166, опис № 18 справ постійного зберігання. Зведені звіти позашкільних навчальних закладів форма № 1 – ПЗ. Справа № 30 – 1992 р., №69 – 1993 р., № 104 – 1994 р., №143 – 1995 р., № 183 – 1997 р., № 231, № 282 – 1998 р., № 325 – 1999 р.

6. Матеріали періодичних видань. У дослідженні використані матеріали педагогічних журналів «Позашкільля» (2014), «Рідна школа» (2009 р., 2010 р., 2014 р., 2016 р.), «Методист» (2014 р.), «Директор школи» (2006 р., 2012 р.,

2018 р.), «Позакласний час» (2007 р.), «Світ виховання» (2005 р.).
«Позашкільна освіта і виховання» (2008 – 2010 рр.).

7. Інтернет-матеріали. Відповідно до завдань дослідження опрацьовані сайти позашкільля та органів місцевої влади регіонів з метою визначення специфіки навчально-методичного, кадрового забезпечення діяльності ЗПО.

8. Статистичні матеріали, що відображають основні показники діяльності освітніх систем на регіональному та національному рівнях; матеріали наукових конференцій з проблем функціонування ПО, що проводяться вітчизняними і зарубіжними національними та міжнародними науковими організаціями; аналітичні матеріали обласних ЗПО; статuti обласних ЗПО.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

– виокремлено етапи інституційної еволюції системи позашкільної освіти в досліджуваному періоді (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): 1991 – 2000 рр. – трансформаційний, пострадянський; 2000 – 2014 рр. – становлення та модернізація позашкільної освіти в незалежній Україні; 2014 рік до сьогодні – новітній, пов'язаний із процесами децентралізації влади в регіонах;

– виявлено особливості функціонування та стан діяльності закладів позашкільної освіти Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей як наукових, виховних, освітніх осередків розвитку позашкільля в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.);

– виділено й схарактеризовано організаційні підходи до формування сучасної державної політики позашкільля в регіонах України (державно-домінуючий, публічно-рівноцінний, муніципально-домінуючий, освітньо-інституційний);

– розроблено кластерну модель модернізації системи позашкільля у відповідності до сучасних вимог щодо організаційної діяльності закладів позашкільної освіти в умовах розвитку територіальних громад;

– визначено сучасні тенденції та перспективи використання здобутків та кращого досвіду національно-патріотичного виховання позашкільної освіти України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. у сучасних умовах.

Подальшого розвитку набули наукові уявлення щодо сутності понять «позашкільна освіта», «заклади позашкільної освіти», «національно-патріотичне виховання»; визначення науково-методологічних основ функціонування закладів позашкільної освіти на прикладі Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей; наукові підходи до імплементації зарубіжного досвіду в практичну діяльність вітчизняних закладів позашкільної освіти.

До наукового обігу введено маловідомі педагогічному науковому загалу архівні статистичні дані, програмні матеріали діяльності органів місцевого самоврядування, матеріали щодо діяльності закладів позашкільної освіти Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей, які забезпечують усебічне дослідження теорії та практики розвитку позашкільної освіти України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати дослідження використовувалися в роботі зі здобувачами різних рівнів освіти у ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» у викладанні ОК «Педагогіка» для бакалаврату спеціальності 014 «Середня освіта» (модулі «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Основи педагогічної майстерності»), магістратури та аспірантури спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки». Джерельна база, фактологічний матеріал, систематизовані та узагальнені положення, наукові результати дослідження можуть бути основою для подальших наукових розвідок у сфері позашкільної та методології виховного процесу, для розширення та оновлення змісту навчальних курсів з педагогіки, соціального виховання, НПВ, для підготовки навчально-методичного забезпечення та укладання навчальних підручників із цих дисциплін. Одержані емпіричні дані, наукові результати та рекомендації дисертаційної роботи, можуть бути використані в діяльності установ післядипломної педагогічної освіти, ЗПО.

Результати дослідження **впроваджено** в освітні процеси Інституту обдарованої дитини НАПН України (довідка № 02-15/34 від 08.02.2022) Національного Центру «Мала академія наук України» (протокол засідання вченої ради № 10 від 12.10.2021), ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (довідка № 1/722 від 04.10.2022), Полтавського національного університету імені В. Г. Короленка» (довідка № 1186/01.38/37 від 29.07.2022), КЗ «Кіровоградський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді» (довідка № 02-01/01/10–182 від 22.12.2020) та КЗ «Центральноукраїнський науковий ліцей-інтернат Кіровоградської обласної ради» (довідка № 06.05-01-867 від 25.12.2020), Полтавського обласного центру науково-технічної творчості учнівської молоді Полтавської обласної ради (довідка № 240 від 14.07.2021), Полтавському ОППО ім. М. В. Остроградського (довідка № 09 від 04.02.2022), у діяльність відділу освіти Щербанівської сільської ради (довідка № 01 від 20.01.2022) та гуманітарного відділу Мачухівської сільської ради (довідка № 136 від 03.02.2022) Полтавської області.

Особистий внесок автора у роботах, опублікованих у співавторстві, полягає: [27] – в обґрунтуванні проблеми та обробки емпіричних даних щодо проведеного експерименту, [28] – обґрунтуванні мети дослідження, зборі та консолідації даних для проведення експерименту, [29] – виборі методів дослідження, визначенні актуальності та підбору умінь, якими мають володіти педагоги ЗПО в умовах дистанційного освітнього інклюзивного середовища, [36] – виборі теми наукового пошуку, обґрунтуванні завдань дослідження, укладанні таблиці «Інформаційно-цифровий інструментарій дистанційного освітнього процесу в закладах позашкільної освіти», [19] – аналізі визначення основної дефініції дослідження – ПТРС, структуруванні змісту статті та узагальненні пропозицій щодо покращення якості освіти навчальних закладів, [30] – аналізі публікацій проблематики дослідження, укладанні висновків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи висвітлювалися на науково-практичних конференціях,

круглих столах та семінарах різного рівня: *міжнародних* – «Наукова еліта у розвитку держави» (Київ, 2013), «Інформаційні технології: теорія, інновації, практика» (Київ, 2015), «Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій» (Одеса, 2020), «Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти» (Львів, 2020), «Implementation of scientific foundations in practice» (Turin, 2021), 37th IBIMA Conference (Cordoba, 2021), «Implementation of modern science and practice» (Varna, 2021), «Society and science. Problems and prospects» (London, 2022), «Інтеграція науки та практики управління в умовах соціокультурних трансформацій» (Полтава, 2024); *усеукраїнських* – «Організаційно-управлінські та психологічні аспекти сучасного ринку праці України» (Київ, 2019), «Молодіжна політика та молодіжна робота» (Дніпро, 2017), «Теорія і практика освіти обдарованих учнів у літній період» (Київ, 2012), круглому столі «Проблематика процесу децентралізації надання послуг в об'єднаних територіальних громадах» (Київ, 2020), під час науково-педагогічного стажування «Organization of educational process in the field of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries» (Wloclawek, 2020); обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка».

Кандидатська дисертація на тему «Науково-педагогічна діяльність Миколи Миколайовича Боголюбова 1909-1992 рр.» за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки захищена у 2012 р. у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені В. Винниченка. Положення та висновки кандидатської дисертації в докторській дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 49 наукових працях, у тому числі: 1 одноосібна монографія; дві колективні монографії; 2 одноосібні методичні посібники; 21 стаття у провідних фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз; 3 статті у журналах, що індексуються у наукометричних базах Scopus та WOS; 6

публікаціях у зарубіжних періодичних виданнях; 14 тез у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (615 найменувань, з них 22 – іноземними мовами) 6 додатків на 44 сторінках. Дисертація містить 4 таблиці на 7 сторінках і 20 рисунків на 20 сторінках (з них 2 таблиці та 2 рисунки на 6 повних сторінках). У 3 додатках розміщено 3 таблиці. Загальний обсяг дисертації 539 сторінка, основний текст становить 430 сторінки.

РОЗДІЛ I

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

1.1. Огляд наукового дискурсу дослідження проблематики розвитку позашкільної освіти в Україні

Національна доктрина розвитку освіти актуалізує питання організації, функціонування та розвитку позашкільної освіти, що відображається в збереженні мережі багаторівневої системи закладів позашкільної освіти різних типів і профілів з метою забезпечення рівного доступу дітей та молоді до навчання, виховання, розвитку їхніх здібностей і талантів [261]. Надання освітніх послуг дітям у вільний від навчання час забезпечується закладами освіти, культури, мистецтва, фізкультури й спорту тощо. На сьогодні важливе значення мають ті заклади позашкільної освіти, які можуть оперативно, мобільно, креативно реагувати на зміни й запити суспільства, пропонувати учнівській молоді різнопланові можливості для отримання додаткових знань, розкриття вмінь та обдарувань. У таких закладах залучення учнів до освітньої діяльності відбувається за вільного вибору вихованцем не тільки закладу загалом, а й окремих гуртків та їхніх керівників, педагогічних працівників відповідно до своїх бажань і захоплень, нахилів та інтересів.

Визначаючи науково-методологічні засади діяльності обласних закладів позашкільної освіти в Україні в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., виходимо з доцільності обґрунтування дослідження на таких рівнях методології: загальнофілософському, на якому методологія визначає філософські засади дослідження й дозволяє провести аналіз розвитку системи позашкільної освіти України зазначеного періоду як історико-педагогічного феномену в розрізі діалектичних законів; загальнонауковому

(системний, хронологічний, аксіологічний, культурологічний, цілісний, антропологічний підходи), де методологія забезпечує цілісність і структурність дослідження та створює умови для всебічного вивчення розвитку позашкілля; конкретно-науковому (порівняльний, історико-генетичний), на якому методологія є основою для вирішення поставлених у дослідженні завдань. Зазначені підходи в дослідженні використовуються комплексно й дають можливість реалізувати поставлену мету й виконати завдання дослідження. Вихідні положення методології наукової розвідки ґрунтуються на загальнонаукових принципах історизму, об'єктивності, неперервності педагогічної освіти, цілісності вивчення історико-педагогічних процесів і явищ.

Важливим методологічним підходом у межах завдань цього розділу є хронологічний, використання якого дало можливість здійснити комплексний аналіз розвитку позашкілля в зазначений період (кінець ХХ – початок ХХІ ст.), простежити зміни досліджуваного явища, запропонувати три історичні періоди й удосконалити періодизацію їх розвитку.

Аналіз **історико-педагогічного аспекту** становлення й розвитку позашкільної освіти в Україні представлено в наукових працях таких дослідників, як Б. Балахтар [5], В. Берека [8], О. Биковська [16-22], В. Вербицький [32-37], Ю. Косило [177], Л. Костенко [178, 179], Т. Цвірова [573-575].

Актуальність позашкільної освіти як особистісного формувального ресурсу спостерігаємо здавна. Ще в Х ст. були створені умови для виникнення аналогів сучасної позашкільної освіти, а її зміст був спрямований на навчання дітей володіти простими трудовими вміннями й навичками. Хлопчиків учили чоловічому ремеслу – полюванню, рибальству, сільському господарству, землеробству, тваринництву; дівчаток учили жіночому ремеслу – вишиванню, шиттю, ткацтву, прядінню, поратися по домашньому господарству тощо. З раннього віку дітям прищеплювалися морально-етичні норми поведінки, передавався досвід батьків, народні традиції та звичаї.

Метою освіти в той період була соціалізація дітей, їх виховання, навчання й залучення до різних видів діяльності. За праобраз перших закладів позашкільної освіти можна прийняти «будинки молоді»: у таких будинках старійшина роду готував дітей до реального життя й важкої праці.

Дослідники позашкільної освіти В. Вербицький [32, с. 4–7] та Т. Цвірова [573, с. 20–22] виділяють XI ст. як початок становлення вітчизняної позашкільної натуралістичної освіти. Аналізуючи писемні джерела X – XV ст., прослідковуємо процес розвитку освіти та шкільництва, створення перших методичних настанов, активізацію освітньої діяльності.

XVI ст. виділяємо як початок нового періоду формування позашкільної освіти й пов'язуємо його з українським національним відродженням, виникненням козацької педагогіки, в основу якої покладено національне, духовне, фізичне, військове, естетичне виховання: були організовані школи вокального та церковного співу (XV ст.), з'явилися гуртки й курси домашнього господарювання (XVI – XVII ст.), зокрема в Острозькій академії функціонували наукові гуртки, у 30-х роках XVIII ст. в Шляхетному кадетському корпусі створюється літературно-публіцистичний гурток [235, с. 19].

Дослідники, які вивчають різні напрями становлення й розвитку позашкільної освіти, констатують, що реальне інституційне виникнення позашкільної освіти припадає на кінець XIX – початок XX ст. Саме в цей час з метою підвищення культурного рівня пролетаріату виникають «вільні класи», профільні клуби й товариства, а задля зменшення дитячої бездоглядності – «денні клуби для дітей» та ігрові майданчики [503, с. 51–58].

Активізація різних форм організації позашкільної освіти припадає на кінець XIX ст. Історичним підтвердженням започаткування позашкільної освіти в Україні вважають дитячий парк для ігор, який був відкритий у Харкові в 1895 році [297, с. 33].

На початку XX ст. теоретичні основи позашкільної освіти як важливого соціально-педагогічного процесу були відображені в розвідках відомих

педагогів А. Зеленька, П. Лесгафта, К. Фортунатова, С. Шацького, Є. Мединського та ін. Педагоги-позашкільники всупереч труднощам, заручившись матеріальною підтримкою ліберальних громадських організацій, маючи добровільні пожертви й благодійні внески, наполегливо організовують позашкільні дитячі об'єднання, які ставали майданчиками для створення теорії позашкільної освіти й виховання.

Подальший розвиток позашкільної освіти в Україні, становлення закладів позашкільної освіти різних напрямків відбувалися суголосно із загальним розвитком країни.

Ефективним вираженням позашкільної освіти в Україні можна вважати скаутський рух і пласт як найстарішу українську скаутську організацію, метою діяльності якої було виховання патріотичної та національно свідомої молоді. Студент Львівської Політехніки Іван Чмола заснував перший пластовий гурток у Львові в 1911 році. Результатом роботи гуртка за перший рік був двотижневий вишкільний табір на горі Говерлі.

Петро Франко (син Івана Франка), учитель Львівської Академічної гімназії, створив таємний пластовий гурток у закладі в грудні 1911 року, пізніше аналогічний за змістом діяльності гурток учитель створює на базі Жіночої семінарії Українського педагогічного товариства. Таємні пластові гуртки функціонували до початку першої світової війни й налічували 120 вихованців, основою їх діяльності була фізична підготовка й витривалість [315, с. 4–7].

Протягом 1911 – 1914 рр. функціонував скаутський гурток у місті Києві, який організував місцевий лікар О. Анохін. Гурток працював як туристичне товариство, вихованці вивчали території міста та його околиці.

З 1914 року лікар організовує та очолює відділи бойскаутів. Вихованці відділів мають проросійську налаштованість, беруть участь у супроводі Миколи II під час візиту до Києва, допомагають транспортувати поранених бійців із санітарних потягів до шпиталів.

З 1917 року вихованці скаутських гуртків, що мали українську позицію, виокремилися зі складу загальноросійської організації та розпочали свою діяльність на засадах національно-державного відродження України.

Діяльність гуртків була організована за принципом «патріотизму в самовихованні»: у вихованців формували любов до України й готовність до боротьби за її незалежність, повагу до громадян, шану до українських традицій, звичаїв, мови, історії та культури.

Історичні джерела стверджують, що голова Директорії С. Петлюра був причетний до діяльності пластових організацій в Україні. Він підтримував зв'язок з керівниками, обговорював напрями розвитку скаутингу як потужної молодіжної національно-патріотичної організації всієї України [315, с. 20–23]. Після закінчення громадянської війни в Радянській Республіці робилися спроби відродити скаутський рух під назвою «Червоний скаутизм». Такі спроби були марними й не принесли успіху, бо ідеї скаутизму були полярними комуністичній ідеології.

Офіційним роком заснування в Україні позашкільної освіти визнають 1918 рік. Цього року Софія Федорівна Русова, український педагог, прозаїк, літературознавець і громадський діяч, очолила Департамент дошкільної та позашкільної освіти в українському уряді. Софія Федорівна приділяла значну увагу створенню національної освітньої системи, у якій позашкільну освіту виокремлювала як вагомий компонент виховання, навчання й формування особистості на одному щаблі з дошкільною та шкільною освітою. За ініціативи педагога в Україні почали створюватися перші центри позашкільної освіти, метою діяльності яких було навчання й виховання учнівської молоді [34, с. 5].

У 1918 – 1919 рр. були доступними невеликі дитячі клуби, комуни, секції, які працювали з дітьми у вільний від навчання час, установи були прототипом сучасних закладів позашкільля. Департамент позашкільної освіти підтримував заснування закладів нового типу на основі ідеології комуністичного виховання.

Учений-педагог Є. Мединський зробив великий внесок у становлення й розвиток позашкільної освіти. Свої розвідки він присвячує питанням моралі, соціальній педагогіці, досліджує проблематику формування особистості. У 1923 році була надрукована одна з фундаментальних праць педагога «Енциклопедія позашкільної освіти». У ній Є. Мединський дав визначення поняття «позашкільна освіта», розкриваючи в ній метод «усебічного, гармонійного розвитку особистості або людського колективу в розумовому, моральному, естетичному й фізичному відношенні». Цим педагог підійшов до визначення мети й змісту позашкільної освіти, позиціонуючи їх як неперервний процес, що супроводжується розвитком і формуванням особистості впродовж усього життя.

За радянських часів позашкільно приділялася велика увага: популяризувалися друковані матеріали й періодичні видання, у яких розміщували науково-педагогічні, методичні, публіцистичні матеріали з позашкільля; проводилася державна політика з організації різнопланових освітніх систем, які допомагали залучати школярів до різноманітної діяльності, що розвивала їх здібності й обдарування, забезпечувала змістовне й корисне проведення вільного від шкільного навчання часу, сприяла вдалому професійному самовизначенню. Значна увага приділялася урізноманітненню форм і методів діяльності закладів позашкільної освіти.

Логічно, що в радянську добу відбувався інтенсивний розвиток теорії виховання, яка акцентується насамперед на цілісному науково-методологічному підході до особистості вихованця й системного виховного процесу. Саме в цей час було сформоване підґрунтя теорії соціального виховання – теорії, яка, на думку А. Макаренка, впливала з того, що «людина не виховується частинами» [210, с. 12].

Освітянська система пострадянського простору лишила для нас основні принципи позашкільного виховання, які й стали основою сучасної позашкільної освіти: масовість і загальнодоступність гурткової роботи на засадах добровільного об'єднання дітей за здібностями та інтересами;

розвиток обдарованості й творчості учнівської молоді; громадсько-корисна спрямованість діяльності творчих об'єднань; різноплановість форм і методів позашкільної освіти; навчання й виховання відбувається з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей вихованців.

Ретроспективний аналіз вітчизняної позашкільної освіти дає можливість стверджувати, що «...в Україні було створено унікальну систему закладів позашкільної освіти різних типів, яка набула свого найбільшого розквіту до кін. 80-х рр. ХХ ст. Усі види позашкільної діяльності враховували вікові та індивідуальні особливості дітей. Було створено багаторівневу (палаці, клуби, станції, гуртки тощо) систему позашкільних установ, яка охоплювала велику кількість школярів...» [236, с. 86]. У цей час формується особлива «індустрія» організації дозвілєвої діяльності дітей і молоді: починають виокремлюватися основні напрями у змісті цієї діяльності, формується своєрідна система роботи з дітьми, яка не мала аналогів у світі, реалізуються поставлені завдання, зміст і форми виховної роботи (Додаток А).

З урахуванням вимог хронологічного підходу та ретроспективного аналізу історико-педагогічних джерел і фактів розвитку позашкільної освіти було виділено *основні періоди формування позашкілля в Україні*:

- I період – передумови виникнення (X – XV ст.);
- II період – зародження позашкільної освіти (XVI – XVIII ст.);
- III період – інституційне становлення (XIX – початок ХХ ст.);
- IV період – розвиток системи позашкільної освіти як невід'ємної ланки освітньої системи України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.).

У досліджуваному періоді (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) виділимо такі *етапи*:

- 1991 рік – 1999 рік – трансформаційний пострадянський;
- 2000 рік – 2014 рік – становлення й модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні;

- 2014 рік і до сьогодні – новітній, пов'язаний з процесами децентралізації влади в регіонах.

Проголошення незалежності України в 1991 р. дало поштовх новому етапу в діяльності й функціонуванні ПО. Історичний проміжок часу з 1991 по 2000 рік став важким перехідним етапом у ствердженні сучасної моделі позашкільної освіти в національній освітній системі. Після розпаду Радянського Союзу позашкільна освітня ланка незалежної України повинна була звільнитися від радянської спадщини, замінивши комуністичні ідеологічні принципи навчання й виховання. Період відходу від радянського позашкілля припадає на складну соціально-економічну кризу в країні. Ускладнення фінансування позашкільної освіти стало причиною скорочення мережі закладів, їх перепрофілювання й реорганізації, погіршення матеріально-технічної бази, змін у комплектуванні гуртків в умовах тотальної економії коштів, відтоку науково-педагогічних працівників. На тому етапі відбувалася боротьба за існування цієї важливої освітньої ланки, гостро постало питання пошуку нової, неідеологізованої парадигми закладів позашкілля, формулювання нової мети, сучасних завдань, що допомогли б закладу ствердитися в умовах розбудови незалежності. Незважаючи на труднощі, освітянська спільнота, науковці, громадськість, МОУ, усі, хто розумів значення позашкілля для національної освітньої системи, розпочинають процес переходу радянської системи позашкільної освіти в систему роботи дітей у вільний від навчання час, яка відповідає засадам незалежної демократичної української держави. Відбувається поступова трансформація будинків піонерів у центри й будинки дитячої та юнацької творчості, дитячо-юнацькі центри, центри естетичного виховання, науково-технічної творчості, еколого-натуралістичного виховання, туризму та краєзнавства. Укладається концепція та положення про позашкільний навчальний заклад, окреслюються основні підходи до організації навчально-виховного процесу в позашкільному закладі. Отже, позашкільну освіту трансформаційного пострадянського періоду розглядаємо як початковий етап

становлення позашкільної освіти, як цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку й соціалізації молодого покоління у вільний від навчання час у позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях, спрямований на розвиток обдарувань і здібностей вихованців, задоволення їхніх духовних запитів і потреб, інтересів у професійному визначенні.

Наступний етап модернізації та становлення позашкільної освіти в незалежній Україні пов'язано з прийняттям Закону України «Про позашкільну освіту». У цей час на державному рівні приймають низку важливих нормативних документів для ефективного функціонування ПО, значну увагу приділяють роботі з обдарованою молоддю й дітям з ООП, за належної державної підтримки відбувається збільшення мережі закладів ПО – з 1493 у 2001 році до 1554 у 2013 році (відомості без урахування ДЮСШ) – та збільшується відсоток охоплення дітей шкільного віку позашкільною освітою. Важливим критерієм модернізації позашкільної освіти, з урахуванням європейського досвіду, є інноваційна діяльність закладів позашкілля, спрямована на пошук і впровадження нових та ефективних технологій навчання й виховання. Формами діяльності закладів є не лише гуртки, секції, клуби, а й профільні школи, виїзні лекторії, наукові товариства, наукові студії, модульне навчання, інтегровані заняття, турніри, проєктні технології [237, 615].

Новітній етап формування ПО (2014 рік – до сьогодні) пов'язуємо з процесами децентралізації в країні, адже питання належного функціонування ПО повинно стати пріоритетом державної політики на всіх рівнях. На часі для належного функціонування ПО варто домогтися уважного ставлення органів місцевого самоврядування до проблем діяльності ЗПО та обов'язкового виконання Закону України «Про позашкільну освіту». Органи місцевого самоврядування й виконавчої влади повинні приділяти належну увагу та створювати умови дітям та учнівській молоді для повної їх реалізації через розширення мережі закладів позашкілля, організацію сучасних

напрямів діяльності, оновлення матеріально-технічної бази. Позашкільна освіта – це саме та ланка загальної освітньої системи, яка допоможе суспільству посилити роботу із запобігання дитячої бездоглядності, правопорушень, негативних виявів у молодіжних і дитячих колективах. Державне регулювання організації вільного від навчання часу дітей та учнівської молоді в Україні потребує масштабного й послідовного реформування з метою збереження потенціалу й важливих напрямів ПО. Отже, новітній етап у житті незалежної України, пов'язаний з процесами децентралізації, розглядаємо як час, для якого характерний цілеспрямований розвиток системи позашкільної освіти з домінуванням управлінського впливу на нього органів місцевого самоврядування територіальних громад та обласних і районних рад, що представляють їхні спільні інтереси. Сутнісні орієнтири залишаються незмінними, але посилюється вплив на розвиток органів місцевого самоврядування й місцевих освітніх програм, програм соціально-економічного розвитку, стратегій розвитку кожного з регіонів України.

Таким чином, урахувавши суспільно-політичні особливості життя країни в період з кінця ХХ до початку ХХІ ст., що суттєво вплинули на формування національної освітньої системи, зокрема й позашкільної освіти, ми виокремили основні етапи формування й розвитку позашкільної освіти в Україні: 1991 рік – 1999 рік – трансформаційний пострадянський; 2000 рік – 2014 рік – становлення й модернізація позашкільної освіти в незалежній Україні; 2014 рік і до сьогодні – новітній, пов'язаний з процесами децентралізації влади в регіонах.

Основи теорії позашкільної освіти формувалися поступово й закладалися в працях відомих педагогів Г. Ващенка [30, 31], А. Макаренка [210], І. Огієнка [198], С. Русової [499-501], С. Сірополка [516, 517], В. Сухомлинського [544-547], О. Захарченка [130-132] та ін. Сьогодні цей дослідницький напрям переживає новий період активного розвитку.

У досліджуваний період (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) створена належна база наукових робіт, що торкаються найвагоміших проблем українського позашкілля. Ґрунтовні дослідження вітчизняних педагогів у цій галузі відомі не лише в Україні, а й за її межами. Праці О. Биковської [17-22], Г. Пустовіта [471-487], В. Вербицького [32-37], Р. Науменко [254-258], Т. Сущенко [549-554] та ін. орієнтують на поліпшення якості позашкільної освіти в нашій країні. Науково-методологічним основам розвитку позашкілля в сучасній Україні присвячено низку докторських дисертаційних робіт, які мають важливе значення для оновлення змісту позашкільної освіти (Додаток Б).

Зокрема педагогічний процес у позашкільних закладах однією з перших у незалежній Україні детально досліджувала Т. Сущенко (1993). У її докторській дисертації одним з центральних є висновок про те, що позашкільну педагогіку необхідно виділити як окрему, самостійну галузь педагогіки. Учена дає характеристику позашкільному педагогічному процесу як особливому виду взаємодії педагогічних працівників і вихованців, засобу духовного збагачення в умовах сприятливого психологічного клімату взаємовідносин, інтелектуальної співтворчості, високої загальної і діалогічної культури [550].

Розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні за досить тривалий проміжок часу (1925 – 2000 рр.) досліджував В. Вербицький (2004). Учений визначив закономірності й організаційно-дидактичні особливості розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти, розкрив її теоретичні основи та історико-культурні джерела.

Відповідно до історичних періодів, ураховуючи суспільно-політичні й соціокультурні умови, В. Вербицький простежує процес організації та формування змісту позашкільної еколого-натуралістичної освіти, окреслює перспективи використання в сучасних умовах креативних ідей і знань, набутих у минулому, для розвитку еколого-натуралістичної освіти в українській освітній системі. Дослідник модернізує визначення змісту понять

«еколого-натуралістична освіта», «позашкільна еколого-натуралістична освіта», розкриває особливості й характеризує організаційно-дидактичні форми та зміст позашкільної еколого-натуралістичної освіти в різні періоди. Результати досліджень ученого успішно впроваджуються в освітній процес вітчизняних закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного спрямування [36].

Теоретико-методичні основи екологічної освіти й виховання учнів 1 – 9 класів у позашкільних навчальних закладах досліджував Г. Пустовіт (2005). У своїй дисертації вчений розкрив основи екологічної освіти та виховання учнів 1 – 9 класів у позашкільних навчальних закладах у різних напрямках сучасної освітньої практики. Науковець виділив основні параметри, рівні й напрямки ставлення школярів до природи, окреслив типи практичної діяльності в доквіллі, обґрунтував теоретико-методологічні й методичні засади модернізації змісту екологічної освіти в позашкільних навчальних закладах. Також у роботі досліджені критерії ефективності у формуванні компонентів екологічної вихованості особистості. Учений запропонував авторську функціональну модель екологічної освіти й виховання учнів у закладах позашкільної освіти. На підставі отриманих висновків дослідження було відпрацьовано низку навчальних програм, навчально-методичних посібників та інструктивно-методичних матеріалів, спрямованих на покращення екологічної освіти й виховання школярів у закладах позашкільної освіти [485].

Теоретико-методологічні основи позашкільної освіти в Україні висвітлено в докторській дисертації О. Биковської (2006). У роботі здійснено науково-методологічне обґрунтування позашкільної освіти як системи, визначено її структуру, компоненти, організаційно-управлінські основи. Учена в хронологічній послідовності виокремила п'ять основних етапів становлення й розвитку закладів позашкільної освіти й проаналізувала особливості функціонування позашкільля на кожному з них (I етап – до X ст. – виникнення позашкільної освіти; II етап – X – XV ст. – активізація освітньої

діяльності, розвиток позашкілля; III етап – XVI – початок XX ст. – спрямування позашкільної освіти на виховання молоді засобами народної педагогіки; IV етап – XX ст. – етап розвитку закладів позашкільної освіти, формування позашкільної освіти як системи; V етап – кінець XX – початок XXI ст. – закріплення статусу позашкільної освіти як складника безперервної освіти). У науковій розвідці вчена здійснила порівняльний аналіз сучасного стану позашкільної освіти в Україні та інших державах, визначила спільні та відмінні риси в організації й функціонуванні, що сприяє можливості використовувати кращий досвід зарубіжного позашкілля для поліпшення діяльності сучасних закладів позашкільної освіти.

Результатом дослідження О. Биковської є авторська методика позашкільної освіти, в основі якої лежить компетентнісний підхід. Розроблена методика визначає мету, зміст, форми, методи й засоби позашкільної освіти. Експериментально доведено її ефективність та доцільність упровадження в роботу закладів позашкільної освіти як такої, що сприяє покращенню рівня навчальних досягнень учнів [20].

Теоретико-методичні основи формування конструктивно-технічної компетентності учнів основної школи в умовах позашкільних навчальних закладів досліджував Я. Кепша (2008). Учений створив, теоретично обґрунтував та експериментально перевірів дієвість та особливості функціонування системи методологічного забезпечення формування конструктивно-технічної компетентності у вихованців гуртків технічного спрямування. Ним виділено критерії та показники, проекспериментовано методику діагностування рівнів сформованості конструктивно-технічної компетентності гуртківців у процесі опанування дисциплін технічного спрямування. У ході дослідження удосконалено зміст, форми й методи конструктивно-технічної творчості гуртківців у закладах позашкільної освіти науково-технічного спрямування, про що свідчать оприлюднені автором результати експериментальної перевірки ефективності педагогічної системи

формування конструктивно-технічної компетентності гуртківців у процесі вивчення технічних дисциплін [147].

Державне регулювання розвитку позашкільної освіти в Україні вивчала Р. Науменко (2010). Вона дослідила й обґрунтувала тенденції, принципи й закономірності структурно-функціональної моделі державного регулювання розвитку позашкільної освіти. На основі цієї моделі розроблені практичні рекомендації для підвищення ефективності й результативності важелів державного регулювання діяльності закладів позашкільної освіти в сучасних умовах. Авторка виокремила перспективні напрями оптимізації державного регулювання позашкілля: покращення нормативно-правового, організаційного, інформаційного, ресурсного, фінансово-економічного забезпечення; активізація взаємодії держави із соціальними інституціями, координація всіх структурних складників системи позашкільної освіти. Установлено, що запровадження механізмів державного регулювання значно впливає на розвиток і функціонування позашкілля в Україні [254].

Підґрунття для розвитку творчої особистості закладається ще в ранньому віці, а майбутнє держави окреслюється рівнем освіченості її наймолодших громадян. Такі позиції обстоює, зокрема, О. Семенов (2017). У своїй роботі він розкрив теоретико-методичні засади формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника в позашкільному навчальному закладі. Науковець аргументував концептуальні базиси й технологічні прийоми, що застосовують для формування креативної та творчої особистості дошкільника старшого віку, дослідив механізми формування креативної особистості вихованця позашкільного навчального закладу – старшого дошкільника. Учений провів аналіз змістовно-контекстних, технологічних, організаційно-педагогічних, концептуальних і рефлексивно-оцінних принципів розвитку креативно спрямованої особистості цієї вікової групи вихованців в умовах закладу позашкільної освіти, висвітлив критеріально-діагностичний комплекс і результати

експерименту з формування креативно спрямованої особистості вихованця позашкільного навчального закладу старшого дошкільного віку [508].

Педагогічна підтримка обдарованих школярів стала об'єктом уваги М. Кабанець (2019). У її докторському дослідженні «Розвиток системи педагогічної підтримки обдарованих школярів у східноукраїнському регіоні (кінець ХХ – початок ХХІ століття)» обґрунтовані теоретико-методичні положення розвитку й удосконалення педагогічної підтримки обдарованих учнів у зазначеному регіоні та уточнено поняття «педагогічна підтримка обдарованих школярів», «система педагогічної підтримки обдарованих школярів у регіональному вимірі». Учена узагальнила передовий педагогічний досвід освітян регіону й установила можливості його використання в сучасній освітній системі України. У дослідженні не лише представлено кращі практики роботи педагогічних працівників з підтримки обдарованої учнівської молоді у східноукраїнському регіоні для їхньої імплементації в систему освіти України, а й визначено критерії ефективності, систематизовано дієві форми й методи системи педагогічної підтримки обдарованих учнів. Науковиця окреслила актуальні тенденції розвитку відповідної системи педагогічної підтримки (до цілісності й гармонізації дій у напрямку реалізації індивідуальних траєкторій особистісного розвитку обдарованих дітей; до трансформації педагогічної підтримки обдарованих школярів з рівня підвищення їхньої освіченості на рівень системного оновлення ними завдань самозобов'язань в особистісному саморозвитку; до забезпечення адресного педагогічного впливу на обдарованих дітей) [141].

Проблемам позашкільної освіти в Україні присвячено низку кандидатських дисертацій, автори яких досліджують становлення й розвиток позашкілля в різні періоди, загальні й локальні особливості цього процесу, різноманітні напрями діяльності та специфіку функціонування закладів позашкільної освіти. Так, В. Берека (2000) висвітлює в своєму дослідженні соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957 – 2000 рр.). Учений здійснив цілісний аналіз розвитку позашкільної освіти в

Україні в хронологічних межах досліджуваного періоду й визначив перспективні шляхи використання провідних ідей, досвіду організації навчально-виховного процесу, взаємодії шкіл і позашкільних закладів у нових соціально-економічних умовах [8].

Педагогічні засади організації дозвілля дітей і підлітків у системі позашкільної освіти в Україні досліджувала В. Балахтар (2010). У її дисертації розглянуто історико-педагогічні особливості організації дозвілля дітей та підлітків у закладах позашкільної освіти України (1960-1991 рр.). У дослідженні акцентовано увагу на значенні й ролі педагога-організатора дозвілля вихованців у закладах позашкільної освіти у визначений період, окреслено шляхи реалізації прогресивних ідей досвіду організації дозвілля дітей і підлітків у системі позашкільної освіти досліджуваного періоду в позашкільних закладах України [5].

Адміністративно-правовому регулюванню позашкільної освіти в Україні присвячена робота В. Чорної (2011). В основу дослідження покладено аналіз законодавства України з питань позашкільної освіти. Авторка визначила сутність, зміст і особливості адміністративно-правового регулювання в позашкільній освіті, розробила пропозиції та рекомендації з удосконалення адміністративно-правового регулювання й підвищення ефективності практичної реалізації чинних норм та ухвалених рішень [582].

Сьогодні заклади позашкільної освіти виконують особливу місію – спрямовують свою діяльність на виховання молодого покоління як свідомих і високоосвічених людей, здатних і до фізичної, і до розумової праці, до активної діяльності в різних галузях громадського й суспільного життя. Наукові дослідження, пов'язані з різними напрямками виховання, на сучасному етапі мають особливе значення не тільки для педагогічної науки, а й для держави загалом.

Проблема виховання учнівської молоді завжди була в центрі уваги не лише освіти, а й усього суспільства, а національно-патріотичне виховання становить нині особливий сегмент діяльності закладів освіти, зокрема

позашкільної, як важливий чинник формування національної свідомості. Саме з таких позицій розглядав можливості позашкільля Ю. Буклов (2018). У його дисертації висвітлено ключові поняття національно-патріотичного виховання учнів та узагальнено нормативно-правову базу цього виховного напрямку в сучасний період, запропоновано авторську періодизацію підходів до формування змісту національно-патріотичного виховання учнівської молоді в позакласній і позашкільній роботі в різні часи, акцентовано сучасні тенденції й відповідно до них скориговано визначення поняття «національно-патріотичне виховання учнівської молоді» [28].

Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу вивчала Т. Гавлітіна (2007). Учена наголосила на важливості формування в дитини якостей патріота України, визначила педагогічні умови, за яких буде забезпечене зростання національної свідомості вихованців закладів позашкільної освіти. Дослідниця визначила, науково обґрунтувала й експериментально довела ефективність організаційно-педагогічної моделі національно-патріотичного виховання підлітків у позашкільному навчальному закладі, розробила й запровадила комплексну програму національно-патріотичного виховання школярів у закладах позашкільної освіти [82].

Виховання національної самосвідомості підлітків у позашкільних навчальних закладах досліджено в роботі А. Корнієнко (2008). Авторка уточнила сутність і зміст поняття «національна свідомість» стосовно підлітків, теоретично обґрунтувала й експериментально перевірила освітні умови, за яких підвищується національна самосвідомість вихованців у закладах позашкільної освіти. Учена розробила відповідні методичні рекомендації для педагогів цього типу закладів, удосконалила критерії та визначила рівні вихованості національної самосвідомості учнів. Зокрема було доведено, що гуртки декоративно-ужиткового мистецтва закладів позашкільної освіти виступають сприятливим соціокультурним середовищем для виховання національної самосвідомості дітей [175].

Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності розглянуто в дослідженні О. Матвієнко (1999). Учена обґрунтовує педагогічні умови морального виховання особистості школярів, установлює значення впливу соціальних служб, теоретично й експериментально доводить ефективність морального виховання учнів початкової школи в позаурочній та позашкільній діяльності в період розбудови й становлення сучасної національної школи. У роботі зосереджено увагу на зростанні впливу соціуму на моральне формування особистості учня й визначено соціально-педагогічні умови, які значно впливають на зміну соціально-педагогічних характеристик сучасних учнів початкової школи. Учена розробила методичні рекомендації для педагогічних працівників з морального виховання учнів початкової школи в умовах розбудови національної освітньої системи [214].

Формування морально-ціннісних орієнтацій у дівчат-підлітків в умовах взаємодії школи та позашкільних закладів досліджувала Н. Сінькевич (2000). Вона теоретично обґрунтувала й експериментально перевірила методику формування морально-ціннісних орієнтирів дівчат підліткового віку в системі взаємодії школи та позашкільних закладів, представила авторську програму спільної роботи закладів загальної середньої та позашкільної освіти, яка передбачає спільне планування виховних заходів, спрямованих на формування у школярок морально-ціннісних нахилів та орієнтирів. Програма визначає педагогічні цілі й завдання в контексті цієї актуальної проблеми, напрямки її реалізації [515].

Державницьке виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу досліджувала А. Сенік (2019). У її роботі теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено й виокремлено педагогічні умови ефективного державницького виховання учнівської молоді в закладах позашкільної освіти. Авторка визначила критерії та рівні державницького виховання учнів як процесу впливу вчителів і батьків на учнів з метою виховання в них духовно-моральних цінностей, національно-патріотичних

почуттів, громадянської позиції, формування ідеалу свідомого політичного діяча, який служить народу, що проживає на території, за яку влада несе відповідальність [509].

Важливі аспекти діяльності центрів дитячої творчості досліджував С. Кучер (2005). Він розглядає проблему формування в цих закладах художньої культури підлітків, що позиціонується як синтез якостей, сформованих унаслідок засвоєних культурних цінностей. У дисертації розкрито особливості розвитку й становлення системи закладів позашкільної художньої освіти, а також зміст поняття «художня культура підлітків», розроблено модель системи роботи та методика проведення гурткових занять, спрямованих на формування художньої культури підлітків [191].

Сучасною психолого-педагогічною наукою та позашкільною педагогічною практикою зроблено, зокрема, вагомий внесок до справи створення в позашкільному освітньому просторі практично спрямованої системи підвищення рівня біологічної компетентності молоді, формування нового складу мислення, за якого всі соціально-економічні та соціально-екологічні процеси та явища розглядаються з урахуванням принципу сталості. Процесу формування в молодших школярів дбайливого ставлення до природи в позаурочній виховній роботі присвячено дослідження О. Грошовенко (2008). Учена розглядає та глибоко аналізує процес взаємодії школярів з природою. Вона виокремила, теоретично обґрунтувала й експериментально перевірила педагогічні умови формування в учнів дбайливого ставлення до природи в позаурочній виховній роботі. Основними критеріями дбайливого ставлення до природи в учнів початкових класів у позаурочній діяльності були визначені змістовий, мотиваційний та операційний. О. Грошовенко розробила відповідну організаційно-педагогічну модель і запропонувала методику її реалізації. Дослідженням доведено, що успішне формування позитивного ставлення учнів початкової школи до природи в процесі позаурочної виховної діяльності можливе за умов систематичного набуття учнями еколого-природничих знань, забезпечення

емоційно-ціннісного підґрунтя взаємодії дітей з природою, залучення учнів до добродійних вчинків у природі [90].

Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти висвітлено в дослідженні О. Мамешиної (2004). Її робота присвячена проблемам екоосвіти в сучасному соціумі. Авторка аналізує психологічну структуру екологічної свідомості старшокласників і визначає її компоненти – потребнісно-мотиваційний, світоглядний і когнітивний. Експериментальним шляхом встановлено рівень розвитку цих компонентів у сучасних старшокласників. Учена акцентує увагу на технології формування екологічної свідомості вихованців – еколого-психологічному тренінгу – та визначає провідні психологічні умови розвитку екоосвідомості старшокласників у системі позашкільної роботи [211].

Соціальне виховання дітей у закладах позашкільної освіти в Україні у 20-ті – 50-ті роки ХХ століття досліджувала В. Герасименко (2018). У її дисертації здійснено комплексний аналіз проблеми й розкрито теоретичні основи соціального виховання в закладах позашкільної освіти. Доведено, що виховний процес у системі позашкільної освіти повинен базуватися на народних звичаях і традиціях, родинних цінностях, гуманістичних ідеях, поглядах, переконаннях, ідеалах [85].

Організаційно-педагогічні умови соціальної адаптації учнів 5 – 9-х класів у позашкільних навчальних закладах досліджувала О. Литовченко (2004). Нею вперше обґрунтовано поняття «асоціальна адаптація» як процес пристосування особистості до змінних суспільних умов, що супроводжується нормативними й законодавчими порушеннями. Удосконалено зміст, форми й методи соціальної адаптації учнів 5 – 9 класів у позашкільних навчальних закладах, визначено критерії та рівні її сформованості. Науково обґрунтовано організаційно-педагогічні умови, які забезпечують формування соціального досвіду в учнів, адекватної самооцінки особистості, позитивно впливають на емоційний стан і розвиток їхніх комунікативних суспільних умінь і навичок. Розроблено методичні рекомендації щодо підвищення ефективності

соціальної адаптації учнів, рекомендовані до використання в позашкільних навчальних закладах [201].

Формування в підлітків готовності до взаєморозуміння в позашкільних навчальних закладах досліджувала В. Муромець (2013). Нею визначені виховні можливості впливу позашкільної освіти на формування в підлітків готовності до взаємопорозуміння, розроблена модель формування такої готовності в закладах позашкільної освіти й експериментально перевірена ефективність педагогічних умов, необхідних для цього [251].

Формування комунікативної культури старшокласників засобами телекомунікаційних проєктів у позашкільних навчальних закладах досліджувала А. Аносова (2014). Авторка виокремлює та характеризує теоретичні засади формування комунікативної культури й уточнює зміст самого поняття «комунікативна культура старшокласника». У роботі визначені компоненти, критерії, показники й рівні сформованості комунікативної культури учнів. Учена експериментальним шляхом довела ефективність розроблених педагогічних умов формування комунікативної культури учнів старших класів засобами телекомунікаційних проєктів у позашкільній освіті [2].

У сучасному світі існує все більш високий запит на таку особистісну якість, як толерантність. Її формування в учнів 5 – 9 класів у поліетнічному середовищі позашкільного навчального закладу досліджено в роботі О. Дрозд (2015). Зроблено актуальне уточнення сутності низки базових понять: «формування толерантності учнів 5 – 9 класів у поліетнічному середовищі позашкільного навчального закладу», «поліетнічне середовище позашкільного закладу освіти» та «сформованість толерантності підлітків». Авторка розробила комплексну програму «Я – толерантна особистість», яка була успішно втілена в освітній процес закладу позашкільної освіти, указала на ефективність виокремлених педагогічних умов формування толерантності учнів 5 – 9 класів у поліетнічному середовищі позашкільного навчального закладу [117].

Наразі досить актуальними й важливими є питання підвищення рівня здоров'я учнівської молоді. З досліджень видно, що в системі позашкільної освіти їм приділяється чимала увага. Так, формування здорового способу життя учнів 6 – 9 класів у процесі спортивно-краєзнавчої роботи в позашкільних навчальних закладах висвітлено в дисертації Я. Сивохопа (2017). Ним визначено й схарактеризовано критерії, показники й рівні сформованості здорового способу життя цієї групи школярів. Учений обґрунтував, розробив та експериментально перевірів методику формування здорового способу життя школярів засобами спортивно-краєзнавчої роботи в закладах позашкільної освіти [511].

Формування навичок здорового способу життя підлітків у позашкільному навчальному закладі досліджувала й О. Калюжна (2010). Авторка уточнює зміст поняття «навички здорового способу життя», розробляє та теоретично обґрунтовує освітні умови формування основ і навичок здорового способу життя вихованців у закладах позашкільної освіти, пропонує освітню програму валеологічного змісту, де враховані індивідуальні особливості та вікові потреби учнів [144].

Організаційно-методичне забезпечення оздоровчо-рекреаційної діяльності учнівської молоді в закладах позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого спрямування досліджував Т. Блистів (2019). Він запропонував, зокрема, ефективні, сучасні, креативні методи організаційно-методичного забезпечення оздоровчо-рекреаційної роботи серед вихованців закладів позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку [25].

Позашкільля є вагомим ресурсом фізичного розвитку й здоров'язбереження дітей і молоді, що засвідчено низкою досліджень. Тож становлення системи позашкільних закладів спортивного профілю в нашій державі стало об'єктом дослідницької уваги Г. Дембровської (2017). У її науковій роботі виділено основні напрями, зміст і форми спортивної роботи в загальній системі позашкільної освіти в Україні в 50 – 70 рр. ХХ ст. та проаналізовано особливості вирішення завдань фізичного виховання в

позашкільних навчальних закладах загального й профільного типу. Автор доводить, що в українському позашкільлі в досліджуваній період спортивній роботі було відведено належне місце й що вона мала позитивний вплив на особистісний та фізичний розвиток вихованців [92].

Соціально-педагогічні умови формування фізичного здоров'я підлітків у позашкільній роботі досліджував А. Сват'єв (2001). До таких умов учений відносить відповідальне ставлення до свого здоров'я, популяризацію здорового способу життя, підтримку позитивної мотивації, оптимістичного ставлення й інтересу до життя, формування негативного ставлення до шкідливих звичок, належну організацію валеологічної освіти підлітків, залучення учнів до систематичних занять фізичною культурою в позашкільній роботі, надання позашкільному педагогічному процесу індивідуальної спрямованості [506].

Відомо чимало цікавих досліджень і в сфері управління закладами позашкільної освіти. Організаційно-педагогічні засади управління багатoproфільним позашкільним навчальним закладом досліджено в дисертації І. Мосякової (2018). У роботі авторка аналізує стан функціонування й розвитку закладів позашкільної освіти незалежної України й визначає проблеми в управлінні такими установами. Учена узагальнює та конкретизує низку базових понять: «позашкільна освіта», «багатoproфільний заклад позашкільної освіти», «організаційно-педагогічні засади управління багатoproфільним позашкільним навчальним закладом»; експериментально доводить ефективність розробленої моделі системи управління багатoproфільним закладом позашкільної освіти на засадах дитиноцентризму й стратегічного менеджменту [250].

І. Наумчук (2019) здійснила глибоке теоретико-експериментальне дослідження розвитку професійної культури керівника позашкільного навчального закладу в системі післядипломної педагогічної освіти. Вона розробила й експериментально випробувала аналог зростання фахової культури керівника позашкільного навчального закладу в системі післядипломної

педагогічної освіти та принципи його впровадження, подала опис структурних компонентів аналогу, установила організаційно-педагогічні умови його якісного впровадження, обґрунтувала критерії, показники, рівні сформованості фахової культури керівника закладу позашкільної освіти, створила методичні рекомендації зі зростання фахової культури керівників закладів позашкільної освіти в умовах андрагогічного циклу [259].

Формування готовності керівників до програмно-цільового управління розвитком позашкільного навчального закладу досліджувала В. Войчук (2001). У роботі наведено теоретико-методологічні положення, що лежать в основі програмно-цільового управління розвитком позашкільного навчального закладу, визначено специфіку управління закладами такого типу, теоретично обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено ефективність моделі формування готовності керівників до програмно-цільового управління розвитком позашкільного навчального закладу. Учена також розробила спецкурс з підготовки керівника до програмно-цільового управління розвитком позашкільного навчального закладу для системи післядипломної педагогічної освіти [41].

Розвиток професійної компетентності методистів позашкільних навчальних закладів у післядипломній педагогічній освіті вивчала Н. Давидюк (2013). Учена розробила й теоретично обґрунтувала модель і комплексну програму розвитку професійної компетентності методистів позашкільних навчальних закладів у післядипломній педагогічній освіті. У роботі висвітлено структуру зазначеної компетентності, опрацьовані критерії, показники та рівні її розвитку, зосереджено увагу на важливості співпраці інституту післядипломної педагогічної освіти та районних (міських) методичних кабінетів (центрів) у справі організації науково-методичної роботи з педагогічними працівниками закладів позашкільної освіти [91].

Позашкілля завжди було багате досвідом ефективної гурткової роботи. Свого часу Василь Сухомлинський писав: «Гуртки – важлива форма виховання підлітків. Цінність гурткової роботи полягає в тому, що кожен

може протягом тривалого часу випробувати свої здібності, задатки, пробувати в конкретній справі свої схильності, знайти улюблену роботу. Без гуртків, у яких вирує допитлива думка, не можна уявити ні інтелектуального, ні емоційно-естетичного виховання. Кожен гурток – центр творчої праці повноцінного інтелектуального життя» [545, с. 234].

Методику організації самостійної роботи учнів у науково-технічних гуртках позашкільних навчальних закладів досліджував С. Комнатний (2013). Він проаналізував теоретичні основи й педагогічний досвід у цій царині. У дослідженні обґрунтовано й розроблено методику організації самостійної роботи учнів у науково-технічних гуртках позашкільних навчальних закладів; встановлено, що за своєю сутністю ця методика є системою, яка складається з мети, завдань, змісту, форм, методів і засобів навчання, що базуються на використанні інформаційних технологій; експериментально доведено ефективність розробленої методики організації самостійної роботи учнів, показано, що її реалізація сприяє підвищенню рівня сформованості самостійності учнів [152].

Педагогічні умови діяльності фізико-математичних гуртків закладів позашкільної освіти розглянуто в роботі Я. Биковського (2019). Дослідник розкриває фахові умови роботи фізико-математичних гуртків у позашкільній освіті. У дисертації здійснено аналіз функціонування гуртків фізико-математичного спрямування, розкрито структуру педагогічних умов їхньої діяльності; встановлено, що в процесі роботи гуртків фізико-математичного спрямування важливим є використання сучасних підходів, серед яких вагоме значення має STEM-підхід. Його основними принципами є міждисциплінарність, інтеграція, доступність, практичність, візуалізація [24].

Проблеми формування пізнавальної самостійності підлітків у науково-технічних гуртках позашкільних навчальних закладів досліджував О. Липецький (2013). Автор уточнив і деталізував сутність і структуру пізнавальної самостійності підлітків, визначив критерії і показники, а також рівні сформованості інтегративної якості особистості. Учений різнобічно

розкрив проблему формування пізнавальної самостійності підлітків у діяльності гуртків технічного профілю в позашкільних навчальних закладах та експериментально перевірів ефективність навчальних програм для гуртків авіамоделювання й космічного макетування й моделювання в освітньому процесі позашкільного закладу [197].

Розвиток професійної компетентності керівників гуртків позашкільних навчальних закладів у системі післядипломної освіти висвітлено в роботі Г. Вороніної (2017). Авторка досліджує питання формування якісних педагогічних кадрів, створення умов для підвищення рівня професійної компетентності керівників гуртків закладів позашкільної освіти. Доведено, що важливе місце в становленні педагога-професіонала посідає система післядипломної освіти. Дослідниця обґрунтовує структуру розвитку професійної компетентності керівників гуртків закладів позашкільної освіти, до якої віднесені фахова освіта, система методичної роботи, підвищення кваліфікації та самоосвіта. Були виокремлені організаційно-педагогічні умови реалізації моделі зростання професійної компетентності педагогів позашкільних навчальних закладів у структурі післядипломної педагогічної освіти як обставини, завдяки яким відбуваються перетворення, спрямовані на отримання ефективного результату [79].

Сьогоднішній стан невпинного розвитку всіх напрямків функціонування суспільства й стрімкого науково-технічного прогресу зокрема вимагає перегляду головних цілей і завдань сучасної педагогіки, основних критеріїв прикладної підготовки сучасної молоді до життя в умовах постіндустріального суспільства, що обумовлюється застосуванням ширшого спектру здібностей та вподобань, розвитку індивідуальних можливостей молодої людини.

Вирішення наявних питань системою освіти країни матиме необхідну ефективність за умови врахування не тільки наразі актуальних можливостей і потреб виробничих і соціальних технологій, а й передбачення та прогнозування подальших змін, здатності давати їм об'єктивну й різнобічну оцінку. Маючи на меті підготовку школярів до сприйняття й засвоєння сучасної науково-технічної

інформації та формування відповідних знань, слід ураховувати, що розвиток самостійного мислення, здатності до творчої діяльності потребує значної уваги й особливого педагогічного впливу. Функціонування закладів позашкільної освіти передбачає надання знань, формування й розвиток умінь і навичок за обраними вихованцями напрямками діяльності, створення особливих психолого-педагогічних умов для самореалізації, розвитку інтелектуальних і творчих здібностей, особистісних якостей відповідно до задатків і запитів дитини, забезпечення пропедевтичної роботи щодо майбутньої професійної діяльності засобами позашкільля.

У сучасних умовах зростає важливість розвитку творчих здібностей школярів у технічній галузі, що зумовлює зростання зацікавленості технікою як такою та розвиток технічного мислення. Технічна творчість є однією з найбільш цікавих і актуальних форм дозвілля школярів у вільний від навчання час, сприяє виявленню й розвитку їхнього особистісного потенціалу, професійному самовизначенню; надає знання у сфері технологій, можливості знаходити й орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі. Українські вчені зробили вагомий внесок у дослідження технічної творчості в контексті позашкільної освіти. Зокрема розвиток у школярів інтересу до транспортної техніки у процесі її макетування й конструювання в позашкільних закладах досліджено в роботі Д. Лебедева (2006). Автор сформулював педагогічні умови, необхідні для ефективного формування у вихованців гуртків технічного спрямування стійких інтересів до транспортної техніки в процесі її макетування та конструювання. Учений розробив методичні рекомендації для педагогічних працівників закладів позашкільної освіти з організації та проведення занять у творчих об'єднаннях технічного спрямування [195].

Важливими для вітчизняного позашкільля є роботи, що вивчають досвід організації та функціонування позашкільної освіти в інших країнах.

Позашкільну освіту як освітнє явище в Сполучених Штатах Америки досліджувала О. Єгорова (2016). Вона провела комплексний аналіз теоретичних

основ розвитку й функціонування позашкільної освіти в США, розкрила її сучасні організаційно-педагогічні засади за нормативно-правовими, структурно-організаційними, освітніми, кадрово-педагогічними та фінансово-матеріальними складниками забезпечення. На основі проаналізованого досвіду й виділення кращих практик позашкільної освіти у Сполучених Штатах Америки вчена розробила методологічні рекомендації для покращення розвитку й функціонування системи позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільля в Україні [120].

З компаративістських позицій розглядає специфіку підходів до функціонування позашкільля в американській та вітчизняній педагогіці Н. Зінченко (2005). У дисертації «Організація позакласної та позашкільної роботи із учнівською молоддю у США та Україні (порівняльний аналіз)» учена аналізує роль і місце позакласної та позашкільної роботи в процесі реформування загальної шкільної освіти в США та Україні, вивчає поширені в цих країнах форми позакласної та позашкільної роботи з учнівською молоддю [135].

Потенціал країни в сфері формування й функціонування її людського капіталу визначають освічені й високоінтелектуальні особистості. Саме інтелектуально розвинена молодь має всі шанси збудувати демократичне й стабільне суспільство, у якому кожен зможе реалізувати свої здібності, зробити свій внесок у суспільний розвиток і водночас відчувати себе повноправною й цінною частиною людської спільноти. Позашкільля України безпосередньо причетне до вирішення цього завдання, зокрема тим, що виступає організаційною базою Малої академії наук (МАН).

Мала академія наук України визнана не тільки державою, а й світовими освітніми організаціями як науково-педагогічна система, що може виконувати надзвичайно важливу соціальну функцію – забезпечувати початковий етап у багатоступеневій підготовці майбутньої наукової еліти України. Історично МАН сформувалася як освітня структура позашкільної освіти, спрямована на об'єднання зусиль

загальноосвітніх, позашкільних і закладів, ЗВО в контексті наступності й послідовності освітньої діяльності з інтелектуально обдарованими дітьми й учнівською молоддю, розвиток їхніх творчих здібностей у процесі пошукової та науково-дослідницької діяльності. Пошуку ефективних педагогічних засобів для вирішення перелічених завдань присвячена дисертація Л. Тихенко (2008). Робота носить прикладний характер і висвітлює питання формування творчих здібностей старшокласників у процесі науково-дослідницької діяльності в системі Малої академії наук України. Авторка вивчила особливості становлення, формування й розвитку МАН України як унікальної освітньої системи роботи з талановитою молоддю. Дослідниця теоретично обґрунтувала й експериментально перевірила методику формування творчих здібностей старшокласників у процесі пошуково-дослідницької діяльності в системі Малої академії наук України, розроблено стратегію функціонування й розвитку освітньої системи «Мала академія наук України» на державному, регіональному та процесуальному рівнях [561].

У позашкільній педагогіці з'являється все більше джерел, які засвідчують значення й важливість позашкільної освіти в успішному розв'язанні актуальних проблем педагогіки неперервної неформальної освіти України загалом. На підвищення якості позашкільної освіти мають вплив ґрунтовні монографії та підручники провідних науковців у галузі позашкілля. Так, у підручнику Г. Пустовіта «Позашкільна освіта і виховання» [485] схарактеризовано теоретичні основи, психолого-педагогічні й дидактичні засади освіти й виховання учнів різного віку в позашкільних навчальних закладах; здійснено аналіз сучасного стану й суперечностей цієї освітньо-виховної галузі з метою їх подолання; актуалізовано сутнісні характеристики поняттєво-категоріального апарату, теоретичних і дидактичних засад визначення мети й конкретних цілей, принципів освіти й виховання учнів у позашкільних навчальних закладах; розкрито сутність теоретико-дидактичної компоненти форм, методів і засобів позашкільної освіти й виховання учнів, обґрунтовано

їх орієнтовні класифікації та визначено місце, роль і функції кожного з них у навчально-виховному процесі; розроблено функціональну модель освіти й виховання учнів у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів, висвітлено організаційно-педагогічні засади діяльності гуртка й подано дидактичну модель побудови змісту позашкільної освіти й виховання [479, с. 258–265].

У монографії В. Вербицького «Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей» розкрито теоретичні засади цього процесу в контексті пізнавально-практичної діяльності, розглянуто теоретичні концепти формування базових компетентностей вихованців позашкільних навчальних закладів, досліджено особливості формування компетентностей учнів творчих об'єднань різних напрямів позашкільної освіти, визначено перелік базових компетентностей, що формуються в пізнавально-практичній діяльності вихованців позашкільних навчальних закладів за основними напрямками позашкільної освіти [569]. Водночас учений проаналізував андрагогічні засади й схарактеризував організаційно-педагогічні основи розвитку професійної компетентності педагогів таких закладів.

У монографії Л. Тихенко «Позашкільна освіта: теоретичні і практичні аспекти розвитку» висвітлено теоретичні та практичні аспекти розвитку позашкільної освіти України як соціально спрямованої багатoproфільної та багаторівневої освітньо-виховної системи, розкрито сутність сучасних процесів розвитку, проблематику інноваційних процесів у позашкільних навчальних закладах, розглянуто організаційно-технологічні, науково-методологічні, психологічні аспекти процесів, характерних для сучасного етапу розвитку позашкільної освіти України [562].

У колективній монографії «Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу», підготовленій групою знаних вітчизняних науковців у галузі позашкільної освіти (В. Вербицький, О. Литовченко, Л. Ковбасенко та ін.), уточнено сутність поняття «виховний

потенціал позашкільного НЗ», визначено й обґрунтовано його компоненти (ціннісно-цільовий, організаційний тощо), можливості змісту, форм і методів позашкільної освіти. У науковій розвідці визначено педагогічні засади реалізації виховного потенціалу позашкільних НЗ, набуло подальшого розвитку обґрунтування навчально-виховного процесу в них, розкрито сутність соціально-виховного середовища позашкільного НЗ як компонента його виховного потенціалу, визначено критерії, критеріальні показники, типологію й умови виховання соціально компетентної особистості в таких закладах [297].

Досить ґрунтовним за своїм змістом є посібник «Нові технології позашкільної освіти і виховання». Автори (Т. Дем'янюк та І. Первушевська) розглядають систему роботи педагогів у галузі розвитку творчої особистості, здатної діяти за умов ринкових відносин. У посібнику схарактеризовано проблеми науково-методичного й організаційно-педагогічного забезпечення навчально-виховного процесу, розглянуто діяльність освітніх і клубних структур – гуманітарної, екологічної, музичної, театральної шкіл, школи іноземних мов, сучасної хореографії, традиційної народної культури [94].

Структура позашкільної освіти як повноцінна ланка загальнодержавної освітньої системи діє на міжвідомчій основі та є гарантом виявлення, підтримки й розвитку інтелектуально обдарованих школярів. Витрати бюджетних коштів на розвиток позашкільної освіти є довгостроковими й надійними інвестиціями в майбутній розвиток Української держави, у формування кадрового потенціалу інтелектуального, науково-технічного, творчого й культурного розвитку суспільства, зменшення бездоглядності та профілактики правопорушень, інших асоціальних виявів у сучасному дитячому соціумі.

Отже, аналіз наукових і методичних джерел з питань позашкільної освіти, діяльності й функціонування закладів позашкільної освіти в Україні та за кордоном дає змогу зробити висновки про наявність широкого спектру досліджень позашкільля та процесу його розвитку, створення вагомого теоретичного підґрунтя для вдосконалення актуальних аспектів його

функціонування. Наукові розвідки стосуються як загальних питань змістового наповнення вільного часу дітей і молоді, поглиблення їхньої поінформованості в різних сферах науки й суспільного життя, теорії і практики менеджменту в системі позашкільної освіти, так і більш локальних, вузькофахових питань організації позашкільної роботи, які, однак, є необхідними для розв'язання її глобальних завдань.

Водночас доводиться визнати, що наукові дослідження, які б порівнювали ефективність діяльності закладів позашкільної освіти різних регіонів, висвітлювали проблеми формування державної політики позашкільної освіти на рівні певних областей, особливості процесу її реалізації, стосувалися змісту та інструментарію застосування практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення державної політики у сфері позашкілля, є нечисельними, і цей напрям нині потребує уваги науковців.

1.2. Понятійно-категорійний аналіз предметного простору дослідження позашкілля в національній освітній системі

За роки незалежності в Україні було сформовано державну політику в галузі освіти, визначено пріоритети розвитку, створено ґрунтовну нормативно-правову базу. Зауважимо, що в країні система знань, умінь і навичок, загальнолюдських цінностей і норм поведінки, визнаних у суспільстві, урахована державними навчальними програмами, проте загальна середня освіта не завжди задовольняє індивідуальні запити дітей і молоді. Для розширення знань з предметів, для розвитку індивідуальних здібностей, обдарувань і задатків, задоволення потреб учнівської спільноти й забезпечення розумного відпочинку у вільний від навчання час створена *національна система позашкільної освіти*.

З часів свого виникнення й до сучасного рівня розвитку система позашкільної освіти пройшла великий шлях реформ і змін від дитячих майданчиків, клубів до різних форм і типів сучасних центрів дитячо-

юнацької творчості: багатoproфільних закладів позашкільної освіти, станцій юних техніків, еколого-натуралістичних центрів, закладів художньо-естетичного, національно-патріотичного та ін. спрямування, підліткових клубів за місцем проживання, дитячо-юнацьких спортивних шкіл тощо. Позашкільна освіта є винятковим середовищем спілкування, якісним засобом формування гуманістичних ціннісних установок, що необхідно для позитивної соціалізації та професійного самовизначення молоді, надає становленню людини нової якості. Позашкільна освіта відрізняється особистісно-діяльнісним характером освітнього процесу, який сприяє розвиткові мотивації особистості до пізнання й творчості, самореалізації та самовизначення. Засадами позашкільної освіти є цілісний особистісний розвиток. Проте для системи позашкільної освіти за весь час її функціонування так і не стало повністю характерним створення комфортних умов для індивідуального особистісного розвитку кожної дитини, вільного вибору нею освітньої галузі, профілю позашкільної програми з часу її запровадження.

Умови, у яких сучасні позашкільні заклади проводять освітню діяльність, швидко змінюються. Для їхньої практичної діяльності стають властивими все нові освітні технології. Як наслідок, змінюється й методика викладання й навчання. Очевидно, що в системі позашкільної освіти використовується достатньо велике різноманіття форм і методів, спрямованих на оптимізацію педагогічного процесу. Разом з тим практика показує, що існування різних форм діяльності нерідко провокує заміну понять, через що утворюється певна неоднозначність як стосовно понятійного апарату, так і в принципах застосування тих чи тих методів.

Неналежне дослідження в наукових розвідках зазначеної проблеми змушує провести аналіз використання деяких категорій дидактики, за допомогою яких сьогодні характеризується освітня діяльність позашкільних установ. Дидактичні принципи, на яких ґрунтувалася позашкільна освіта минулого століття, у сучасних умовах вимагають доповнень новими

теоріями, зміни акцентів у розстановці пріоритетів, нових трактувань і нових підходів до побудови освітнього процесу. Без додавання нового концепту до наявних категорій дидактики зорієнтувати освітній процес у позашкільних закладах на виконання державного соціального замовлення досить складно. З огляду на це в науково-методичному аспекті доцільним є уточнення *понятійного* апарату дослідження. Теоретичний аналіз ключових понять, обґрунтування понятійно-категорійного простору дослідження дає можливість охарактеризувати процеси, що проходили в позашкільлі країни в кінці ХХ на початку ХХІ ст., визначити особливості розвитку, узагальнити досвід минулого з метою використання в сучасних умовах.

Тож на підставі термінологічного аналізу й операціоналізації понять уточнимо й конкретизуємо сутність і зміст основних термінів у галузі позашкільля (позашкільна освіта, позашкільна педагогіка, педагогіка позашкільної освіти, позашкільна робота, позашкільне виховання, заклади позашкільної освіти, форми організації діяльності в закладі позашкільної освіти, гурток, якість позашкільної освіти).

Термін «*позашкільна освіта*» ґрунтовно утвердився в кінці ХІХ ст. й означав просвітницьку діяльність різноманітних громадських організацій і приватних осіб, яка була спрямована на задоволення освітніх запитів населення. На думку науковців, позашкільна освіта як явище має свої давні традиції, що обумовлено різноманітністю змісту й форм її реалізації.

Аналіз сучасної психолого-педагогічної та нормативної літератури щодо дефініції «позашкільна освіта» виявив, що до її визначення існує кілька підходів. ПО розглядають як систему знань, умінь і навичок, як комплекс навчальних закладів та як організацію діяльності дітей та учнівської молоді у вільний від навчання час. Значення поняття «позашкільна освіта» визначається в Концепції позашкільної освіти й виховання (1996) як цілісний логічно організований процес, у якому немає затверджених термінів закінчення та який поетапно переходить від однієї стадії до іншої, починаючи від створення умов, що сприяють організації творчої діяльності

вихованців, до співпраці й самостійної творчості, який спонукає особистість у подальшому креативно сприймати навколишній світ [171].

У статті 1 Закону України «Про позашкільну освіту» (2000) цей феномен позиціонують як сукупність знань, умінь і навичок, що їх отримують вихованці, учні й слухачі в позашкільних навчальних закладах у час, вільний від навчання [417].

Акцентуючи на важливості проблеми сучасного розуміння класифікаційних ознак і деяких понять і термінів у галузі позашкільної освіти й виховання, Г. Пустовіт систему позашкільної освіти пояснює як упорядковану в логічній єдності освітньо-виховну, інструктивно-методичну, суспільно-масову та просвітницьку діяльність позашкільних навчальних закладів різних типів, загальноосвітніх шкіл, закладів вищої освіти та інших освітніх закладів як центрів позашкільної роботи в позаурочний і позанавчальний час. Під позашкільною освітою вчений розуміє науково обґрунтовану в логічній єдності, наступності й послідовності систему додаткових знань, умінь і навичок, що здобувають діти й молодь у закладах позашкільної освіти різних типів, інших закладах освіти як центрах позашкільної роботи в позаурочний і позанавчальний час [472, с. 11–15].

У педагогічному словнику позашкільну освіту визначають як систему навчальних закладів, у яких учні й вихованці набувають сукупність знань, умінь і навичок у вільний від навчання час [87, с. 375]. У словнику-довіднику педагогічних і психологічних термінів позашкільна освіта розглядається як сукупність форм культурно-освітньої роботи, котра проводиться позашкільними освітніми закладами за межами школи [519, с. 112]. В. Вербицький під позашкільною освітою розуміє «освітньо-виховну діяльність різних за формою закладів для дітей та учнівської молоді» [36, с. 4].

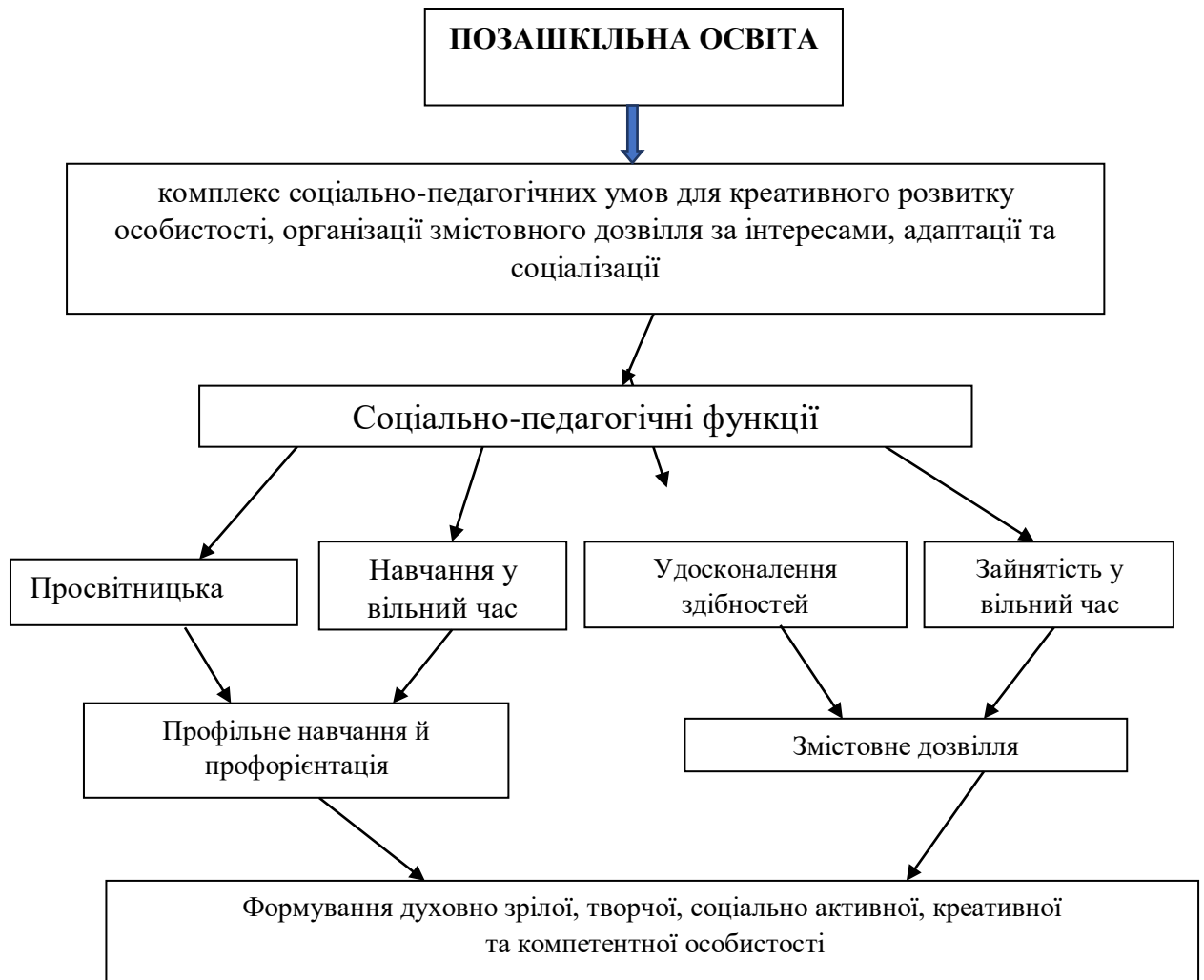
Врешті, зважаючи на визначення, прийняте XX сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО, у якому освіта визначається як процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, за якого вона досягає

соціальної зрілості та індивідуального зростання, під позашкільною освітою вчені розуміють процес і результат удосконалення здібностей і творчих можливостей особистості, за якого вона досягає соціальної зрілості й індивідуального зростання під час діяльності в позашкільний час у позашкільному навчальному закладі.

Аналіз поняття «позашкільна освіта» засвідчує, що в теперішніх умовах позашкільна освіта – це поєднання як процесу, так і результату навчання, виховання, розвитку й соціалізації особистості у вільний від навчання час у закладах позашкільної освіти й інших соціальних та освітніх інституціях (Додаток В). Наразі розвиток позашкільної освіти слід вивчати в контексті збереження національних здобутків системи освіти на шляху інтеграції до європейського та світового освітнього простору, оскільки мета реформування освіти направлена на збільшення рівня якості життя наших громадян, надання нового стимулу для розвитку людського потенціалу.

Тож під терміном «*позашкільна освіта*» ми розуміємо складник системи національної освіти, який є інструментом виховного впливу держави відповідно до інтересів і запитів дитини, забезпечує її освіту у вільний від навчання час в освітньому закладі будь-якого типу, створює умови для розвитку здібностей і творчих можливостей особистості, соціального, професійного самовизначення й самореалізації. Переваги позашкільної освіти представлені в системі взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем і між собою й мають певну мету. Досягнення зазначеної мети стане можливим, якщо розглядати позашкільну освіту як педагогічне явище, що має цілу низку властивих саме їй переваг.

Сучасна позашкільна освіта є потужною, дієвою й наймобільнішою ланкою освітньої системи України, яка відповідає державним інтересам і запитам, соціальному замовленню й забезпечує задоволення потреб особистості в соціальному самовизначенні й творчій самореалізації (рис. 1.1).

Рис. 1.1 Функції та провідна мета системи позашкільної освіти

Підсумовуючи, зазначимо, що найбільш значущі особливості позашкільної освіти, на думку вчених і педагогів-практиків, полягають у:

- усвідомленому добровільному використанні дитиною вільного від навчання часу для повноцінного розвитку й розкриття своїх потенційних можливостей;
- вільному виборі напрямків діяльності, гуртка, педагогічного працівника та освітньої програми;
- можливості змінювати напрям діяльності, заклад, колектив, педагогічного працівника;

- нестандартності й креативному складнику освітнього процесу, що організовується на базі додаткових освітніх програм;
- неординарності взаємовідносин вихованців і педагогічних працівників (співпраця, співтворчість, індивідуальний підхід до дитини);
- наданні реальної допомоги у визначенні й отриманні допрофесійної підготовки [584, с. 45–50; 591, с.107–113].

Закон України «Про позашкільну освіту» визначає такі її завдання: «Виховання справжнього громадянина України; пошук, розвиток та підтримка здібних, обдарованих і талановитих вихованців, учнів і слухачів; розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному самовизначенні й творчій самореалізації та формування у вихованців, учнів і слухачів свідомого й відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих та ін.» [417, с. 5]. Важливий критерій рівня розвитку позашкільної освіти окреслюється думкою, що вона орієнтована водночас на запити батьків, учнів, різних соціальних груп і суспільства загалом.

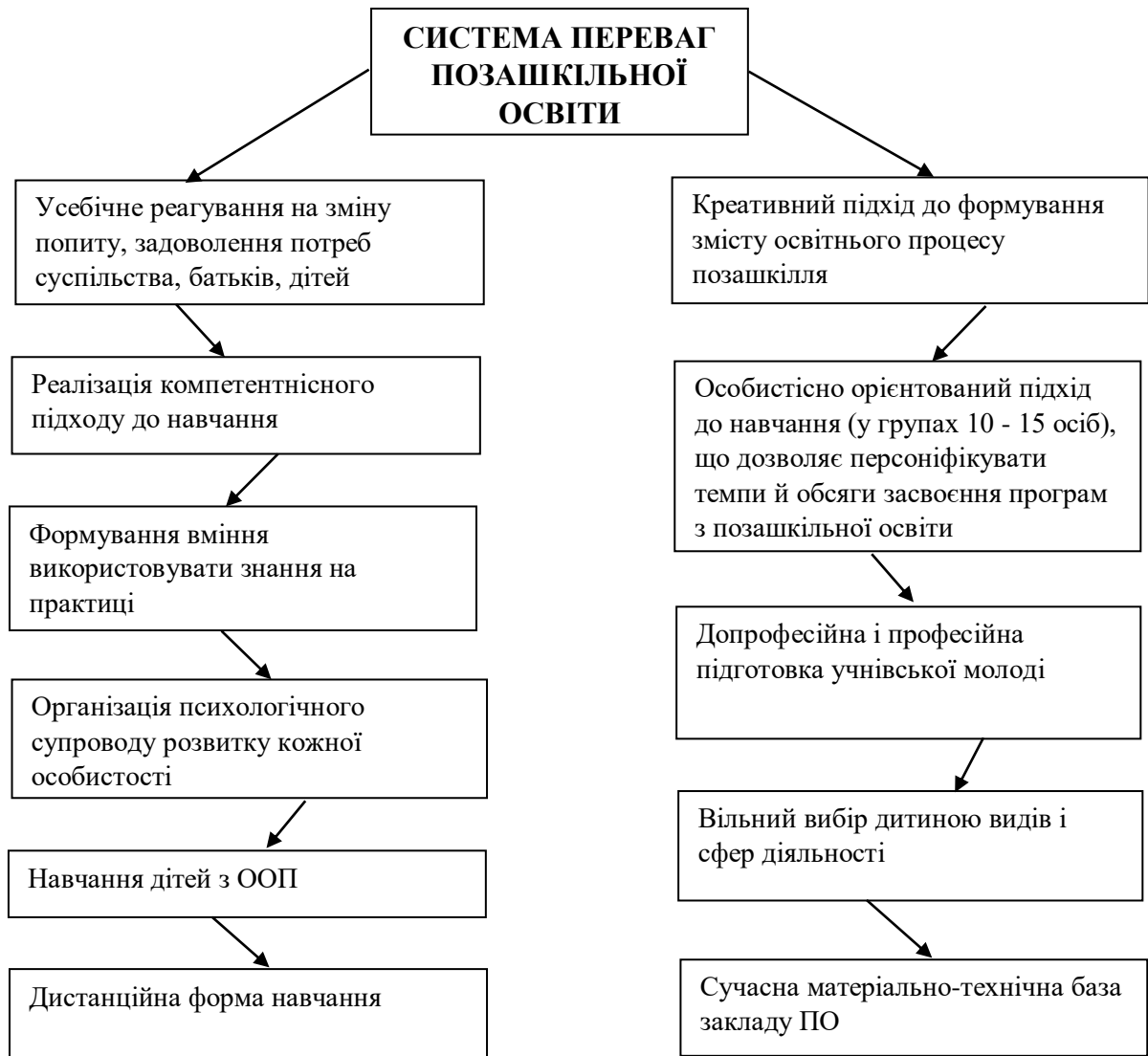
На сьогодні, враховуючи сучасні світові зміни й тенденції, позашкільна освіта набуває абсолютно нового змісту й значення і, як зазначає О. Биковська, має такі риси:

1. Збільшення вагомості позашкільної освіти не лише для розвитку людини, а й держави та суспільства.
2. Зростання значення позашкільної освіти в навчанні протягом усього життя.
3. Правове врегулювання питань позашкільної освіти, увага міжнародної спільноти [536, с. 48].

Зазначимо, що позашкільна освіта як складник загальної освітньої системи не тільки набуває нового змісту й значення, а й має ряд переваг в освітньому просторі країни [122] (рис. 1.2.).

Основними векторами спрямування діяльності позашкільної освіти XXI століття О. Биковська вважає такі: формування людського капіталу;

особистісна і професійна реалізація кожної особистості; навчання впродовж життя [536, с. 48].

Рис. 1.2 Система переваг позашкільної освіти

Важливе значення в розробці науково-теоретичних засад позашкільної освіти посідає науково-дослідницька діяльність. В умовах сьогодення цей вид роботи реалізує низку основних функцій: аналітичну (осмислення реальної дійсності, її аналіз, оцінка); орієнтаційну (орієнтація в умовах реальності); прогностичну (передбачення змін); інформаційну (забезпечення зв'язку і взаєморозуміння між державами, системами, галузями); інноваційну (проникнення відкриттів); моделювальну (створення ідеальних схем, моделей тощо); системотвірну (створення з різноманітних відомостей, фактів системи

знань, уявлень у вигляді концепцій і теорій); оптимізуючу (забезпечення оптимального вирішення проблем).

Українська педагогічна наука робить нині значний внесок у розвиток теоретичних засад позашкільної освіти. Чимало сучасних українських учених основним вектором досліджень обрали розробку питань позашкільної педагогіки, педагогічного процесу в закладах позашкільної освіти; організаційно-управлінських засад функціонування позашкільних навчальних закладів; виховання, розвитку й соціальної адаптації учнів у позашкільних навчальних закладах; становлення й розвитку позашкільних навчальних закладів.

Успішне функціонування позашкільної освіти в Україні забезпечується синергією її теорії, практики й методики.

Теорія позашкільної освіти – це збірне поняття, синтез концепцій, ідей, поглядів та вчень про неупереджену дійсність позашкільної освіти; вона пояснює принципи діяльності особистості у вільний час, визначає та надає пояснення сутності, принципам, змісту, формі й методам освітнього процесу в закладах позашкільної освіти та інших соціальних інституціях. Теорія та практика позашкільної освіти невід’ємно пов’язані одна з одною й перебувають в органічній єдності. Теорія походить від практики, є її безпосереднім узагальненням, визначається та пояснюється нею. Практика усвідомлюється, набуває організації й напрямку завдяки теорії [224, с. 8–10].

Практика позашкільної освіти – утілення теоретичних засад в організацію позашкільної через діяльність і функціонування закладів позашкільної освіти й освітньо-соціальних інституцій. У сучасній Україні вона організована загалом на досить високому рівні. Незважаючи на неминучі й закономірні зміни в суспільстві та в галузі надання освітніх послуг, система позашкільної освіти на державному рівні продовжує залишатися основним безкоштовним соціальним інститутом, який ефективно впливає на розвиток особистості, кваліфіковано здійснює організацію змістового дозвілля школярів у вільний від навчання час, допомагає у

професійному самовизначенні підліткам. Повною мірою забезпечується вільний вибір і доступність до позашкільної освіти дітей усіх вікових і соціальних категорій, функціонують і розвиваються її різноманітні форми.

Практика позашкільної освіти має свої особливості. Зазвичай функціонування позашкілля забезпечується закладами освіти, культури, мистецтва, фізкультури та спорту. Організація практики позашкільної освіти відбувається через відвідування дітьми закладів позашкільної освіти, гуртків, секцій, творчих об'єднань, різноманітних клубів за місцем проживання, спортивних шкіл і майданчиків, клубних закладів, центрів дозвілля, бібліотек і театрів [224, с. 29–37].

Методика позашкільної освіти – сукупність і узагальнення найкращих практик і досвіду, алгоритм вдалого втілення способів, засобів, прийомів функціонування позашкілля в закладах позашкільної освіти та інших педагогічно-соціальних інституціях. Вона є сьогодні предметом наукового вивчення і проєктування, творчого розвитку, удосконалення на всіх рівнях її розробки й застосування [317; 549, с. 5–8].

У системі позашкільної освіти педагогічні працівники мають можливість працювати за різними навчальними програмами, а діти – самі обирати діяльність, яка їм подобається, відповідає їхнім нахилам, задовольняє інтереси. Місія, яку виконує позашкільна освіта в контексті особистісного буття, дуже важлива: допомогти дитині в ранньому самовизначенні, дати можливість повноцінно й цікаво прожити дитинство, реалізувати себе, сприяти в розв'язанні соціально значущих для неї завдань. Важливість і цінність позашкілля полягає й у тому, що воно посилює варіативну частину загальної середньої освіти, відкриває шлях до практичного застосування здобутих у школі знань і навичок, стимулює учнів до пізнавальної діяльності. У соціальному сенсі найважливішим є те, що в системі позашкільної освіти вихованці розвивають свої здібності й творчий потенціал, набувають досвіду адаптації в сучасному суспільстві та його окремих спільнотах і вчаться повноцінно й корисно організовувати свій

вільний від навчання час. Позашкільна освіта вдало поєднує різнопланові види організації змістовного дозвілля (відпочинок, розваги, свята, творчість, туризм) з різноманітними формами освітньої діяльності.

Важливим для подальшого розвитку позашкільної освіти в сучасних умовах є збереження державних гарантій щодо її доступності й безкоштовності; удосконалення дієвості системи позашкільної освіти; організація умов для саморозвитку, вдалої соціалізації та професійного самовизначення вихованців позашкільних навчальних закладів; гарантування комфортного самопочуття кожної дитини в дитячому співтоваристві, створення ситуації успіху, яка супроводжує дітей і молодь у процесі отримання позашкільної освіти. Усе це зумовлює необхідність розв'язання трьох основних завдань: створення належних умов для такого розвитку на різних рівнях; якість і безперервність позашкільної освіти як засобу професійної орієнтації та самовизначення дітей і молоді; розвиток державно-громадського управління, соціального партнерства позашкільних навчальних закладів, бізнесу та громадських організацій.

Наразі дуже важливими є модернізація й підвищення якості *змісту позашкільної освіти* на засадах принципів гуманізації й демократизації освітнього процесу, індивідуального підходу з урахуванням вікових особливостей школярів; збереження й зміцнення здоров'я вихованців творчих товариств; контакт з родинами, орієнтація на культурно-освітні інтереси сім'ї; збереження й розвиток національно-культурних традицій; ціннісне ставлення до виховання патріота України; розвиток партнерства із соціальними інституціями, громадськими організаціями, бізнесом; взаємодія дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійно-технічної освіти; відкритість та полісферність освіти, державно-громадський характер управління [218]. Сучасна освітня система України повинна враховувати виклики сьогодення. Одним з її першочергових викликів є розв'язання завдань, пов'язаних з формуванням актуального змісту позашкільної освіти. Загальновідомо, що зміст освіти – один з компонентів економічного й соціального прогресу, спрямований

на забезпечення самовизначення кожної особистості, створення умов для її самореалізації; розвитку суспільства; зміцнення й удосконалення правової держави [249].

Становлення й розвиток теорії, практики й методики позашкільля сприяли утвердженню педагогіки позашкільної освіти, яка своєю чергою забезпечує наукове підґрунтя її подальшого розвитку.

Позашкільна педагогіка – галузь педагогічної науки, яка вивчає закономірності всебічного розвитку й творчої самореалізації особистості в умовах її вільного часу та дозвілля [552, с. 20].

Позашкільна педагогіка як окрема частина педагогічної науки автономізувалась не так давно. Її теоретичне оформлення пов'язане в першу чергу з ім'ям відомої української науковиці Тетяни Сущенко [549-554]. Як зауважує дослідниця, поняття «позашкільна педагогіка» активно застосовують ті, хто певною мірою пов'язаний з питаннями виховання й навчання дітей та учнівської молоді у вільний від навчання час: педагоги, філософи, психологи, соціологи, культурологи, журналісти та інші фахівці [551, с. 47].

Поряд з терміном «позашкільна педагогіка» в сучасному науковому дискурсі використовується й термін «педагогіка позашкільної освіти» (О. Биковська та ін.). Педагогіка позашкільної освіти використовує в своїй діяльності поняття з різних наук. Значущими для повноцінного функціонування позашкільної освіти є надбання й досвід галузевих педагогік (соціальна педагогіка, дошкільна педагогіка, шкільництво тощо), не менш важливими є предметні методики з навчальних дисциплін. За рахунок інтеграції знань відбувається вирішення широкого кола завдань позашкільної освіти.

Педагогіка позашкільної освіти є галуззю педагогіки й розкриває технологію виховання й навчання творчої, обдарованої особистості, створює такі умови для навчання, за яких кожна дитина має можливість максимально реалізувати свої здібності та вміння. У неперервному процесі виховання та навчання педагогіка позашкільної освіти зарекомендувала себе повноцінним

складником, що надає дітям креативні можливості для покращення психічного здоров'я, знімаючи щоденну напругу заформалізованого шкільного життя.

Педагогіка позашкільної освіти – це педагогіка виховання щасливої дитини. В її основу покладено закони творчості, які передбачають залучення дітей до співтворчості, інтелектуального діалогу й рівноправного спілкування, створення середовища успіху з правом на невдачу. У педагогіці позашкільної освіти неприпустимий будь-який примус, страх і покарання. Вона спрямована на формування незалежного світосприйняття й вільних думок, розробляє різні методики співтворчості, інтелектуального та творчого зростання. Право на існування позашкільної педагогіки узаконене в державних і нормативних документах про освіту з метою забезпечення найважливішого принципу безперервної освіти, її цілісності [15, с. 49–52].

Належній організації позашкільної освіти істотно сприяють також тісні міжпредметні зв'язки. Вагомі для неї суспільні, природничі, технічні науки, але насамперед – педагогіка, психологія, філософія, соціологія, фізіологія, економіка.

Філософія – особлива форма пізнання світу, сукупність знань про природу, людину, суспільство [296, с. 17]. Як наука вона є методологічною основою позашкільної освіти, впливає на результати діяльності. Сьогодні вчені інтенсивно розробляють філософські підходи до вивчення питань позашкільної освіти, окреслюють нові грані цього феномену. Філософські ідеї породжують інноваційні педагогічні концепції, що впливають на покращення якості освіти.

Психологія – це одна з наук про людину, про закономірності розвитку й вияви її психіки [151, с. 6]. Як і вся освітня система, позашкільна освіта базується на знаннях про сутність психіки дітей та особливості її функціонування, а також про закономірності перебігу пізнавальних, емоційних, вольових процесів. Психологія як наука допомагає пояснити, зрозуміти та, за необхідності, скоригувати поведінкові вияви дітей різного віку – як окремо кожної дитини, так і колективу загалом. У позашкільній

психологія допомагає визначити дієві методи позитивного впливу на особистість дитини, сприяє цілеспрямованому розвитку, попереджає можливі помилки й невдачі.

Соціологія – наука про суспільство, що пояснює соціальні процеси, розкриває особливості взаємодії особистості й суспільства, пояснює закономірності масової поведінки людей [581, с.18]. Для належної організації функціонування й діяльності позашкільля використовується соціологічна інформація, соціологічні методи пізнання; педагоги часто спираються на результати соціологічних досліджень. Педагогіка позашкільної освіти як наука про навчання й виховання дітей у вільний від навчання час неможлива без соціології як науки про суспільство. Соціологія сприяє розумінню позашкільної освіти як соціального інституту в системі суспільних відносин. Наука виокремлює соціологічні чинники, які стимулюють або гальмують розвиток освітньої системи, зокрема й позашкільля, а в її контексті – творчих здібностей та обдарувань вихованців. Синтез позашкільної освіти й соціології – це функція передачі соціального досвіду від покоління до покоління, яка є об'єктивною дійсністю суспільних відносин.

Анатомія й фізіологія досліджують і розкривають будову людського організму, вивчають процеси, що характеризують діяльність мозку, центральної нервової системи [88, с. 5]. Зв'язок цих наук з позашкільною освітою полягає в тому, щоб ефективно використати можливості організму дитини, організовуючи освітній процес. Знання про вищу нервову систему дає освіті кращі можливості для організації різних видів діяльності, створення умов для формування знань, умінь та навичок.

Безперечно, педагогіка позашкільної освіти як галузь педагогічної науки є основою національної системи позашкільної освіти. Вагомим принципом позашкільного педагогічного процесу є його індивідуалізація, добровільність, пріоритетність виховання, співтворчість, єдність розвитку й саморозвитку, емоційна привабливість міжособистісних взаємин. У

позашкільному освітньому процесі дитина не просто відтворює засвоєні знання, а завдяки своїй унікальності й неповторності розвиває їх, удосконалює та доповнює.

Аналізуючи науково-літературні джерела, бачимо, що вчені нині майже одноставно обстоюють необхідність виділення позашкільної педагогіки в окрему самостійну галузь педагогічної науки. Для цього є всі підстави. Насамперед береться до уваги те, що вона має чітко виокремлений предмет дослідження, загальні теоретичні положення щодо сутності позашкільного педагогічного процесу. У численних дослідженнях було обґрунтовано поняття, принципи, закономірності, характерні для позашкільного педагогічного процесу; визначено основні педагогічні умови ефективності роботи з дітьми в позашкільному середовищі; виділено нові функції педагога-позашкільника й керівника закладу позашкільної освіти й закономірності в додатковому вихованні й розвитку дітей в умовах дозвілля, питання управління сучасним позашкільним педагогічним процесом. Виділення позашкільної педагогіки в окрему галузь науки є підтвердженням наслідком стрімкого розвитку загальної педагогічної теорії та досконалого вивчення особливостей сучасної позашкільної системи, яка завдяки позашкільній педагогіці може стати феноменом духовного оздоровлення всього суспільства. Визнання й узаконення великої соціальної значущості для розвитку дітей і молоді загальної й конкретної педагогізації позашкільного неформального середовища в цей складний для України час – це іспит на духовну зрілість українського суспільства.

Педагогіка позашкільної освіти увібрала в себе багато з того, що напрацьовано загальною педагогікою, зокрема педагогікою закладів загальної середньої освіти. Варто зазначити, що позашкільна педагогіка не повторює принципів, форм і методів шкільного навчання, а має свою специфіку й принципово інші закономірності, які відрізняють один вид педагогічної діяльності від іншого. Як повноцінна наука вона має свої особливі категорії, базові поняття, що відображають загальні положення й

закономірності розвитку творчої особистості. Такими категоріями є позашкільна робота, вільний час, заклад позашкільної освіти, гурток, позашкільний педагогічний процес, педагог позашкільної освіти, вихованці закладів позашкільної освіти, якість позашкільної освіти та ін.

Предметом педагогіки позашкільної освіти як галузі педагогіки є вивчення процесу й результату навчання, виховання, розвитку й соціалізації особистості у вільний від навчання час. Її метою є розробка науково-методичних положень про навчання, виховання, розвиток і соціалізацію вільної, творчої особистості у вільний від навчання час, враховуючи її власні потреби й природні задатки [271].

Серед *головних завдань педагогіки позашкільної освіти* виділяють:

- теоретико-методологічне забезпечення діяльності позашкільної освіти;
- виокремлення й наукове обґрунтування змісту, форм, методів і засобів позашкільної освіти;
- функціонування позашкільля в закладах позашкільної освіти та інших соціально-педагогічних інституціях;
- підготовка й популяризація різнопланової літератури для позашкільної освіти (освітні програми, посібники, підручники, науково-методичні посібники й рекомендації) [173, с. 5–6].

Серед *головних результатів позашкільної освіти* педагогіка позашкільної освіти передбачає такі:

- підтримка унікальності кожного вихованця в постійно змінному соціальному оточенні;
- задоволення природної потреби дітей у самореалізації, самопізнанні, усвідомленні свого значення й ролі в сучасному світі;
- формування здатності особистості вихованців до опору руйнівним впливам;
- особисті досягнення вихованців;

- виховання в учнів особливого ставлення до предмета діяльності, якій він надає перевагу;
- підтримка вихованців у виборі власної освітньої траєкторії на майбутнє;
- соціалізація, успішність і особистісне зростання вихованця [172].

Важливими рисами педагогіки позашкільної освіти є її зорієнтованість на створення умов для вільного вибору кожною дитиною освітньої галузі (напрямку й виду діяльності), профілю програми й часу її освоєння, педагога; різноманіття видів діяльності, що задовольняє багатогранність інтересів, схильності й потреби дитини. Вітчизняна позашкільна освіта зробила «відкриття вільного від навчання часу» як важливого освітнього ресурсу, зробивши його педагогічно обґрунтовану організацію об'єктом позашкільної роботи.

Позашкільна освіта в Україні має масовий характер і базується на принципі добровільності. Завдяки особливим умовам організації позашкільної освіти вихованці мають можливість розкривати свої здібності й обдарування в процесі різноманітної діяльності, навчаючись у гуртках різних напрямків, розширюючи коло своїх інтересів. У документах ЮНЕСКО коротко сформульовані завдання освіти в ХХІ ст., конгруентні яким вирішує позашкільля: навчити вчитися (учитися пізнавати); жити (виховання культури родини, спонування до здорового способу життя); жити разом (виховання культури людських стосунків, культури спілкування). Усі ці завдання вирішуються засобами позашкільної роботи.

Позашкільна робота – це по-особливому організована педагогічна робота, що має яскраво виражену специфіку впливу порівняно з іншими засобами виховання й визначені переваги, до яких належать добровільність участі дітей у позашкільних заняттях, диференціація їх за інтересами й схильностями, індивідуальний підхід і т. ін. [553, с. 53–58].

Спрямована на виконання завдань виховання й навчання учнівської молоді, позашкільна робота передбачає виховання свідомих і освічених

особистостей, які будуть займати активну позицію в різних сферах суспільного життя, зможуть успішно працювати як фізично, так і розумово. Вона ґрунтується на загальнопедагогічних принципах, до переліку яких можна додати такі *принципи*: добровільності (участь у позашкільній роботі відбувається за власним бажанням вихованців, які обирають напрям навчання за інтересами); суспільно спрямованої діяльності вихованців (зміст позашкільної роботи відповідає потребам українського суспільства й відображає досягнення сучасної науки, техніки, культури й мистецтва); ініціативності, розвитку й самодіяльності вихованців; зв'язку з освітньою діяльністю (позашкільна робота є логічним продовженням і поглибленням освітньої діяльності, яка відбувається на уроках); ігрових технологій (позашкільна робота вимагає широкого використання різнопланових ігор, які збуджують зацікавленість і надають емоційності); розвитку винахідництва, творчості й креативності.

Важливим складником позашкільної освіти є позашкільне виховання, яке в ідеалі покликане забезпечити можливість кожній дитині у вільний час всебічно розвивати здібності й захоплення. *Позашкільне виховання* розуміємо як цілісну соціально-педагогічну систему, усі складники якої спрямовані на досягнення цілей виховання – усебічний розвиток гармонійно розвиненої особистості вихованця, формування його цінностей на основі створення можливостей вибору улюбленої діяльності.

Позашкільна освіта й виховання – процес неперервний, але має фіксовані терміни завершення й поступово переходить з одного етапу на інший (початковий, основний, вищий рівні навчання). На початковому рівні навчання створюються умови, що сприяють творчій діяльності вихованців, на наступних відбувається забезпечення їх співробітництва у спільному творчому процесі й самостійній творчості, яка й формує потребу особистості вихованця в подальшому творчому сприйнятті навколишнього світу.

Конкретні завдання виховної діяльності позашкільних установ містять: відповідний розвиток духовно-морального потенціалу особистості; формування

розумових, художніх, фізичних, трудових, етичних, естетичних здібностей; виховання відповідальності, піклування про здоров'я школярів.

Педагоги-практики, психологи, соціологи постійно досліджують специфіку молодого покоління, виділяючи галузі провідних для нього захоплень, уподобань. У результаті таких досліджень встановлено, що наразі в молоді можна виділити близько 35 некерованих захоплень [35, с. 5]. Отже, перед кожним педагогом-позашкільником постає завдання створення комфортних умов для організації інтелектуально-творчого навчання й виховання молоді в позашкільних установах, орієнтованого зокрема на витіснення деструктивних інтересів і захоплень. Попри досягнуті успіхи на практиці бачимо: соціум і освітні заклади ще не змогли повною мірою використати надзвичайні виховні можливості позашкільних закладів освіти, через що залишається багато нерозкритих дитячих талентів та обдарувань.

Вирішення перелічених завдань вимагає врахування загальнодержавною освітньою системою не тільки теперішніх потреб і можливостей виробничих і соціальних технологій, а й їх змін у майбутньому. Так, сучасна динаміка науково-технічних досягнень і стрімкий розвиток суспільства потребують перегляду головних цілей і завдань української педагогіки й переосмислення основних вимог до практичної підготовки вихованців до сучасного життя в умовах комп'ютеризації, що забезпечується застосуванням їхніх творчих здібностей, розвитку індивідуальних якостей.

Упровадження нових державних стандартів, осучаснення змісту освіти неможливо здійснити без створення особливого освітнього простору закладів освіти. Завдання підготовки школярів до вивчення сучасної науково-технічної інформації, навчання самостійного мислення, ініціативної творчої діяльності потребує виняткової уваги в спеціальному освітньому середовищі під педагогічним наглядом і впливом. Фактично йдеться про необхідність створення нового середовища навчання, орієнтованого на самостійну перспективну навчальну діяльність кожної дитини. Таким середовищем є саме заклади позашкільної освіти. Функціонування цих закладів як належним

чином організованого середовища гарантує надання знань, формування вмінь і навичок за обраними вихованцями векторами діяльності, організовує психолого-педагогічні умови для їх самореалізації, зростання інтелектуальних і креативних здібностей, індивідуальних якостей відповідно до задатків і запитів; реалізовує підготовку до майбутньої активної професійної діяльності засобами позашкільної освіти.

Водночас інтеграція загальної середньої освіти й позашкільної освіти створює сприятливі умови для взаємодії педагогів різних спеціальностей, комплексного педагогічного впливу на особистість школяра, формування в підлітків цілісної картини світу.

На засадах конкуренції знань в освітянському просторі перше місце посіла якість шкільної та позашкільної освіти. Вона як головна характеристика освітнього процесу поєднує в собі якість навчання і якість виховання. Оскільки цілі закладів позашкільної освіти спрямовані на реалізацію освітніх потреб, то й реалізація можливостей покращується під час об'єднання освітніх ресурсів закладів загальної середньої освіти й закладів позашкільної освіти, з'являється реальна можливість отримати високу якість водночас обох видів освіти. Удає поєднання шкільного й позашкільного виховання свідчить про початок реалізації якісно нового, цілісного підходу до формування особистості в процесі безперервної освіти і тому має велике майбутнє.

Співпраця і взаємодія загальноосвітніх і позашкільних закладів освіти зумовлена колективною зацікавленістю: практична діяльність, яку учень опановує в позашкільному закладі, мотивує її пізнавальну активність на уроці й потребує фактичних теоретичних знань; навчання в школі, своєю чергою, задовольняє цю динаміку й дає необхідні знання. Інтеграційні процеси в освіті уможливають наступність між загальною та позашкільною освітою, розробку програм та їх реалізацію в спільній діяльності. Досвід співпраці колективів закладів освіти різних рівнів дозволяє виокремити основні напрями взаємодії: надання інформаційно-методичної підтримки; спільні

заходи – виставки, фестивалі, круглі столи, змагання, дні відкритих дверей, майстер-класи; профорієнтаційна діяльність; програмно-методичне забезпечення освітньої та виховної діяльності; організація заходів з реалізації міських програм; удосконалення професійної майстерності педагогічних працівників [94].

Такий взаємозв'язок потрібний на всіх стадіях виховання всебічно розвиненої особистості, він відбувається за принципом «вертикальної наступності» на всьому шляху безперервного навчання. Якщо заклад загальної середньої освіти є базою гармонійного розвитку особистості учня, то заклади позашкільної освіти органічно розширюють його потенціал і створюють належні умови для подальшого підвищення ефективності цього процесу (рис. 1.3.) [139].

Зклади позашкільної освіти стали освітніми установами, де можливе подолання традиційної суперечності освіти між вимогами шкільних державних стандартів і потребами й розвитком інтересів особистості дитини.

В основі позашкільної освіти лежить система позашкільних навчальних закладів, які відрізняються напрямками діяльності з вихованцями й формами організації роботи в них. Життєві ситуації, досвід і практика підтвердили: саме позашкільним навчальним закладам належить важлива місія у вихованні й розвитку дитячих обдарувань і творчої особистості.

Рис. 1.3 Посіднання освітнього процесу ЗПО та ЗСО

За Концепцією позашкільної освіти й виховання (2017) [172], Законами України «Про освіту» (2017) [407] та «Про позашкільну освіту» (2017) [417], *позашкільний заклад* визначається як компонент системи позашкільної освіти, який гарантує знання, розвиває вміння й навички залежно від інтересів вихованця, задовольняє запити особистості з творчої самореалізації й інтелектуального, духовного й фізичного розвитку й підготовки до активної громадської та професійної діяльності, створює умови для соціального захисту й організації педагогічно унікального дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань і стану здоров'я школярів.

У термінологічному словнику з курсу «Педагогіка» за редакцією В. Старости під визначенням «позашкільний навчально-виховний заклад» розуміють заклад освіти, який допомагає школярам отримувати додаткову освіту, яка спрямована на здобуття знань, умінь і навичок згідно із запитами дітей, реалізує потреби особистості в творчому самовираженні й організації активного дозвілля. У словнику також розкривається і зміст поняття «позашкільні дитячі виховні заклади», під яким слід розуміти організації та установи, що переймаються проблемами всебічного гармонійного розвитку школярів згідно з їхніми пізнавальними інтересами та творчими нахилами [555, с. 90].

Позашкільний навчальний заклад – це школа життєтворчості особистості. Бо саме тут формуються компетентності життєтворчості, які супроводжуватимуть наших вихованців, учнів, слухачів на життєвому шляху.

Відомий український дослідник А. Кузьмінський у контексті аналізу поняття «позашкільні заклади» розглядає діяльність дитячих виховних установ, яка спрямована на задоволення потреб дитини в розвиткові інтересів і нахилів, набуття учнями додаткових знань, умінь і навичок, покращення інтелектуальних здібностей, допомагає вибору майбутньої професії. До такої частини закладів, за компетентною думкою вченого, належать палаци й будинки дитячої і юнацької творчості, спортивні, художні й музичні школи, станції юних техніків і натуралістів, театри, кінотеатри, дитячі бібліотеки та

залізниці тощо [184, с. 299]. Отже, на його думку, цим поняттям охоплено загальнодоступні освітні заклади, які забезпечують додаткову освіту, формують у дітей нові знання, уміння й навички відповідно до їхніх інтересів, задовольняють потреби особистості в творчій самореалізації, проведенні її змістовного дозвілля. Таким чином, *позашкільний навчальний заклад* – це масовий, доступний дітям усіх вікових і соціальних категорій заклад освіти, що спрямовує свою діяльність на здобуття вихованцями знань, умінь і навичок за інтересами й забезпечує їхні потреби у творчому вираженні, самореалізації, організації змістовного дозвілля у вільний від навчання час.

У соціальному плані позашкільний навчальний заклад можна розглядати як організоване об'єднання дітей і дорослих, яке вирізняється цілеспрямованістю функціонування, різним віком учасників освітнього процесу, незалежністю існування, різними напрямками й правом вільного вибору діяльності, формальними й неформальними стосунками між дітьми й дорослими, можливістю повного розкриття особистості [215, с. 16–21].

Важлива місія закладів позашкільної освіти реалізується у площині розвитку нахилів, здібностей та інтересів особистісного, соціального і професійного самовизначення вихованців. У процесі формування сучасного змісту позашкільної освіти необхідно враховувати, що вона є вмотивованою освітою поряд з дошкільною, загальною середньою, професійно-технічною та вищою, що дозволяє дітям і молоді розвивати значну потребу в пізнанні і творчості, якнайбільше реалізувати себе, самовизначитися з напрямом діяльності [148].

У закладі позашкільної освіти діти мають право на:

- вільний вибір предметних, міжпредметних або метапредметних освітніх програм в обсязі й темпі, відповідних їхній творчій індивідуальності;
- вияв освітньої активності у виборі освітньої галузі для освоєння не передбачених загальноосвітніми програмами аспектів знань;
- участь у соціальній діяльності, соціальному проектуванні, дослідницькій діяльності;

- освоєння культурних цінностей, участь у їхньому створенні;
- організацію дозвілля відповідно до своїх зацікавлень.

Тож для успішної діяльності й функціонування закладу позашкільної освіти необхідно мати в своєму арсеналі педагогів-професіоналів, людей, відданих своїй справі; сукупність укладених на належному науковому й освітньому рівні навчальних програм за рівнями (початковий, основний, вищий), працюючи за якими, вихованці отримують помітний і прогнозований результат, зокрема, розвиток своїх умінь і здібностей; належне інформаційно-технічне оснащення й фінансове забезпечення.

Діяльність сучасного ЗПО – це результат реалізації планів і творчих задумів педагогічного й дитячого колективів у створеному освітньому просторі. В основу освітнього процесу тут покладено особистісно зорієнтований підхід до дитини, спрямованість на формування її життєвих компетентностей. Як школа життєтворчості навчання у творчих об'єднаннях закладів позашкільної освіти залишає за дитиною право на спробу й помилку у виборі можливостей самовизначення, що дає змогу відзначити результативність зростання дитини в межах обраної нею програми з позашкільної освіти (виду діяльності, галузі знань), допоможе їй побачити щаблі свого розвитку й стимулюватиме цей розвиток, не обмежуючи гідності особистості дитини.

Першочерговим завданням позашкільних навчальних закладів є організація належних умов для того, щоб вихованці в будь-який момент могли відчувати себе не виконавцем чи наглядачем, а справжнім будівничим життєвої позиції, суб'єктом життєтворення, який завжди відповідає за свої дії та вчинки [3].

Таким чином, позашкільні заклади освіти мають важливу місію в загальній освітній системі, оскільки вони підсилюють варіативну складову програм середньої загальної освіти і, покладаючись на індивідуальні можливості й зацікавленості школярів, можуть спрямовано впливати на розвиток здібностей, розкриття креативності, становлення екологічної

культури й мислення, моралі, доброчесності. Вони стають для вихованців індикатором самореалізації, місцем вибору життєвого шляху, окресленням власних планів та ідей, накопиченням життєвого досвіду.

Дослідження сучасного стану функціонування закладів позашкільної освіти доводить, що реалізація творчого потенціалу й самовизначення вихованців припустима в закладі, в якому продукуються умови для найскладнішого – творчого щабля використання школярами вільного від навчання часу. Варто зазначити, що позашкільні навчально-виховні заклади, на відміну від шкіл, не організовують свою діяльність за постійними планами та програмами. Ці документи є своєрідними рекомендаціями, вказівками для роботи з дітьми визначеного регіону, можуть навіть розроблятися для певної обдарованої дитини, не мають постійних вимог і є здебільшого авторськими.

Форми організації діяльності в закладі позашкільної освіти, під якими будемо розуміти історично акумульовану, міцну й логічно завершену організацію педагогічного процесу, що характеризується систематичністю й цілісністю, особистісно-діяльнісним характером, постійністю складу учасників, наявністю визначеного режиму поведінки, є засобом систематизації взаємодії педагога й дітей, надаючи їй упорядкованості й цілеспрямованості.

Оскільки в позашкільному навчальному закладі 90 – 95% навчального часу діти зазвичай проводять у гуртку, то саме він вважається тут чільною формою організації освітнього процесу. Дійсно, *гурток* – це головна традиційна форма реалізації позашкільної освітньо-виховної роботи з дітьми та учнівською молоддю в процесі вивчення окремого навчального предмета чи комплексу предметів і різнопланових інтегрованих курсів позашкільних закладів, діяльність яких відбувається за навчальними програмами, розробленими практиками позашкілля й затвердженими МОН України, що адаптуються до контингенту учнів.

Гурток ми розглядаємо також як усталену в освітній практиці форму добровільного об'єднання дітей у системі позашкільної освіти, що розширює й поглиблює предметні знання, залучає дітей до різноманітних

соціокультурних видів діяльності, розширює комунікативний досвід. Формально гурток – це специфічне угруповання дітей приблизно одного віку, в основу якого покладено добровільність вибору роду заняття, спільність інтересів, націленість на певний вид освітньої та практичної діяльності. З педагогічного ж погляду він є середовищем, у якому реалізуються умови інтелектуального, духовного й фізичного розвитку вихованців, забезпечується розвиток їхнього творчого потенціалу, відбувається соціальна адаптація та підготовка до дорослого життя [224, с. 36].

Мотивація гурткової роботи базується насамперед на тому, що гуртки дають змогу кожному з учасників зайнятися улюбленою справою, знайти заняття за своїми потребами, уподобаннями й обдаруванням. Однією з основних вимог до організації роботи гуртка є його життєздатність, тобто можливість реалізувати намічену програму без зниження зацікавленості та активності учасників. Навчальними програмами роботи гуртків мають бути враховані не лише їхні освітні функції (навчальна, розвивальна, пізнавальна), а й емоційне наповнення (розваги, ігри, нестандартні методи), чого бракує в повсякденному шкільному житті. Гурток є вдалим стартом для розвитку творчих здібностей, обдарувань та ініціатив вихованців [234].

У процесі формування та становлення особистості гурток виконує такі завдання:

- збагачує знання дітей в обраній сфері науки, техніки, мистецтва (гуртки математики, астрономії, інформатики, іноземних мов та інші);
- здійснює початковий етап у професійному визначенні (плетіння гачком, вишивання, різьблення по дереву, бісероплетіння, паперопластика, живопис, декоративний розпис, флористика та інше);
- організовує дозвілля дітей у вільний від навчання час;
- сприяє створенню належного психологічного клімату для комфортного відпочинку;
- забезпечує виконання розважальних і комунікативних потреб.

Заняття в гуртках відкривають шляхи до самореалізації, розвивають і вдосконалюють знання та вміння, які можуть бути необхідні в багатьох професіях. На заняттях у вихованців розкриваються й формуються специфічні навички та вміння. Мета гуртка – зацікавити вихованців предметом, удосконалити й зміцнити їхні знання, напрацювати в них навички спостережень, уміння проводити експеримент, естетичне відчуття художніх творів, мистецтва, творчості тощо [227, с. 29].

Саме гурток є бездоганним майданчиком для розвитку нахилів, здібностей та обдарувань дитини, осередком її особистісної самореалізації й самовдосконалення. Різноманітна за формою та напрямками позашкільна діяльність дає учням можливість виявити власну активність і винахідництво, розвинути лідерські риси, збільшити світогляд, посилити знання та гарантує виховання соціокультурної компетентності особистості. В умовах гурткової роботи здійснюється становлення міжособистісних відносин (коригування соціального статусу в дитячому колективі, збільшення кола комунікації учнів), організовується емоційно зручне середовище, яке допомагає зменшенню тривожності, войовничості, долає стан незахищеності, труднощів у спілкуванні, а також зміцнює віру в себе, свої сили й можливості (сміливість, координація). Соціальний досвід, досвід відношення особистості до світу, природи, людей, до самої себе накопичується в діяльності. Спільна гурткова діяльність є результативним підґрунтям для створення людських відносин і гуманних вчинків, налагодження морально цінних за сутністю взаємин [146, с. 107–119]. Одним з головних завдань гурткової діяльності є формування соціальної активності учнівської молоді. Задіяні до такого виду діяльності школярі спільно вчать співпрацювати й жити в одному колективі. А педагог-позашкільник трансформує таку діяльність на незвичайний світ розвідок, креативності, досліджень, відкриттів і незначних досягнень, тобто формує на занятті ситуацію успіху для кожного вихованця.

Зміст освіти повинен забезпечувати формування в дітей і молоді усвідомленості, удосконалення компетентностей, інтеграцію особистості в

національну та світову культуру. Він повинен сприяти взаємоповазі та співробітництву між людьми; створювати можливість для здійснення права молодого покоління на вільний вибір своєї освітньої траєкторії, розвитку здібностей і переконань. Нинішній зміст позашкільної освіти гарантує умови для розвитку особистості дитини й самореалізації педагогів, таким чином сприяючи становленню особистості, формуванню її громадянської позиції, усвідомленню себе як громадянина України, відкриває нові інтереси, пов'язані, в першу чергу, із соціалізацією та громадянською позицією, розвиває в дітей та молоді прагнення до самореалізації та самовдосконалення в подальшому житті.

Освітній позашкільний педагогічний процес виділяє як першочергові такі важливі напрями розвитку дитячої особистості в дозвіллевій діяльності:

- унікальність і винятковість (забезпечення права дитини бути неординарною особистістю й можливість реалізувати свої потреби й обдарування за спеціальною навчальною програмою та індивідуальною траєкторією особистісного розвитку й саморозвитку);
- активна творча діяльність (реалізація права дитини на творчу ініціативу та креативну діяльність, можливість порівнювати себе і свої вчинки в часі, а також з однолітками, дорослими, кумирами в творчому процесі);
- відчуття гідності та внутрішньої свободи (реалізація права дитини на вибір творчого самовиявлення у вільний від навчання час);
- духовність (реалізація права дитини на повагу, гідне до себе ставлення, любов і творчість).

Педагогічний процес у закладі позашкільної освіти має більш виховне спрямування, аніж навчальне, тож основним його критерієм є не пізнання, а духовне взаємозбагачення педагогічних працівників і вихованців в умовах належного психологічного клімату. Такий процес за своєю сутністю нагадує

вирішення важливих життєвих завдань, які мотивують бажання самовдосконалюватися й оновлюватися [553, с. 53].

Отже, позашкільна освіта й виховання – процес неперервний, який не визначається термінами й датами завершення, створює належні умови, що сприяють розвиткові творчої діяльності вихованців і забезпечують їх співробітництво у творчому процесі й самостійній творчості. Здатність дитини до позитивних змін та оновлення впливає на мотивацію діяльності, що і є важливим результатом позашкільного виховання. Значення позашкільної освіти й виховання зумовлене важливістю створення й налагодження взаємної співпраці педагогічних працівників і вихованців на засадах дружби, взаєморозуміння, підтримки, духовної близькості та спільності, на визнанні дитини як найбільшої цінності, на взаємоповазі й вірі в успіх та високий результат творчої співпраці.

Не варто порівнювати й шукати аналогії позашкільного педагогічного процесу з освітнім процесом у школі. Позашкільна педагогіка не виконує завдання державного стандарту загальної освіти, а має місію – творчий розвиток особистості. Педагогічний позашкільний процес слід розглядати з позицій соціологічної комунікації як процес соціально-педагогічної взаємодії, у якій важливе значення мають симпатії, взаємна привабливість, рефлексивна саморегуляція. Вагомими принципами позашкільного педагогічного процесу є його особистісна зорієнтованість, вільність вибору, перевага виховної діяльності, співтворчість, єдність розвитку й саморозвитку, емоційність. У цьому процесі дитина не просто відтворює те, що засвоює, а завдяки своїй унікальності й неповторності вона розвиває, доповнює і вдосконалює здобуті вміння та навички.

Удале функціонування позашкільного педагогічного процесу здійснюється за рахунок здатності й уміння його організаторів виявляти, об'єднувати та підтримувати таланти, залучати дітей до власної системи цінностей, наповнювати педагогічний процес такою креативною діяльністю, яка має належне духовне й соціальне значення. Позашкільний педагогічний

процес певною мірою залежить від особистих якостей і характеру вихованців, від взаємин, які між ними складаються. Його неадаремно ототожнюють з явищем творчого процесу, оскільки ґрунтується він на розкритті внутрішнього світу дитини в умовах значного емоційного піднесення й наполегливих творчих зусиль. Дитина виявляє тут свої найкращі риси, усвідомлено керує власними емоціями, почуттями й бажаннями, уміє їх контролювати й адаптувати до ситуації. В одних випадках це може виявитись у самостриманні, в інших – у самоактивізації, в умінні контролювати себе, долати в собі негативні емоції, бороти стан бездіяльності та ін.

Щоб організувати успішний педагогічний процес, необхідно створити розгалужену систему творчого розвитку та самовиявлення дитини, максимальні умови для розкриття та вияву її творчих можливостей та обдарувань; організувати роботу педагогів так, щоб вони мали змогу за необхідності відходити від програм та організовувати діяльність для дитини з урахуванням її настрою та внутрішнього стану, створювати сприятливі умови для повного розкриття й саморозвитку здібностей вихованців через вільне висловлення своїх думок. У цьому процесі енергетично поєднується діяльність педагогів і вихованців в унікальному активному пізнавальному процесі на основі співробітництва, духовної близькості та взаємодії.

Для організаторів позашкільного педагогічного процесу найкращим результатом їхньої роботи є розвиток людських якостей вихованців, їхнього вміння креативно вирішувати поставлені завдання, завжди досягати мети, докладати до цього необхідні зусилля – духовні, фізичні, моральні. Кінцевий результат для педагогічного працівника закладу позашкільної освіти – це значний вияв у вихованців активної творчої енергії й бажання працювати, вміння осмислювати й досягати більш складних і амбітних цілей. Педагогіка позашкільля не може допускати будь-якого примусу, зокрема побоювання й страху в середовищі вихованців. Вона за своєю суттю є особистісною, тому процеси навчання й виховання дитини розглядаються не лише як завдання суто дидактичного значення (розвиваючого характеру), а як звернення до кожної

конкретної дитини з метою налагодження співтворчості з нею. Звичайне, застандартизоване заняття гуртка, яке не має елементів несподіваності, новизни та «родзинок», у позашкільному середовищі успіху не матиме. Тому педагогічний процес у позашкільному закладі, крім дидактичних умінь, тяжіє до майстерності організації та створення такого освітнього середовища, результатом якого є високий рівень творчої самостійності вихованців. У такій діяльності вихованці, не докладаючи надмірних зусиль, вчать самі себе формувати й виховувати впродовж усього життя.

Серед інших категорій у контексті позашкілля варто, вочевидь, звернутися й до того, як слід називати споживачів освітніх послуг. Для сфери позашкільної освіти поняття «діти, що відвідують позашкільні установи різноманітного напрямку та спеціалізації як слухачі, спортсмени, туристи й просто школярі», узагальнюються дефініцією «вихованці» ЗПО. У словнику базових понять з курсу «Педагогіка» поняття «вихованець» трактується як той, хто приймає й засвоює досвід поколінь [518, с. 13]. Законом України «Про позашкільну освіту» вихованців ЗПО визначено як осіб, «які відвідують гуртки, клуби, творчі об'єднання, секції позашкільного навчального закладу за інтересами, здібностями та нахилами та отримують допрофесійну підготовку» [417]. І саме в цьому трактуванні дуже доречно чітко усвідомити, яким має бути зміст і характер педагогічної діяльності з ними. Наразі, у сучасних умовах розвитку НУШ, це має особливе значення, коли у сфері освіти йдеться про сутність самого поняття «якість позашкільної освіти».

Дійсно, освітній процес у ЗПО, як і будь-яка інша педагогічна діяльність, має свої якісні характеристики. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба в оцінці й визначенні рівня якості педагогічної діяльності, що є одним з перших етапів на шляху до процесу покращення надання освітніх послуг в Україні. У наш час проблематика якості надання цих послуг набуває виняткового значення через очевидну потребу наблизити сучасні освітні стандарти до європейських і гармонізувати їх, адже якість освіти, за вимогами документів ООН, є одним з найголовніших критеріїв якості життя

людей у тій чи тій країні. Поліпшення якості освіти й рівний доступ до неї є одним з головних завдань сучасної держави в галузі освітньої політики, важливим національним пріоритетом і структурною передумовою національної безпеки держави, необхідною умовою для реалізації права громадян на освіту в демократичному суспільстві.

Науковці демонструють різні підходи до визначення дефініційного змісту поняття «якість освіти». Найчастіше його розуміють як інтегральну характеристику системи освіти, що експлікує ступінь і рівень відповідності реальних освітніх результатів, які досягаються в ЗПО, нормативним вимогам держави, суспільним, соціальним і особистісним очікуванням.

Наразі стає стратегічно необхідним для національного освітнього процесу оновлення й підвищення якості змісту позашкільної освіти, яка піддається оцінюванню як з боку споживачів і замовників послуг (діти, батьки, вчителі), так і з боку держави.

В оцінці якості освіти насамперед передбачено ґрунтовну оцінку якості досягнень вихованців і оцінку якості надання освітніх послуг та організації освітнього процесу загалом. Тож одним з найважливіших і найдієвіших механізмів оцінки якості позашкільної освіти є моніторинг її діяльності, тобто збір, обробка, зберігання й поширення інформації про стан освіти, інтерпретація зібраних фактів і прогнозування на їх основі динаміки й провідних тенденцій її розвитку й розробка науково й методично обґрунтованих рекомендацій для прийняття необхідних управлінських рішень для забезпечення процесу підвищення ефективності функціонування в суспільстві освітньої галузі [241, 244].

Порядок визначення якості позашкільної освіти як її вагової характеристики, зокрема шляхом здійснення моніторингу, визначають Закон України «Про освіту» [407], Закон України «Про позашкільну освіту» [417], Національна доктрина розвитку освіти України [260,]; Постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 р. №1095 «Деякі питання зовнішнього оцінювання та моніторингу якості освіти» [109]; Указ Президента України

від 04.07.2005 р. №1013/2005 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» [401]; Указ Президента України від 20.03.2008 р. №244/2008 «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» [355]; наказ МОН від 16.01.2020 р. № 54 «Про затвердження Порядку моніторингу якості освіти» [379]. Цими документами визначено основні механізми підготовки та проведення моніторингу якості освіти й освітньої діяльності у закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти незалежно від їх типу, форми власності, заснування й підпорядкування.

Метою проведення моніторингу є «виявлення та відстеження тенденцій у розвитку якості освіти в країні, на окремих територіях, у закладах освіти, встановлення відповідності фактичних результатів освітньої діяльності її заявленим цілям, оцінювання причин відхилень від цілей» [407].

Слід, однак, зауважити, що на сьогодні у вітчизняній педагогічній науці недостатньо відпрацьовані підходи до виявлення механізмів освітнього моніторингу та процесів його використання у сфері, критерії якості освіти, є дефіцит сучасних аналітико-діагностичних технологій здійснення зворотного зв'язку, тому для педагогів-дослідників, науковців і практиків у цій сфері освітньої діяльності відкрита ціла низка невирішених проблем.

Разом з тим вважаємо, що будь-яке моніторингове дослідження – це безперечно складний і тривалий процес, який вимагає дуже ґрунтовної та ретельної підготовки, для якого важливим є суворе дотримання певних правил і процедур (проведення за допомогою відповідної технології).

Виокремимо найважливіші принципи моніторингу: «1) об'єктивність – максимально об'єктивне оцінювання діяльності закладу, урахування позитивних і негативних результатів; 2) систематичність і послідовність – проведення моніторингу за визначеними етапами; 3) гуманістична спрямованість – передбачає орієнтацію на вчителя, учня, урахування потреб вихованців, гідне самоствердження педагога, створення умов доброзичливості» [245]. Окремо виділяємо основні функції моніторингу: пошуково-дослідницька, корекційна,

діагностична, інформаційна, прогностична [244]. Усі вони підпорядковані загальній меті – постійному підвищенню ефективності освітньої діяльності закладу – і спрямовані на неухильне забезпечення наукового підходу в управлінні освітнім процесом.

Сьогодні мова має йти про створення й функціонування моніторингу як системи, як цілеспрямованої взаємодії керуючої та керованої підсистем для досягнення запланованих результатів. Моніторинг функціонування системи ЗПО, на жаль, ще не постав як постійний і невід’ємний складник системи позашкільної освіти, але він уже є тим інструментом, який дає можливість місцевим органам управління освітою (перш за все органам місцевого самоврядування) приймати ефективні управлінські рішення, спрямовані на покращення діяльності ЗПО. Вирішення питання результативності освітньої діяльності дозволяє судити про ефективність, корисність, соціальну значущість як усієї системи ПО, так і кожного закладу галузі зокрема.

Таким чином, категорійний апарат нашого дослідження спирається на ґрунтовний аналіз джерел, присвячених сучасному позашкільно, і характеризується тенденцією до стабілізації, усунення суперечностей у трактуванні основних понять, що окреслюють сутність і функціонування позашкільної освіти. Водночас очевидно, що звернення все більшого числа науковців до проблем позашкільної педагогіки є закономірним наслідком і плідного розвитку загальної педагогічної теорії, і більш ґрунтовного вивчення позашкільного середовища як феномена духовного оздоровлення всього суспільства й зростання ваги позашкільних закладів освіти в освітній системі нашої держави. Про останнє свідчить також і динаміка нормативно-правової бази з позашкільля, до аналізу якої ми вдаємося в наступному підрозділі.

1.3. Генеза нормативно-правового забезпечення розвитку позашкілля в Україні

Після розпаду Радянського Союзу та здобуття Україною незалежності перед освітою нашої країни постали нові виклики й завдання. Сильні, хоча й формалізовані, але загальнодоступні й дієві дитячі ідеологічно-виховні об'єднання припинили своє існування; як результат виникла криза у справі організації та проведенні вільного від навчання часу школярів. У державі розпочався рух зі створення неформальних молодіжних об'єднань, які неоднозначно впливали на формування особистості. Чисельність дітей, що відвідували заклади позашкільного типу, різко зменшувалася. Українська освіта опинилась перед необхідністю віднайти альтернативу й замінити ідейно-політичні дитячі організації новими позашкільними закладами з сучасними педагогічними технологіями, що сприяли б становленню та розвитку особистості та її здібностей. Процеси трансформації пострадянського українського суспільства ставили перед педагогічними колективами позашкільних навчальних закладів нові вимоги: працювати активніше й креативніше; організовувати конструктивний пошук нових шляхів і засобів модернізації всієї структури позашкільної освіти; упроваджувати сучасні форми й методи діяльності; спрямовувати функціонування закладу на організацію умов для творчого, інтелектуального, духовного й фізичного становлення школярів; осучаснити нормативно-правову базу функціонування закладів позашкільної освіти.

Позашкільна освіта за своїм змістом охоплює всі сфери життєдіяльності людини й реалізується в необмеженому освітніми стандартами просторі, саме тому вона розглядається як поле розширення можливостей розвитку особистості, є абсолютно добровільною, не пов'язаною з віковим цензом. Освітній процес у закладі позашкільної освіти формується в парадигмі розвивальної освіти, забезпечуючи інформаційну, навчальну, виховну, розвивальну, соціалізувальну, релаксаційну функції.

Гармонійність позашкільної освіти як відкритої соціальної системи дає змогу задовольняти потреби у вихованні лідерських якостей, соціальних компетентностей і розвиткові творчих здібностей дітей у галузі науково-технічної, художньої, еколого-натуралістичної, фізкультурно-спортивної, туристично-краєзнавчої, національно-патріотичної, соціально-реабілітаційної, науково-дослідної та іншої освітньої діяльності, яку вони обирають самі або за допомогою батьків відповідно до своїх бажань і потреб.

Невід'ємним компонентом структури позашкільної освіти, що передбачає регламентування її діяльності в нормативно-правовому полі, є її нормативно-правове забезпечення. Нормативно-правова база позашкільної освіти в Україні є гарантом функціонування й діяльності закладів позашкільної освіти й має на меті визначення й розвиток законодавчих засад діяльності системи позашкільної освіти загалом, що є необхідним для ефективного її функціонування поряд з організаційним, кадровим, науково-методичним, фінансовим і матеріально-технічним забезпеченням.

На основі вивчення й аналізу нормативних документів щодо діяльності й функціонування позашкільної освіти кінця ХХ – початку ХХІ ст. у дослідженні виділимо такі *рівні нормативно-правового забезпечення позашкілля*:

- перший рівень – міжнародний (правові акти, резолюції, конвенції, методологічні положення яких покладено в основу українського законодавства);
- другий рівень – державний (правові документи, що визначають державну політику в галузі позашкільної освіти);
- третій рівень – регіональний (регіональні програми розвитку ЗПО, накази обласних департаментів);
- четвертий рівень – місцевий (накази органів місцевого самоврядування та виконавчої влади);
- п'ятий рівень – рівень закладів ПО (накази, положення, що регламентують діяльність закладів ПО).

З кінця ХХ ст. поступово стверджується досить чітка державна політика у сфері позашкільної освіти, про що свідчать відповідні документи міжнародного та внутрішньодержавного статусу.

Нормативно-правові документи на державному рівні почали розроблятися завдяки трансформаціям, які відбулися в позашкільній освіті на початку 1990-х рр. (перший етап – трансформаційний, пострадянський), а саме:

- поступове зменшення до повного припинення впливу радянської ідеології в закладах позашкільної освіти;
- організація багаторівневої системи позашкільної освіти;
- функціонування гуртків закладів позашкільної освіти за трьома рівнями (початковий, основний, вищий);
- збільшення мережі закладів позашкільної освіти та створення закладів нового типу, їхня профілізація;
- розширення й модернізація напрямів позашкільної освіти;
- осучаснення освітнього процесу в закладах позашкільної освіти;
- ліцензування позашкільної освіти;
- розширення джерел фінансування позашкільної освіти за рахунок додаткових можливостей, не заборонених законодавством [318, с. 85–97].

Слід зазначити, що внутрішня політика нашої держави має ґрунтовні орієнтири світового масштабу, враховуючи ряд нормативно-правових актів, які встановлюють міжнародні стандарти в освітній галузі. Згідно з нормами міжнародного права деякі з документів (резольюції, декларації) не є обов'язковими для виконання, інші (договори, пакти, конвенції) є обов'язковими, якщо вони ратифіковані вищим законодавчим органом держави. Така норма закріплена у статті 9 Конституції України, де зазначено, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [164].

Так, Конвенцію ООН про права дитини («Світова конституція прав дитини») [163], прийняту та відкриту для підписання та приєднання резолюцією

44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989 року, ратифікували уряди та законодавчі органи всіх країн, за винятком Сомалі й Сполучених Штатів Америки. Верховною Радою України вона ратифікована 27.02.1991, №789 XII (78912), набула чинності для України 27.09.1991 і з цього часу є частиною національного законодавства. У такий спосіб Україна поклала на себе обов'язок організації для дітей безпечних і комфортних умов розвитку, гарантувавши доступ до високоякісної освіти й охорони здоров'я. Конвенція про права дитини – наразі найповніший документ такого змісту. Вона призначена сформувати комфортні умови для розвитку дітей, які в майбутньому повинні створити гуманний світ. Положення Конвенції, що мають відношення до права на освіту, базуються на положеннях Конвенції ЮНЕСКО (організація ООН з питань освіти, науки та культури) про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти. Стаття 29 Конвенції встановлює право на освіту, зокрема й позашкільну, розвиток особистості, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі. У країнах, де проживають етнічні, релігійні або мовні меншини чи особи з корінного населення, дитині, яка належить до таких меншостей, не може бути відмовлено у праві разом з іншими членами її групи дотримуватися своїх культурних традицій, релігійних норм (зокрема здійснювати обряди), а також говорити рідною мовою. Про це йдеться в статті 30, яка стверджує, що «держави-учасниці визнають право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом; держави-учасниці поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті та сприяють наданню їй відповідних і рівних можливостей для культурної і творчої діяльності, дозвілля і відпочинку» [163].

Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту й розвитку дітей, яку прийняла Генеральна асамблея ООН 30.09.1990 як міжнародний документ, у пункті 6 частини 20 закріплює обов'язкове право на отримання кожною дитиною освіти незалежно від її походження й статі, реалізацію

програм, які готують дітей до трудової діяльності й надають можливості для отримання освіти протягом всього життя [80]. Стаття 24 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною асамблеєю ООН 10.12.1948 р., визначає, що «кожна людина має право на відпочинок і дозвілля...», стаття 26 – що «кожна людина має право на освіту»; при цьому зазначено, що «освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини й основних свобод». У статті 27 указано, що «кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами; кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є» [126]. Європейська соціальна хартія (оновлений та адаптований зміст Хартії на Конференції рівня міністрів, Турин 21 – 22 жовтня 1990 р.) у частині I встановлює, що «кожна людина має право на належні умови для професійної орієнтації, метою якої є допомогти їй обрати професію згідно зі своїми особистими здібностями та інтересами» [119]. У частині II статті 30 зазначено, що «з метою забезпечення ефективного здійснення права на захист від бідності та соціального відчуження Сторони зобов'язуються: а) у рамках загального та узгодженого підходу вживати заходів для надання особам, що живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження або бідності, а також членам їхніх сімей, ефективного доступу, зокрема до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури й соціальної та медичної допомоги» [119].

Міжнародні правові акти як складова національного законодавства, а також резолюції, конвенції, які мають ранг рекомендаційних документів, великою мірою позначаються на формуванні державної політики в галузі освіти й позашкільної освіти як невід'ємного складника освіти загалом. Основні методологічні засади міжнародних правових документів уже стали базою українського законодавства, яке декларує освіту як важливу сферу соціально-економічного, духовного й культурного розвитку суспільства.

Саме під впливом міжнародних нормативно-правових актів стратегічною метою державної політики в галузі освіти України встановлено гарантування доступності отримання якісної освіти протягом життя; виховання генерації людей демократичного світогляду, які цінують і обстоюють громадянські права й свободи, з повагою ставляться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу тощо. На законодавчому рівні окреслено основні організаційно-правові засади функціонування закладів позашкільної освіти. У 90-х роках ХХ ст. відбуваються позитивні зміни в нормативно-правовому забезпеченні ПО. Першою спробою наукового осмислення та законодавчої інтерпретації тодішнього стану українського позашкільля була *Концепція позашкільної освіти та виховання*, затверджена колегією Міністерства освіти України ще в 1996 р. Однак швидкий плін часу та об'єктивні й суб'єктивні чинники періодично зумовлюють необхідність уточнення як організаційно-педагогічних, так і нормативно-правових основ позашкільної освіти й виховання дітей та учнівської молоді [171].

Правове регулювання діяльності системи позашкільної освіти ґрунтується на Конституції України (1996 р.): у статті 23 Основного Закону країни йдеться про те, що «кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості», стаття 53 визначає державне забезпечення та розвиток позашкільної освіти, стаття 54 закріплює право громадян на свободу художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності тощо [164].

Державну політику в галузі позашкільля в кінці ХХ ст. визначає низка законів України.

Закон України «Про освіту» (1991 р.) [408] унормовує суспільні відносини в галузі навчання, виховання, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки громадян України, визначає головні положення науково-методичного забезпечення освіти; у статтях 29, 38, 39 узагальнено структуру освітньої системи України, у якій позашкільню освіту визнано невід'ємною частиною цієї системи (термін «позашкільна освіта» в

законі вживається 100 разів). Стаття 3 Закону встановлює право на освіту, яка може здобуватися на різних освітніх рівнях, у різних формах і видах, зокрема шляхом здобуття дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти та освіти дорослих. Стаття 4 Закону регламентує забезпечення права на безоплатну освіту, а саме вказує на те, що держава забезпечує розвиток освіти на всіх рівнях відповідно до законодавства. Стаття 10 виділяє компоненти та рівні освітньої системи, куди віднесені дошкільна освіта, повна загальна середня освіта, позашкільна освіта, спеціалізована освіта, професійна (професійно-технічна) освіта, фахова передвища освіта; вища освіта; освіта дорослих, зокрема післядипломна освіта. Статтю 14 Закону безпосередньо присвячено позашкільній освіті. У ній визначено основні положення, норми й мету позашкільної освіти як «розвиток здібностей дітей та молоді у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, технічної та іншої творчості, здобуття ними первинних професійних знань, умінь і навичок, необхідних для їхньої соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності». Визначено, що «позашкільна освіта може здобуватися одночасно із здобуттям дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти. Компетентності, здобуті за програмами позашкільної освіти, можуть ураховуватися та визнаватися на відповідному рівні освіти. Здобуття позашкільної освіти забезпечується закладами позашкільної освіти різних типів, форм власності й підпорядкування, іншими закладами освіти, сім'єю, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами, організаціями та іншими юридичними й фізичними особами. Державні заклади позашкільної освіти утворюються центральними органами виконавчої влади та фінансуються за кошти державного бюджету. Інші заклади позашкільної освіти утворюються органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, зокрема релігійними організаціями, статути (положення) яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку,

іншими юридичними й фізичними особами, за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних та інших працівників. Фінансування позашкільної освіти здійснюється за кошти засновника, державного та/або місцевих бюджетів, батьків, з інших джерел, не заборонених законодавством. Органи місцевого самоврядування створюють умови для доступності позашкільної освіти шляхом формування, утримання та розвитку мережі закладів позашкільної освіти відповідно до освітніх, культурних, духовних потреб та запитів населення. Порядок, умови, форми та особливості здобуття позашкільної освіти визначаються спеціальним законом» [408].

У системі неперервної освіти України позашкільна освіта справедливо посіла вагоме місце й стала її невід'ємною та унікальною ланкою. Свідченням цього є те, що відповідно до *Закону України «Про загальну середню освіту»* (1999 р.) заклади позашкільної освіти належать до загальної середньої освіти як навчально-виховні заклади для виховання й навчання дітей, задоволення їх потреб у додаткових знаннях, уміннях, навичках за інтересами (наукових, технічних, художньо-естетичних тощо) [358].

Закон України «Про загальну середню освіту» формулює головні завдання загальної середньої освіти, правові, організаційні й фінансові основи діяльності й розвитку системи загальної середньої освіти, що сприяє незалежному розвитку людської особистості, розвиває цінності правового демократичного суспільства в Україні. У статті 3 цього Закону сформульовано визначення загальної середньої освіти з позицій процесного підходу, підсумком якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості як бази подальшої освіти і трудової діяльності. Стаття 4 «Система загальної середньої освіти» цього Закону подає характеристику системи загальної середньої освіти, до компонентів якої внесено позашкільні заклади. У статті 19 четвертого розділу Закону також зауважено, що до учасників навчально-виховного процесу відносять учнів (вихованців),

керівників, педагогічних працівників, психологів, бібліотекарів, інших спеціалістів, батьків або осіб, які їх замінюють [358].

У зазначений період було прийнято закони, які опосередковано впливали на формування позашкільної освіти. *Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»* (1992 р.), який регламентує правові, організаційні та фінансові основи функціонування й розвитку в галузі наукової і науково-технічної творчості, формує умови для реалізації наукової і науково-технічної діяльності, задоволення запитів суспільства й держави в технологічному розвитку шляхом взаємодії освіти, науки, бізнесу та влади [396].

Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (1993) гарантував право на освіту та її доступність, культурний розвиток, відпочинок і дозвілля [422]. *Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»* (1997) поклав на органи місцевого самоврядування відповідальність за втілення відповідних заходів щодо діяльності дошкільних, позашкільних освітньо-виховних закладів, дитячих, молодіжних і науково-просвітницьких організацій [392].

21 березня 1991 року був прийнятий Закон Української РСР «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Українській РСР». 21 стаття Закону гарантувала право на безкоштовне навчання музики, образотворчого, художньо-прикладного мистецтва в загальних освітніх закладах або спеціальних позашкільних освітніх закладах дітям з інвалідністю. Закон став першою спробою надати можливість отримувати освіту дітям з інвалідністю на рівні з іншими дітьми [409].

На цьому етапі МОН України розробляє й затверджує низку важливих документів для розвитку ПО:

- Типове положення про атестацію педагогічних працівників України (1993 р.) [556];
- Положення про навчально-дослідну земельну ділянку загальноосвітніх шкіл і позашкільних навчально-виховних закладів і

Положення про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів (1995 р.) [330];

- Положення про Всеукраїнську біологічну заочну школу учнівської молоді (1997 р.) [329];
- Положення про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів (1995 р.) [331];
- Правила проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України (1999 р.) [341].

Вагомий внесок у розвиток позашкілля вклала *Національна програма «Діти України»* (1996). Програма передбачила розроблення та втілення в життя регіональних програм збереження та розвитку закладів позашкільної освіти; формування при позашкільних освітньо-виховних закладах консультативних пунктів для соціально-психологічної роботи з дітьми та їхніми батьками; реалізацію належних заходів щодо профілактики дитячої бездоглядності й правопорушень; забезпечення організації повноцінного дозвілля дітей та учнівської молоді [263].

У період 1991 – 2000 рр. відбулися важливі зміни в позашкільній освіті країни. На цьому етапі українська освіта намагалася відійти від радянських стереотипів, переконань та ідеології. Разом з цим відбувалося неминуче падіння якості освіти, зокрема й позашкільної: старіння кваліфікованих педагогічних працівників; відсутність педагогічних інновацій; старіння матеріально-технічної бази; постійне недофінансування.

Починаючи з 2000 р. (початок другого етапу періоду формування позашкілля в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. – становлення й модернізація позашкільної освіти в незалежній Україні), у державі формується нова нормативно-правова база діяльності закладів позашкільної освіти.

Зазначимо міжнародні правові документи, що вплинули на формування освітньої галузі в країні. *Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя»* вказує: «у звіті Ради про розширення функцій освіти, прийнятому в

листопаді 2004 року, було підкреслено, що освіта допомагає зберегти та відновити загальний культурний рівень суспільства і прищепити важливі соціальні та громадянські цінності, такі як громадянство, рівність, толерантність та повагу, і освіта є особливо важливою у час, коли всі держави-члени стикаються з питанням зростання соціального та культурного різноманіття. Крім того, надання людям можливості вступити в трудове життя та продовжити його – важливе завдання освіти щодо укріплення соціальної єдності». Другий розділ містить рекомендації щодо розробок відповідних положень для молоді, яка через певні важливі обставини потребує особливої підтримки в розкритті свого освітнього потенціалу. В умовах та цілях рекомендацій зазначено, що «освіта, виконуючи подвійну функцію – соціальну та економічну, відіграє особливу роль у наданні європейським громадянам основних компетенцій для зручного пристосування до таких змін» [410].

У *Договорі про заснування Європейської Спільноти* (версія станом на 1 січня 2005 року) в одному з пунктів зазначено про важливі намагання створити умови для розвитку якнайвищого рівня знань громадян через доступність освіти та безперервне оновлювання знань. Особливе місце в Договорі відведене питанням освіти, культури тощо. У частині 1 статті 149 зазначено, що «спільнота сприяє розвиткові якості освіти, заохочуючи співпрацю держав-членів та, в разі потреби, підтримуючи й доповнюючи їхні дії, цілковито шануючи обов'язки держав-членів щодо змісту навчання та організації освітніх систем, а також їхнє культурне та мовне розмаїття». У частині 1 статті 151 визначено, що «спільнота сприяє розквітові культур держав-членів, шанує їхнє національне та регіональне розмаїття й водночас підносить спільну культурну спадщину» [111].

Спеціальним законом у галузі позашкілля є *Закон України «Про позашкільну освіту»* від 22.06.2000 № 1841 ІІІ, з подальшими внесеними в установленому порядку змінами. Відповідно до Конституції України Закон визначає державну політику в системі позашкілля, регламентує її правові, соціально-економічні, організаційні, освітні та виховні засади. Закон України

«Про позашкільну освіту» складається з 30 статей, які спрямовані на регулювання й організацію позашкільної освіти, визначають учасників освітнього процесу позашкільної освіти й регламентують основні положення щодо забезпечення якості та дієвості позашкільної освіти [417].

Деякі аспекти позашкільної освіти відображено також і в інших законах, що не стосуються її безпосередньо, але торкаються окремих проблем її організації та функціонування. Так, *Закон України «Про охорону дитинства»* (2001 р.) забезпечує гарантії охорони дитинства на державному рівні як загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, результативності внутрішньої політики держави. Його мета – забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, усебічний розвиток і виховання в сімейному оточенні. У статті 5 Закону говориться про те, що «... місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції, визначеної законом, забезпечують: ... розвиток мережі навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку і оздоровлення дітей, зміцнення їх матеріально-технічної бази...»; стаття 20 встановлює, що «з метою сприяння соціальному, духовному, моральному благополуччю, всебічному здоровому розвитку дитини держава забезпечує їй безкоштовний доступ до національних духовних та історичних цінностей, досягнень світової культури шляхом надання можливості користування бібліотечними фондами, виставковими залами, музеями тощо. З цією метою створюється мережа спеціальних дитячих закладів культури, закладів позашкільної освіти, діяльність яких спрямовується на сприяння розвитку індивідуальної та колективної творчості дітей» [412].

Закон України «Про благодійну діяльність і благодійні організації» (2012) розглядає загальні засади благодійної діяльності в Україні, гарантує правове регламентування відносин у суспільстві, що впливають на

благодійну діяльність, зміцнює гуманістичні й милосердні погляди, забезпечує сприятливі умови для створення й діяльності благодійних організацій [342].

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (2012 р.) регулює відносини органів місцевого самоврядування та установ позашкілля. Стаття 32 закону визначає повноваження в системі освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту й зазначає, що «до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать: ... створення необхідних умов для виховання дітей, молоді, розвитку їх здібностей, трудового навчання, професійної орієнтації, продуктивної праці учнів, сприяння діяльності дошкільних та позашкільних навчально-виховних закладів, дитячих, молодіжних та науково-просвітницьких організацій». Закон показує важливість для освітньої галузі об'єднаних територіальних громад, що створюються, оскільки вони мають значні повноваження для відкриття й фінансування закладів позашкільної освіти для надання відповідних послуг жителям громади [392].

Вагомий доробок до розбудови національної освіти зробили *укази та розпорядження Президента України*:

- «Національна доктрина розвитку освіти» (2002 р.) акцентує увагу на позашкільній освіті, установлює й підкреслює важливість її функціонування в сільській місцевості. Також наголошується на безкоштовності й доступності освіти в державних і комунальних позашкільних закладах; організації комплексної міжгалузевої багаторівневої системи закладів позашкільної освіти різних типів для гарантування покращення здібностей, талантів та обдарувань школярів, а також забезпечення потреб громадян у додаткових культурно-освітніх, дослідницьких, спортивно-оздоровчих і дозвіллієво-розважальних послугах; осучасненні змісту й методичного супроводу позашкілля, індивідуалізації та диференціації навчання обдарованої учнівської й студентської молоді; формуванні системи

підготовки й підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів для позашкільної освіти [261];

- Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні» (2001 р.) передбачає створення умов для подальшого розвитку освіти, поліпшення соціального захисту педагогічних і науково-педагогічних працівників, осучаснення та модернізації матеріально-технічної бази освітніх закладів та інформатизації галузі освіти [113];

- Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» (2005) визначає необхідність покращення функціонування та інноваційного розвитку освітньої системи в країні, належної якості та доступності, інтеграції до європейського освітнього простору із збереженням національних досягнень і традицій [401];

- Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» (2010) визначає головні завдання з удосконалення освітньої системи (посилення інтеграції освіти, науки, виробництва, нових підходів у функціонуванні ЗВО, упровадження інклюзивного навчання в закладах для дітей з особливими освітніми потребами та інші) [385];

- Указ Президента України «Про гранти президента України для обдарованої молоді» (2000 р.) забезпечує фінансову підтримку обдарованій молоді на державному рівні з метою реалізації соціальних проєктів у гуманітарній галузі [349];

- Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні» (2001 р.), гарантує створення умов для розвитку освіти, підвищення рівня соціального захисту педагогічних працівників [354];

- Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді» (2010) визначає роль та значення Національного центру «Мала академія наук» [388];

- Указ Президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» вдосконалює правові та організаційні засади розвитку освіти в країні (2013 р.) [400].

Постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України:

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад» (2001) визначає основні типи, положення й організаційно-правові засади закладів позашкільної освіти, регулює процеси управління, фінансово-господарську діяльність і матеріально-технічну базу закладу, регламентує діяльність закладу з міжнародної співпраці, вносить пояснення стосовно державного контролю за діяльністю закладу позашкільної освіти [366];

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року» є базовим документом-порадником для розроблення регіональних програм з розвитку, удосконалення й підтримки позашкілля, створення додаткових умов і можливостей для духовного, інтелектуального й фізичного розвитку учнівської молоді, яка прагне здобувати знання та розвивати свої навички й уміння у вільний від навчання час у закладах позашкільної освіти [360];

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників» (2000) слугує впорядкуванню кадрової політики в педагогічній галузі [365].

Міністерство освіти і науки України постійно розробляє нові нормативно-правові документи у сфері позашкільної освіти, напрацьовує ґрунтовні зміни, спрямовані на гуманізацію та демократизацію освіти, орієнтує процес навчання на розвиток особистості вихованця («Про затвердження Порядку видачі випускникам позашкільних навчальних закладів свідоцтва про позашкільну освіту» (2001 р.) [378], «Про затвердження Типового положення про атестацію педагогічних працівників»

(2010 р.) [383], «Про затвердження Примірної інструкції з ведення ділової документації в позашкільних навчальних закладах» (2012 р.) [380], «Про затвердження Типових штатних нормативів позашкільних навчальних закладів» (2012 р.) [382], «Про затвердження Положення про центр, будинок, клуб еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, станцію юних натуралістів» (2002 р.) [376], «Про затвердження Положення про центр, будинок, клуб науково-технічної творчості учнівської молоді, станцію юних техніків» (2002 р.) [377], «Про затвердження Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах» (2004 р.) [375], «Про затвердження Положення про Малу академію наук учнівської молоді» (2006 р.) [372], «Про затвердження Типового положення про дитячий заклад оздоровлення та відпочинку» (2009 р.) [384], «Про внесення змін до Положення про позашкільний навчальний заклад» (2010 р.) та ін.)

Україна прагне стати дієвим учасником кардинальних технологічних перетворень та трансформацій. Щоб досягти такої мети, необхідно відновити конкурентоспроможність української науки, а її здобуткам надати прикладного характеру та змісту, що є запорукою сталого розвитку країни, її економічної безпеки й технологічної незалежності в майбутньому. Усе це можливо лише за наявності підготовленого людського ресурсу, до творення якого має безпосереднє відношення освіта, зокрема позашкільна.

Ратифікована Верховною Радою України *Конвенція ООН про права дитини* [163] наголошує, що творча, інтелектуально розвинена особистість є найбільшою цінністю будь-якої держави, а наявність інтелектуальної, творчої еліти в різних сферах життєдіяльності визначає рівень добробуту нації. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті визначено базові концепції гуманістично-інноваційної освіти, акцентується увага на процесі виховання молоді, яка прагне бути інтелектуально зрілою, готова здійснити особистісний духовно-світоглядний вибір, бути мобільною, впевненою та конкурентоспроможною на ринку праці, мати знання, навички,

уміння й компетентності для навчання впродовж усього життя. Тому на різних рівнях управління приділяється належна увага нормативно-правовим документам стосовно роботи з талановитою учнівською молоддю.

З 2001 року по 2014 рік було створено значну кількість державних програм, спрямованих на розвиток позашкільної й покращення роботи з обдарованими учнями: у 2001 році – Програму роботи з обдарованою молоддю на 2001 – 2005 роки [99]; у 2002 році – Державну цільову програму розвитку позашкільних навчальних закладів (2002 – 2008 рр.) [104]; у 2004 році – Національну програму виховання дітей та учнівської молоді [264]; у 2006 році – Державну програму розвитку фізичної культури і спорту (2007 – 2011 рр.) [102]; у 2007 році – Державну цільову програму роботи з обдарованою молоддю на 2007 – 2010 роки [103]; у 2009 році – Державну цільову соціальну програму «Молодь України» на 2009 – 2015 роки [105], у 2010 році – Державну цільову соціальну програму розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року [106].

У третій період, новітній, пов'язаний з процесами децентралізації влади в регіонах (з 2014 року й до сьогодні), зміцнюється нормативно-правова база позашкільної освіти, яка забезпечує її сучасність, науковість, креативність, змінює підходи до навчання й виховання, розвиває індивідуальні методи роботи й робить позашкільня доступним для всіх категорій дітей та учнівської молоді.

На сьогодні в Україні розроблено, затверджено й використовується понад 70 нормативно-правових актів з питань функціонування позашкільної освіти, діяльності позашкільних освітніх закладів [537, с. 9–14].

Свідченням розвитку позашкільної освіти є те, що в новому Законі України «Про освіту» (2017 р.) запропоновано нові напрями позашкільної освіти – мистецький та скаутський; встановлено значення закладу позашкільної освіти у структурі освітнього округу; запроваджено поняття «освітня програма», «типова освітня програма закладу»; напрацьовані способи фінансування закладів позашкільної освіти через надання

відповідних освітніх субвенцій; збільшено вікові межі вихованців, учнів і слухачів закладів позашкільної освіти (вік – від 3 років) [407]. Стаття 14 визначає важливість органів місцевого самоврядування, що мають право та можливості створювати належні умови для доступності позашкільної освіти, збереження та розширення мережі її закладів відповідно до освітніх, культурних, духовних потреб і запитів населення. Статті 3, 6, 9 визначають право на здобуття освіти в усіх освітніх установах дітей з особливими освітніми потребами, держава зобов'язується сприяти створенню відповідних умов для навчання й виховання таких дітей з урахуванням їхніх індивідуальних запитів, можливостей, здібностей та інтересів [407].

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (2018) [345] створено правові умови для залучення дітей з ООП до «позакласної та позашкільної роботи з урахуванням їхнього віку, здібностей, інтересів, потреб, можливостей, індивідуальних особливостей освітньої діяльності та стану здоров'я» (2018). У новій редакції Закону України «Про позашкільну освіту» (2018) наголошується на обов'язкові держави щодо організації умов для здобуття освіти людей з ООП, а також гарантування встановлення та ліквідування чинників, які заважають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері позашкільної освіти (Про позашкільну, 2018, ст. 6) [417].

Положення, зафіксовані в чинному Законі України «Про освіту» (2020), стосуються зокрема й закладів позашкільної освіти.

У 2016 році в межах пошуку та проведення освітніх реформ Кабінет Міністрів України ухвалив розпорядження «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» [428]. Концепція «Нова українська школа» передбачає проведення ґрунтового реформування загальної середньої освіти: змісту, структури, порядку управління, державного фінансування, нормативно-правової бази, забезпечення

комфортних умов для інклюзивного навчання дітей з ООП, застосування індивідуальної програми розвитку таких дітей, зважаючи на їхні індивідуальні потреби та можливості [165].

Сучасна позашкільна освіта розвивається відповідно до Указів Президента, постанов КМУ, наказів та листів МОУ:

- «Про організацію інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти» (2019) [405];
- «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015) [386];
- «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» (2019) [425];
- «Про деякі питання дитячо-юнацького військово-патріотичного виховання 2018 рік» [352];
- «Про проведення Всеукраїнського конкурсу майстерності педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів «Джерело творчості» у номінації «Керівник гуртка – 2014» [418];
- «Про забезпечення прав дітей на позашкільну освіту» (2014) [357];
- «Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» (2014) [371];
- «Про підтримку позашкільної освіти та збереження мережі позашкільних закладів» (2014) [414];
- «Про збереження системи позашкільної освіти в умовах обмеженого фінансування» (2014) [389];
- «Про організацію Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» (Джура) в навчальних закладах» (2015 р.) [404];
- «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2015) [361].

Окремо виділимо *нормативно-правове забезпечення функціонування Малої академії наук учнівської молоді*. Міцна законодавча основа, що узгоджує в правовому полі діяльність МАН України як важливого вектору сучасного освітнього простору, говорить про значущість функціонування такого напрямку позашкільля на державному рівні. Мала академія постійно вдосконалює наявні й доповнюється новими напрямки роботи з обдарованою учнівською молоддю. Така діяльність вимагає відповідного науково-методичного й нормативно-правового супроводу. З цією метою були розроблені Концептуальні засади діяльності й розвитку МАН України.

Концептуальні засади діяльності й розвитку Малої академії наук як базового закладу для роботи з обдарованими дітьми, розроблені відповідно до Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття) [98], Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті [260], Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини [269], Концепції позашкільньої освіти та виховання [172], Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти [166], Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільньої освіти [106], Основних орієнтирів виховання учнів 1 – 11 класів закладів загальної середньої освіти України, затверджених наказом МОН від 31.10.2011 року №1243 [411], Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки [400]. Документами, які мають важливе значення для діяльності МАН України, є спільна постанова Колегії Міністерства освіти і науки України та Президії Академії наук України від 22.12.1993 року № 19/3-9, №351 «Про шляхи удосконалення діяльності малих академій наук і наукових товариств учнів як центрів формування наукової еліти України» [430]; Постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.1994 року № 45 «Про затвердження Положення про позашкільній навчальний заклад» [374]; Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.02.1994 року №45 «Про затвердження нової номенклатури позашкільних навчальних закладів» [363], зокрема нового типу позашкільних закладів – Малої академії наук учнівської молоді;

Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2003 року №1301 «Про вдосконалення системи організації роботи з виховання дітей та молоді в позашкільних навчальних закладах» [343]; Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2010 року №88 «Про удосконалення роботи з талановитими дітьми» [429]; Указ Президента України від 30.09.2010 року № 927/2010 «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді» [388]; постанову Президії Національної академії наук України від 12.01.2011 року №1 «Про піднесення ролі НАН України у вихованні обдарованої молоді та забезпеченні діяльності Малої академії наук України» [413].

Важливе значення для успішного функціонування закладів позашкільної освіти мають правові документи місцевих органів влади та місцевого самоврядування. Прикладом такого документу є прийнята Полтавською обласною радою освітянська програма «Опікуємося освітою» [279].

Згадана програма спрямована на розв'язання проблем, які неможливо вирішити самим освітнім закладам у процесі поточної роботи. Оскільки основи реформування освіти, акумульовані Концепцією «Нової української школи», потребують покращення діяльності з виявлення, підтримки та розвитку нахилів обдарованих дітей, Програмою передбачені заходи, спрямовані на підтримку обдарованих і талановитих дітей, учнівської молоді та її наставників. Переможці Всеукраїнських конкурсів та їхні керівники отримують грошові винагороди. Програма є вагомим чинником підтримки обдарованої молоді та сприяє розвитку позашкільної освіти регіону [279].

Перед закладами позашкільної освіти неминуче постають завдання модернізації, які можна вирішити тільки на державному рівні через удосконалення й повне виконання нормативно-правових актів позашкільля. Реалізацію освітньої політики в галузі позашкільної освіти активізує виникнення нових важливих потреб дитини, на які заклади позашкільної освіти повинні оперативно й ефективно реагувати.

Таким чином, основу нормативно-правової бази позашкільної освіти в Україні становлять закони України, укази Президента, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Міністерства, рішення органів місцевого самоврядування, накази місцевих органів державної влади. Актуальні нормативно-правові документи з позашкільної освіти варто розділити за напрямками: гарантування прав дітей на позашкільну освіту; національно-патріотичне виховання школярів; організація та зміст освітньої діяльності закладів позашкільної освіти; конкурсна діяльність для вихованців, педагогічних працівників і керівників закладів.

Отже, проведений аналіз нормативно-правового забезпечення позашкільної освіти кінця ХХ – початку ХХІ ст. дає можливість зробити такі висновки:

- Перший етап – 1991 рік – 2000 рік – трансформаційний, пострадянський; став перехідним етапом у системі позашкільної освіти від ідеологічно застандартизованої радянської до нової української; на цьому етапі відбулося становлення нормативно-правової бази для подальшого розвитку ПО;

- Другий етап – 2000 рік – 2014 рік – становлення та модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні; на цьому етапі відбулися важливі зміни нормативно-правового забезпечення ПО (Закон України «Про позашкільну освіту») й розпочинається процес формування законодавчої бази щодо дітей з особливими освітніми потребами;

- Третій етап – 2014 рік – новітній, пов'язаний з процесами децентралізації влади в регіонах; на цьому етапі зміцнюється нормативно-правова база ПО, яка забезпечує вільний доступ до позашкільної освіти дітей усіх категорій, а втілення в освітній процес засад «Нової української школи» гарантує докорінні реформи в галузі позашкільної освіти.

Напрацьована й чинна система нормативно-правового забезпечення позашкільної освіти є гарантом підвищення якості та доступності позашкільної освіти, збільшення функцій закладів позашкільної освіти як

осередків освітньої, культурної, громадської роботи не тільки для учнівської молоді, а й для їхніх батьків. Законодавча й нормативно-правова база системи позашкільної освіти України напрацьована на достатньому рівні, але невинні зміни в суспільстві потребують постійного вдосконалення й доповнень відповідно до оновлених і розширених потреб.

Першочерговим завданням державної політики в галузі позашкільної освіти на сьогодні є збереження мережі закладів позашкільної освіти. Органам державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, науковим установам, громадським освітянським організаціям, педагогічним працівникам системи позашкільної освіти необхідно працювати в напрямку поліпшення якості надання освітніх послуг у позашкільлі, гарантування права дітей на позашкільну освіту, осучаснення закладів позашкільної освіти. Покращення чинного нормативно-правового забезпечення повинно проходити в напрямках інклюзивної освіти, дистанційного навчання, надання широкого спектру освітніх послуг, фінансування діяльності закладів позашкільної освіти.

Відповідно до зазначених актів державна політика в галузі позашкільля спрямована на створення комфортних умов для здобуття вихованцями позашкільної освіти; збереження й розвиток мережі закладів позашкільної освіти різних типів без права їхнього перепрофілювання, перепідпорядкування, злиття та ліквідації; об'єднання зусиль усіх гілок виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, різнопланових установ та організацій, громадських об'єднань повинно бути націлене на подальший розвиток позашкільної освіти.

Серед пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти, і зокрема позашкільної, визначено «збереження та розвиток мережі позашкільних навчальних закладів для забезпечення рівного доступу дітей та молоді з урахуванням їх особистісних потреб до навчання, виховання, розвитку та соціалізації засобами позашкільної освіти (створення умов для охоплення різними формами позашкільної освіти не менше 70 відсотків дітей відповідного віку); належне навчально-методичне, матеріально-технічне забезпечення позашкільних навчальних закладів; підвищення соціального статусу

педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів; удосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів для позашкільної освіти; державну підтримку програмно-методичного забезпечення системи позашкільної освіти; державну підтримку програмно-методичного забезпечення системи позашкільної освіти шляхом внесення відповідних змін до нормативно-правових актів; використання виховного потенціалу системи позашкільної освіти як основи гармонійного розвитку особистості; розвиток та підтримку системи роботи з обдарованою і талановитою молоддю; урізноманітнення напрямів позашкільної освіти, вдосконалення її організаційних форм, методів і засобів навчально-виховного процесу» [400].

Отже, у країні сформовано достатньо ґрунтовну й різноспрямовану нормативно-правову основу для успішної діяльності й розвитку системи позашкільної освіти, яка вдало вдосконалюється відповідно до умов сьогодення. Як показує аналіз чинних документів, ця база дає перспективи органам державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, науковим установам, громадським освітянським організаціям, педагогічним працівникам системи позашкільної освіти проводити заходи з покращення стану гарантування права дітей на позашкільну освіту та збільшення чисельності вихованців у позашкільних закладах.

Разом з тим у галузі позашкільної освіти має місце низка проблемних питань, які потребують якнайскорішого вирішення. Зокрема на часі – затвердження на законодавчому рівні статусу позашкільної освіти не тільки як суто педагогічної проблеми, а й соціально-державної; вирішення проблеми стосовно осучаснення матеріально-технічного забезпечення; неналежне фінансування, що потребує покращення механізмів реалізації; цілковитої заборони закриття позашкільних навчальних закладів та поетапне нарощування її мережі; удосконалення кадрового забезпечення.

Для реалізації державної політики у сфері позашкільної освіти, виконання законодавчих актів про позашкільну освіту, важливо:

- дотримуватися чинного законодавства, що регламентує позашкільля;

- розробити дієвий механізм збереження мережі закладів позашкільної освіти, забезпечивши різні форми здобуття позашкільної освіти, поклавши відповідальність на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування;

- передбачити ухвалення Верховною Радою України законопроекту про фінансування позашкільних навчальних закладів, який дасть можливість за рахунок упровадження міжбюджетних трансфертів фінансово підтримати систему позашкільної освіти;

- забезпечити розробку та внесення на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України про надання можливості фізичним особам, зокрема підприємцям, надавати освітні послуги з позашкільної освіти, що уможливить модернізацію навчально-матеріальної бази.

Необхідні також напрацювання й застосування в практичній діяльності програми підготовки педагогічних працівників для позашкільної освіти. Зокрема, як показує аналіз різних джерел, було б *доцільним*:

- на базі напрацьованого досвіду Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова з професійної підготовки педагогічних працівників для системи позашкільної освіти вивчити питання про запровадження в усіх педагогічних закладах вищої освіти спеціалізації «Позашкільна освіта», організації науково-практичних осередків підготовки педагогічних кадрів для позашкільної освіти – кафедри позашкільної освіти та науково-дослідної лабораторії теорії і методики позашкільної освіти тощо [19, с. 164–168];

- у визначеній програмі окремим розділом підняти питання про організацію й забезпечення належних умов для молодих фахівців, які будуть працювати в системі позашкільної освіти (надання державної підтримки з молодіжного кредитування, пільг із забезпечення житлом тощо);

- оновлення та впорядкування номенклатури позашкільних навчальних закладів з включенням їх до складу шкільних освітніх округів та внесенням

до переліку освітніх закладів у національних програмах комп'ютеризації, програми «Шкільний автобус».

Отже, сьогодні здійснюється процес удосконалення позашкільної освіти: продовжується пошук сучасних ідей щодо функціонування позашкільного закладу, новітніх форм і методів креативного розвитку дітей. Саме в рамках позашкільного навчального закладу організуються комфортні умови для виявлення, вивчення, розвитку, а за необхідності – і деякого коригування інтересів, намірів учнів, впливу на майбутній вибір професії. На засадах сформульованих положень можемо стверджувати про безсумнівне значення й цінність системи позашкільної освіти у формуванні особистості вихованця, творчому її розвитку та самореалізації і, відповідно, передбачити усталений розвиток суспільства.

На сьогодні позашкільна освіта є чи не єдиним безкоштовним соціальним інститутом, який дієво впливає на розвиток особистості, сприяє вирішенню важливих освітніх проблем, організовує проведення змістовного дозвілля школярів, допомагає учням у професійному самовизначенні. Статус закладу позашкільної освіти передбачає виконання таких вимог: залучення до роботи педагогів-професіоналів; наявність освітніх програм за рівнями (початковий, основний, вищий), згідно з якими передбачаються результати вихованців; сучасне інформаційно-технічне забезпечення й належне фінансування. На державному рівні позашкільну освіту визнано невід'ємним складником освітньої системи, вона розглядається як важливий і необхідний чинник повноцінного розвитку особистості дитини, її громадянського становлення й професійного вибору.

Закон України «Про позашкільну освіту», Концепція позашкільної освіти й виховання, нормативні та інструктивні акти, напрацьовані за часи незалежності України, дали початок новому етапу розвитку системи позашкільної освіти в країні. Позашкільна освітня система визнана на законодавчому рівні, утверджені її правові, соціально-економічні, організаційно-освітні й навчально-виховні засади. Україна – наразі одна з

небагатьох країн пострадянського простору, де розроблено, затверджено й реалізується комплекс законів прямої дії, спрямованих на функціонування, діяльність і розвиток усіх складників освітньої системи, зокрема й позашкільної.

Вагоме значення надано закладам позашкільної освіти в організації умов для творчого, інтелектуального, духовного й фізичного розвитку та професійної орієнтації учнів у вільний від навчання час, забезпечення їхніх освітніх запитів через залучення до науково-експериментальної, дослідницької, технічно-конструкторської, художньої, декоративно-прикладної, еколого-натуралістичної, туристсько-краєзнавчої, спортивно-оздоровчої, дозвіллево-розважальної роботи й активної творчої діяльності. Сучасна позашкільна освіта є комплексом навчально-виховних заходів, спрямованих на всебічний розвиток особистості через особистий вибір напрямку діяльності вихованцем, який доповнює загальні знання, формує цілісність і впевненість у власних силах. Вільність вибору будь-якого напрямку дитячої творчості (інтелектуальної, технічної, художньої) є пріоритетною організаційною передумовою для всіх напрямів і змісту сучасного позашкільля, доступність якого має бути забезпечена для дітей різного соціального походження й статусу.

На сучасному етапі становлення новітньої позашкільної освіти необхідно досягти дбайливого ставлення владних органів до проблем формування й покращення мережі позашкільних навчальних закладів; обов'язкового виконання в повному обсязі Закону України «Про позашкільну освіту» [417]. Органам самоврядування, державним адміністраціям різних рівнів, управлінням освіти потрібно створювати умови для забезпечення не лише змістовного дозвілля дітей, а й дбати про надання можливості самопізнання, саморозвитку, самореалізації й самовдосконалення дітей і молоді через розвиток мережі творчих об'єднань (студій, гуртків, клубів, творчих колективів тощо); відкриття нових закладів позашкільної освіти; зміцнення їх матеріально-технічної бази. Саме вони допомагають суспільству

активізувати діяльність з попередження дитячої бездоглядності, правопорушень, негативних виявів у молодіжному середовищі. Державне регулювання організації вільного часу дітей і молоді в Україні потребує глибокого системного реформування з метою збереження потенціалу та пріоритетних напрямів позашкільної освіти.

Сьогодні проблема цілеспрямованої організації вільного часу дітей і молоді набуває особливої актуальності. Потрібно визначати освітянську й молодіжну політику держави з метою віднайдення взаєморозуміння в системі освіти й подальшої інтеграції у європейський і світовий освітній простір. Це відповідає й основним положенням Конвенції ООН «Про права дитини», де в статті 31 визначено, що держави, які визнали й підписали Конвенцію, поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному й творчому житті особистості та сприяють наданню відповідних і рівних можливостей для культурної і творчої діяльності, дозвілля й відпочинку [163]. Європейський вимір у позашкільній освіті відображається в широкій проєктній діяльності, яка спрямована на залучення досвіду неформальної європейської освіти; культивування почуття поваги до світової й національної історії, культури, традицій; міжнародне співробітництво, мета якого – виховати в молодих людей сприйняття інших світових культур; проведення профілактичних заходів у роботі з дітьми, схильними до правопорушень; залучення дітей до масових заходів; створення літніх і зимових таборів, практик, навчально-тренувальних зборів.

Законодавча й нормативно-правова база системи позашкільної освіти України розроблена на належному рівні, та стрімкі зміни в суспільстві вимагають постійного вдосконалення й доповнення відповідно до потреб. Спираючись на зазначені методологічні підходи дослідження, позашкільну освіту розглядаємо як самостійну ланку в системі виховання дітей і підлітків, систему різного роду заходів для організації змістовного дозвілля, задоволення запитів і потреб дітей з боку державних і громадських установ, організацій та як підсистему освітньої галузі, складника системи

безперервної освіти, визначеного Конституцією України, Законами України «Про освіту» та «Про позашкільну освіту» як цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку й соціалізації молоді, спрямованого на розвиток здібностей та обдарувань вихованців, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні у вільний час у позашкільних закладах та інших соціальних інституціях, який також урегульовується указами та розпорядженнями Президента, постановами Верховної Ради України, Кабінетом Міністрів України, регіональними й місцевими нормативно-правовими актами органів місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями.

Передумови розвитку позашкільної освіти визначає відповідна законодавча база – Закон України «Про освіту», який прийняли 05.09.2017 року [407]. Цим створено юридичне підґрунтя для системної трансформації позашкільної освіти як складника системи освіти, закріплено можливість визнання й урахування результатів навчання особи в закладах позашкільної освіти, задекларовано фінансову й академічну автономію закладів позашкільної освіти тощо.

Українсько-російська війна внесла корективи в правове поле функціонування позашкільля [294, с. 130–133]. Концепція освіти в умовах воєнного стану – документ, що вирішує питання вдосконалення системи позашкільної освіти в умовах війни. У Концепції зазначені основні завдання ПО в умовах воєнного стану: «покращення нормативно-правової бази у сфері позашкільної освіти в умовах воєнного стану; посилення управління закладами позашкільної освіти, збільшення охоплення вихованців, учнів, слухачів закладів позашкільної освіти, зокрема військово-патріотичним напрямом позашкільної освіти в умовах воєнного стану; оновлення змісту й методики позашкільної освіти на засадах української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості; підготовка, перепідготовка й підвищення якості педагогічних працівників позашкільної освіти в умовах воєнного стану; відновлення освітньої інфраструктури,

зміцнення матеріально-технічної бази позашкільної освіти в умовах воєнного стану [170, 406]. Позашкілля є дієвим інструментом національної освіти, що сприяє виявленню й розвитку особливих здібностей учнів, їхньому інтелектуальному зростанню й поглибленому опануванню предметних напрямків шкільної програми.

Висновки до розділу 1

Науково-методологічні засади діяльності обласних закладів позашкільної освіти України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. як окремий напрям дослідження сфери регіональних аспектів розвитку позашкільної освіти мало досліджувалися і наразі є перспективним аспектом наукового пошуку. У розв'язанні означеної проблеми основними методологічними підходами стали антропологічний, хронологічний, системний, культурологічний, цілісний, аксіологічний. На сьогодні позашкільна освіта є одним з потужних засобів розвитку й формування особистості. Завданням національної політики у сфері позашкільної освіти є забезпечення реалізації потреб, запитів та інтересів вихованців у самореалізації, соціалізації, включення в суспільні відносини, професійне самовизначення, розвиток творчих здібностей у сфері культури, мистецтва, техніки, туризму й краєзнавства, екології, спорту, наукових знань. Позашкілля формує унікально креативне освітнє розвиваюче середовище, відкрите для кожної дитини, яке не в змозі створити заклад загальної середньої освіти, бо немає належної спеціалізації і фахівців для розвитку особливих здібностей і задатків учня.

Проведений аналіз предметного простору дослідження в національній освітній системі свідчить, що в Україні активізовано наукові дослідження з проблем позашкільної освіти. Вітчизняні вчені приділяють належну увагу розвитку позашкільної освіти, організаційно-педагогічним і методико-методологічним проблемам функціонування й розвитку закладів позашкільної освіти. Наукові дослідження використовують у практичній діяльності

заклади позашкільної освіти на всіх рівнях. Хоча сьогодні, в умовах реформування національної освітньої системи, унікальну ланку позашкільля варто модернізувати й удосконалювати. Система позашкільної освіти є гарантом виявлення, підтримки й розвитку обдарованих дітей. Для розвитку українського позашкільля необхідно об'єднати зусилля держави, громадськості й батьків. Витрати бюджетів усіх рівнів на позашкільню освіту є довгостроковими інвестиціями в майбутній розвиток держави, кадровий потенціал інтелектуального, науково-технічного, творчого й культурного розвитку суспільства. Можливість вибору улюблених занять у позашкільних закладах позитивно впливає на формування особистості та сприяє набуттю певного життєвого досвіду.

Ретроспективний аналіз історико-педагогічних джерел і фактів розвитку позашкільної освіти в Україні дав можливість виділити основні періоди формування позашкільля в Україні:

- I період – передумови виникнення (X – XV ст.);
- II період – зародження позашкільної освіти (XVI – XVIII);
- III період – інституційне становлення (XIX – початок XX ст.);
- IV період – розвиток системи позашкільної освіти як невід'ємної ланки освітньої системи України (кінець XX – початок XXI ст.).

У досліджуваному періоді – кінець XX – початок XXI ст. – виділимо такі етапи:

- 1991 рік – 2000 рік – трансформаційний, пострадянський;
- 2000 рік – 2014 рік – становлення й модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні;
- 2014 рік і до сьогодні – новітній, пов'язаний з процесами децентралізації влади в регіонах.

Позашкільню освіту на трансформаційному пострадянському етапі розглядаємо як початковий етап становлення позашкільної освіти, як цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку й соціалізації молодого покоління у вільний час у позашкільних навчальних

зкладах та інших соціальних інституціях, спрямований на розвиток обдарувань і здібностей вихованців, задоволення їхніх духовних запитів і потреб, інтересів у професійному визначенні.

Етап становлення й модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні пов'язуємо з прийняттям Закону України «Про позашкільну освіту». У цей час на державному рівні приймається низка важливих нормативних документів для ефективного функціонування ПО. Велика увага приділяється роботі з обдарованою молоддю й дітям з ООП.

Новітній етап у житті незалежної України пов'язаний з процесами децентралізації. Розглядаємо його як час, для якого характерний цілеспрямований розвиток системи позашкільної освіти з домінуванням управлінського впливу на неї органів місцевого самоврядування територіальних громад та обласних і районних рад, що представляють їхні спільні інтереси. Сутнісні орієнтири залишаються незмінними, але посилюється вплив на розвиток органів місцевого самоврядування через укладання місцевих освітніх програм, програм соціально-економічного розвитку, стратегій розвитку кожного з регіонів України.

Визначення категорійного апарату дослідження спирається на ґрунтовний аналіз джерел, присвячених сучасному позашкільно, і характеризується тенденцією до стабілізації, усунення суперечностей, яких у трактуванні основних понять, що окреслюють сутність і функціонування позашкільної освіти, досить небагато. Категорійний апарат дослідження складають терміни «позашкільна освіта», «заклади позашкільної освіти», «педагогіка позашкільної освіти». Термін «позашкільна освіта» ґрунтовно утвердився наприкінці XIX ст. й означав просвітницьку діяльність різноманітних громадських організацій і приватних осіб, спрямовану на задоволення освітніх запитів населення.

Позашкільна освіта трактується як безперервний логічно побудований процес, де створюються сприятливі умови для організації творчої діяльності дітей. На початку XXI ст. позашкільну освіту розглядають як невід'ємний компонент у загальнонаціональній освітній системі, який задовольняє

потреби дитини у вільний від навчання час у самореалізації, соціалізації, як процес набуття додаткових умінь і навичок, що мають прикладний характер і знаходять подальше використання в житті й практиці, є гарантом стабільного емоційного, фізичного та інтелектуального розвитку дитини, що формує її компетентності.

Позашкільний навчально-виховний заклад розглядаємо як заклад освіти, який допомагає дітям та учнівській молоді отримувати додаткову освіту, спрямовану на здобуття знань, умінь і навичок відповідно до інтересів і запитів дітей, гарантує реалізацію потреб особистості в творчому самовираженні й організації продуктивного дозвілля. Сьогодні позашкільні заклади освіти мають важливу цінність у загальній національній освітній системі, оскільки вони посилюють варіативний складник програм середньої загальної освіти і, беручи за основу індивідуальні особливості й інтереси дитини, можуть цілеспрямовано впливати на розвиток обдарованості, розкриття творчого потенціалу, формування екологічного світогляду, екологічного мислення, екологічної культури, моралі, етики молодого покоління, вони стають для дітей школою саморозвитку й самовдосконалення, місцем вибору життєвого шляху, окресленням власних планів і цілей, набуття досвіду їх здійснення.

Водночас очевидно, що звернення все більшого числа науковців до проблем позашкільної педагогіки є обґрунтованим наслідком результативного становлення загальної педагогічної теорії й більш досконалого вивчення позашкільного середовища як феномена духовного оздоровлення всього суспільства й зростання ваги позашкільних закладів освіти в освітній системі нашої держави.

Нормативно-правова база позашкільної освіти в Україні є основою функціонування й діяльності закладів позашкільної освіти. *Мета нормативно-правового забезпечення позашкільної освіти* – це становлення й розвиток законодавчих засад діяльності системи позашкільної освіти. Загалом у країні напрацьовано й затверджено близько 70 нормативно-правових актів з питань позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільної освіти.

Проведений аналіз науково-методичної літератури, нормативно-правового забезпечення позашкільної освіти кінця ХХ – початку ХХІ ст. дає можливість зробити такі висновки:

- Перший етап (1991 – 2000 рр., трансформаційний, пострадянський) став перехідним етапом у системі позашкілля; відбувалася боротьба за виживання й існування позашкільної освітньої мережі, відхід від ідеологічно застандартизованого радянського до нового українського позашкільного закладу, мета й завдання якого збігалися з ідеями розбудови нової української державності; на цьому етапі відбулося становлення нормативно-правової бази для подальшого розвитку ПО.

- Другий етап (2000 – 2014 рр., становлення й модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні), на якому відбулися важливі зміни нормативно-правового забезпечення ПО (Закон України «Про позашкільну освіту», що на законодавчому рівні закріпив місце позашкільної освіти в національній освітній системі країни, зазначив мету й завдання позашкільної освіти, зміст її діяльності) й розпочався процес формування законодавчої бази щодо дітей з особливими освітніми потребами;

- Третій етап (з 2014 р. – до сьогодні), на якому зміцнюється нормативно-правова база ПО, що забезпечує вільний доступ до позашкільної освіти дітей усіх категорій, а втілення в освітній процес засад Нової української школи гарантує докорінні реформи в галузі позашкілля.

Наразі основною проблемою в галузі позашкільної освіти залишається дотримання й виконання чинного освітянського законодавства. Для збереження мережі позашкільних навчальних закладів, модернізації їх матеріально-технічної бази вкрай необхідні зміни до бюджетного законодавства, особливо зміни до Бюджетного кодексу України в частині фінансування позашкільних навчальних закладів на державному рівні.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [47, 48, 54, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 70, 72, 75].

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОЇ, СУМСЬКОЇ, КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ (КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)

2.1. Територіальна основа системи позашкільної освіти в Україні наприкінці XX – на початку XXI століття

Позашкільна освіта посідає в Україні особливе місце, яке визначає вітчизняна історична, соціально-педагогічна реальність і потреба в динамічному розвитку суспільства за використання засобів розширення освітнього середовища – простору успішної соціалізації людини, її культурного й громадянського становлення. До основ позашкільної освіти належить особлива діяльність (індивідуальна й колективна, трудова та пізнавально-інтелектуальна, культурологічна й соціально значуща), яка поєднує в єдине ціле компоненти навчання й самоосвіти, виховання та самовиховання. Це простір формування нових компетентностей, особистісних якостей, суб'єктивних статусів, ролей, позицій в освітній діяльності.

Позашкільну освіту вважаємо системним об'єктом дослідження педагогіки як у змістовому, організаційному, методичному, діяльнісному, так і в процесуальному аспектах. Змістовий компонент позашкільної освіти складають культура, суспільство, природа, люди. Організаційний компонент позашкільної освіти має нормативно-правовий, організаційно-управлінський, кадровий, науково-методичний, матеріально-технічний складники. Методичний компонент виражається через формулювання змісту, мети, форм, засобів і методів позашкільля. Структуру процесуального компонента позашкільля складають: навчальні заклади (позашкільні, дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні, вищі), сім'я, бібліотечні заклади, клуби, дитячі, учнівські й молодіжні організації, різні дитячі й молодіжні

товариства, засоби масової інформації тощо. Діяльнісний компонент виражається в різних напрямках функціонування позашкільної освіти.

Унікальність системи позашкільної освіти полягає в таких її характеристиках, як згуртованість, неподільність, ієрархічність, структурованість, багатогранність форм організації роботи, взаємозв'язок з інститутами громадянського суспільства (зовнішнім середовищем). Важливим системоутворювальним компонентом є зайнятість дитини у вільний від навчання час. Тому під системою позашкільної освіти розуміють таку соціальну педагогічну систему, яка характеризується цілеспрямованим навчанням, вихованням, розвитку й соціалізації особистості у вільний від навчання час.

Ключовими для осмислення змісту позашкільної освіти є запропоновані науковцем Г. Пустовітом п'ять засад формулювання змісту й суті позашкільної освіти й виховання на всіх етапах реалізації цього освітньо-виховного процесу: «Інтегрування навчального матеріалу, у якому найбільш адекватно відображено ідею цілісності виховного середовища, що сприяє побудові у свідомості учнів картини світу й формуванню ставлення до людини, суспільства та природи як морально доцільного; структурування змісту позашкільної освіти й виховання з позицій диференціації, яку треба розглядати як перспективний підхід до поглибленого вивчення учнями навчального матеріалу чи самостійного здобуття ними знань, удосконалення інтелектуальних умінь і практичних навичок відповідно до їхніх вікових можливостей; кінцевою метою позашкільної освіти, крім набуття учнями знань, умінь і практичних навичок, є формування й розвиток ціннісних орієнтацій, здатності прийняття обґрунтованих рішень з побудови власної поведінки й діяльності в соціумі й формування почуття відповідальності за їх наслідки; концептуальним положенням у конструюванні змісту позашкільної освіти й виховання є індивідуалізація навчальної та практичної діяльності особистості» [297, с. 61–62].

Специфіка позашкільної освіти полягає в тому, що вона – особливий складник системи неперервної, відкритої освіти й виховання дітей і молоді.

Система позашкільної освіти унікальна передусім своїм виховним досвідом, який складає вагому частину загальнолюдської й національної освітньої культури. Позашкілля – органічний складник освіти, що збагачує процес навчання виховним змістом, зокрема й національно-патріотичним, що дуже важливо в умовах сьогодення. Закономірна функція позашкільної освіти підтверджується багатим та унікальним багаторічним досвідом взаємодії різних поколінь у діяльності, спілкуванні, міжособистісних відносинах. Позашкільна освіта є ефективно організованим процесом соціалізації дитини, розвитку її особистості, індивідуальності. Освітній простір визначається віковими й індивідуальними можливостями й потребами вихованців, учнів, слухачів творчих об'єднань, спрямованістю основних навчальних програм. В освітньому процесі переважає демократизм організації, яскраво виявляється позиція педагога-позашкільника й органічний зв'язок з реаліями навколишнього життя, запитами суспільства, сім'ї та самих дітей. Для створення належних умов з метою розвитку індивідуальних здібностей, задоволення потреб, розширення фахових знань і розумного використання вільного від навчання часу в країні сформована та функціонує цілісна система позашкільної освіти як унікальне середовище комунікації, як ефективний засіб виховання для формування гуманістичних ціннісних установок, що сприяє професійному самовизначенню вихованців та позитивній соціалізації особистості [154, с. 112–114].

Протягом 1991 – 2000 рр. (визначений нами як трансформаційний, пострадянський етап), у час становлення й формування української держави, позашкільна освіта зазнала значних перетворень – ринкові відносини, ідеологічна криза (завершення існування дитячих комуністичних організацій), зародження нової системи виховання, початок процесу комерціалізації позашкілля. Ці процеси різко зменшили престиж і значення позашкільної освіти в суспільстві, що відображається на зменшенні мережі закладів, чисельності дітей у закладах (на 300 тис. осіб) і контингенту

педагогічних працівників з фаховою підготовкою (на 23 %), старіння матеріально-технічної бази.

У 90-х роках ХХ ст. українське позашкілля отримало в спадок розгалужену мережу ПО й повну залежність від радянської системи роботи. Така залежність мала негативні наслідки: позашкільна освіта виховувала людину із системи. Напрацювання форм, змісту, методів ПО стало найбільш складним і важливим питанням в організації діяльності. З 1991 року в позашкіллі починається зміна ідеологічних засад, відмова від умов організації, підходів, пропаганди й досвіду роботи радянської доби. Концептуальні зміни в діяльності закладів позашкільної освіти розпочалися в 1993 році й пов'язані з прийняттям Національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття). Діяльність закладів позашкільної освіти Національна програма спрямувала на всебічне забезпечення дитячих і молодіжних потреб у творчій самореалізації, здобуття додаткових умінь і навичок за інтересами, створення необхідних умов для всебічного інтелектуального й духовного розвитку й цільової підготовки до професійного визначення та громадської діяльності в суспільстві [98]. Серед запропонованих умов виділяємо доступність, систематичність, вільність вибору, індивідуальний підхід. Варто наголосити, що освітній процес закладів позашкільної освіти набуває наукового характеру.

Основними формами організації позашкільної освіти з 1991 року й до сьогодні є групова, масова й індивідуальна робота, які використовувалися як окремо, так і в поєднанні. На початковому етапі становлення ПО більш поширеними були масові форми організації діяльності (різнопланові свята, виставки, конкурси, змагання, фестивалі, експедиції, спартакіади). Групові форми організації ПО – гуртки, секції, товариства. Наймасовішою та основною формою організації освітнього процесу в позашкіллі є гурткова робота. На цьому етапі формування ПО перевагу мали предметні гуртки. Форми організації ПО визначали методи діяльності [228].

Методи позашкільної освіти – це способи впливу, головний інструмент впливу педагогічних працівників позашкілля на свідомість, поведінку, волю, почуття, а особливо на розвиток пізнавальних здібностей вихованців.

Науковці-позашкільники методи позашкільної освіти поділяють на:

- «методи формування свідомості особистості (бесіди, лекції, диспути, приклади, інтелектуальні аукціони тощо);
- методи організації діяльності (педагогічні вимоги, суспільна думка, вправи, створення виховних ситуацій, ситуаційно-рольові ігри, соціально-психологічні тренінги, «мозкові атаки» тощо);
- методи стимулювання поведінки (змагання, заохочення тощо)» [223, с. 111–121].

Концепція позашкільної освіти й виховання, затверджена колегією Міністерства освіти і науки України (протокол № 16/3-8 від 25 грудня 1996 року), визначила основні напрями та зміст позашкільної освіти й виховання:

- соціокультурний напрям позашкільної освіти – напрям, мета якого – допомогти дитині визначити свій статус як особистості через виконання різних завдань, що вирішують проблеми суспільства;
- художньо-естетичний напрям позашкільної освіти – напрям, мета якого – забезпечити художньо-естетичну освіченість і вихованість особистості, формувати художньо-естетичну культуру засобами кращих культурних українських традицій і національних і світових культурологічних надбань;
- дослідницько-експериментальний напрям позашкільної освіти – напрям, мета якого – захопити підлітків науковими знаннями й навчити використовувати їх як інструмент творчого освоєння світу;
- науково-технічний напрям позашкільної освіти – напрям, мета якого
- – формувати в учнів техніко-технологічні знання та вміння, розширення їх кругозору з основ інформатики та комп'ютеризації, конструкторської, експериментальної та винахідницької діяльності;

- еколого-природничий напрям позашкільної освіти – напрям, мета якого – збагатити знання вихованців про навколишнє середовище (природне й соціальне), формувати усвідомлення себе частиною природи, формувати екологічну культуру особистості й бережне ставлення до навколишнього середовища;

- туристсько-краєзнавчий напрям позашкільної освіти – напрям, мета якого – залучити вихованців до активної туристсько-краєзнавчої роботи, вивчення окремих географічних об'єктів і явищ соціального життя в природно-історичному аспекті, а також формування фізично здорової і духовно розвиненої особистості;

- фізкультурно-оздоровчий напрям позашкільної освіти – напрям, мета якого – забезпечити науково обґрунтований обсяг рухової активності учнів, формувати в них навички здорового способу життя, фізичні здібності, зміцнювати здоров'я;

- військово-патріотичний напрям позашкільної освіти – напрям, мета якого – забезпечити формування громадянина та громадянської позиції щодо долі українського народу, виховання високих духовних якостей і патріотичних почуттів;

- дозвіллево-розважальний напрям позашкільної освіти – напрям, мета якого – забезпечити організацію культурного дозвілля дітей і підлітків, спілкування з однолітками в різних формах ігрової та дозвіллево-розважальної діяльності, поліпшення психологічного здоров'я, зняття психічної та фізичної напруги [171].

Серед основних принципів позашкільної освіти й виховання виокремлено принцип добровільності й доступності; єдності загальнолюдських і національних цінностей; гуманізації, демократизації; безперервності, наступності та інтеграції; науковості й системності; багатоукладності й варіативності; самостійності й активності особистості;

гармонізації родинної й суспільної освіти й виховання; практичної спрямованості позашкільної освіти й виховання [171, 225].

Виконання основних завдань позашкільної освіти в зазначений період були покладені не тільки на заклади позашкільної освіти (рис. 2.1).

Мета діяльності позашкільних закладів – доповнювати навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл – на початковому етапі не виконувалася. Заклади позашкілля вели свою діяльність відокремлено, і тільки всесоюзні і всеукраїнські заходи забезпечували їх співпрацю. Поступово позашкілля починає стверджуватися в освітній системі країни, посівши гідне місце як осередок виховання особистості у вільний від навчання час [39].

Рис. 2.1. Структура позашкільної освіти та виховання

За даними МОН України в 1991 році функціонувало 1524 заклади позашкільної освіти, у яких навчалось 1481100 осіб, що становило 22,3% від загальної кількості дітей шкільного віку [616] (1992 р. – 1524 заклади, у яких навчається 1481100 вихованців [617]; 1993 р. – 1638 зак. (1577203 вих.) [618], 1994 р. – 1645 зак. (1590500 вих.) [619]; 1995 р. – 1670 зак. (1549400 вих.) [620]; 1996 р. – 1658 зак. (1525094 вих.) [621]; 1997 р. – 1599 зак. (1262631 авих); 1997 р. – 1521 зак. (1256762 вих.) [622]). У 1999 році кількість закладів – 1497, кількість вихованців – 1296485, що становило 19,5 % від загальної кількості дітей шкільного віку. Такі відомості дають підстави зробити висновок, що на цьому етапі відбувається певний занепад позашкільної освіти [623].

Важливими змінами в організації позашкілля цього періоду є формування багаторівневої системи ПО. Програмне забезпечення позашкільної освіти має три рівні. З урахуванням вікових, психологічних особливостей вихованців, учнів, слухачів на кожному рівні навчання змінюються завдання позашкільної освіти:

перший рівень (початковий) передбачає розширення пізнавальних можливостей дітей, діагностику рівня їхніх загальних і спеціальних здібностей, створення умов для подальшого вибору напрямку позашкільної освіти, тобто своєрідну «пробу сил»;

другий рівень (основний) – формування теоретичних знань і практичних навичок, розкриття творчих здібностей особистості в обраній сфері діяльності;

третій рівень (вищий) зорієнтований на підвищення рівня знань, умінь, навичок в обраній сфері, створення умов для самореалізації, самовизначення особистості, її профорієнтації.

Зазначимо, що в період 1991 – 2000 рр. національна освітня система більшою мірою зберігала традиції радянського минулого, поступово змінюючись з розвитком нових суспільних відносин у країні. У період з 1991 року по 2000 рік в українській державі відбуваються реформаторські

процеси. У позашкільлі зокрема відбуваються зміни в змісті позашкільної освіти – розробляються, затверджуються й утілюються в роботу нормативно-правові документи, що сприяють розвитку здібностей та обдарувань вихованців, учнів, слухачів, забезпечують задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному самовизначенні. З ініціативи науковців почали створюватися й функціонувати Малі академії наук учнівської молоді.

З 2000 року по 2014 рік (етап становлення й модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні) характеризується тенденціями поступової модернізації позашкільної освіти. Відповідно до Бюджетного кодексу України, прийнятого в 2001 році, позашкільля фінансується з місцевих бюджетів, винятково за залишковим принципом, розподіл коштів органи місцевого самоврядування й виконавчої влади здійснюють самостійно. Таке фінансування ставить під загрозу існування закладів ПО. Важливість питання розвитку унікальної освітньої системи виховання й навчання дітей у вільний від навчання час активізує діяльність уповноважених центральних органів виконавчої влади, яким підпорядковується позашкільля (Міністерство освіти і науки, Міністерство культури України), місцевих органів виконавчої влади й місцевого самоврядування, науковців, педагогів-позашкільників.

Саме в цей час відбувається становлення якісно нової системи позашкільної освіти на засадах ЗУ «Про позашкільну освіту» (2000 рік) [417]; зростає мережа закладів позашкільної освіти; з'являється (у 2001 р.) і трансформується Мала академія наук України (МАН України); помітно збільшується кількість гуртків, секцій, творчих об'єднань, чисельність вихованців (на 48 тис. осіб) та педагогів-позашкільників.

Закон України «Про позашкільну освіту» удосконалює мету ПО. У загальне формулювання додали важливий компонент – «розвиток креативної особистості вихованців закладів позашкільної освіти». Відповідно до мети вдосконалюються основні завдання ПО: формування креативної особистості, конкурентоспроможної в сучасних умовах; виховання сучасних якостей: мобільність, підприємливість, ініціативність, уміння включатись у суспільні

відносини; культивування кращих рис української ментальності – свободоловність, гідність, милосердність, людяність, щирість тощо [417].

Проведений аналіз наукових джерел дає можливість зробити висновок, що на зазначеному етапі система позашкільної освіти набуває активного розвитку. Затверджується Положення про позашкільні навчальні заклади, у якому визначаються *типи позашкільних навчальних закладів* (2001 р.): «дитячо-юнацькі спортивні школи; клуби; Мала академія мистецтв (народних ремесл); Мала академія наук учнівської молоді; оздоровчі заклади для дітей та молоді; початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання: музичні, хореографічні, художні, театральні, хорові, мистецтв тощо); центр, палац, будинок, клуб художньої творчості дітей, юнацтва та молоді, естетичного виховання; станція юних натуралістів; клуб науково-технічної творчості; станція юних туристів, бюро туризму; центри військово-патріотичного та ін. напрямів позашкільної освіти; дитяча бібліотека, дитячий парк, дитячо-юнацька студія; кімната школяра, школи мистецтв тощо» [364]. Прослідковуємо тенденцію до збільшення набору дітей до закладів позашкільної освіти (наприклад, у 2004 – 2006 роках у художній школі набирали 6 – 8 перших класів по 10 – 13 осіб), що має призвести до розширення всієї мережі закладів, а нині вже стало нормою освітнього життя виникнення аматорських секцій, гуртків, приватних індивідуальних занять [324].

Важливою груповою формою роботи позашкільної освіти залишається гурток. Гурткова робота дає можливість кожному вихованцю обрати заняття за своїми здібностями й нахилами. До предметних гуртків додаються гуртки, що забезпечують професійну підготовку, сприяють розвитку креативності, ознайомлюють зі звичаями й традиціями українського народу. Інтенсивніше запроваджуються в роботу індивідуальні форми – консультації (підготовка доповідей, рефератів, тез), аматорські секції (радіо, відео, виготовлення моделей і технічних пристроїв). У гуртковій роботі значна увага приділяється національно-патріотичному вихованню. Традиційні форми роботи

доповнюються інноваційними – тренінги, майстер-класи, акції, тематичні учнівські конференції, форуми, очно-заочні школи, проектна діяльність, наукові лабораторії [142, с. 80–84].

З 2000 року виникає необхідність оновлення змісту напрямів діяльності позашкільної освіти, в основу яких покладено ідею формування базових компетентностей особистості.

Відповідно до Закону України «Про позашкільну освіту» в цей час позашкілля пропонує такі напрями діяльності:

- художньо-естетичний напрям позашкільної освіти – напрям, основною метою якого є розвиток особистості в процесі занять художньою творчістю, формування пізнавальної та творчої компетентностей, здобуття знань у галузях культури та мистецтва;
- науково-технічний напрям позашкільної освіти – напрям, основною метою якого є розвиток особистості в процесі занять технічною творчістю, оволодіння знаннями в галузі сучасних технічних технологій;
- еколого-натуралістичний напрям позашкільної освіти – напрям, основною метою якого є розвиток особистості в процесі занять еколого-природничого спрямування та формування екологічної культури вихованців;
- туристсько-краєзнавчий напрям позашкільної освіти – напрям, основною метою якого є розвиток особистості в процесі занять історичних, географічних, етнографічних об'єктів і явищ соціального життя, здобуття прикладних умінь з туризму та краєзнавства;
- дослідницько-експериментальний напрям позашкільної освіти – напрям, основною метою якого є розвиток особистості в процесі занять науково-дослідницькою, експериментальною, конструкторською та винахідницькою діяльністю в різних сферах науки, техніки, культури та мистецтва, а також створення умов для підтримки та повної реалізації обдарованих учнів;

- фізкультурно-спортивний або спортивний напрям позашкільної освіти – напрям, який гарантує фізичний розвиток вихованців і є обов'язковою умовою для повноцінного оздоровлення, зміцнення, загартування, серйозного заняття фізичною культурою та спортом; реалізує підготовку спортивного резерву для збірних команд різних рівнів; формує навички здорового способу життя;
- військово-патріотичний напрям позашкільної освіти – напрям, який популяризує військову службу та забезпечує активну фізичну та моральну підготовку до служби в лавах збройних сил, виховує патріотичні почуття та громадянську відповідальність;
- бібліотечно-бібліографічний напрям позашкільної освіти – напрям, який спрямований популяризацію книг та читання, підвищує інформаційну культуру, формує вміння користуватися медіа інформацією;
- соціально-реабілітаційний напрям позашкільної освіти – напрям, який виконує важливу місію з підтримки дітей та молоді соціально-вразливих категорій і забезпечує реалізацію індивідуального потенціалу дитини в процесі пізнавального, фізичного, мовленнєвого, соціально-морального, емоційно-ціннісного та креативного розвитку дітей, формує ставлення до професійної орієнтації, веде підготовку до активної громадської діяльності, організовує змістове дозвілля та відпочинок;
- оздоровчий напрям позашкільної освіти – напрям, який формує знання здорового способу життя та гігієни особистості засобами фізкультурно-спортивної діяльності та їх реалізації у повсякденному житті;
- гуманітарний напрям позашкільної освіти – напрям, який формує громадянські компетенції вихованців через розвиток здібностей, обдарувань практичними засобами вивчення історії та культури рідного краю [417].

За даними МОН у 2000 році функціонує 1497 ЗПО, у яких навчається 1296485 вихованців, що становить 18,3% від загальної кількості учнів. Упродовж цього періоду до 2011 року кількість закладів позашкільної

зменшувалася, не зважаючи на це відсоток дітей, охоплених позашкільною освітою, зростає. З 2011 року спостерігається тенденція до збільшення чисельності закладів позашкільної освіти – 1500 закладів, у яких навчалося 1259596 вихованців, що становило 32,6 % від загальної кількості учнів [324].

З 2000 року по 2014 рік (етап становлення й модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні) зміст позашкільної освіти чітко структурувався, відбулося розширення мережі закладів, розгорнули свою діяльність нові напрями, відбулася модернізація освітнього процесу, а вдосконалення колективних, групових, індивідуальних форм роботи дало можливість забезпечити цілісний підхід до навчання й виховання особистості в закладах позашкільної освіти у вільний від навчання час. Варто зазначити, що в 2007 році Асоціація позашкільних навчальних закладів України увійшла до складу Європейської асоціації установ неформальної освіти дітей і молоді [601]. Цим самим українське позашкілля підтвердило своє прагнення розвиватися європейським шляхом та отримало нові можливості з міжнародного співробітництва: участь у міжнародних проєктах, конкурсах, програмах, конференціях, форумах; обмін досвідом; залучення міжнародних експертів до процесу модернізації ПО.

З 2014 року й до сьогодні (етап, який виділяємо як новітній, пов'язаний з процесами децентралізації влади в регіонах) у позашкільній освіті відбуваються істотні зміни: зміцнюється нормативно-правова база ПО (унормовані положення про заклади позашкільної освіти та всеукраїнські масові заходи з дітьми, удосконалюються документи стосовно матеріально-технічної бази ЗПО та ін.); з'являються заклади позашкільної освіти в об'єднаних територіальних громадах; надалі оптимізується мережа закладів; поглиблюється індивідуалізація роботи з вихованцями; істотно оновлюється система заходів з талановитими й обдарованими дітьми та учнівською молоддю.

У 2017 році відповідно до змін до Закону України «Про позашкільну освіту» серед напрямів роботи позашкільної освіти з'являються такі:

- пластовий, скаутський напрям позашкільної освіти – напрям, мета якого – забезпечити громадянську освіту вихованців (учнів) і слухачів під керівництвом пластових виховників, скаутлідерів за пластовим або скаутським методом та/або пластовою, скаутською освітньою (навчальною) програмою, визначеними Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху»;
- мистецький напрям позашкільної освіти – напрям, мета якого – забезпечити набуття здобувачами спеціальних мистецьких виконавських компетентностей у процесі активної мистецької діяльності [417].

Форми роботи ЗПО доповнюються конкурсами-захистами, виїзними лекторіями, семінарами, очно-заочними школами, навчальними сесіями. Набирає популярності робота учнівської молоді в євроклубах, школах лідерів, освітніх хабах. Важливо зазначити, що на цьому етапі змінені вікові межі вихованців закладів позашкільної освіти. Навчатися в закладах можуть діти від трьох років, що дає можливість організувати ЗПО нову форму роботи з вихованцями – школи раннього розвитку для дітей дошкільного віку.

Відповідно до положень Нової української школи позашкільля велику увагу приділяє навчанню й вихованню дітей з ООП та дітям соціально незахищених категорій. У 2020 році до навчання в закладах позашкільної освіти долучилося 9,4 тис. дітей з особливими освітніми потребами, 9,3 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, 47,6 тис. дітей з малозабезпечених сімей. За підтримки органів місцевого самоврядування й виконавчої влади в закладах створюються належні умови рівного доступу до позашкільної освіти дітей та учнівської молоді різних верств населення [275].

Виокремлюючи основні завдання позашкільної освіти протягом зазначеного періоду, ми бачимо, що їхній перелік є досить об'ємним, а самі вони стосуються різних аспектів особистого й суспільного буття.

Серед результатів освітньої діяльності здобувачів позашкільної освіти варто виділити: знання, вміння, навички, цінності; компетентності

(пізнавальні, практичні, творчі, соціальні); офіційне підтвердження отриманої освіти (документ про позашкільну освіту).

Важливою метою становлення позашкільної освіти в зазначений період є створення доступної та якісної мережі ЗПО, які мають розширені функції в територіальних громадах, ставши освітніми, соціокультурними центрами не тільки для дітей та їх батьків, а й для всіх жителів громади.

За даними МОН на зазначеному етапі відбувається як зменшення, так і збільшення кількості закладів позашкільної освіти. До різкого зменшення чисельності закладів ПО у 2014 році привела анексія Криму й частини Луганської і Донецької областей. Починаючи з 2016 року спостерігається поступове збільшення чисельності ЗПО. Станом на 01 січня 2020 року в Україні функціонувало 1389 ЗПО різних форм власності, у яких навчалися 1190490 вихованців. В ОТГ України за 2020 рік було відкрито 15 закладів ПО. Варто відмітити позитивні зміни щодо позашкілля в сільській місцевості. Станом на 01.01.2020 року в сільській місцевості функціонувало 126 закладів позашкільної освіти, а кількість гуртків різних профілів зросла на 350, тим самим збільшивши чисельність вихованців [301].

Постанова КМУ «Порядок організації інклюзивного навчання в системі позашкільної освіти» (2019 р.) врегулювала організацію освітнього процесу в ЗПО для дітей з ООП [339]. Більше половини ЗПО створили безбар'єрний доступ дітей з ООП до навчання в закладах ПО, створили необхідну для навчання матеріально-технічну й навчально-методичну базу, забезпечили доступність інформації в різних формах (шрифт Брайля тощо), уклали індивідуальні програми розвитку. Позашкільну освіту у 2020 році здобували 9462 вихованці з ООП, 8216 – дітей-сиріт та 41720 – дітей з малозабезпечених сімей [324].

Новим викликом у 2019 році для позашкільної освіти стала пандемія COVID-19. Освітній процес став відбуватися з використанням технологій дистанційного навчання, що мало свої переваги й недоліки.

Стратегія розвитку позашкільної освіти (2018) значну увагу приділяє розвитку професійної компетентності педагогічних працівників. На якість освітнього процесу без сумніву впливає рівень теоретичної підготовки, педагогічної і методичної майстерності педагога, тому в закладах позашкільної освіти повинна надаватися кваліфікована допомога з теорії та практичної діяльності [537, с. 1–12].

У професійному становленні педагога позашкільної освіти суттєве значення має формування особистої позиції: ставлення професійної педагогічної діяльності, творчості вихованців, самого себе. Тому методичний супровід керівників гуртків допомагає у професійному становленні педагога, створенні його іміджу. Серед компонентів іміджу педагога позашкільної освіти виділимо такі: бажання передати власний досвід вихованцям; знання вікової психології та фізіології вихованців; естетичний вигляд, уміння бути зразком для вихованців; якість і доступність викладання матеріалу; уважне ставлення до думки вихованців; уміння спричинити дискусію та підтримувати діалог під час обговорення профільних тем; орієнтування вихованців на професійну діяльність; спрямування на рефлексійні дії – самоаналіз, самосвідомість, самооцінка; емоційний виклад творчого матеріалу; доброзичливість і тактовність; терплячість і вимогливість; зацікавленість в успіхах вихованців; об'єктивність в оцінюванні вихованців; уміння інтегрувати творчу й педагогічно-психологічну майстерність; здатність застосувати творчо-педагогічний досвід людства у власній практиці [246, с. 10–14].

Для формування гармонійної особистості вихованців потрібно підвищувати такі компетентності педагогів: особистісна компетентність – самостійність, здатність до критики, відповідальність; освітня компетентність – здатність неперервно вдосконалювати свій професіоналізм і розвиватися; володіння різними методиками навчання; знання дидактичних методів, прийомів і вміння застосовувати їх; знання психологічних механізмів засвоєння знань і вмінь; мобільність знань (постійне відновлення для

успішного вирішення завдань); гнучкість методу (застосування методу залежно від умов); критичність мислення (творчість, нестандартність); відповідальність за свої дії; упровадження методичних рекомендацій, суголосних педагогічній спадщині українського народу й кращому світовому досвіду [192, с. 225–229; 193, с. 240–244].

Основні функції педагога-позашкільника різноманітні. Виконання замовлення суспільства, сім'ї лежить в основі його соціальних функцій. Особистісна й науково-методична функції полягають у розробці інноваційних авторських програм, проєктів, технологій, методів, засобів навчання й виховання, що відповідають специфіці певної сфери життєдіяльності, віку вихованців. Показником індивідуальної реалізації основних функцій є особистісно-професійна позиція педагогічних працівників як творчих суб'єктів освітнього простору. Ця позиція професіонала-педагога-вихователя-організатора творчого об'єднання – нічим не замінна цінність освітнього простору закладів позашкільної освіти [125, с. 242–244; 220, с. 11–13; 219, с. 6–15; 588].

Педагогічні працівники позашкільної освіти в умовах тотальних перетворень на шляху реформування системи освіти України розуміють потребу модернізації, яка стосується як змісту, технології освітнього процесу, так і сутності характеристики освітнього середовища закладів позашкільної освіти. Ці зміни накладають відбиток і на особливості професійної діяльності педагогічних працівників. Дедалі багатограннішою стає педагогічна діяльність, дедалі вищими стають у ній вимоги до професійної компетенції. У контексті «Нової Української школи» новий формат сучасного закладу позашкільної освіти вимагає нових форматів професійного розвитку педагогічних працівників. У цих умовах активізується пошук нових підходів, форм, методів удосконалення їхнього професіоналізму [27, с. 26–28].

У науковому забезпеченні функціонування позашкільної освіти важливе значення належить Національній академії педагогічних наук України, Інституту обдарованої дитини, Інституту модернізації змісту освіти,

Інституту проблем виховання НАПН України (зокрема лабораторії позашкільної освіти). Варто виокремити вагому роль Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, який позиціонує себе як новатор у розробці й упровадженні програм підготовки педагогічних кадрів для системи позашкільної освіти.

В університеті створена та плідно функціонує кафедра позашкільної освіти на чолі з доктором педагогічних наук, професором, Президентом Міжнародної асоціації позашкільної освіти України О. Биковською. Вирішенням проблем позашкільної освіти – у полі зору структурних підрозділів системи освіти, культури та спорту. Концептуальними засадами реформування середньої освіти «Нова українська школа» передбачено, що «реалізація основних завдань щодо формування освіченого українця, всебічно розвиненого, відповідального громадянина і патріота, здатного до інновацій і перетворень, покладається значною мірою на заклади позашкільної освіти, де основу освітнього простору, як середовища розвитку особистості, складають гуманістичні, демократичні, загальнолюдські цінності» [22].

Варто відмітити, що зазначені установи організують для педагогічних працівників Всеукраїнські науково-практичні конференції, семінари, круглі столи щодо функціонування позашкільної освіти. Такі заходи об'єднують представників органів державної влади, науковців, практиків для обговорення важливих проблем становлення й розвитку позашкільної освіти, обміну досвідом роботи різних регіонів країни, розширення партнерських стосунків.

Отже, з 2014 року й до сьогодні, на етапі, який виділяємо як новітній і пов'язуємо його з децентралізацією влади в регіонах, позашкільна освіта відповідно до потреб і запитів громадян осучаснила напрями, зміст, мету, завдання, форми й методи діяльності. Відповідно до концепції НУШ сучасне позашкільля прагне створити освітній простір для широкого кола вихованців, який стане підґрунтям для їх щасливого особистого життя й успішної

реалізації в суспільстві. Якісне надання освітніх послуг позашкілля в цей період залежить від співпраці ЗПО з органами місцевого самоврядування та виконавчої влади.

Системі ПО належить провідне місце у створенні додаткових можливостей для самовизначення, саморозвитку, самореалізації особистості української дитини та юнацтва, формування її національно-патріотичних почуттів, морально-психологічних якостей, набуття соціально-громадського досвіду, дуже важливого для подальшого життя. Важливі якості особистості та її творчий розвиток можуть формуватися лише під час соціальних відносин у соціокультурному середовищі країни. І цим середовищем має стати в системі освіти для дитини позашкільний навчальний заклад, а відповідно до нового Закону України «Про освіту» – заклад позашкільної освіти.

Освітній простір закладу позашкілля є ціннісною основою та базою відкритої неперервної освіти дітей і молоді. Його заклади формують середовище розвитку й формування людини як творчої особистості. Заклади позашкільної освіти є тими широкодоступними установами освіти, які дають дітям і юнацтву освіту, що відповідає їхнім інтересам, забезпечують потреби особистості у творчій самореалізації, дають учителю-вихователю всі можливості, аби формувати й виховувати риси громадянина й нової особистості. У «Положенні про заклад позашкільної освіти» визначені задачі його діяльності, які передбачають «створення умов для гармонійного розвитку особистості, задоволення потреб дітей і підлітків у додатковій освіті, організації їх дозвілля; стимулювання творчого самовдосконалення дітей і юнацтва» [373].

Один з провідних у сфері позашкілля українських науковців Г. Пустовіт зазначає, що для ефективного розв'язання проблем закладів позашкільної освіти стратегічно важливо реалізувати державою на практиці такі провідні напрями подальшого розвитку системи позашкільної освіти й виховання:

- *організаційно-педагогічний напрям*, у межах якого позашкільні навчальні заклади разом із загальноосвітніми школами, професійно-технічними закладами й ЗВО мають створювати в регіонах України різнорівневу й водночас цілісну освітньо-виховну систему, яка індивідуалізуватиме інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток молодої людини в межах єдиного освітнього й соціокультурного простору держави. За таких умов навчальні заклади зможуть забезпечувати динамічність, диференціацію та індивідуалізацію навчально-виховного процесу як соціального явища, що є природною складовою життя і дає змогу ефективно розкривати й реалізувати життєві й освітні потреби на основі врахування наступності змісту різних рівнів освіти з огляду на еволюцію свідомості особистості й урізноманітнення її життєдіяльності;

- *функціонально-змістовий напрям*, у межах якого позашкільні навчальні заклади мають забезпечити ефективну соціалізацію особистості, тобто створити ефективні умови інтеріоризації знань, іншої інформації та суспільного досвіду в спільній діяльності учнівського й педагогічного колективів (навчально-пізнавальній, діяльнісно-практичній, комунікативній). Логічним продовженням є гуманістична функція позашкільної освіти, виконання якої забезпечить створення комфортних умов для самореалізації й самоствердження особистості, задоволення її інтелектуальних і духовних потреб та особистої свободи, захисту прав дитини, поваги до неї та визнання її гідності. Для виникнення в регіонах України різнорівневої і водночас цілісної освітньо-виховної системи важливою є культурологічна функція позашкільної освіти. Саме завдяки їй має здійснюватися трансформація, відтворення і збереження у свідомості особистості досягнень вітчизняної і світової культури, культури спілкування на рівні сім'ї, учнівського і студентського колективу, громади. Актуальним є забезпечення рівного доступу до якісної освіти в позашкільному навчальному закладі. Це створить комфортні умови для здобуття дітьми й учнівською молоддю додаткових знань, умінь і навичок за інтересами, сприятиме розвитку, стимулюванню й реалізації їхнього духовного

і творчого потенціалу, професійному самовизначенню та допрофесійній, а інколи і професійній підготовці особистості;

- *науково-методичний напрям*, у межах якого розв'язання визначених проблем має забезпечити вдосконалення якості позашкільної освіти, а отже – розширення й поглиблення змісту здобутих додаткових знань, сформованих умінь і навичок учнів і, як результат, досягнення необхідного рівня функціональної адаптації особистості до умов сучасного суспільства відповідно до її індивідуальних особливостей, інтересів та потреб. Реалізація цього напрямку має забезпечити розвиток учнів на всіх рівнях позашкільної освіти, де провідним є формування здатності самостійно навчатися; створення умов для залучення до активної навчально-пізнавальної, соціально значущої діяльності кожної дитини; формування творчої особистості учня; набуття учнями навичок пошукової і дослідницької діяльності, які сприяють розвитку критичного мислення й забезпечують становлення науково-інноваційного типу особистості; підвищення мотивації до спільної діяльності у групі, розвиток комунікаційно-діалогових компетентностей; формування в учнів уявлень про діалог культур як безальтернативну філософію функціонування сучасного соціокультурного середовища. Необхідно посилити психолого-педагогічний, науково-методичний супровід освітнього процесу, зокрема активізувати створення відповідних підручників, іншої навчально-методичної літератури у педагогічних ЗВО, інститутах післядипломної педагогічної освіти, що має значно підсилити ефективність підготовки педагогічних кадрів для роботи в позашкільних навчальних закладах різних типів;

- *структурно-організаційний напрям*, у межах якого розвиток системи позашкільної освіти буде прогресивним за умови збереження й оптимізації мережі позашкільних навчальних закладів з поступовим зростанням їхньої кількості, інших освітньо-виховних осередків позашкільної роботи, особливо в містах, районних центрах і на базі сільських шкіл для повнішого охоплення молоді й поєднання якісніших освітніх послуг, модернізації навчально-

матеріальної бази цих закладів, створення умов безкоштовного або ж пільгового користування культурно-оздоровчими та спортивними установами тощо [230].

Найбільше закладів позашкільної освіти перебуває в підпорядкуванні Міністерства освіти і науки. На цьому рівні підпорядкування важливе значення мають державні заклади позашкільної освіти України, через які якраз і реалізується державна політика за напрямками позашкільної освіти. Вони підпорядковані центральним органам виконавчої влади й фінансуються з Державного бюджету України: Національний центр «Мала академія наук України», Український державний центр туризму та краєзнавства учнівської молоді, Український державний центр позашкільної освіти, Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді.

Проведемо аналіз діяльності державних закладів позашкільної освіти в період кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Національний центр «Мала академія наук України» – загальнодержавний науково-громадський проєкт, діяльність якого спрямована на пошук, підтримку, сприяння творчому розвитку обдарованих, здібних до наукової діяльності школярів.

Наприкінці ХХ ст. становлення й формування Малої академії наук України як одного зі складників системи позашкільної освіти збігається з утіленням науково-дослідницьких методів в освітній процес навчальних закладів. Активного розвитку МАН набуває з 1993 року, коли на засіданні колегії МОН України та Президії Академії наук України було прийнято Постанову від 22 грудня 1993 року № 19/3-9, 351 «Про шляхи вдосконалення діяльності Малих академій наук і наукових товариств учнів як центрів формування наукової еліти України», прийнято рішення про створення єдиної Малої академії наук України з її територіальними відділеннями й обрано Президію МАН [430].

Як творче об'єднання учнівської молоді вищого рівня позашкільної освіти МАН була створена Міністерством освіти України в 1995 році для вирішення таких завдань:

- створення відповідних умов для творчого самовдосконалення учнівської молоді;
- подальший розвиток і підтримка талановитої й обдарованої молоді;
- поліпшення якості шкільної освіти учнів і залучення їх до науково-дослідницької роботи;
- пропаганда наукових досліджень учнівської молоді [372].

З кожним роком відбувалося вдосконалення системи організації та проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН. На початок 1998 р. Мала академія наук учнівської молоді налічувала 27 територіальних відділень. У цих відділеннях науково-дослідницькою діяльністю займалося понад 37000 обдарованих учнів.

У 2004 році Постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2003 р. № 1301 «Про вдосконалення системи організації роботи з виховання дітей та молоді у позашкільних навчальних закладах» було створено Позашкільний навчальний заклад Мала академія наук учнівської молоді з метою координації дослідницько-експериментального напрямку ПО [343]. Це стало поштовхом для формування в регіонах мережі спеціалізованих позашкільних закладів по роботі з інтелектуально обдарованою молоддю – Малих академій наук учнівської молоді. У 2009 році МАН отримала статус подвійного підпорядкування – Міністерству освіти і науки України та Національній академії наук України. У 2010 році МАН отримала новий статус – Національний Український державний центр «Мала академія наук України».

Діяльність Національного центру здійснюється на основі наказів і положень МОН України, рішень Президії Малої академії наук. Розроблені документи центральним закладом направляються до регіональних

підрозділів – територіальних відділень МАН. Територіальні відділення функціонують як автономні регіональні заклади позашкільної освіти або як структурні підрозділи інших позашкільних чи інших освітніх закладів.

Мала академія наук України ствердилася в суспільстві такою освітньою системою, яка покликана виконувати важливу соціальну місію – забезпечувати першочерговий початковий етап у багатоступеневій підготовці майбутньої національної наукової еліти країни. Історично МАН утворилася як складова освітньої системи позашкілля, діяльність якої спрямована на об'єднання зусиль закладів загальної середньої освіти, закладів позашкільної освіти та ЗВО в контексті послідовності й наступності освітньої та виховної діяльності в роботі з інтелектуально обдарованою учнівською молоддю, для розвитку їх обдарувань і здібностей у процесі наукової та пошуково-дослідницької діяльності [150; 205, с. 17–21].

Національний центр «Мала академія наук України» на сьогодні є закладом, на який покладається виконання загальнодержавних функцій з пошуку, розвитку й підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді. Кожного року НЦ «МАН України» проводить всеукраїнські заходи з науково-методичного спрямування, а також масові заходи для обдарованої учнівської молоді в країні. НЦ «МАН України» запроваджує нові освітні проекти, як національні так і міжнародні. Кількість дітей, залучених до науково-дослідницької діяльності, постійно зростає. Найважливішим щорічним заходом МАН є Всеукраїнський конкурс-захист науково-дослідницьких робіт учнів – членів МАН. У цей час МАН виховує професійно зорієнтованих, озброєних відповідним науковим, дослідницьким інструментарієм молодих людей. І вони, ще навчаючись у школі, знають своє наукове покликання, розуміють призначення й життєве спрямування, ідуть навчатись до ЗВО, при цьому чітко розуміючи, у якій науковій галузі вони хочуть себе виявити.

Мала академія наук України – освітня установа позашкілля, що дає українській науці молоду наукову перспективу й силу, її вихованці за умов підтримки держави, в змозі за десяток років достойно замінити корифеїв української науки, будуть створювати нові українські технології, забезпечувати інтелектуальну конкурентоспроможність нашої нації завтра. Малі академії наук повинні перетворитися в справжні школи – «освітні інкубатори нової інтелектуальної української еліти, щоб ті молоді люди, що вирішили піти до МАН, могли б отримати базову основу для заняття науковою діяльністю уже в стінах вищих навчальних закладів, а потім і у справжній науці» [204, с. 60–65].

Розвиток натуралістичного напрямку позашкільних закладів та особливості його стратегії в країні з 1991 року визначались спадщиною ідейно-політичної спрямованості та потребами в нових підходах до форм і методів, а особливо до змісту роботи позашкільних закладів. Постійно триває пошук нових педагогічних технологій їх реалізації, при цьому традиційні форми природоохоронної діяльності відходять від заполітизованих, шаблонних методів проведення. Триває плідна взаємодія юних екологів з ученими, науковими установами [34].

Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді – позашкільна установа, що здійснює освітню й методичну діяльність у галузі біології, валеології, екології та агрономії.

Наприкінці ХХ ст. в структуру Національного-еколого натуралістичного центру учнівської молоді вводяться навчально-виховні лабораторії народних ремесел, у яких організовується гурткова діяльність з напрямку лозоплетіння, вишивки, різьби по дереву, гончарства, а учнівські роботи представляють на виставках дитячої творчості. У 1997 році на базі закладу було відкрито Всеукраїнську біологічну заочну школу, а в 1998 році відкривається природничий ліцей. Мета діяльності заочної школи та ліцею – популяризація природничих наук і профорієнтаційна діяльність. У цей складний для освіти період педагогічні працівники закладу ведуть роботу з пошуку нових

концептуальних підходів до розвитку юннатівського руху, удосконалюють форми й зміст еколого-натуралістичної освіти й діяльності учнівської молоді, здійснюють деякі зміни в структурах закладів еколого-натуралістичного спрямування [32, с. 5–6].

НЕНЦ є методико-координаційним центром для всіх еколого-натуралістичних центрів України. До структури НЕНЦу входять: відділ екології й охорони природи, біології, квітково-декоративного господарства, зоології, сільського господарства, народних ремесел, кафедра методики позашкільної роботи, Природничий ліцей, кабінет інформатики, акваріумний комплекс, бібліотека, екологічна відеотека, Всеукраїнський табір «Юннат», Музей хліба, навчально-дослідна ділянка, а також лабораторії ентомології, орнітології, гідробіології. Кожного року в НЕНЦі функціонує близько 100 творчих учнівських об'єднань за 45 профілями [33, с. 4–8]. Відповідно до Статуту закладу, затвердженого Міністерством освіти і науки України, Центр працює за 12 напрямками: еколого-природоохоронний; дослідницько-експериментальний; бібліотечно-бібліографічний; реабілітаційно-оздоровчий; туристсько-краєзнавчий; декоративно-прикладний; допрофесійної підготовки; методичний; видавничої діяльності; підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогічних працівників позашкільних та інших навчальних закладів, установ, організацій; підготовка фахівців відповідних освітніх кваліфікацій; здійснення комплексу науково-дослідних робіт у галузі еколого-натуралістичної та природоохоронної діяльності; здійснення міжнародних зв'язків [266, 300].

На цей час Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді Міністерства освіти і науки України є «провідною освітянською установою в галузі розвитку позашкільної біологічної, екологічної, аграрної освіти в Україні, що вмiло поєднує загальні та регіональні проблеми позашкiлля» [267].

Український державний центр туризму та краєзнавства учнівської молоді – профільний заклад позашкільної освіти, який дає можливість учнівській молоді на різних рівнях займатися туризмом, спортом, екскурсійною справою,

краєзнавством, спрямовує свою діяльність на здобуття знань, умінь і навичок за інтересами, задовольняє потреби особистості у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля у вільний від навчання час.

Заклад утворився в результаті реорганізації республіканської станції юних туристів у 1991 році. Український державний центр туризму і краєзнавства відіграє провідну роль в організації краєзнавчої роботи в освітніх закладах України. З початку реорганізації він організовує рух учнівської молоді за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів народу «Моя земля – земля моїх батьків». У межах цього заходу проводять всеукраїнську туристсько-краєзнавчу експедицію «Краса і біль України», історико-географічні експедиції «Сто чудес України» та «Мікротопоніми України», акцію «Пам'ять» до 55-річчя визволення України та 55-річчя Перемоги (1998 – 2000), низку конкурсів, акцій, експедицій регіонального значення [565]. Наразі до цих заходів долучаються ті, що пов'язані з героїкою захисників України при відбитті широкомасштабної російської агресії (в російсько-українській війні).

У 2006 році організували й у цікавій формі провели історико-географічну експедицію «Історія міст і сіл України». Експедиція мала на меті задіяти учителів та їхніх вихованців до збору місцевого матеріалу з історії населених пунктів України у новій редакції. У 2009 році було започатковано міжгалузеву програму «Пізнай свою країну».

УДЦТК стає організаційним центром шкільного історичного краєзнавства, а його пріоритетними напрямками в роботі є нормативно-методичне забезпечення шкільного туристсько-краєзнавчого руху, розгортання краєзнавчого пошуку, організація учнівської туристичної діяльності. Основною формою роботи закладу є система дитячих туристсько-краєзнавчих гуртків.

Особливо популярним у сфері позашкільля є спортивний туризм, популяризація якого здійснюється через систему туристсько-спортивних гуртків, які працюють за програмами «Юні туристи», «Спортивне

орієнтування», «Пішохідний туризм», «Спортивний туризм», організацію змагань з пішохідного туризму, спортивного орієнтування, комплексних змагань, конкурсів, проведення тижнів туризму, походів рідним краєм, категорійних походів, туристсько-спортивних зльотів, туристсько-краєзнавчих подорожей, масових сходжень до вершин Карпат тощо.

Досить розгалуженими є гуртки з історичного краєзнавства, народознавства, декоративно-ужиткового мистецтва, народних ремесел, гуртки, що працюють за напрямками руху «Моя земля – земля моїх батьків». Саме УДЦТК є ініціатором і організатором цих заходів. Він є розробником проєктів положень, методичних рекомендацій, координатором їх проведення, акумулює й аналізує підсумкові відомості, відзначає й нагороджує переможців, а для підготовки актуальних нормативно-методичних матеріалів (які в змозі використовувати вся мережа УДЦТК) організовує всеукраїнські конкурси на кращу науково-методичну розробку з питань позашкілля.

До мережі позашкільних навчальних закладів туристсько-краєзнавчого профілю в Україні належать обласні центри туризму й краєзнавства учнівської молоді, міські, районні станції юних туристів: 2000 року їх працювало 90, 2004 – 99, на 1 січня 2010 року – вже 104. Найбільше таких закладів функціонували в Хмельницькій і Дніпропетровській областях [565].

Заклад організовує та проводить Всеукраїнські масові заходи національно-патріотичного спрямування. Одним з важливих заходів для учнівської молоді є Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»), започаткована у 2003 році. Учасниками гри є учні закладів загальної середньої освіти та закладів професійної освіти, вихованці закладів позашкільної освіти віком від 7 до 18 років. Захід проводиться з метою виховання національно-патріотичних почуттів на засадах національної гідності й активної громадянської позиції та популяризації здорового способу життя. Гра проходить у три етапи, учасники змагаються у номінаціях з військово-тактичної та медичної підготовки, конкурсах і вікторинах з

історії України, туристичних естафети тощо. Фінальний етап гри проходить на всеукраїнському рівні.

З 2007 року на Центр покладено функції з організації патріотичного виховання молоді й розвитку туристсько-краєзнавчої роботи серед студентів. У 2018 році Центр перейменовано на «Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді».

УДЦТТК є осередком організаційно-масової, навчально-методичної та навчально-виховної роботи регіональних центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді в Україні (79 закладів) і закладів позашкільної освіти військово-патріотичного спрямування (20 закладів), проводить інформаційно-методичну й організаційно-масову роботу зі студентською молоддю. У закладі функціонує близько 20 творчих об'єднань за різними видами туризму й напрямками краєзнавчої роботи.

У 1927 році в Києві відкрили першу в Україні дитячу технічну станцію, яка стала Республіканською станцією юних техніків (навчався Б. Є. Патон). Після війни рух юних техніків набрав великого розмаху, було організовано та створено більше 200 позашкільних закладів технічного спрямування. Науково-технічний прогрес сприяв розвитку мережі гуртків технічного напрямку. У 1991 році станцію юних техніків перейменували на Український державний центр науково-технічної творчості учнівської молоді. Центр став організаційно-методичною базою науково-технічної творчості для обласних, міських і районних центрів, станцій юних техніків, організовував роботу з пошуку нових форм і методів навчання, укладав навчальні програми, проводив інформаційно-просвітницьку та методичну діяльність, роботу з пошуку й підтримки обдарованих вихованців, упроваджував інтегровані дослідження в галузі позашкільля, вивчав освітні потреби сучасної молоді – ставав осередком безперервної освіти. У 2003 році Український державний центр науково-технічної творчості учнівської молоді було перейменовано в Український державний центр позашкільної освіти. На заклад були покладені додаткові

функції й повноваження з координації навчально-виховної, організаційно-масової та інформаційно-методичної діяльності обласних закладів позашкільної освіти художньо-естетичного та науково-технічного спрямування.

Український державний центр позашкільної освіти спрямовує роботу на взаємодію регіональних закладів позашкільної освіти технічного та художньо-естетичного напрямків; участь вихованців у всеукраїнських і міжнародних масових заходах; координацію методичної роботи регіональних центрів ПО; програмно-методичне забезпечення освітнього процесу закладів; пошук, підтримку талановитої та обдарованої молоді; розвиток учнівського самоврядування. Заклад надає освітні послуги за напрямками: художньо-естетичний, дослідницько-експериментальний, військово-патріотичний, бібліотечно-бібліографічний, соціально-реабілітаційний, гуманітарний. Найпоширенішим напрямком є науково-технічний напрям, який представлений профілями: початково-технічний, предметно-технічний, художньо-технічний, спортивно-технічний, інформаційно-технічний, виробничо-технічний, художньо-технічний. Діяльність художньо-естетичного напрямку здійснювалася за такими жанрами: театральний, хореографічний, цирковий, вокальний, хоровий, інструментальної музики, літературна творчість, образотворчий, фольклорний та етнографічний, кіномистецтво, художня фотографія та комп'ютерна графіка [134].

У Центрі починає працювати школа раннього розвитку дитини. Діяльність школи спрямована на організацію підготовки дітей дошкільного віку до навчання в освітньому закладі. З метою підтримки, стимулювання та заохочення творчих колективів України на базі Центру була створена комісія Міністерства освіти і науки України з присвоєння й підтвердження почесних звань «Зразковий художній колектив» і «Народний художній колектив». Цент організовує та проводить низку всеукраїнських масових заходів:

- Всеукраїнська виставка-конкурс науково-технічної творчості «Наш пошук і творчість – тобі, Україно»;

- Всеукраїнський тиждень науки, техніки, винахідництва й раціоналізаторства;

- Всеукраїнський колоквиум «Космос. Людина. Духовність».

Заклад активно впроваджує гуртки робототехніки, і в 2009 році на Всесвітній олімпіаді в Сеулі, Корейська республіка, команда України посіла четверте місце й отримала приз симпатій журі «Найбільш цікавий проєкт».

Педагогічні працівники й вихованці Центру стають активними учасниками проєкту Благодійного фонду «Серце до серця». Важливим напрямом роботи закладу є оновлення змісту освітнього процесу позашкільних закладів. Науково-педагогічні працівники Українського державного центру позашкільної освіти розробляють і затверджують навчальні програми та методичні рекомендації. Заклад організовує та проводить курси серед педагогічних працівників закладів позашкільної освіти. Конкурсні роботи розкривають сучасні підходи до організації освітнього процесу в закладах позашкілля, висвітлюють кращий педагогічний досвід. З метою підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів позашкілля Центр організовує та проводить семінари, майстер-класи, круглі столи, практичні заняття. Український державний центр позашкільної освіти є одним з організаторів Всеукраїнського конкурсу майстерності педагогічних працівників позашкільних начальних закладів «Джерело творчості».

На сьогодні Український державний центр позашкільної освіти – це «комплексний багатопрофільний позашкільний навчальний заклад, який здійснює координацію навчально-виховної, інформаційно-методичної і організаційно-масової діяльності понад 1110 регіональних позашкільних навчальних закладів, а саме 880 закладів художньо-естетичного та 230 науково-технічного напрямів» у яких навчається понад 850 тисяч школярів [566].

Структура науково-технічного напрямку досить розгалужена й багатопрофільна. Вона має такі профілі: початково-технічний, предметно-

технічний, спортивно-технічний, художньо-технічний, інформаційно-технічний, виробничо-технічний та інші. Найчисельнішими залишаються гуртки художньо-технічного, спортивно-технічного, початково-технічного та інформаційно-технічного профілю. Навчально-виховна робота в гуртках, ансамблях, гуртах, групах та інших творчих об'єднаннях позашкільних навчальних закладів художньо-естетичного напрямку реалізується більш ніж за 300 профілями, а саме: хоровим, театральним, цирковим, хореографічним, інструментальної музики, танцювальним, фольклорним, етнографічним, вокальним тощо. Український державний центр позашкільної освіти також успішно реалізує свою діяльність у напрямках патріотичного виховання, соціально-реабілітаційному, оздоровчому, гуманітарному, профільної та професійної підготовки, підвищення кваліфікації, виставкової роботи, видавничої діяльності, моніторингу якості освіти, благодійницької діяльності, міжнародного співробітництва [232].

Наймасовішою формою роботи закладів позашкільної освіти наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. є *гуртки за напрямками діяльності позашколля*. Освітній процес у гуртках здійснюється за спеціально розробленими програмами й навчальними планами, що передбачають органічне поєднання колективних та індивідуальних форм роботи. Заняття проводяться на базі навчальних кабінетів, навчальних лабораторій, майстерень закладів загальної середньої освіти, на кафедрах ЗВО, у лабораторіях науково-виробничих установ, конструкторських бюро та виробничих майстернях промислових підприємств. Вихованці залучаються до виконання колективних та індивідуальних форм роботи, які залежно від періоду змінюються й удосконалюються з метою створення належних умов для всебічного розвитку вихованців. Робота гуртків як основних елементів освітнього процесу в позашколлі спрямована на реалізацію освітньої діяльності закладів, від функціонування яких залежить не лише міцність знань, умінь і навичок вихованців, а й формування їх світоглядного мислення

та моральних якостей. Гурткова робота в закладі позашкільної освіти проходить відповідно до таких вимог:

- загально-педагогічні: перевага особистості вихованця в освітньому процесі; аргументоване формулювання освітніх, виховних і розвиваючих цілей; орієнтація на вікові та індивідуальні особливості кожного вихованця; педагогічна майстерність керівника гуртка; мотивація та спонукання творчо-пізнавальної активності вихованців;
- дидактичні: доцільний розподіл і використання часу під час заняття гуртка; використання різнопланових форм і методів роботи; інтеграція навчального матеріалу; спонукання до самостійної роботи; надання знанням прикладного змісту;
- психологічні: сприяння створенню здорової атмосфери під час заняття; урахування індивідуальних особливостей кожного вихованця; належна вимогливість і прихильність керівника гуртка;
- гігієнічні: дотримання санітарно-гігієнічних норм; урізноманітнення навчальної діяльності.

Гурткова робота характеризується специфічними виховними завданнями, які вдосконалювалися протягом усього зазначеного періоду дослідження відповідно до напрямів позашкільної освіти.

Гуртки туристсько-краєзнавчого напрямку спрямовують свою діяльність на максимальне залучення вихованців до вивчення історії рідного краю, робота цього напрямку має суттєві можливості й важливе значення в національно-патріотичному вихованні учнівської молоді.

Діяльність гуртків науково-технічної творчості спрямована на формування зацікавленості вихованців науково-технічною творчістю, розширення світогляду, створення належної бази для формування техніко-технологічних умінь і навичок, конструкторської та пошукової діяльності, активізацію раціоналізаторсько-винахідницької. Гуртки технічного спрямування функціонують за такими профілями: початково-технічний, спортивно-технічний, предметно-технічний,

виробничо-технічний, інформаційно-технічний та художньо-технічний. Навчання в гуртках такого профілю сприяє виявленню дітей, здатних до технічної творчості, що на сьогодні є дуже важливим ресурсом. Виробничо-технічний напрям роботи має важливе значення для майбутньої профорієнтації та професійної підготовки вихованців. Гуртки автослюсарів, водіїв, операторів комп'ютерного набору, столярів і токарів популяризують робітничі професії. Гуртки природничо-математичного профілю залучають учнів до конструкторської та наукової роботи [196, с. 186–193; 222].

Творчі об'єднання та гуртки художньо-естетичного напрямку формують у вихованців особистісно-ціннісне ставлення до мистецтва, сприяють естетичному вихованню особистості. Діяльність гуртків цього напрямку спрямована на виявлення й розвиток світоглядних уявлень, засвоєння художніх умінь і навичок у практичній діяльності. Цей напрямок характеризується найбільшою кількістю масових заходів (фестивалі, конкурси, концерти, огляди тощо), які проводяться з метою популяризації народної творчості та різних видів мистецтва, залучення вихованців до вивчення фольклору, знайомства з культурою різних народів і національностей [40, с. 221–225; 176, с. 252–256].

Функціонування гуртків еколого-натуралістичного напрямку орієнтоване на розвиток різнопланових форм освітньої діяльності з комплексного вивчення природи – екологічних експедицій, польових практик учнівської молоді, походів. При проведенні цих заходів вихованці «знайомляться з природними об'єктами, компонентами живої природи, досліджують тваринний і рослинний світ, здобувають знання про екологічний стан своєї місцевості, організують і беруть участь у прикладній природоохоронній діяльності» [33, с. 4–8].

Кожний із закладів виконує функцію методичного й організаційно-координаційного центру в роботі регіональних позашкільних навчальних закладів, а також спеціального осередку підготовки обдарованих і талановитих дітей до участі в міжнародних конкурсах, олімпіадах, змаганнях тощо.

Функціями Національного центру «Мала академія наук учнівської молоді України» є:

- «координація роботи однопрофільних та багатoproфільних територіальних відділень;
- організація семінарів для педагогічних та науково-педагогічних працівників;
- проведення всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт;
- організація роботи за профілями освітньої діяльності МАН України: фізико-математичним, обчислювальної техніки та програмування, філології та мистецтвознавства» [272].

Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді виконує такі функції:

- «організація роботи учнівських творчих об'єднань за історико-географічним профілем;
- інші форми організації навчально-дослідницької діяльності: всеукраїнські краєзнавчі експедиції, зльоти, пошукові акції;
- організація та проведення заходів з національно-патріотичного виховання» [566, 208].

Функції Національного еколого-натуралістичного центру:

- «організація роботи учнівських творчих об'єднань за хіміко-біологічним профілем;
- робота всеукраїнської очно-заочної біологічної школи;
- організація та проведення всеукраїнських конкурсів дослідницького спрямування;
- забезпечення участі у всеукраїнських та міжнародних науково-освітніх проєктах;
- всеукраїнські екологічні експедиції» [268].

Функції Українського державного центру позашкільної освіти:

- «організація роботи учнівських творчих об'єднань за науково-технічним профілем;
- інші форми організації навчально-дослідницької діяльності школярів: всеукраїнський тиждень науки і техніки, конкурси науково-технічної творчості» тощо [566].

Основними показниками функціональності сучасної соціально-педагогічної моделі позашкільної освіти є:

- «активізація роботи з упровадження психологічного супроводу освітнього процесу на всіх рівнях роботи;
- цілеспрямоване вдосконалення освітньо-розвиваючої роботи;
- запровадження трирівневого принципу в організації освітньої роботи, широке застосування творчорозвивальних технологій, удосконалення форм співпраці з ЗВО, науковими, науково-виробничими організаціями та установами щодо залучення учнівської молоді до пошуково-дослідницької діяльності;
- розширення форм організаційно-масової роботи (проведення навчально-оздоровчих сесій, літніх шкіл, збільшення кількості всеукраїнських та обласних творчих конкурсів пошуково-дослідницького спрямування, виставок науково-технічної творчості тощо);
- робота з педагогічними кадрами: проведення науково-практичних конференцій, семінарів, нарад, конкурсів науково-методичних матеріалів, інших методико-педагогічних заходів;
- залучення учнів до науково-дослідницької діяльності» [576; 507, с. 69–72].

До спільних напрямів роботи державних центрів позашкільної освіти належать:

- «освітня діяльність закладів (робота наукових секцій, профільних гуртків, очно-заочних шкіл);
- проведення організаційно-масової роботи (організація та проведення

регіональних заходів, організаційне забезпечення та проведення конкурсів на обласному та всеукраїнському рівнях тощо);

- здійснення методико-координаційної діяльності (координація пошукової та дослідницької роботи закладів загальної середньої освіти та позашкільної освіти);

- інформаційно-методична робота та робота з учителями закладів загальної середньої освіти, керівниками гурткової роботи позашкільних навчальних закладів, викладачами ЗВО (проведення тренінгів, конференцій, тренінгів та інших методико-педагогічних заходів)» [17].

Підсумовуючи, зазначимо, що з 1991 року по 2000 рік (етап, виділений нами як трансформаційний, пострадянський) освітня система більшою мірою зберігала традиції радянського минулого, поступово змінюючись з розвитком нових суспільних відносин у країні. У виділений проміжок часу з 1991 року по 2000 рік в українській державі відбуваються реформаторські процеси, у позашкільлі зокрема відбуваються зміни в змісті позашкільної освіти – розробляються, затверджуються й утілюються в роботу нормативно-правові документи, що сприяють розвитку здібностей та обдарувань вихованців, учнів, слухачів, забезпечують створення умов для задоволення їх інтересів, духовних запитів та потреб у професійному самовизначенні.

З 2000 року по 2014 рік (етап становлення та модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні) зміст позашкільної освіти чітко структурувався, відбулося розширення мережі закладів, розгорнули свою діяльність нові напрями, відбулася модернізація освітнього процесу, а вдосконалення колективних, групових, індивідуальних форм роботи дало можливість забезпечити цілісний підхід до навчання й виховання особистості в закладах позашкільної освіти у вільний від навчання час. Українське позашкільля розвивається європейським шляхом та отримало нові можливості з міжнародного співробітництва: участь у міжнародних проєктах, конкурсах, програмах, конференціях, форумах; обмін досвідом; залучення міжнародних експертів до процесу модернізації ПО.

З 2014 року до сьогодні, на етапі, який виділяємо як новітній і пов'язуємо його з децентралізацією влади в регіонах, позашкільна освіта відповідно до потреб і запитів громадян осучаснила напрями, зміст, мету, завдання, форми й методи діяльності. Осучаснення позашкільної освіти пов'язуємо з діджиталізацією освітнього процесу (дистанційне проведення гурткової роботи, конкурсів та інших масових заходів), технологізацією навчально-виховної діяльності, розвитком партнерства (розглянемо в наступному розділі), упровадженням нових форм роботи, створенням педагогічних інновацій. Відповідно до концепції НУШ сучасне позашкільля прагне створити освітній простір для широкого кола вихованців, який стане підґрунтям для їх щасливого особистого життя та успішної реалізації в суспільстві. Якісне надання освітніх послуг позашкільля в цей період залежить від співпраці ЗПО з органами місцевого самоврядування та виконавчої влади.

Проаналізувавши становлення й діяльність державних закладів позашкільної освіти з кінця ХХ початку ХХІ ст., зазначимо особливості їх функціонування на виокремлених етапах.

Державні заклади позашкільної освіти утворилися наприкінці ХХ ст. як результат реорганізацій республіканських станцій (юних туристів, юних натуралістів, юних техніків). Становлення й формування Малої академії наук України як одного зі складників системи позашкільної освіти, збіглося з утіленням науково-дослідницьких методів в освітній процес навчальних закладів і набуло активного розвитку з 1993 року. З 1991 по 2000 рр. державні заклади позашкільної освіти ґрунтовно сформували систему навчальної та виховної роботи, що дало можливість розвивати здібності й інтереси вихованців за різними напрямками діяльності (спорт, мистецтво, туризм, технічна творчість, еколого-натуралістична та науково-дослідницька діяльність). На цьому етапі визначилися типи ЗПО – спеціалізовані та комплексні або багатoproфільні. Пострадянська система ПО передала в спадок українським закладам позашкільної освіти принципи навчання й

виховання, які стали першоосновою в діяльності державних закладів позашкілля: масовість і доступність на засадах добровільного вибору діяльності за інтересами; різноманітність форм і методів діяльності; врахування індивідуальних особливостей кожного вихованця. У складні часи становлення національної освітньої системи державні заклади позашкільної освіти працювали над тим, щоб стати важливими інституціями виховання особистості в суспільстві, посилювали своє методичне значення в популяризації педагогічних знань і найбільш ефективних форм виховного впливу, проводили індивідуальну роботу з вихованцями.

З 2000 року по 2014 рік державні заклади позашкільної освіти ведуть активну роботу з пошуку нових підходів до розвитку напрямів діяльності, удосконалення їх змісту й форми. Державні заклади позашкільної освіти стають методико-координаційними центрами всіх регіональних позашкільних установ, розробляють методичні рекомендації, готують положення конкурсів, організовують і проводять всеукраїнські масові заходи за напрямками діяльності. Важливо відзначити, що в цей період незалежно від напрямку діяльності актуалізується робота з національно-патріотичного виховання. Заклади позашкілля запроваджують нові форми діяльності, організовують і проводять цікаві всеукраїнські масові заходи та конкурси. Зміст та форми основних напрямів діяльності позашкілля орієнтуються на всебічний розвиток вікових та індивідуальних особливостей вихованців. У зазначений період державні заклади ПО проводили роботу із забезпечення фінансової й господарської незалежності їх діяльності, знаходили шляхи й засоби модернізації освітнього процесу.

З 2014 року до сьогодні державні заклади позашкільної освіти в національній освітній системі країни ствердилися як провідні установи, що здійснюють координацію навчально-виховної, інформаційно-методичної і організаційно-масової діяльності. Державні заклади позашкільної освіти проводять активну роботу з пошуку, підтримки й розвитку обдарованих учнів, організовують сучасні різнопланові Всеукраїнські масові заходи.

Функціонування державних закладів позашкільної освіти як невід'ємної складової національної освітньої системи наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. пов'язуємо з розвитком теорії, методики та практики позашкілля. Освітній процес закладів ПО в зазначений період має загальне розвиваюче спрямування. Загальновизнаними принципами організації освітньої діяльності закладів є: багатoproфільність (виявляється у функціонуванні наукових секцій); актуальність змісту навчання, його науковість, логічність, доступність для визначення вікових категорій слухачів; наступність, послідовність в освітній діяльності (виявляється як у введенні 3-рівневого принципу його організації, так і в широкому застосуванні міжпредметних зв'язків; використанні бази ЗВО й науково-виробничих установ; введенні в освітній процес програм психолого-педагогічного спрямування); різноманітність організаційних форм освітньо-розвиваючої та виховної роботи (профільні гуртки, наукові відділення та секції, спеціальні навчальні курси, тренінг-курси, навчально-оздоровчі табори, експедиції тощо); введення психологічного супроводу освітньої роботи (інноваційний напрям).

Ретроспективний аналіз становлення діяльності й функціонування державних закладів позашкільної освіти від пострадянської доби до сьогодення (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) дозволяє простежити теоретичні, методичні, практичні засади, на яких ґрунтується сучасна освітня система позашкілля України. Провідна візія державних закладів позашкільної освіти лежить у площині розвитку здібностей, нахилів та інтересів особистісного, професійного й соціального самовизначення вихованців. При формуванні сучасного новітнього змісту позашкілля необхідно враховувати, що вона є мотивованою освітою поряд з дошкільною, загальною середньою, професійно-технічною та вищою освітою, що дозволяє дітям і молоді розвивати стійку потребу в творчості та пізнанні, максимальній самореалізації, предметно й фахово самовизначитися, зокрема соціально, професійно та особистісно.

Заклад позашкільної освіти – це складний механізм, від злагодженої роботи якого залежить комфортне самопочуття як вихованців, так і педагогічних працівників. Важливо відзначити, що саме заклади позашкільної освіти, у яких діти у вільний від навчання час отримують знання незалежно від напрямку діяльності, виконують особливу виховну функцію: вони спрямовують свою роботу на формування у вихованців патріотизму, національної свідомості, поваги до народних звичаїв, традицій, шанування національних символів і цінностей, любові до України. І це відбувається саме через освітній процес у ЗПО (гуртках та секціях художньо-естетичного, еколого-натуралістичного, туристсько-краєзнавчого, дослідницько-експериментального та інших напрямів діяльності). Освітній простір ЗПО є ціннісною основою відкритої неперервної освіти дітей та молоді: це середовище розвитку й формування людини як творчої особистості. Саме ЗПО надають різноманітний і різноплановий спектр освітніх послуг, які огорожують дитину від негативного впливу вулиці, а іноді й негативного впливу сім'ї, надмірного захоплення соціальними мережами та інтернетом. В основі структури позашкільної освіти лежить система закладів позашкільної освіти, які різняться напрямками роботи з дітьми й формами організації діяльності. На регіональному рівні вирішення питань забезпечення реалізації державної політики у сфері позашкільної освіти належить до компетенції місцевої виконавчої влади (органів державних адміністрацій і місцевого самоврядування), у підпорядкуванні яких перебувають департаменти, управління, відділи й інші освітні структури, що безпосередньо забезпечують координацію діяльності у сфері позашкільної освіти в області. Важлива роль на обласному рівні належить закладам позашкільної освіти як закладам, що координують роботу всього регіону (здебільшого територіальних громад) за напрямками позашкільної освіти.

У наступних підрозділах проведемо аналіз розвитку позашкільної освіти Полтавської, Кіровоградської та Сумської областей кінця ХХ –

початку XXI століття. Порівняння діяльності закладів позашкільної освіти зазначених областей здійснимо за такими **критеріями**: структура функціонування, охоплені напрями діяльності, мета, контингент вихованців, основні форми роботи.

2.2. Становлення й розвиток системи закладів позашкільної освіти Полтавської області

Заклади позашкільної освіти Полтавщини розширюють сферу освітніх послуг, максимально сприяють задоволенню інтересів і потреб учнів, формують особистість майбутнього громадянина, залишаючись при цьому одночасно зорієнтованими на завдання загальнодержавного характеру й набуваючи певних характеристик відповідно до місця своєї локації, відбиваючи політику регіону в галузі позашкілля, його загальну специфіку. Тому дослідження позашкільної освіти в системі освітнього простору окремого регіону, зокрема на прикладі Полтавщини, є актуальним як для вітчизняної педагогічної науки, так і для педагогів-практиків.

Заклади позашкільної освіти Полтавської області за своїми організаційно-правовими формами та статусом належать до комунальної форми власності. Засновником цих закладів позашкільної освіти є орган місцевого самоврядування, тому свою освітню діяльність вони здійснюють під керівництвом департаменту освіти і науки Полтавської обласної військової адміністрації та районних відділів освіти.

У 90-х роках XX ст. у Полтавській області функціонувало близько 80 закладів позашкільної освіти, у яких навчалося близько 40 – 45 тисяч дітей шкільного віку. Кінець XX ст. внаслідок економічної кризи в країні приніс зменшення кількості дітей, охоплених гуртковою роботою всіх напрямів ПО.

Початок XXI ст. характеризується значними проблемами ПО на Полтавщині. З 2000-х років позашкільні заклади Полтавської області були переведені на фінансування до місцевого бюджету, де коштів завжди не

вистачало, тому мережа позашкільних закладів області почала поступово зменшуватись. У цей період відбувається ліквідація районних і міських позашкільних закладів.

Відповідно до статистики станом на 01.01.2021 року в системі освіти Полтавської області функціонує «84 заклади позашкільної освіти комунальної форми власності, де навчається близько 39 тисяч дітей у 68 закладах позашкільної освіти та 6,5 тисяч здобувачів освіти у 19 дитячо-юнацьких спортивних школах системи освіти. Основним об'єктом навчання й виховання в закладах позашкільної освіти регіону є дитина. Освітній процес у закладах позашкільної освіти області орієнтований на бажання й можливості дитини, враховує її інтереси, вміння, задатки, психофізичні особливості, стан здоров'я. Добровільність, різноманітність діяльності, форм і методів навчання в закладах дають можливість долучатися до позашкільної освіти дітям різного віку. Різноманітність і варіативність навчальних програм відкриває перед вихованцями багато предметних можливостей для зростання й розвитку творчих здібностей та ініціатив, для формування духовних і матеріальних цінностей» [96].

Загалом за статистичними відомостями органів місцевого самоврядування, що управляють освітою міст, районів і об'єднаних територіальних громад, позашкільною освітою охоплено близько 63 тис. дітей (ураховуючи статистичний показник не лише закладів позашкільної освіти, а й гурткової роботи безпосередньо при закладах загальної середньої освіти за рахунок місцевого бюджету), що становить 47,7% від загальної кількості дітей області. Крім того, 41,9 тис. дітей навчаються в гуртках на громадських засадах (33%) [302, с. 167–185].

ЗПО Полтавської області є профільними (створюють належні умови для розвитку природних нахилів та інтересів дітей і підлітків, сприяють задоволенню їхніх потреб у певному напрямку діяльності) і функціонують за такими типами:

- центри, будинки, станції юних техніків, клуби науково-технічної творчості – 12 закладів;
- центри, будинки, станції юних натуралістів, клуби еколого-натуралістичного напрямку – 8 закладів;
- центри, будинки, клуби туристсько-краєзнавчої творчості – 8 закладів;
- центри, палаци, клуби, будинки, художньо-естетичної творчості – 33 заклади;
- Мала академія наук учнівської молоді – 1 заклад;
- інші заклади – 6.

Зазначаємо, що в Полтавській області, навіть з огляду на стан війни з РФ, до цього часу відсутній окремий профільний заклад позашкільної освіти військово-патріотичного й національно-патріотичного напрямку.

У сільській місцевості нині проводить освітню діяльність 10 закладів позашкільної освіти комунальної форми власності.

Усього в закладах позашкілля Полтавщини станом на 01.01.2023 року організовано «діяльність 1596 гуртків, творчих об'єднань, секцій, де здобувають освіту 27 664 вихованці» [324]. Виокремлюємо за тематичними напрямами: «науково-технічний – 290 гуртки творчих об'єднань, секцій, де здобувають освіту 4572 вихованців; еколого-натуралістичний – 196, навчається 2696 вихованців; туристсько-краєзнавчий – 106, навчається 1855 вихованців; художньо-естетичний – 710, навчається 13728 вихованців; спортивний – 64, навчається 1187 вихованець; дослідницько-експериментальний – 74, навчається 1153 вихованців, оздоровчий – 17, навчається 263 вихованці та інші – 139, навчається 2210 вихованців» (табл. 2.1) [324, 304].

В області проводиться робота зі створення належних умов для навчання в закладах позашкільної освіти дітей з обмеженими фізичними можливостями. Так, 53% закладів позашкільної освіти вже забезпечено умовами для безперешкодного доступу таких дітей, у решті вишукуються відповідні можливості.

До навчання в ЗПО активно залучаються діти пільгових категорій, особливо діти загиблих героїв та УБД. У закладах позашкілля здобувають освіту діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування (118 вихованців), діти з малозабезпечених сімей (567 вихованець), діти з особливими освітніми потребами (525 вихованці) [96].

Таблиця 2.1.

Мережа гурткової роботи закладів позашкільної освіти

Напрямок позашкільної освіти	Кількість гуртків	Кількість учнів, що відвідують гуртки
Науково-технічний	290	4572
Еколого-натуралістичний	196	2696
Туристсько-красознавчий	106	1855
Художньо-естетичний	710	13728
Дослідно-експериментальний	74	1153
Спортивний	64	1187
Оздоровчий	17	263

Головною метою освітнього процесу ЗПО Полтавщини є постійне залучення дітей до творчої, науково-дослідницької діяльності, зокрема створення максимальних умов для їхнього всебічного самоствердження, розвитку й самореалізації на основі здобутих ними знань. Крім гурткової роботи, заклади позашкілля області проводять для школярів територіальних громад регіону заходи різнопланового спрямування, до яких залучаються вихованці, батьки, громадськість, учителі закладів загальної середньої освіти, місцеві ЗВО, органи місцевого самоврядування. Проведення масових заходів дає можливість визначити рівень практичної підготовки вихованців, забезпечити їхнє змістовне дозвілля, створити сприятливі умови для пошуку й підтримки обдарованих учнів. За 2022 рік кількість заходів, проведених

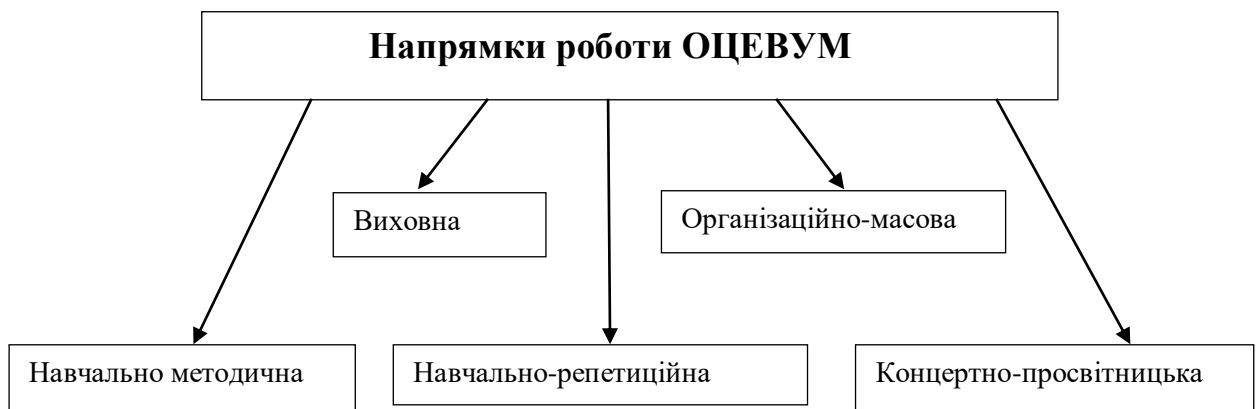
зкладами позашкільної освіти Полтавської області, складає 3311. У проведенні цих заходів узяли участь 157593 учасників [303, с. 30–33].

Згідно з Законом України «Про позашкільну освіту» та відповідно до наказу Департаменту освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації від 01.03.2019 №80 координаторами відповідних напрямів позашкільної освіти в закладах освіти області визначено:

- для художньо-естетичного напрямку – Полтавський обласний центр естетичного виховання учнівської молоді Полтавської обласної ради (ОЦЕВУМ ПОР є частиною єдиної системи освіти, вищою ланкою в системі закладів позашкільної освіти Полтавської області, що координує відповідно до наказу Департаменту освіти і науки облдержадміністрації від 01.03.2019 р. №80 роботу гуртків художньо-естетичного напрямку в закладах позашкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти і закладах інституційного догляду й виховання дітей (інтернатного типу) обласного підпорядкування) [96, 525];
- для науково-технічного напрямку – Полтавський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді Полтавської обласної ради (ПОЦНТТУМ ПОР) [336, 526];
- для туристсько-краєзнавчого, військово-патріотичного напрямку – Полтавський обласний центр туризму та краєзнавства учнівської молоді Полтавської обласної ради (КЗ «ПОЦНПВТКУМ ПОР») [337, 527];
- для еколого-натуралістичного, оздоровчого напрямку – Полтавський обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді Полтавської обласної ради (ПОЕНЦУМ ПОР) [334, 524];
- для дослідницько-експериментального напрямку – позашкільний навчальний заклад Полтавської обласної ради «Полтавська обласна Мала академія наук учнівської молоді Полтавської обласної ради» (ПОМАНУМ ПОР) [332, 528];

- для фізкультурно-спортивного або спортивного – Полтавське обласне відділення (філія) Комітету з фізичного виховання та спорту Міністерства освіти і науки України [96].

Полтавський обласний центр естетичного виховання учнівської молоді Полтавської обласної ради (ОЦЕВУМ) є комунальним комплексним методико-координаційним і навчально-виховним закладом позашкільної освіти, до основного напрямку діяльності якого належить художньо-естетичний, що, згідно зі Статутом, передбачає залучення вихованців (учнів, слухачів) до активної діяльності зі здобуття позашкільної освіти з напрямів розвитку духовності, культури, захисту моралі й формування здорового способу життя відповідно до їх здібностей, обдарувань, уподобань та інтересів. Освітню діяльність заклад здійснює з різних напрямків роботи (рис. 2.2). Заклад був створений 1 квітня 1996 року Наказом Міністерства освіти України від 9.03.1996 року № 96 на базі Будинку художньої і технічної творчості.

Рис. 2.2. Напрямки роботи ОЦЕВУМ

Заклад заснований Полтавською обласною радою. З 1 січня 2002 року майновий комплекс ПОЦЕВУМ передано з державної у спільну власність територіальних громад сіл, селищ і міст Полтавської області. Заклад підзвітний та підконтрольний Полтавській обласній раді й підпорядкований Департаменту освіти та науки ПОДА.

Згідно зі Статутом, головними завданнями цього закладу позашкільля є «реалізація державної політики в сфері позашкільньої освіти засобами культури та мистецтва; координація діяльності й методична допомога всім типам закладів позашкільньої освіти області з питань художньо-естетичної творчості учнівської молоді; надання методичної допомоги закладам загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти, інституційного догляду й виховання дітей (інтернатного типу) обласного підпорядкування з питань упровадження форм і методів художньо-естетичної роботи з учнівською молоддю в практику освітньої діяльності; створення умов для гармонійного розвитку особистостей, задоволення потреб дітей та підлітків у позашкільній освіті, організація їх оздоровлення, дозвілля й відпочинку; виявлення, розвиток і підтримка юних талантів та обдарувань, стимулювання творчого самовдосконалення дітей та юнацтва, розвиток дослідницької діяльності вихованців (учнів) і слухачів у різних видах мистецтва; формування в дітей та юнацтва національної самосвідомості, активної громадянської позиції, прагнення до здорового способу життя; задоволення потреб учнівської молоді у професійному самовизначенні відповідно до особистих інтересів і здібностей; просвітницька діяльність; задоволення потреб учнівської молоді у відродженні історичної та культурної спадщини України та народностей, які мешкають на її території, у галузі фольклору, літератури, живопису, ремесел, розвитку сучасних напрямків культури, дозвілля, художньої творчості; виховання шанобливого ставлення до родини та людей похилого віку» [334].

У своїй структурі заклад має відділ методичної роботи, відділ організаційно-масової роботи, відділ раннього розвитку дитини, Решетилівську філію.

Методична робота – це система аналітичної, організаційної, діагностичної, пошукової, дослідницької, науково-практичної, інформаційної діяльності, ґрунтується на досягненнях науки й передового досвіду, що

ставить за мету «вдосконалення професійної компетентності педагогічних працівників і підвищення ефективності освітнього процесу» [248, с. 14–16].

Відділ методичної роботи ОЦЕВУМу був створений у 2007 році, організовує свою діяльність на підставі Положення й відповідно до затвердженої Концепції. Основним завданням відділу методичної роботи є організація методичного забезпечення програм розвитку позашкільної освіти й забезпечення методичної підтримки керівників гуртків художньо-естетичного, гуманітарного, фізкультурно-спортивного напрямів закладів освіти області.

Методисти відділу координують діяльність закладів освіти (загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), інтернатного типу) з художньо-естетичного напрямку. Пріоритетною є робота педагогічного колективу над основною проблемою закладу на 2015 – 2020 рр. «Розвиток життєвої компетентності та підготовка її до успіху в умовах сучасного закладу позашкільної освіти», над якою працює відділ методичної роботи, формуючи педагога-дослідника, конкурентоспроможного фахівця з високим рівнем професіоналізму, методичної та загальної культури. Методисти відділу докладають зусиль для підвищення ефективності методичної роботи в закладі та області. Головна мета методичної роботи – не тільки надання реально дієвої методичної допомоги педагогічним кадрам у розвитку фахової майстерності, але й створення умов для активізації творчого потенціалу та здібностей кожного педагога.

Відділ організаційно-масової роботи (рік заснування – 2008) працює згідно з Положенням і відповідно до Концепції, за якою здійснює підготовку і проведення масових заходів різних рівнів; координує організаційно-масову роботу в закладах освіти області; надає методичну та практичну допомогу в питаннях організаційно-масової роботи; співпрацює з закладами освіти, культури, громадськими організаціями. Основними завданнями відділу є створення сприятливих умов для збагачення, розширення творчого потенціалу дітей і молоді; передача знань і досвіду про професійну культуру;

залучення дітей до творчої та культурно-просвітницької діяльності; сприяння становленню системи масової, культурно-просвітницької діяльності, формуванню морально-естетичних почуттів дитини й загальної культури особистості; розвиток креативних здібностей дітей та учнівської молоді, їхнього пізнавального інтересу. Відділ працює за напрямками: культурно-масова робота (сприяє розкриттю та розвитку здібностей, талантів і можливостей кожного вихованця), концертно-просвітницька робота (проводиться з метою гуманізації та демократизації відносин учасників освітнього процесу, забезпечення в закладі сприятливого психологічного мікроклімату й відповідного творчого й культурно-просвітницького середовища), виховна робота (залучення учасників освітнього процесу до участі у виховних заходах), співпраця з іншими закладами та установами (для покращення якості проведення заходів, осучаснення нових форм і методів роботи відділ активно співпрацює з закладами освіти та культури області), підвищення фахового рівня (організація та участь у різних семінарах і тренінгах, роботі творчих координаційних груп підпорядкованих закладів позашкільної освіти, навчання за допомогою онлайн-тренінгів, вивчення матеріали, що сприяють підвищенню професійного рівня, педагогічної майстерності й загальної культури), художньо-технічне обслуговування заходів (забезпечення цілісного художньо-творчого процесу, робота в складі журі конкурсів різних рівнів).

У період з 2000 по 2014 рік педагогічні працівники Центру наполегливо працюють над модернізацією освітнього процесу закладу. Організують свою діяльність такі гуртки та творчі об'єднання: інструментальний ансамбль «Ноктюрн» – 2002 рік, гурток «Циркова студія» – 2003 рік (зараз – народний художній колектив); дитячо-юнацька театральна студія «Ну і дітки» – 2003 рік (зараз – зразковий художній колектив), ансамбль народного танцю «Каблучок» – 2005 рік (зараз – зразковий художній колектив ансамблю народного танцю), гурток «Театр мод Силует» – 2007 рік (зараз – зразковий художній колектив), гурток

літератури та публіцистики «Діалог» – 2007 рік (зараз – зразковий художній колектив), гурток кераміки «Обереги» – 2009 рік (зараз – зразковий художній колектив), гурток «Юний журналіст» – 2009 рік (зараз – зразковий художній колектив), гурток декоративно-ужиткового мистецтва «Веселка» – 2009 рік, гурток образотворчого мистецтва «Фенікс» – 2010 рік (зараз – зразковий художній колектив), гурток видовищно-театралізованих заходів «Імпровізація» – 2012 рік, гурток раннього розвитку дитини – 2012 рік.

У 2014 році на базі гуртків раннього розвитку в Центрі відкривається *відділ раннього розвитку дитини*. Мета роботи відділу – створення середовища, яке дозволяє формувати в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку мотивацію до пізнання навколишнього світу, що сприяє розкриттю їхнього творчого потенціалу; залучення дітей до пізнання загальнолюдських цінностей у процесі спільної діяльності з однолітками й дорослими; задоволення пізнавальних інтересів, здібностей вихованців, їхня самоосвіта, художньо-естетичний та всебічний розвиток. У відділі успішно працюють гуртки раннього розвитку, основними завданнями яких є: ознайомлення дошкільнят з елементами рідної мови; навчання ранньому читанню, математики, англійської мови, образотворчому, музичному, театральному мистецтву та хореографії.

Педагогічні працівники закладу продовжують роботу над пошуком нових форм роботи. Розпочинають свою діяльність такі учнівські об'єднання: гурток чирлідінгу «Флаер» – 2014 рік, гурток інтелектуального розвитку «Чомусики» – 2015 рік, вокальний гурток «Країна Мрій» – 2016 рік, гурток індійського танцю «АМРІТА» – 2018 рік, гурток фольклорного мистецтва «Лебідка» 2020 рік, гурток дизайну «Юні майстри» – 2020 рік.

Решетилівська філія Полтавського ОЦЕВУМ – наймолодший структурний підрозділ закладу, створений на початку 2019 року з метою виховання дітей і задоволення їхніх потреб у позашкільній освіті, пов'язаних з культурним життям народу, нації, її традицій, виховання естетичних смаків у широкому аспекті усіх жанрів, вироблення навичок гарної поведінки,

підсилення інтересу до мистецьких творів, пам'яток історії й культури з метою здобуття знань, умінь і навичок за інтересами, створення умов для творчої самореалізації дітей і підлітків, організації їхнього змістовного дозвілля. Філія діє відповідно до Положення та провадить свою діяльність на території Решетилівської ОТГ. Основні завдання Філії: «реалізація державної політики в сфері позашкільної освіти засобами культури й мистецтва; створення умов для гармонійного розвитку особистостей, задоволення потреб дітей і підлітків у позашкільній освіті, організація їхнього оздоровлення, дозвілля й відпочинку; виявлення, розвиток і підтримка юних талантів та обдарувань, стимулювання творчого самовдосконалення дітей та юнацтва, розвиток дослідницької діяльності вихованців (учнів, слухачів) у різних видах мистецтва; формування в дітей та юнацтва національної самосвідомості, активної громадянської позиції, прагнення до здорового способу життя; задоволення потреб учнівської молоді у професійному самовизначенні відповідно до особистих інтересів і здібностей; просвітницька діяльність; здійснення інформаційно-методичної та організаційно-масової роботи з питань художньо-естетичного та гуманітарного напрямів».

Полтавський обласний центр еколого-натуралістичного виховання учнівської молоді Полтавської обласної ради є профільним закладом позашкільної освіти, де вихованці, учні, слухачі мають право на здобуття позашкільної освіти з еколого-натуралістичного та сільськогосподарського профілів відповідно до своїх здібностей, обдарувань, уподобань та інтересів. Заклад є координаційним центром інформаційно-методичної, природоохоронної, дослідницько-експериментальної роботи вчителів і учнів загальноосвітніх і позашкільних закладів області. Центр здійснює навчання й виховання громадян у позаурочний і позанавчальний час. Заклад заснований Полтавською обласною радою. Власником ПОЕНЦУМ є територіальні громади сіл, селищ і міст Полтавської області в особі Полтавської обласної

ради. Заклад підзвітний і підконтрольний Полтавській обласній раді та підпорядкований Департаменту освіти та науки ПОДА.

На початку 90-х років Полтавську обласну станцію юних натуралістів рішенням обласної ради було реорганізовано в еколого-натуралістичний центр учнівської молоді. Ситуація, яка на той час склалася в країні, вплинула на охоплення школярів гуртковою роботою еколого-натуралістичного спрямування й призвела до різкого зменшення мережі закладів. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. приніс вагомі зміни у функціонування еколого-натуралістичного руху на Полтавщині. У зазначений період припиняє роботу Комсомольська, Шишацька, Семенівська, Машівська, Гадяцька та Лохвицька станції юних натуралістів. Та незважаючи на такі складнощі, мережа еколого-натуралістичних закладів Полтавської області залишилась однією з найбільших в Україні й популяризувала юннатівський рух як на обласному, так і на всеукраїнському рівнях.

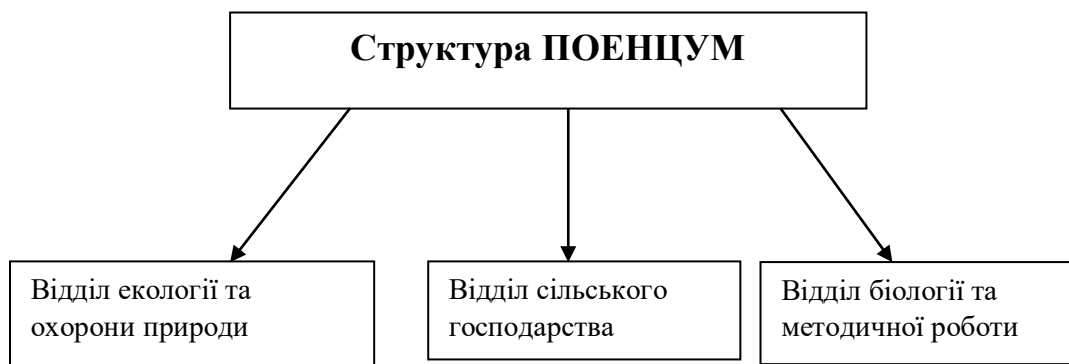
У 1995 році Полтавським обласним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді була започаткована екологічна експедиція «Чиста хвиля». В експедиції юннати Полтавщини дослідили найбільші водоймища Полтавської області – річки Псьол, Ворсклу, Сулу, Оріль, Кременчуцьке та Дніпродзержинське водосховища.

У листопаді 2000 року на базі ПОЕНЦУМ з метою профорієнтаційної роботи було створено обласну очно-заочну біологічну школу для учнів 10-11 класів. Школа стала унікальним центром для навчання обдарованої учнівської молоді області [589, с. 82–89].

Також заклад упровадив у свою діяльність важливий напрям роботи з оздоровлення школярів Полтавщини. З літа 2005 року розпочав свою роботу стаціонарний обласний дитячо-юнацький оздоровчий табір «Еколог» для обдарованих дітей – структурний підрозділ обласного екоцентру, де протягом чотирьох оздоровчих змін влітку відпочиває понад 500 обдарованих дітей – переможців олімпіад, юних дослідників Малої академії наук, переможців і призерів всеукраїнських, обласних і районних конкурсів.

З 2006 року на базі Карлівської районної станції юних натуралістів розпочинає роботу табір «Юннат», на базі Миргородського центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді – табір «Волошка», на базі Новосанжарської станції юних натуралістів – табір «Юний натураліст». Таким чином еколого-натуралістичні заклади позашкільної освіти області оздоровлювали близько 3000 тисяч учнів. Форми літнього оздоровлення – наметові табори, польові практики, екологічні експедиції, походи, екскурсії.

З метою популяризації екологічної освіти та екологічного виховання учнівської молоді створюються колективи екологічної просвіти. Створюються екологічні агітбригади, екологічні театри, екологічні стежки. Упровадження нових форм і методів у роботу закладу, популяризація діяльності приводить до відновлення роботи низки районних еколого-натуралістичних центрів (у 2011 році відновив свою діяльність Лохвицький еколого-натуралістичний центр учнівської молоді).

Рис. 2.3 Структура Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді

На сьогодні ПОЕНЦУМ є одним з успішних закладів позашкільної освіти Полтавської області (рис.2.3).

Відділ біології та методичної роботи координує організацію та проведення методичної роботи в загальноосвітніх та ЗПО області, а також роботу учнівських творчих об'єднань біологічного профілю. Основним

напрямок методичної роботи центру є надання реальної, дієвої допомоги керівникам гуртків у процесі розвитку педагогічної майстерності цих закладів, у тому числі розширення професійних знань, навичок, умінь, посилення здатності продукувати нові педагогічні ідеї, технології. Інформаційно-методична діяльність відділу спрямована на вивчення й упровадження передового педагогічного, кращого зарубіжного та вітчизняного досвіду в закладах позашкільної освіти, пропаганду прогресивних методик позашкільного навчання еколого-натуралістичного напрямку. З цією метою проводяться: виїзди в загальноосвітні та позашкільні заклади освіти з метою надання методичної та практичної допомоги вчителям біології, керівникам гуртків, педагогам-організаторам, класним керівникам; проведення семінарів, конференцій, нарад, круглих столів для різних категорій педагогічних працівників; надання консультацій; проведення екскурсій; видавнича робота (щомісячний інформаційно-методичний вісник); робота творчих учнівських об'єднань: (акваріумісти, юні медики, знавці лікарських рослин, зоологи, орнітологи, знавці тераріумів).

На заняттях гуртківці готують повідомлення, працюють над написанням рефератів, науково дослідницьких робіт, закладають досліди, розв'язують задачі, складають ребуси, кросворди, виконують практичні роботи з догляду за рослинами й тваринами.

Традиційним у відділі є проведення тижнів біології, під час яких вихованці залучаються до цікавих і змістовних інтелектуально-розважальних заходів: брейн-рингів, КВК, віртуальних екскурсій, конкурсів малюнків «Мій домашній улюбленець» тощо [123].

У відділі біології є два добре обладнані навчальні кабінети й лабораторія зоології, у якій мешкають: рептилії – 7 видів, риб – 23, декоративних птахів – 4, комах – 6, гризунів – 6 видів, ссавців – 4 види, равлики ахатини, павук-птахоїд.

Вихованці гуртків – щорічні учасники й призери експедиційно-польових зборів юних ботаніків і зоологів, всеукраїнських конкурсів юних зоологів і тваринників, «Юний дослідник», «Парки – легені міст і сіл», «Зоологічна галерея», «Годівничка», «Великий зимовий облік птахів» тощо.

Для всіх, хто бажає, проводяться екскурсії до лабораторії зоології, на зоолого-тваринницьку базу й територією центру для учнів закладів загальноосвітньої та позашкільної освіти області. Щороку працівниками відділу проводиться близько трьохсот екскурсій, якими охоплено понад дві з половиною тисячі дітей.

Відділ екології та охорони природи координує екологічну освіту й виховання, природоохоронні заходи в загальноосвітніх і позашкільних закладах освіти області. Гуртки, які працюють у відділі: квітникарі; аранжувальники; флористи; юні друзі природи; екологи; фотонатуралісти; фітодизайн з основами художньої майстерності.

Важливим напрямками роботи творчих об'єднань цього відділу є аранжування і флористика, які сприяють естетичному сприйняттю світу, виявленню й розвитку в дітей художніх здібностей.

Пріоритетним напрямком у роботі відділу є творче оновлення форм і методів екологічного навчання й виховання. На особливу увагу заслуговують екологічні експедиції, що проходять у формі байдаркових походів. Експедиції мають на меті поширювати екологічні знання, залучати більшу кількість дітей до природоохоронної справи, а головне – допомагати дітям знаходити світ їхніх захоплень.

Юннати центру – активні учасники конкурсів «Мій рідний край, моя земля», «До чистих джерел», «Парки – легені міст і сіл», обласних конкурсів «Природа і люди», «Малі ріки Полтавщини» та ін.

Полтавці мають змогу милуватися експонатами виставок, які організовують гуртківці до Дня захисту дітей, Дня учителя, на новорічні свята, на обласному ярмарку педагогічних технологій. Серед експонатів

виставки – композиції із сухоцвітів, флористичні картинки-мініатюри, мешканці живого куточка.

Відділ сільського господарства координує дослідницько-експериментальну роботу в позашкільних закладах, складає тематику дослідницької роботи, надає інформаційно-методичну допомогу керівникам гуртків натуралістичного профілю.

Робота гуртків відділу спрямована на засвоєння учнями теоретичного матеріалу, набуття практичних навичок вирощування сільськогосподарських культур, проведення навчально-дослідницької роботи. Відділ організовує роботу гуртків овочівників, рослинників, кролівників, птахівників.

Зоолого-тваринницька база цього закладу має вольєри для утримання свійських і диких тварин, крільчатник, пташник, тощо. На базі утримується 15 видів тварин і птахів, загальна кількість особин – 143.

З метою сприяння розвитку дослідницько-експериментальної роботи, здобуття навичок у галузі сільського й лісового господарства ПОЕНЦУМ проводить обласні етапи трудових акцій з активізації суспільно-корисної роботи та трудової діяльності школярів, а саме «Дослідницький марафон», «Плакаємо сад», «Кролик», «Мій рідний край – моя земля» (за напрямом «Експериментальна робота з біології, продуктивна праця й дослідницька робота в галузі сільського та лісового господарства»).

Полтавський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді Полтавської обласної ради – профільний позашкільний навчальний комунальний заклад територіальних громад, основним вектором діяльності якого є науково-технічний напрям, що передбачає залучення вихованців до активної діяльності з набуття техніко-технологічних умінь і навичок, розширення наукового світогляду, що включає підготовку до активної науково-дослідницької роботи та процес оволодіння практичними вміннями й навичками з технічних видів спорту, змістовного дозвілля. Заклад утворився як результат реорганізації в 1992 році обласної станції юних техніків. Обласний центр НТТУМ став виконувати роль координаційного

методичного центру з розвитку науково-технічної творчості учнівської молоді Полтавщини. При Центрі організовано роботу методичної ради директорів районних, міських СЮТ та об'єднання керівників технічних гуртків з основних напрямків технічної творчості – авіамоделювання, автомоделювання, ракетомоделювання, радіоаматорства, програмування, технічного моделювання для молодших школярів. Заклад надає всебічну методичну допомогу, об'єднує і спрямовує зусилля для активної участі школярів області у Всеукраїнських конкурсах, змаганнях. В області працювало 17 позашкільних закладів технічного спрямування: Полтавський міський навчально-дослідницький Центр учнівської молоді, Кременчуцька міська станція юних техніків, Лубенська міська станція юних техніків, Миргородська міська станція юних техніків, Пирятинська районна станція юних техніків, Котелевський районний будинок піонерів, де був створений відділ технічної творчості, Карлівська районна станція юних техніків, Гадяцька районна станція юних техніків, Хорольська районна станція юних техніків, Миргородська районна станція юних техніків, Великобагачанська районна станція юних техніків, Гребінківська станція юних техніків, Зіньківська районна станція юних техніків, Новосанжарська районна станція юних техніків, Глобинська районна станція юних техніків. На базі закладів створюються кіновідеоцентри, відкриваються школи кіноаматорів, відкриваються гуртки, які відроджують народні традиції та промисли, працюють гуртки з дельтапланеризму, радіо конструкторської справи, авіа- та ракетобудування, картингу та багато інших.

На початок 2000-х років в ПОЦНТТУМ працює 25 досвідчених педагогів, які навчають близько тисячі вихованців за різними профілями. Заклад створив усі умови для виявлення й підтримки талановитої молоді та їх підготовки до професійної діяльності. Для вихованців, які результативно навчаються в технічних гуртках з 2006 року, починають функціонувати наукові товариства «Юний математик» та «Юний астроном». До їх діяльності залучені позашкільні установи технічного спрямування області й база

Полтавської гравіметричної обсерваторії. Наукові товариства очолюють здібні керівники, які залучають до науково-дослідницької діяльності вихованців, зокрема учнів із сільської місцевості, захоплюють їх конструкторською діяльністю, сприяють у професійному самовизначенні.

Юні техніки Полтавщини впевнено заявляють про себе високим рівнем науково-технічної творчості на всеукраїнському рівні.

Основними формами залучення вихованців до пошукової та наукової діяльності науково-технічного спрямування є участь у науково-практичних конференціях, семінарах, наукових читаннях, конкурсах-виставках пошукових і науково-дослідницьких робіт; навчальні екскурсії, творчі зустрічі з фахівцями Полтавської гравіметричної обсерваторії, Полтавського музею авіації та космонавтики, науковцями ЗВО; групова та індивідуальна робота вихованців над науково-дослідницькими й пошуковими проєктами; участь у віртуальних дослідних змаганнях і конкурсах (віртуальна школа з астрономії, фізики); активізується самоосвітня діяльність.

Важливе значення в гуртковій роботі є участь учнів у різнопланових змаганнях, виставках і конкурсах, які є ефективною формою підведення підсумків як окремого вихованця та й гуртка загалом. Вихованці демонструють свої моделі, прилади, апарати на виставках у Державному центрі позашкільної освіти, Полтавському музеї авіації та космонавтики, Полтавській Галереї мистецтв, полтавських вишах, краєзнавчому музеї та бібліотеках.

Педагогічний колектив ПОЦНТТУМ за роки свого існування накопичив низку дидактичних, методичних і управлінських ідей для вирішення наявних проблем. Сучасні вихованці закладу орієнтуються на такі цінності, як здоров'я, хороші та вірні друзі, любов, щасливе сімейне життя. На жаль, такі цінності, як пізнання, розвиток, духовність, творчість у свідомості сучасних вихованців не представлені як значущі внаслідок того, що в сучасному суспільстві знизився престиж науки, мистецтва й культури. З урахуванням таких обставин, а також досвіду роботи, педагогічний колектив

закладу постійно вдосконалює якість освітніх послуг, які надає заклад позашкільної освіти, формує інноваційний освітній простір, що сприятиме розвитку творчих здібностей дітей за науково-технічним напрямом. Метою педагогічного колективу є максимальне залучення дітей та учнівської молоді до творчого, інтелектуального, духовного й фізичного розвитку у вільний від навчання час й оптимізація освітнього простору, який дасть можливість розвитку творчих здібностей і обдарувань дітей за науково-технічним напрямом.

Умовами реалізації пріоритетних завдань закладу є запровадження нових педагогічних та управлінських технологій: запровадження системи постійного відстеження динаміки змін у позашкільній освіті центру; оновлення функцій управління відповідно до нових видів управлінської діяльності; організаційне й функціональне оновлення діяльності науково-методичної служби, її вдосконалення; практичне забезпечення відкритості та доступності позашкільної освіти для громадян; оптимізація й оновлення роботи педагогів за всіма напрямками діяльності закладу позашкільної освіти.

Якість освітнього процесу закладу позашкільної освіти, результати його діяльності значною мірою залежать від педагога, його теоретичної підготовки, педагогічної майстерності, методичного вміння. У процесі методичної роботи в закладі здійснюється підвищення фахового рівня майстерності педагогічних працівників, постійна робота з опрацювання й засвоєння змісту нових навчальних програм і методів їх реалізації, проводиться постійне ознайомлення з досягненнями й новітніми практиками психолого-педагогічних дисциплін і методик викладання. Уже давно стало обов'язковою практикою системне дослідження, узагальнення й запровадження в практику передового педагогічного досвіду, творче виконання перевірених рекомендацій, збагачення новітніми, прогресивними й досконалими методами й засобами навчання, удосконалення навичок самоосвітньої роботи педагога, надання йому кваліфікованої допомоги з теорії та практичної діяльності закладів позашкілля.

Методична робота Центру – це важливий складник освітнього процесу, вона спрямовується на підвищення професійної компетентності педагогів. Від того, наскільки правильно організована система методичної роботи в закладі, залежить і ступінь підвищення творчого потенціалу педагогічного колективу, і якість виховного процесу, соціалізації особистості, і рівень співдружності з батьківською громадськістю [298; 488, с. 5–9].

Рис. 2.4 Принципи методичної роботи в ПОЦНТТУМ [526]

Серед пріоритетних завдань методичної роботи в закладі виділяють такі:

- підвищення професійної майстерності кожного педагога;
- збагачення й розвиток творчого потенціалу педагогів закладу;
- діагностика й визначення шляхів подолання труднощів у педагогічній діяльності керівників гуртків;
- поглиблення методичної підготовки педагогів, активне впровадження інноваційних форм методичної роботи, досягнень і рекомендацій психолого-педагогічної науки;
- стимулювання ініціативи й творчості членів колективу [526].

Принципи методичної роботи в закладі відображено на рис. 2.4.

Методична робота в Центрі функціонує за такими напрямками:

- «поглиблення психолого-педагогічних знань, спрямованих на розвиток національної освітньої системи в Україні; опрацювання педагогічної теорії й методики навчання й виховання, психології; поглиблення науково-теоретичної та методичної підготовки з наряду методики викладання;
- вивчення діалектики й принципів розвитку української національної освіти; збагачення педагогічних кадрів надбаннями української педагогіки, науки, культури; вивчення теорії та досягнень науки з питань викладання предметів, володіння сучасними науковими методами; глибоке вивчення й практична реалізація оновлених програм і посібників, розуміння їх особливостей і виконання з позиції формування національної освіти;
- випереджувальний розгляд питань методики вивчення складних розділів навчальних програм з проведенням відкритих занять, використанням наочних посібників, технічних засобів навчання, дидактичних матеріалів;
- освоєння і практичне застосування теоретичних положень загальної дидактики, методики та принципів активізації навчальної діяльності гуртківців і формування в них наукового світогляду;
- постійне інформування про нові методичні рекомендації, тематичні, ґрунтовне вивчення відповідних державних нормативних документів;
- упровадження досягнень педагогіки, психології та окремих методик і кращого педагогічного досвіду із зверненням особливої уваги на використання в діяльності педагогічних колективів новацій в науково-технічній творчості» [526].

Організаційною основою системи методичної роботи Центру є методична рада, яка через відділ інформаційно-методичної роботи, методичні об'єднання закладу сприяє методичному оснащенню освітнього процесу в закладі, підвищенню рівня педагогічної майстерності викладачів через різноманітні форми методичної роботи, яку проводять у закладі в індивідуальній та колективній формах [308].

Полтавський обласний центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді Полтавської обласної ради є профільним закладом позашкільної освіти, який надає дітям та юнацтву освіти з туристсько-краєзнавчого, національно-патріотичного, військово-патріотичного спрямування з метою розвитку їх здібностей у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, здобуття ними початкових професійних знань, умінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, подальшої самореалізації та професійної діяльності. Це комунальний заклад позашкільної освіти, заснований на майні спільної (комунальної) власності територіальних громад сіл, селищ і міст Полтавської області та переданий в управління Департаменту освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації [337].

У лютому 1992 року Обласна станція юних туристів реорганізувалася в Полтавський обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. У 90 х роках ХХ століття в області відкрилася широка мережа позашкільних навчальних закладів туристсько-краєзнавчого напрямку: Решетилівський районний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді (1992 рік), Миргородська районна станція юних туристів (1993 рік), Кобеляцька та Машівська районні станції юних туристів (1994 рік), Лубенський дитячо-юнацький клуб спортивного орієнтування і туризму (1995 рік), Миргородська міська станція юних туристів (1988 рік). Важливою віхою в становленні дитячо-юнацького туризму і краєзнавства було створення в області на громадських засадах районних і міських станцій юних туристів при Будинках піонерів, які функціонували в усіх районах і містах області.

Заклад узяв на себе функції координаційного методичного центру по роботі туристсько-краєзнавчого напрямку серед учнівської молоді Полтавщини. При Центрі було організовано роботу методичної ради директорів районних і міських СЮТ. У травні 1994 року на базі ПОЦТКУМ був проведений Всеукраїнський семінар директорів обласних закладів позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого спрямування. У зв'язку з тим,

що проведення змагань з різних видів туризму – пішохідного, водного, велосипедного та спелео – в області набули широкого розмаху, виникла ідея підводити підсумки участі команд районів і міст у загальному заліку за календарний рік. З ініціативи туристського відділу закладу було розроблено проєкт Положення про обласну туристську Спартакіаду учнівської молоді. На щорічній обласній нараді директорів і методистів міських і районних станцій юних туристів це Положення було обговорене й затверджено наказом Управління освіти і науки облдержадміністрації. З 1997 року обласна туристська Спартакіада розпочала свою історію на Полтавщині.

Найпоширеніші форми роботи закладу: експедиції, походи, клуби, зльоти юних туристів-краєзнавців, спартакіади, гурткова робота.

Улітку 1999 року на території Новосанжарської турбази був проведений III Всеукраїнський зліт юних туристів-краєзнавців (єдиний зліт, який проводився за межами Закарпаття). Команда юних туристів-краєзнавців Полтавщини здобула на зльоті перемогу.

2009 рік був успішний для юних туристів Полтавщини. На чемпіонатах України, що проводилися на Житомирщині, команда велотуристів стала чемпіоном України, туристи-пішохідники посіли III місце.

У вересні 2012 року на Полтавщині проведено Всеукраїнський семінар-практикум завідувачів відділів краєзнавства обласних центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді, станцій юних туристів за темою: «Гармонійне поєднання змісту, форм та засобів організації краєзнавчо-дослідницької та музейної роботи в навчальних закладах – важлива передумова інноваційного розвитку позашкільної освіти».

В області вперше були організовані гуртки юних археологів. На основі гуртків було започатковано клуб «Земляни» – школу юних археологів. У клубі склалися славні традиції, які наслідують покоління юних археологів. Вихованці Клубу, тісно співпрацюючи з науковцями, проводять розкопки стародавніх поселень, городищ, курганів, стають учасниками Лівобережної скіфської експедиції Полтавського державного педагогічного університету.

Гуртківці брали участь у дослідженні Книшівського городища в Гадяцькому районі, поселень Саранчівка і Довжик у Зіньківському районі, Більського городища в Котелевському районі.

З 2007 року юні археологи працюють у складі польової експедицій Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України під керівництвом кандидата історичних наук Гейка А. В. Протягом цих років вихованці гуртка брали участь у дослідженні кургану скіфського часу поблизу с. Шевченки Полтавського району, поселення черняхівської культури Сердюки-1, досліджують могильник черняхівської культури поблизу смт. Шишаки.

На базі закладу працюють гуртки спелеології. У 1993 році була організована екологічна акція в найглибшій печері України – Солдатській (509 м), під час якої було винесено 500 кг сміття, що накопичилося після численних експедицій протягом 25 років з дня відкриття печери. З 1993 року полтавські спелеологи є постійними учасниками й неодноразовими переможцями чемпіонатів України зі спелеотехніки. У січні 2001 року експедиція, керівником якої був керівник гуртків ПОЦТКУМ Юрій Касьян, установила новий світовий рекорд, спустившись у печері Крубера-Воронячій (Арабіка, Абхазія) на глибину 1710 м. У 2017 році вихованка спелеогуртка Ганна Бут установила рекорд України зі швидкості підйому по мотузці. У 2017 році група спелеологів ПОЦТКУМ здійснила першопроходження в найбільшій печері України Оптимістичній. Було знайдено прохід у новий район печери, де відкрились не відомі раніше ходи. У 2018 році юні спелеологи беруть участь у роботі болгарського табору Speleolab. У 2019 р. подорожують до Словенії, де відвідують найвидатніші печери Словенії та навчаються спелеотехніці разом зі словенськими колегами.

З 2009 року ПОЦТКУМ активізує роботу з організації та проведення Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» (Джура), яка стала на Полтавщині наймасовішим заходом для учнівської молоді. У 2015 році Полтавщина провела Всеукраїнський етап конкурсу. Програма Гри

передбачала цікаві та змістовні етапи. Мистецький захід був проведений на базі Гадяцького районного будинку культури, військовий вишкіл на території військової частини села Вакуленці, гра проводилася в старій частині міста Полтави з використанням методики «квест», вулицями міста проводився парад учасників, а урочисте закриття відбулося на площі перед Полтавською обласною державною адміністрацією. У 2016 році вперше на Полтавщині був організований Кубок України (відкритий Кубок Полтавської області) серед юнаків з пішохідного туризму в закритих приміщеннях. У 2017 році Полтавщина вдруге приймала учасників Кубку.

У серпні 2017 року група туристів ПОЦТКУМ здійснили пішохідний похід третьої категорії складності масивом Горгани українських Карпат. Звіт про проведений захід посів перше місце на Всеукраїнських змаганнях зі спортивних походів серед учнівської та студентської молоді на Чемпіонаті України зі спортивних походів.

У 2017 році на виконання Обласної цільової програми з національно-патріотичного виховання учнівської молоді на 2017 – 2020 роки з метою формування національно-патріотичних почуттів учнівської молоді було започатковано проведення Обласної військово-патріотичної гри «Петлюрівський вишкіл» та обласного військово-патріотичного табору «Юний десантник». Заходи проводяться щорічно й стають масовими серед школярів.

У 2020 році заклад перейменовано на «Полтавський обласний центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді Полтавської обласної ради». Діяльність закладу представлена у виданні «Енциклопедія дитячої та юнацької творчості. Юні таланти України» та у виданні «Україна. Золотий фонд нації». Заклад проводить навчально-виховну, інформаційно-методичну, організаційно-масову, спортивно-туристську, військово-патріотичну роботу, працює з обдарованою молоддю.

Полтавська обласна Мала академія наук учнівської молоді Полтавської обласної ради – профільний заклад позашкільної освіти, який організовує освітній процес учнівської молоді, забезпечує її участь у

науковій, конструкторській, винахідницькій, дослідницько-експериментальній та пошуковій діяльності, формує умови для її інтелектуального, духовного, творчого розвитку, професійного самовизначення, сприяє формуванню наукового потенціалу країни [332].

Перша обласна науково-практична конференція школярів Полтавщини, а по факту перший обласний конкурс-захист учнівських науково-дослідницьких робіт у Полтаві відбувся 15 – 17 лютого 1991 року. Роботи були представлені в 11 секціях. У першому конкурсі взяли участь 156 юних науковців з 16 районів Полтавської області, а також учні-члени Малих академій наук і наукових товариств зі Львова, Донецька, Каховки. Проведення конкурсу організували наукові співробітники, викладачі вишів, педагогічні працівники обласних закладів позашкільної освіти, кращі вчителі міста. Найбільш активними були учні наукових товариств з Полтави, Кременчука, Комсомольська, Лубен. Проведений конкурс порушив питання необхідності організації та створення Полтавського територіального відділення Малої академії наук учнівської молоді. Наказом Полтавського обласного управління освіти від 13 лютого 1992 року № 55 було створено Полтавську обласну Малу академію наук учнівської молоді. Першим президентом Полтавського територіального відділення МАН України було обрано кандидата фізико-математичних наук, доцента Полтавського педагогічного інституту Гулака Юрія Костянтиновича. Віцепрезидентом – заступника директора обласного центру науково-технічної творчості учнівської молоді Онацька Володимира Григоровича, відповідальним секретарем було призначено методиста центру Балибіну Ірину Вікторівну. Віцепрезидент Полтавського територіального відділення МАН України В. Онацько, в складі ініціативної групи брав участь у розробці Державної програми «Творча обдарованість» та Положення Малої академії наук України [332].

Діяльність закладу спрямована на організацію навчально-пізнавальної та пошуково-дослідницької діяльності обдарованої учнівської молоді, створення організаційно-технологічних і психолого-педагогічних умов для розвитку їх інтелектуальних і творчих здібностей, сприяння їх творчій

самореалізації в процесі пошуково-дослідницької діяльності. Полтавська обласна Мала академія наук «ставить перед собою такі завдання:

- відбір і подальше навчання та виховання здібних, обдарованих, талановитих дітей;
- залучення молоді до наукової творчості, активного процесу навчання, який включає виконання самостійної науково-дослідницької, експериментальної, конструкторської роботи;
- створення умов для творчого, інтелектуального, духовного самовдосконалення учнів та його стимулювання;
- формування в учнів умінь та навичок культури наукового дослідження;
- пропаганда наукових досліджень учнів, захист їх авторських прав та інтересів» [332].

Уся система виховної діяльності в Малій академії наук України спрямована на формування активного громадянина держави, залученого до справ, важливих для суспільства. Роль наукових досліджень у цьому неоціненна. Обрана тема дослідження дає учню змогу заглибитися в пошук матеріалів, по-іншому подивитися на події соціального, політичного та культурного життя країни. По-новому формується світогляд, громадянськість дітей, учні починають готувати себе до корисної для суспільства діяльності, до майбутньої професії.

Останніми роками в Полтавській області, як і в усій державі, проходить процес реформування системи позашкільної освіти, а саме: триває пошук нових форм та ідей функціонування закладу позашкільної освіти, нових підходів і методів до творчого розвитку дітей і молоді в регіоні. ЗПО області мають свої творчі напрацювання, закономірності, методики, свою специфіку впливу на дітей, традиції, особливості роботи закладів позашкільля.

Серед основних завдань позашкільної освіти Полтавщини виокремлюємо: задоволення освітньо-культурних потреб вихованців через оновлення змісту й навчально-методичного забезпечення ЗПО; максимальне

збереження мережі гуртків, зміцнення їх статусу, що сприяє створенню умов для забезпечення практичної професійної підготовки; виховання у гуртківців любові до України, патріотизму й національної ідентичності, поваги до народних традицій; поваги до Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії; організація змістовного дозвілля вихованців, пошук нових форм роботи; профілактика бездоглядності, правопорушень.

На жаль, Полтавщина «лідидує» в реорганізації та ліквідації (закриття) закладів позашкільної освіти. З 2015 року припинили свою діяльність 6 позашкільних навчальних закладів у районах області. Органи місцевої влади вказують на причини цього явища: дефіцит місцевого бюджету, відсутність педагогічних кадрів і наповненість ЗПО.

Наразі в області проводиться реорганізація ЗПО відповідно до нового адміністративно-територіального поділу, що породило низку проблем: новостворені об'єднані територіальні громади відмовляються переводити ці заклади, що належали до комунальної власності районів, на свій баланс. Водночас новостворені районні ради, маючи обмежені бюджетні ресурси, вважають за недоцільне подальше інвестування коштів у позашкільну освіту після реформи децентралізації.

Для ОТГ області залишається актуальним питання розвитку ЗПО. Розвиток позашкільної освіти в ОТГ, як свідчить практика, може відбуватися за двома моделями. Деякі громади намагаються по можливості зберегти мережу позашкільної освіти, а деякі організують роботу гуртків, секцій, клубів за інтересами, волонтерських загонів на базі закладів загальної середньої освіти.

Але є й інша практика. Наприклад, за ініціативи обласного еколого-натуралістичного центру в 2018 році у Решетилівській об'єднаній територіальній громаді було створено філію Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (відповідно до наказу Департаменту освіти і науки Полтавської ОДА від 09.10.2018 року № 373).

Прикладом позитивного досвіду організації позашкільної освіти в ОТГ є робота в Білоцерківській, Пришибській, Омельницькій, Піщанській, Великосорочинській та Засульській (яка була приєднана до Лубенської міської громади у 2020 році) громадах [65, с. 65–70].

Проблемними питаннями для об'єднаних територіальних громад на сьогодні є:

- фінансування за залишковим принципом, яке впливає не тільки на заробітну плату працівників позашкільля, а й відображається на матеріально-технічному забезпеченні закладів;
- відсутність професіоналів з вузьких профілів позашкільної освіти;
- необхідність модернізації та осучаснення освітнього простору, капітальних ремонтів як приміщень, так і території закладів позашкільної освіти;
- нерозуміння керівниками громад важливості розвитку позашкільної освіти.

З метою підтримки позашкільної освіти в ОТГ необхідно продовжувати консультативно-роз'яснювальну роботу з керівниками ОТГ, сприяти належному фінансуванню галузі із залученням державного й місцевих бюджетів.

У 2020 році 33373 дитини здобуває позашкільну освіту в мережі гуртків, які за рахунок бюджету працюють при штаті закладів дошкільної, загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти та в гуртках, що діють на громадських засадах (у 2018 – 40 тис., 2019 – 41,9 тис.).

Таким чином, аналіз системи позашкільної освіти Полтавської області в означені хронологічні межі дозволяє зробити такі **висновки**.

На теренах Полтавщини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. функціонує п'ять профільних закладів позашкільної освіти, підпорядкованих Департаменту освіти і науки Полтавської державної адміністрації, засновником яких є Полтавська обласна рада. На першому етапі становлення позашкільля на Полтавщині в 90-х роках ХХ століття відбулася реорганізація

обласних станцій (юних техніків, юних натуралістів, юних туристів) в обласні центри позашкільної освіти.

З 2000 року по 2014 рік заклади ПО Полтавщини активно впроваджують в свою діяльність нові форми й методи роботи – відкриваються сучасні гуртки; на базі ПОЕНЦУМ розпочинає роботу обласна очно-заочна біологічна школа для учнів 10 – 11 класів; розпочинають роботу оздоровчі дитячі табори; створюються колективи екологічної просвіти, екологічні агітбригади, театри, стежки; створюються учнівські наукові товариства. Центри позашкілля переформатовують свою роботу, створивши в закладах відділи відповідно до напрямів діяльності, що дало можливість якісніше організувати й координувати освітній процес.

На сучасному етапі розвитку обласні центри позашкілля організовують і проводять організаційно-методичну й координаційну роботу у своєму напрямі діяльності, що сприяє якості проведення заходів у системі ЗПО області, посилює ефективність цієї роботи й підвищує рівень гурткової та секційної роботи в закладах територіальних громад. Для посилення її ефективності було б доречним увести до Бюджетного кодексу зобов'язальну норму про фіксовану частку місцевого бюджету на утримання закладів позашкілля або оплату гурткової роботи в межах усієї країни.

Позашкільна освіта Полтавської області ефективно доповнює систему загальної освіти регіону і сприяє всебічному розвитку особистості, тому держава та органи місцевого самоврядування повинні приділяти належну увагу й знаходити кошти на фінансування закладів позашкільної освіти. У часи, коли Україна виборює право на незалежність і рух до Європи, варто в закладах позашкілля значно розширити національно-патріотичний та військово-прикладний напрям роботи закладів, підсиливши їхню роботу всеукраїнськими заходами.

Соціально-економічні перетворення нашого суспільства вимагають від системи позашкільної освіти переорієнтації шляхом галузевого моніторингу вивчення й задоволення освітніх потреб вихованців та їх батьків як одного із

замовників освітніх послуг в системі позашкілля. Сучасне позашкілля покликане сприяти розвиткові в дітей і молоді здібностей, різних видів обдарованості, здобуття первинних професійних умінь, необхідних для своєчасної самореалізації особистості в подальшому навчанні, трудовій діяльності та житті, адже наше життя є неперервним процесом адаптації, і саме адаптаційний потенціал особистості часто визначає її успіх і можливості самореалізації. Водночас сучасний стан розвитку позашкільної освіти в області потребує не лише нових методик і технологій освітньої та методичної роботи, а й інтеграції компетентнісного та культурологічного підходів, співпраці всіх соціальних інституцій громадянського суспільства.

Важливо підкреслити, що в період війни Полтава й Полтавщина стали територією прихистку багатьох тисяч внутрішньо переміщених осіб, зокрема дітей різного віку. Тож перед закладами позашкільної освіти регіону постали завдання залучення цих дітей до позашкільної освіти, що є необхідним для їх психологічної реабілітації, адаптації в нових умовах життя, збереження та примноження особистих здобутків. Авторка певна того, що Полтавщина зуміє належним чином вирішити це завдання, мобілізуючи всі наявні можливості.

2.3. Особливості функціонування позашкілля в Сумській області

Позашкільна освіта Сумщини є цілісною освітньою системою, спрямованою на навчання, творчий розвиток і виховання свідомого громадянина. Як важливе соціально-педагогічне явище вона сформувалася й розвивається відповідно до темпів економічного й соціокультурного розвитку регіону.

Позашкільна освіта Сумщини не стала винятком і відчула на собі труднощі трансформаційного етапу становлення й розвитку. На початку 90-х рр. XX ст. в області започатковують діяльність районні й міські станції туристів. Їх роботу спрямовано на створення належних умов для

інтелектуального, творчого, духовного та фізичного розвитку дітей та учнівської молоді в позаурочний час. У 1991 року розпочала роботу Кролевецька районна станція юних туристів. Відтоді до занять у гуртках зі спортивного туризму було залучено 4898 учнів, зі спортивного орієнтування – 587 учнів, у гуртках з краєзнавчого профілю – 1497 учнів, у гуртках «Туристична пісня» – 470 учнів. Конотопську міську станцію юних туристів засновано 23 квітня 1990 року. До війни там працювало більше 20 гуртків спортивно-туристського та туристсько-краєзнавчого напрямків. 1990 року також було відкрито Шосткинську міську станцію юних туристів, яка з часом стала впливовим інструктивно-методичним та організаційним центром туристської, краєзнавчої та екскурсійної роботи в регіоні. На станції проводять свою роботу 20 гуртків – пішохідного, водного туризму, туристів-краєзнавців, історичного, географічного краєзнавства, спортивного орієнтування, юних екскурсиводів, туристської пісні, яку відвідує близько 300 вихованців [542].

У 1990 році молодь Сумщини включилася у Всеукраїнський рух учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків» за напрямками «Рідна мова – пісня солов'їна», «Мій край – моя історія жива», «Роде наш красний, роде наш прекрасний», «Струни серця», «Кришталеві джерела». Розпочато роботу за напрямками Всеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції учнівської молоді «Краса і біль України», «мальовнича Україна», «Скривджена земля», «Свята спадщина», «З попелу забуття».

Відповідно до наказу Управління освітою Сумської обласної державної адміністрації від 25.12.1990 року № 424 «Про відкриття позашкільної установи – обласного дитячо-юнацького клубу фізичної підготовки по туризму та спортивного орієнтування», з метою вдосконалення виховної роботи в позаурочний час, створення необхідних умов для розвитку туризму та спортивного орієнтування, розширення мережі позашкільних установ в області згідно з обласною програмою «Молодь» і на підставі рішення виконкому обласної ради народних депутатів від 24.11.1990 року № 211 та

наказу Державного комітету РСР по народній освіті від 23.04.1990 року №280 в місті Суми з 1 січня 1991 року було засновано й розпочав роботу обласний дитячо-юнацький клуб фізичної підготовки з туризму і спортивного орієнтування, що отримав назву «Орієнтир». Директором закладу став Колтаков Олексій Степанович. У штаті клубу налічувалося 26 тренерів зі спортивного орієнтування. Ними стали засновники клубу та його вихованці, які вирішили присвятити себе справі своїх наставників. Це був новий етап у розвитку спортивного орієнтування Сумщини. До навчально-виховної роботи були залучені сучасні інформаційні технології, що згодом надало можливість розробити програму «Орієнтир», за допомогою якої вже обслуговувалися змагання зі спортивного орієнтування різних організаційних рівнів (розробник програми – методист клубу, майстер спорту, суддя національної категорії Сухарев С. С.) [97].

Відповідно до наказу Управління освітою Сумської обласної державної адміністрації від 30.08.1993 року № 227 «Про ліквідацію обласної станції юних туристів та обласного дитячо-юнацького клубу фізичної підготовки Орієнтир» та на підставі розпорядження Представника Президента України в Сумській області від 21 серпня 1993 року № 266 було ліквідовано зазначені заклади. Цими документами був створений Сумський обласний центр по туризму та екскурсій молоді.

У 1995 році на базі Сумського обласного центру туризму та екскурсій було проведено II Всеукраїнські змагання з техніки лижного туризму. У заході взяли участь 19 команд. Усі учасники та суддівський склад змагань відзначили професіоналізм працівників Центру в організації змагань.

Становлення сучасної організаційно-структурної моделі позашкільної освіти Сумщини відбулося в 1997 році, коли обласні позашкільні навчальні заклади міста Суми (центр туризму і краєзнавства, станція юних натуралістів та центр науково-технічної творчості) були реорганізовані в Сумський обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю (СОЦПО та РТМ). Заклад позашкільної освіти такого типу – єдиний в

Україні. Обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю було створено відповідно до розпорядження голови Сумської обласної державної адміністрації «Про створення обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю» від 07.04.1997 року № 152 та наказу Управління освітою Сумської обласної державної адміністрації від 10.04.1997 року № 154 «Про створення обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю» [529, 542].

Після реорганізації функціональна модель закладу складалася з 4 навчально-виховних відділів (туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного, техніко-технологічного, естетичного виховання), Сумського територіального відділення МАН України, організаційно-методичного відділу та адміністративно-господарської групи.

З 1998 року налагоджено роботу обласного інформаційно-методичного банку, у якому містяться матеріали, розроблені науково-педагогічними працівниками закладу.

Сьогодні позашкільна освіта Сумщини – це повноцінний складник позашкільної освіти України, що характеризується стабільністю, поступовим розвитком матеріально-технічної бази, сформованістю організаційно-координаційної моделі, достатнім рівнем науково-методичного забезпечення.

За даними МОН України (станом на 01.01.2023 року), у Сумській області функціонують 55 закладів позашкільної в яких навчаються 41776 школярів. За основним місцем роботи в закладах працює близько 950 педагогічних працівників. З усіх закладів позашкільної освіти 33 є комплексними закладами ПО, 22 є профільними закладами ПО: науково-технічного напрямку – 5 закладів; еколого-натуралістичного напрямку – 6; туристсько-краєзнавчого напрямку – 3; напрямку художньо-естетичної творчості – 1; військово-патріотичного напрямку – 1; дослідницько-експериментального напрямку (Мала академія наук) – 3; клубів фізичної підготовки – 1 та два заклади інших напрямів. У сільській місцевості функціонує 5 закладів позашкільної освіти державної та комунальної форми

власності, що фінансуються з районного бюджету. У позашкільних навчальних закладах функціонують 2731 гуртків різних профілів. Науково-технічного напрямку – 419 гуртків, у яких навчається близько 6000 учнів; еколого-натуралістичного напрямку – 288 гуртків, у яких навчається 4188 учнів; туристсько-краєзнавчого напрямку – 126 гуртки, у яких навчається близько 1966 учнів; спортивного напрямку – 172 гуртків, у яких навчається 2718 учнів; художньо-естетичного напрямку – 1102 гуртки, у яких навчається 17401 учні; дослідницько-експериментального напрямку – 161 гурток, у яких навчається 2179 учнів; оздоровчого напрямку – 9 гуртків, у яких навчається 140 учнів, гуртків інших напрямів – 454, у яких навчається 783 учнів. Позашкільні навчальні заклади Сумщини надають освітні послуги близько 1500 тисяч дітей різних соціальних категорій, 40% закладів забезпечено умовами для безперешкодного доступу дітей з обмеженими фізичними можливостями. У 2022 році заклади позашкільної освіти області провели 3445 навчально-виховних заходи, у яких узяли участь 155398 учнів різного віку [324].

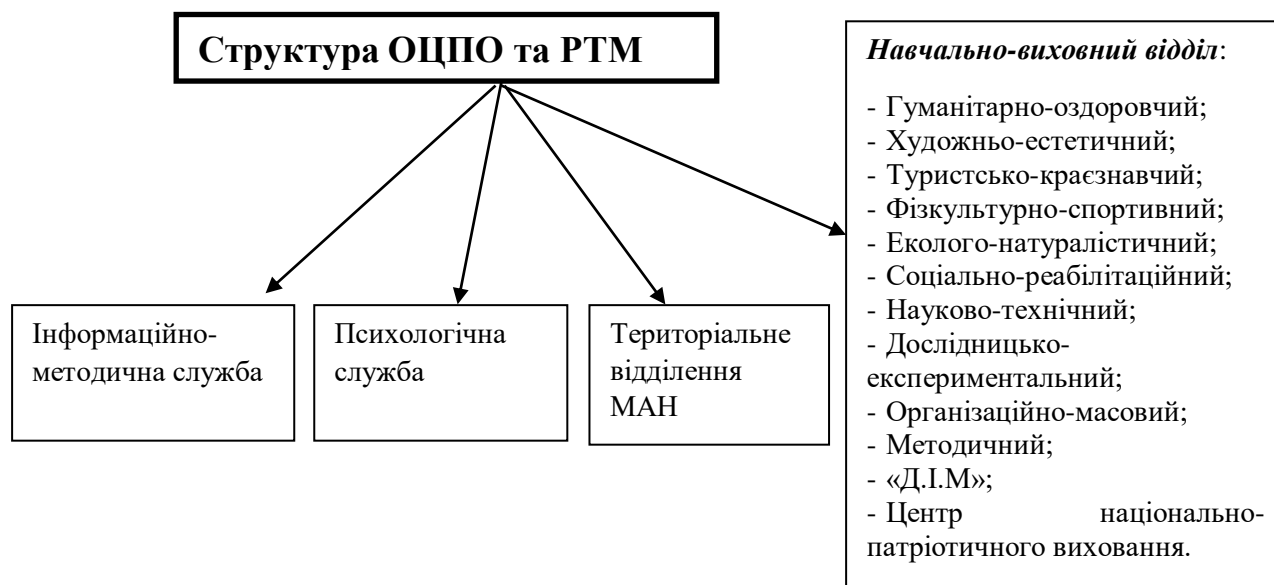
Разом з тим сучасний етап розвитку позашкільної освіти в регіоні вимагає не тільки сучасних нових методик і технологій навчально-виховної, методичної роботи, а й інтеграції компетентнісного та культурологічного підходів, співпраці всіх соціальних інституцій з метою створення умов для виховання й розвитку особистості. Це вимагає високої професійно-творчої компетентності педагогів, інноваційної та креативної спрямованості діяльності позашкільних навчальних закладів області [498].

На сьогодні Комунальний заклад Сумської обласної ради – обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю (ОЦПО та РТМ) – комплексний, багатопрофільний позашкільний навчальний заклад; організаційний, координаційний і методико-інформаційний центр навчально-виховної роботи з дітьми та учнівською молоддю в області (рис. 2.5).

У закладі створений навчально-виховний відділ, який організовує свою діяльність за напрямками: пропедевтична робота – ранній творчий

розвиток дітей дошкільного віку, художньо-естетичний, екскурсійно-краєзнавчий, спортивно-туристський, еколого-натуралістичний, декоративно-ужитковий, техніко-технологічний, пошуково-дослідницький, оздоровча діяльність. ОЦПО та РТМ належать до найбільших позашкільних навчальних закладів України. Щороку у творчих об'єднаннях області позашкільну освіту здобувають понад 4500 вихованців [529].

Рис. 2.5. Особливості структури Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю (ОЦПО та РТМ)

Заклад організовує та проводить системну роботу, спрямовану на поглиблення профільних знань і здобуття практичного досвіду, на належному рівні проводиться профорієнтаційна робота та допрофесійна підготовка вихованців. Таку діяльність у закладі організують і забезпечують 300 гуртків творчих об'єднань за всіма напрямками позашкільної освіти. У закладі значна увага приділяється залученню до освітнього процесу дітей соціально вразливих категорій. Для адаптації та соціалізації таких вихованців розробляються, вивчаються та запроваджуються в освітній процес відповідні методики, методи й форми роботи, освітні програми, здійснюється психологічний супровід.

На сьогодні одним з найважливіших завдань закладу, компонентом його діяльності є моніторинг потреб учнівської молоді та їх батьків з організації освітньої діяльності у вільний від навчання час. Моніторинг – це «збір, обробка, зберігання та розповсюдження інформації про стан освіти, інтерпретація зібраних фактів та прогнозування на їх основі динаміки і основних тенденцій її розвитку та розробка науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень стосовно підвищення ефективності функціонування освітньої галузі» [585, с. 358].

Упровадження в освітній процес моніторингових досліджень допомагає створити інформаційну систему для відслідковування якості освіти й результатів діяльності закладу ПО. А прогностичний характер висновків є важливою характеристикою цього моніторингу. Сам моніторинг функціонування закладу ПО є тим інструментом, який дає можливість адміністрації, органам управління освітою приймати виважені й ефективні управлінські рішення для поліпшення освітньої діяльності закладу.

Реалізуючи цей напрямок діяльності, педагогічні працівники закладу розробили й успішно втілюють у життя соціально-освітній проєкт «Дійти до кожного, зацікавити всіх». Мета проєкту – формування в регіоні ефективного позашкільного освітнього-виховного середовища, де можна було б вільно спілкуватися з однолітками на цікаві теми, де ефективно формуються гуманістичні цінності, де відбувається професійне самовизначення й соціалізація вихованців, де надається різноплановий і різноманітний спектр освітніх послуг, спрямованих на реалізацію основних функцій ПО; забезпечення права кожної дитини на здобуття позашкільної освіти [359].

Проведена робота впливає на функціонування закладу, а саме:

- створюються комфортні умови для навчання й виховання дітей соціально вразливих категорій;

- акцентується увага на наданні якісних освітніх послуг дітям із сільської місцевості;

- удосконалюється робота над формами співпраці закладу з навчальними закладами всіх рівнів, які функціонують в області, громадськими організаціями, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- ведеться робота з розбудови мережі дитячих творчих об'єднань ПО, зростання кількості вихованців у них;
- створюються умови для інклюзивного навчання.

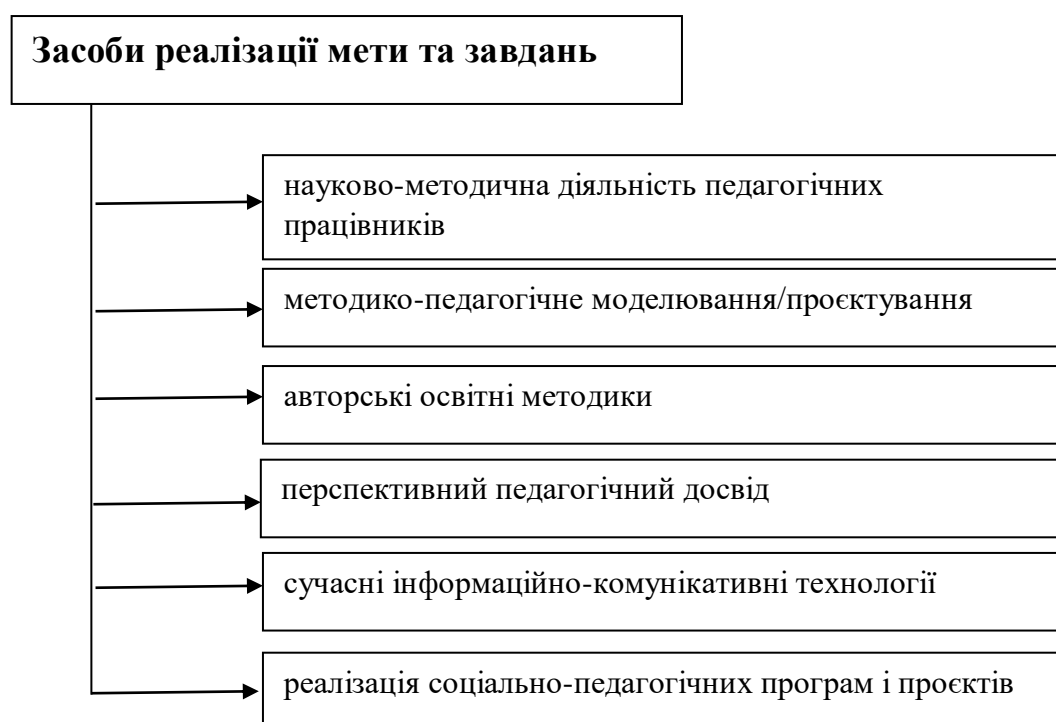
За результатами проведеного моніторингу для забезпечення рівного доступу до позашкільної освіти Центр запровадив цікаву форму роботи – мобільні консультпункти чи виїзні лекторії за технологією пересувного закладу позашкільної освіти. Така діяльність організовується з метою залучення дітей територіальних громад до різних видів діяльності позашкільної освіти. Завдання, покладені на мобільні консульт-пункти: надання методичної допомоги з організації позашкільля в ОТГ; організація освітньої діяльності територіальних громад за різноманітними напрямками ПО; залучення учнівської молоді територіальних громад до участі в різнопланових обласних та всеукраїнських масових заходів, до науково-дослідницької діяльності; упровадження в освітні заклади територіальних громад сучасних освітніх технологій; надання методичної допомоги вчителям шкіл з організації гурткової роботи різних напрямів [299].

Основними завданнями діяльності мобільних консультпунктів є надання методичної допомоги з організації системи позашкільної освіти в новостворених об'єднаних територіальних громадах; організація навчально-творчої діяльності учнів сільських шкіл за різними напрямками позашкільної освіти; залучення їх до участі в різноманітних обласних, всеукраїнських конкурсних заходах, навчально-дослідницької роботи; упровадження в освітній процес сільських шкіл ефективних методик і технологій освітньо-виховної, розвивальної роботи з дітьми та учнівською молоддю [531].

Педагогічні працівники Центру постійно працюють над осучасненням освітнього процесу закладу: організовують та проводять літній оздоровчо-

виховний семестр, беруть участь у соціально-освітніх проєктах, розробляють тренінгові програми, удосконалюють студійну та клубну роботу, спрямовують дозвіллеву діяльність на духовний і творчий розвиток вихованців.

ОЦПО та РТМ координує діяльність 48 профільних та комплексних закладів позашкільної освіти області, організовує роботу обласних профільних методичних об'єднань (проводяться близько 20 методико-педагогічних заходів і конкурсів педагогічної майстерності). Маючи серйозні напрацювання, здобутки та досвід, педагогічний колектив розробляє та видає навчально-методичні посібники, монографії, щоквартальний інформаційно-методичний збірник. У закладі на належному рівні організована науково-методична робота, яка спрямована на якісну науково-методичну та психологічну підтримку функціонування позашкільної області. Стало традиційним проведення педагогічних науково-практичних конференцій, семінарів-практикумів, педагогічних форумів. Напрацювання з досвіду роботи висвітлюються на сайті Департаменту освіти і науки Сумської облдержадміністрації, у науковій літературі й фахових виданнях різних рівнів.

Рис. 2.6 Засоби реалізації мети й завдань концепції закладу ОЦПО та РТМ

Мета діяльності закладу: забезпечення інноваційного розвитку, що покращує та вдосконалює соціально-педагогічну модель; оптимізація змісту, форм і методів навчально-виховної, науково-методичної та методико-координаційної роботи; постійний психологічний супровід і підтримка всіх учасників освітнього процесу; налагодження взаємодії всіх ланок освітньої системи «Родина – дошкільний заклад – школа – позашкільний навчальний заклад – професійно-технічні, ЗВО та інші соціальні інституції» (рис.2.6).

Для досягнення мети важливим є розв'язання низки актуальних організаційно-педагогічних, науково-методичних, психолого-педагогічних і методико-координаційних завдань (табл. 2.2).

Таблиця. 2.2.

Завдання освітньої діяльності Сумського ОЦПО та РТМ

Організаційно-педагогічні завдання	Завдання науково-методичної роботи	Психолого-педагогічні завдання	Завдання навчально-методичної роботи	Завдання методико-координаційної роботи
забезпечення якості освітніх послуг	модернізація змісту позашкільної освіти	розробка методик розвитку творчих здібностей особистості в процесі навчально-творчої діяльності за інтересами	підвищення рівня професійно-творчої компетентності педагогів	удосконалення системи координації діяльності ЗПО у регіоні
створення ефективної системи моніторингу діяльності функціональних структур закладу	розробка сучасних освітніх методик	удосконалення процесу психологізації позашкільного освітнього середовища	Популяризація професійних досягнень педагогічних колективів у фахових виданнях	організація діяльності обласних профільних методичних об'єднань
удосконалення організаційно-педагогічних моделей роботи функціональних структур закладу	інтеграція компетентнісного й культурологічного підходів	удосконалення змісту, форм і методів освітньої роботи		упровадження комплексного підходу до планування роботи ЗПО

організація охоплення дітей та учнівської молоді регіону ПО	біологізація змісту, форм і методів навчально-виховної роботи	упровадження інноваційних технологій в освітній процес		координація атестаційного процесу в ЗПО області
модернізація матеріально-технічної бази закладу	розробка здоров'язберігавальних технологій			удосконалення методичної роботи
налагодження партнерських зв'язків з іншими навчальними закладами й установами	створення ефективних систем виховної роботи за напрямками позашкільної освіти			співпраця ЗПО із закладами вищої освіти, науковими установами, громадськими організаціями

У структурі еколого-натуралістичного відділу ОЦПО та РТМ функціонує школа раннього творчого розвитку дитини «Сонечко». Освітній процес організований для дітей 4 – 6 років і є початковим етапом безперервної екологічної освіти вихованців закладу.

У школі раннього розвитку створені належні психолого-педагогічні умови для формування екологічної компетентності дітей: наявність розвивального середовища; використання різних видів діяльності (ігрова, пізнавальна, мовленнєва, образотворча, музична), що мають еколого-валеологічне спрямування; проведення освітньої діяльності в природі та довготривалі спостереження [529].

Особливість школи полягає в тому, що заняття проводяться здебільшого не в кабінетах закладу, а в локаціях, пов'язаних з природою. Велика увага в школі приділяється роботі з батьками учнів. Традиційно проводяться спільні заходи з батьками. Активне залучення батьків вихованців до освітнього процесу допомагає формувати екологічну компетентність дитини, а це є важливим напрямом діяльності школи раннього творчого розвитку дитини, бо саме сім'я надає прикладного змісту знанням та уявленням дитини про природу й довкілля. Такий напрям роботи покращує загальний розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного

віку, дає можливість педагогам розробляти й апробувати інноваційні методики, вести просвітницьку роботу з батьками, розширювати в регіоні мережу шкіл раннього розвитку дитини (рис. 2.7).

Рис. 2.7 Напрями діяльності ОЦПО та РТМ

Художньо-естетичний напрям позашкільної освіти спрямовує свою діяльність на формування естетичної культури вихованців. Попит на естетичне виховання вказує на актуальність функціонування такого напрямку

діяльності. Для вихованців та їх батьків важливе формування й розуміння прекрасного в мистецтві, художній та народній творчості, природі, людських взаєминах, формування естетичного смаку та профільної творчої компетентності. Належні умови для розвитку зазначеного напрямку діяльності в області забезпечує координаційно-методична діяльність закладу.

Декоративно-ужиткове мистецтво – напрям освітньої діяльності, що тісно пов'язаний з українським народним мистецтвом, відомими промислами й ремеслами, спонукає вихованців до творчості, розвиває їхні інтереси, креативні здібності та вміння, формує загальнокультурні й художні компетентності. Завданням педагогічних працівників цього напрямку є створення в Сумській області таких соціально-педагогічних умов, що забезпечували б збереження та примноження духовних і культурних надбань українського народу й відродження наших давніх національних традицій. Важливим складником роботи цього закладу ПО є популяризація модернових (новітніх) напрямів декоративно-ужиткового мистецтва. Педагоги вміло й майстерно інтегрують цей профіль освітньої діяльності з функціонуванням художньо-естетичного (театр мод), еколого-натуралістичного (аранжування та фітодизайн), технічного (декоративно-технічна творчість) та іншими напрямками діяльності закладу.

Еколого-натуралістична творчість – напрям позашкільної освіти, метою якого є формування екологічно вихованої культурної особистості. Його робота спрямована на залучення вихованців до вивчення природи. Педагогічні працівники відділу координують діяльність позашкільних еколого-натуралістичних закладів області, реалізують науково-освітні проекти, організовують роботу профільних оздоровчих таборів, проводять різнопланові масові заходи [33, с. 4– 8].

Екскурсійно-краєзнавча робота проводиться з метою залучення учнів до дослідження історії, природи, культури рідного краю та спрямовує освітню діяльність на формування національної-патріотичної самосвідомості молодого покоління. Педагогічні працівники популяризують учнівську краєзнавчу роботу

в області, координують діяльність гуртків і творчих об'єднань пошуково-красзнавчого спрямування, проводять красзнавчі заходи, координують музейну та екскурсійно-просвітницьку діяльність.

Туристсько-спортивна робота реалізує важливе завдання – залучення школярів до активної діяльності в галузі туризму та спортивного орієнтування; сприяє формуванню в молодого покоління відповідального ставлення до здоров'я, виховує загальну культуру здорового способу життя; забезпечує популяризацію належного фізичного розвитку особистості; поглиблює знання про рідний край та його історико-культурну спадщину.

Діяльність закладу спрямована на оволодіння вихованцями основ техніки туризму та спортивного орієнтування, на організацію культурно-змістового дозвілля, духовне збагачення, зміцнення здоров'я, формування навичок взаємодії в колективі. Значну вагу мають творчі зусилля педагогічних працівників з реалізації обласної програми розвитку туризму та краєзнавства, налагодження ефективної системи професійної взаємодії педагогів, що має бути спрямована на вдосконалення їхньої практичної компетентності.

Фізкультурно-спортивна робота Центру спрямована на зміцнення фізичних здібностей дітей, забезпечення організаційно-педагогічних умов для рекреації й оздоровлення, занять фізичною культурою і спортом; передбачає роботу з підготовки спортивного резерву для збірних команд області та країни. Цікавим є досвід розроблення та впровадження в освітній процес ЗПО тренінг-курсу «Екологія та здоров'я» [529].

Технічна творчість є важливим і актуальним (особливо гуртки з опанування БПЛА) напрямом для формування у вихованців техніко-технологічної компетентності, підготовка до служби в ЗСУ, стратегічно важливих для оборони країни спортивно-технічних видів спорту, залучення дітей та учнівської молоді області до активної дослідницької роботи, декоративно-технічної творчості. Зараз пропагування й популяризація сучасних техніко-технологічних знань серед учнівської молоді області,

надання їм можливостей для самореалізації в різних практичних сферах технічної діяльності є вкрай актуальним. Належне місце й роль відводиться роботі зі збереження мережі напряму науково-технічної творчості, удосконаленню системи проведення обласних масових заходів, конкурсів та змагань, зростанню педагогічної майстерності керівників гуртків, упровадженню в освітній процес сучасних інноваційних методик.

Системну роботу з інтелектуально обдарованою молоддю області забезпечує напрям пошукової та науково-дослідницької діяльності. За цим напрямом у регіоні координатором стоїть територіальне відділення МАН як структурний підрозділ Центру.

Його діяльність спрямована на організацію роботи всіх місцевих наукових відділень, секцій (очно-заочна форма), проведення заходів для становлення й реалізації потенціалу інтелектуально обдарованої молоді (форуми, конкурси, конференції тощо), фахове проведення практик (виробничих, польових), організацію відпочинку й науково-дослідної роботи вихованців у навчально-оздоровчих таборах, літніх школах, МАН тощо [497].

Психологічний супровід освітнього процесу є важливим, сучасним, актуальним напрямом роботи закладу. Психологічна служба створює комфортні психолого-педагогічні умови для всіх учасників освітнього процесу, спрямовує свою діяльність на повне розкриття особистості. Психологи закладу проводять психодіагностичну роботу з виявлення інтелектуально і творчо обдарованих дітей, упроваджують тренінгові програми.

Цікавою формою роботи в закладі є Центр розвитку і професійного самовизначення дітей та учнівської молоді «Д.І.М.» – Дієві. Інтелектуальні. Молоді. У Центрі професійного самовизначення навчання проходить для учнів 5 – 7 класів за допомогою освітньої технології STEM-освіта. На сьогодні важливо розвивати в дітей критичне мислення, формувати навички нестандартного вирішення проблем. У Центрі розвитку «Д.І.М.» вихованці займаються робототехнікою, математикою, мистецтвом, англійською мовою, сумознавством, відвідують дослідні лабораторії. «Д.І.М.» є сучасним, інноваційним освітнім

простором з новими підходами до навчання й виховання, у якому формується особистість з новими якостями й компетентностями.

У 2022 році в закладі для учнів середнього та старшого шкільного віку створено Центр національно-патріотичного виховання. Важливість створення Центру була зумовлена ситуацією, що виникла в країні, – повномасштабним вторгненням ерефії в Україну. Адміністрація й педагогічні працівники ОЦПО та РТМ, усвідомлюючи значення позашкільної освіти з виховання покоління патріотів, гідних громадян, готових боронити цілісність, демократичність і суверенітет нашої держави, розпочали активну роботу в цьому напрямі. Мета функціонування Центру національно-патріотичного виховання полягає в забезпеченні комплексного підходу до реалізації національно-патріотичного виховання дітей і молоді, підвищення організаційно-методичного та інформаційного забезпечення цього напрямку роботи в регіоні (методики, розробки, інформативні матеріали, робота з педагогічним загалом).

Завдання діяльності Центру були визначені такі:

- «моніторинг і координація діяльності ЗПО у сфері національно-патріотичного виховання дітей та молоді;
- організація та проведення обласних масових заходів з національно-патріотичного виховання у взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями;
- надання необхідної консультативної, методичної та практичної допомоги закладам освіти області з питань упровадження новітніх форм і методів національно-патріотичного виховання, системного проведення масових заходів національно-патріотичного спрямування;
- вивчення сучасних виховних систем, технологій і методик у сфері національно-патріотичного виховання дітей та молоді;
- вивчення, узагальнення та поширення кращого педагогічного досвіду закладу щодо організації національно-патріотичного виховання дітей та молоді;

- формування ціннісних орієнтирів та утвердження національної свідомості дітей і молоді, лідерських якостей особистості;
- створення умов для гармонійного розвитку особистості, задоволення потреб дітей і молоді в позашкільній освіті, організації їх змістовного дозвілля і відпочинку» [529].

Основні напрями діяльності Центру: історико-культурний – виховання в дітей і молоді патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей та символів, історії українського народу та інших націй і народів; соціально-громадський – формування соціально-громадського досвіду вихованців через ініціювання та впровадження соціально-освітніх проєктів, виховання і дітей та молоді поваги до Конституції та законів України, прав і правосвідомості та правової культури; військово-патріотичний – надання вмінь і навичок, необхідних для служби в Збройних Силах України, формування у вихованців навичок здорового способу життя, свідомого й відповідального ставлення до власного здоров'я, удосконалення фізичного розвитку дітей і молоді.

Напрями діяльності реалізуються через проведення пластових гуртків, навчання з домедичної підготовки, проведення історичних дебатів та кіно-фестів, українських вечорниць, занять з самовиживання в екстремальних умовах.

ОЦПО та РТМ є координатором позашкільної освіти в регіоні, тим самим постійно підтримуючи контакт з педагогічними працівниками закладів позашкільної освіти області. За ініціативи закладу було організовано роботу обласної STEM-школи для педагогів-позашкільників. Метою такого заходу є об'єднання педагогів закладів позашкільної освіти для ознайомлення із сучасними освітніми тенденціями та підвищення рівня їх фахової компетентності та педагогічної майстерності. Школа передбачає участь у теоретичному й практичному модулях, презентацію освітнього продукту під час проведення обласного фестивалю STEAM-ідей «ЕКО-активна STEM-

весна позашкільна», підбиття підсумків діяльності за рік, отримання сертифікатів під час підсумкового модуля.

Також заклад забезпечує методичний супровід проведення обласного етапу Всеукраїнського конкурсу методичних моделей закладів загальної середньої та ПО з національно-патріотичного виховання дітей та молоді «Виховати особистість» та I і II етап Всеукраїнського конкурсу «Джерело творчості» в номінації «Керівник гуртка».

Як координатор позашкільної освіти в регіоні заклад проводить обласний форум працівників позашкільної освіти. Тематика форуму щорічно змінюється, але залишається актуальною щодо важливих питань організації освітнього процесу в позашкільлі регіону. До роботи форуму запрошують вихованців, їхніх батьків, учителів ЗЗСО, викладачів, представників влади та органів місцевого самоврядування. У 2021 році в межах форуму в онлайн режимі відбувся фестиваль дитячих відеопрезентацій «Різні, творчі, креативні – презентуєм позашкільля», на яких вихованці креативно представили заняття улюбленою справою. Підсумки фестивалю обговорили під час обласного організаційно-педагогічного хабу «Узаємодія закладу позашкільної освіти з державними та громадськими інституціями: стратегії, технології, моделі». Презентації учасників викладені на сайті закладу у вільному доступі для масового користування.

Педагогічні працівники ОЦПО та РТМ залучають учнів регіону до позашкільної освіти через проведення цікавих масових заходів, конкурсів, проєктів.

З метою формування патріотичного та громадянського виховання учнівської молоді на засадах вивчення українських звичаїв і традицій, історичної та культурної спадщини українського народу організується робота екскурсійно-краєзнавчих стартапів, що передбачає розроблення туристсько-краєзнавчих маршрутів Сумщиною, відвідування учнями екскурсійних об'єктів, розроблення рекламних роликів про історичні пам'ятки регіону. Тематика стартапів щорічно змінюється. Робота проходить у два етапи. Другий етап

проводиться в межах обласної красзнавчої конференції учнівської молоді «У світі красзнавчих відкриттів». На конференції учасники презентують власноруч створені віртуальні екскурсії.

Для вихованців гуртків науково-технічної творчості проходить селфі-марафон «У кадрі – юні техніки!». Захід проходить з метою популяризації позашкільної освіти й підтримки вихованців, що захоплюються науково-технічною творчістю.

З метою популяризації сучасних і класичних видів мистецтв організовують мистецькі локації «Світ творчості». Під час проведення локацій заклади позашкільної освіти презентують діяльність творчих колективів різних видів мистецтва. До проведення заходу долучаються учні, вихованці, батьки, учителі, педагогічні працівники закладів позашкільної освіти громади. Заклад, який організує найкращу й наймасовішу локацію, отримує сертифікат номінанта книги рекордів «Позашкілля – світ можливостей і захоплень» (що теж є цікавою формою діяльності) [529].

З метою організації належної діяльності учнівського самоврядування в закладі проходять дні громадської активності. Такий захід передбачає активне спілкування всіх організацій учнівського самоврядування закладів з представниками органів виконавчої влади й місцевого самоврядування. Спілкування проходить у різних форматах на теми, що стосуються проблем учнівської молоді.

З метою популяризації позашкільної освіти та кращих практик її розвитку традиційними стали тижні позашкільної освіти, День позашкілля Сумщини. У ці дні проходять презентаційні заходи, що демонструють успіхи вихованців, творчі майданчики. На ток-шоу «Успішні діти» вихованці проводять зустрічі з відомими в різних галузях особистостями. Дискусії, що виникають під час зустрічей при обговоренні різних, заздалегідь обумовлених тем, допомагають вирішити проблемні питання в позашкіллі. Вернісаж дитячих творчих робіт «Позашкільний заклад моєї мрії» проходить у кожній громаді Сумщини. На конкурс подаються малюнки та есе, що

передають тематику заходу. Ці заходи проводяться з метою популяризації позашкільної освітньої діяльності в регіоні. Досягнення однолітків, сучасне різнопланове представлення всіх напрямів діяльності – це робота, яка формує позитивний імідж позашкілля Сумщини.

Важливим напрямом роботи закладу є врізноманітнення й удосконалення форм співпраці педагогічного колективу закладу з батьками вихованців, загальноосвітніми, професійно-технічними закладами, ЗВО, науково-виробничими установами й громадськими організаціями.

Вихованці Центру є учасниками міжнародних конкурсів. Уже декілька років поспіль вихованці ОЦПО та РТМ беруть участь у програмі Destination Imagination – найбільша міжнародна освітня програма з креативності. Олімпіада дає можливість дітям представити свої ідеї, поділитися думками, випробувати себе. Командна робота над викликами проходить декілька місяців. У 2017 сумська команда здобула перемогу та отримала право виступати за Україну на Глобальному Фіналі креативної олімпіади у Канзас-Сіті (США). Команда представила суспільний напрям, показавши у виставі важливу проблему – фрагмент з життя дітей з ООП. У 2022 році команда «About that & about this» учасники олімпіади працювала над художнім викликом, результатом роботи стало неймовірно драйвове шоу, яке вразило експертів. Команда закладу отримала відзнаку «Фахівці перевтілень» за масштабні пригоди в межах однієї кімнати. Обласний центр позашкільної освіти й роботи з талановитою молоддю четвертий рік поспіль був нагороджений відзнакою «Місце інновацій та креативності».

Вихованці закладу є учасниками міжнародної Олімпіади геніїв – найбільшого конкурсу проєктів екологічного спрямування у світі. На національному етапі GENIUS Olympiad Ukraine вихованці закладів позашкілля Сумщини подали 199 проєктів (найкращий показник серед областей України) та отримали 118 нагород. Заклади позашкільної освіти Сумщини отримали відзнаки мережі національного етапу GENIUS Olympiad Ukraine: «Найкращий та найактивніший регіональний центр GENIUS

Olympiad Ukraine» – ОЦПО та РТМ; «Найкращий заклад освіти GENIUS Olympiad Ukraine» – заклад позашкільної освіти Конотопська міська Мала академія наук учнівської молоді Конотопської міської ради; «Найефективніший результат закладу освіти GENIUS Olympiad Ukraine» – Комунальний заклад Сумської обласної ради «Сумська обласна гімназія-інтернат для талановитих та творчо обдарованих дітей», Серединобудський Центр дитячої та юнацької творчості, Центр дитячої та юнацької творчості Бочечківської сільської ради.

На всесвітньому фіналі Міжнародного конкурсу проєктів екологічного спрямування «GENIUS Olympiad» 2022 у штаті Нью-Йорк, Сполучені Штати Америки, вихованці закладів позашкільної освіти Сумщини подали 13 проєктів, 9 з яких отримали нагороди.

Важливо відзначити, що в ОЦПО та РТМ працює бібліотека, яка забезпечує освітній процес інформаційними, методичними, навчальними матеріалами й довідковою, художньою літературою. Найважливіше те, що педагогічні працівники закладу видають власні методичні, науково-методичні матеріали [253, 312, 313]. Традиційним є випуск інформаційно-методичного збірника «Позашкільна освіта Сумщини: регіональний аспект» за рецензією відомого вченого Г. П. Пустовіта. У збірнику подані матеріали з досвіду роботи педагогічних колективів закладів позашкільної освіти Сумщини, які є цікавими й корисними для позашкільної педагогічної спільноти України [319-322].

За результатами аналізу функціонування позашкільної освіти на Сумщині наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. зазначаємо, що на етапі, виділеному нами як трансформаційний, пострадянський, з 1991 р. по 2000 р. позашкільна освітня система регіону пройшла шлях змін ідеології, змісту, форм і методів. Становлення сучасної організаційно-структурної моделі позашкільної освіти Сумщини відбулося в 1997 році, коли обласні позашкільні навчальні заклади міста Суми (центр туризму і краєзнавства, станція юних натуралістів і центр науково-технічної творчості) були реорганізовані в Сумський обласний центр

позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю. Заклад позашкільної освіти такого типу – єдиний в Україні.

З 2000 р. по 2014 р. (етап становлення й модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні) удосконалювалася структура СОЦПО та РТМ відповідно до соціальних запитів учнів та їхніх батьків. Свою роботу заклад спрямував на забезпечення раннього творчого розвитку дітей; на формування художньо-естетичної, екскурсійно-краєзнавчої, спортивно-туристської, еколого-натуралістичної, науково-технічної, пошуково-дослідницької, оздоровчої, дозвілєвої діяльності вихованців. Важливими напрямками роботи закладу є організація територіального відділення МАН України, обласних профільних шкіл, пересувного закладу позашкільної освіти. Педагоги закладу в зазначений період з метою популяризації діяльності закладів позашкільної освіти запроваджують в області низку соціально-освітніх проєктів, організовують проведення тижнів позашкілля, активізують роботу з педагогами-позашкільниками регіону.

З 2014 року до сьогодні, на етапі, який виділяємо як новітній і пов'язуємо його з децентралізацією влади в регіонах, у закладі створюється центр національного-патріотичного виховання й центр розвитку та професійного самовизначення дитини «Д.І.М». Організовується STEM-школа для педагогів-позашкільників, набирає популярності міжнародна діяльність. Робота виїзних лекторіїв спрямована на методичну допомогу закладам, що утворилися в територіальних громадах.

Узагальнюючи досвід роботи ОЦПО та РТМ, виділяємо злагоджену роботу колективу закладу, спрямовану на високий рівень організації освітньої, методичної, виховної роботи. Важливими напрямками роботи всього колективу є впровадження та втілення в діяльність концептів ефективного управління процесами розвитку, сформованих на основі технологій сучасного освітнього менеджменту, ідей державного й громадського управління навчальним закладом. Робота над удосконаленням освітнього процесу в закладі, розробкою ефективних моделей виховної та

навчальної роботи, формуванням загальнорозвиненої особистості є вкрай актуальною та важливою. Педагогами закладу розроблено та втілено в життя низку обласних соціально-освітніх проєктів, спрямованих на формування національно-патріотичної свідомості дітей та учнівської молоді, реалізацію їх творчого потенціалу, зокрема «Дійти до кожного, зацікавити всіх», «Пересувний заклад позашкільної освіти», «Голос крові: ми – Українці!», «Кожна дитина має право».

Поряд з цим, робота ускладнюється відсутністю типового приміщення, недостатністю фінансування районних і міських закладів позашкільної освіти, що впливає на формування в області цілісного позашкільного освітнього простору, гальмує процеси впровадження сучасних педагогічних технологій, зокрема комп'ютерних, інформаційно-комунікаційних; дистанційного навчання тощо.

Актуальним для закладу, як і для всієї системи позашкільної освіти, є також питання кадрового, навчально-методичного й науково-методичного забезпечення, соціального захисту учасників освітнього процесу. Окрім того, концептуалізація збереження й розвитку закладу в умовах реформування освіти в Україні неможлива без удосконалення й урізноманітнення форм співпраці із закладами загальної середньої, вищої освіти, державними установами, громадськими організаціями, батьківською громадськістю. За цілеспрямовану та професійну діяльність педагогічний колектив закладу був нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.

2.4. Діяльність закладів позашкільної освіти Кіровоградської області

Кінець ХХ століття став складним періодом для позашкільної освіти Кіровоградщини. Проблеми фінансування, відсутність нормативно-правового забезпечення, відтік педагогічних працівників, відсутність належної матеріально-технічної бази ставило ПО на межу виживання. У 1991 році в Кіровоградській області функціонувало 69 закладів позашкільної освіти, а в

2000 році – 51. У 1992 році Кіровоградський обласний палац піонерів та школярів імені Леніна було перейменовано на Кіровоградський обласний дитячо-юнацький центр (КОДЮЦ). Зміни в країні вимагали не тільки зміни назви закладу, а й оновлення змісту, форм і методів діяльності закладу. У закладі змінюється спрямованість гуртків. Замість ідеологічних піонерських відкриваються гуртки економічного, технічного, туристичного напрямів, розширюється мережа гуртків естетичного виховання, студій, клубів. Розширилася мережа закладів, що працюють з дітьми від 5 до 18 років. З'явилася можливість надання платних послуг різним віковим групам дітей і населенню. Педагогічний колектив закладу активно працює над створенням нової ефективної моделі закладу й напрацьовує документальну базу, що впливає на його успішну діяльність. У 1995 році КОДЮЦ представляв досвід своєї діяльності на всеукраїнському рівні. Завдяки наполегливій праці, постійному творчому пошуку педагогів, апробовуються новаторські програми, експериментуються нові форми й методи освітньої роботи з вихованцями в закладі, велику увагу приділяють удосконаленню, змісту діяльності гуртків, секцій, художніх колективів та інших структурних підрозділів. Діяльність педагогічних працівників закладу спрямовується на гармонійне виховання дітей і підлітків, виявлення й розвиток їх нахилів та здібностей, плекання молодих талантів. Результатом такої праці є високі показники вихованців. У закладі функціонували такі відділи: масовий, методичний, художній, декоративно-прикладний та господарчий. Колектив закладу розвивав міжнародні зв'язки, був членом Європейської асоціації закладів вільного часу великих міст Європи. Велика увага в закладі приділяється навчально-виховному процесу, де передбачається широка варіативність вибору змісту, засобів навчання й виховання, дається можливість вибору напрямку діяльності. Варто згадати, що в 1991 році в закладі була відкрита унікальна школа юних менеджерів. Навчання в школі тривало чотири роки, вихованці навчалися фінансам і кредитуванню, банківській справі й маркетингу, швидкочитанню та вчилися роботі на

комп'ютері, представляти підприємство в суспільстві, володіти ораторським та акторським мистецтвом.

У 1994 році КОДЮЦ провів всеукраїнський семінар директорів позашкільних закладів, на якому був представлений досвід роботи закладу з економічного виховання. Здобувши такий досвід, заклад стає методичним осередком для педагогів-позашкільників. На базі закладу постійно проводяться обласні семінари для директорів і методистів закладів позашкільної освіти.

У 1996 році центр започаткував проведення фестивалю дитячої творчості до Дня Землі, а в 1999 році фестиваль набув статусу міжнародного. Центр мав деякі родзинки – ігрова кімната, де діти могли перед заняттям гуртка, на перерві чи після гуртка пограти в настільні та комп'ютерні ігри, та власну кав'ярню. Крім прямого призначення, кав'ярня стала місцем проведення різноманітних масових заходів для дітей.

Аналіз розвитку позашкільної освіти Кіровоградщини в період 1991 – 2000 рр. свідчить про те, що незважаючи на проблеми, що виникли внаслідок їхнього переформатування (трансформації), ці заклади, безперечно, досягли значних прогресивних результатів і системно здійснювали позитивний вплив на розвиток учнівської молоді.

Етап становлення й модернізації позашкільної освіти на Кіровоградщині, як і в усій країні, починається з прийняття Закону України «Про позашкільну освіту». У 2001 році КОДЮЦ стає одним з 8 засновників громадської організації – Асоціації позашкільних закладів України. Педагогічні працівники закладу займають активну позицію в становленні позашкільної освіти: беруть участь у всеукраїнських конкурсах для керівників гуртків, методистів, заступників та директорів закладів ПО, в обговоренні проєктів документів, вносять пропозиції та проводять апробації. Збільшується кількість і якість масових заходів для вихованців та учнів області. Керівники гуртків працюють над авторськими програмами. Спільно з Інститутом післядипломної педагогічної освіти заклад стає методичним

майданчиком для проведення обласних семінарів, тренінгів, нарад, курсів [83, с. 36–43].

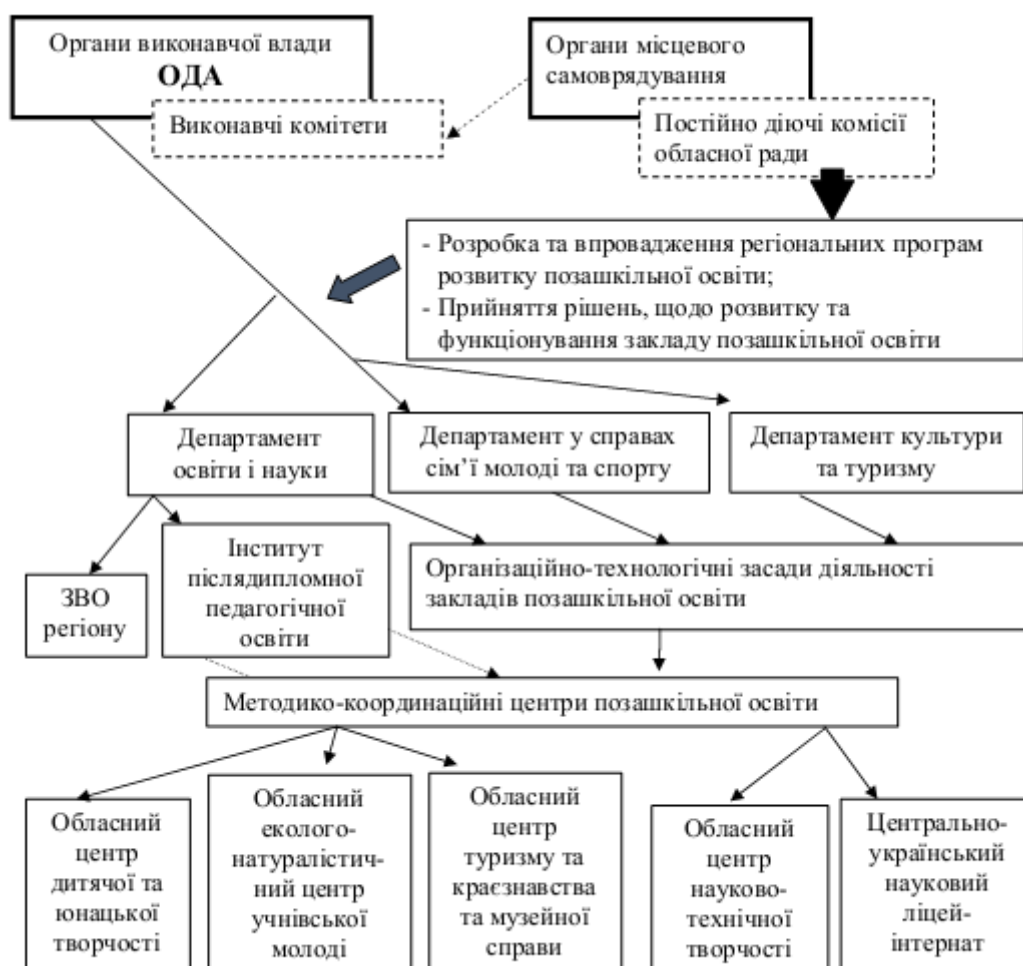
Сьогодні Кіровоградська область є одним з прикладів державно-громадського управління в галузі позашкільної освіти. Сучасна Кіровоградщина та місто Кропивницький належать до п'ятірки лідерів з успішного розвитку позашкільної освіти України.

В умовах відродження й реформування національної освітньої системи заклади позашкільної освіти регіону позиціонуються невід'ємним елементом загальної освітньої структури Кіровоградщини. Вони обумовлюють усебічний розвиток особистості вихованців ЗПО, сприяють їх соціальній адаптації й реалізації, змістовно доповнюють шкільну освіту, створюючи додатково сприятливе середовище для навчання й виховання, розвитку здібностей і задатків, надають дітям унікальні комунікативні можливості для багатогранного спілкування з однолітками. ЗПО Кіровоградщини асоціюють зі справжніми науково-дослідними центрами для дітей та учнівської молоді, у яких апробуються новітні методики навчання й виховання, педагогічні технології, відстежуються інноваційні процеси, що створює плідні умови для гармонійного розвитку особистості вихованців. Заклади позашкільної освіти Кіровоградської області за своїми організаційно-правовими формами мають статус комунальної форми власності. Засновниками таких закладів є органи місцевого самоврядування, а свою діяльність вони здійснюють під керівництвом департаменту освіти і науки Кіровоградської обласної військової адміністрації.

За відомостями Міністерства освіти і науки України (станом на 01.01.2023 року), у регіоні функціонує 74 заклади позашкільної освіти, у яких навчаються 41510. У сільській місцевості області функціонують 15 закладів позашкільної освіти комунальної форми власності. Усього в регіоні працює 2510 гуртків за напрямками: науково-технічний – 345, у яких навчаються 5284 вихованці; еколого-натуралістичний – 110, навчаються 2154 вихованці; туристсько-краєзнавчий – 113, навчаються 2080 вихованців; спортивний – 88, навчаються

1599 вихованці; художньо-естетичний – 1360, навчаються 22584 вихованців; дослідно-експериментальний – 140, навчаються 2176 вихованці; інших напрямів – 322, у яких навчається 5168 вихованець. Питома вага дітей, охоплених позашкільною освітою в області, становить у 2019 році – 79,6%, у 2020 році – 83,9 % від загальної кількості дітей шкільного віку по галузі освіти, що є одним з найвищих показників по країні [324].

У 2022 році ЗПО Кіровоградської області було проведено 2543 заходи, у яких узяли участь 67178 дітей області з більшості районів і територіальних громад.

Рис. 2.8 Структура позашкільної освіти Кіровоградської області

Функціонування й освітня діяльність ЗПО Кіровоградщини (рис. 2.8.) організовується відповідно до індивідуальних можливостей, інтересів, здібностей

вихованців і відбувається за різними напрямками ПО: науково-дослідницьким, науково-технічним, еколого-натуралістичним, художньо-естетичним, туристсько-краєзнавчим, спортивний та іншими [95].

Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості (КОЦДЮТ) – «комунальний, широкодоступний, комплексний, багатoproфільний, деполітизований заклад позашкільної освіти, метою діяльності якого є здійснення єдиної державної і регіональної політики в регіоні, функціонує як обласний позашкільний методичний та навчально-виховний центр (рис. 2.9.). На сьогодні заклад вважається потужним науково-дослідним центром апробації нового змісту навчання, у ньому розробляють сучасні педагогічні технології й новітні методики навчання й виховання, створюють умови для повного розкриття особистості» [162, 522].

Рис. 2.9. Структура Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості

Діяльність закладу з надання освітніх послуг вихованцям відповідно до статуту закладу здійснюється за напрямками:

- «художньо-естетичним, який забезпечує розвиток творчих здібностей, обдарувань та здобуття вихованцями, учнями і слухачами практичних навичок, оволодіння знаннями в сфері вітчизняної і світової культури та мистецтва;

- гуманітарним, який забезпечує розвиток здібностей, обдарувань, практичних навичок вихованців, учнів і слухачів, оволодіння знаннями з основ наук соціально-гуманітарного циклу.

- дослідницько-експериментальним, який сприяє залученню вихованців, учнів і слухачів до науково-дослідницької, експериментальної роботи в різних галузях науки, культури і мистецтва, а також створенню умов для виявлення, підтримки, творчого самовдосконалення та розвитку юних талантів та обдарувань;

- соціально-реабілітаційним, який забезпечує соціальне становлення та розвиток інтересів, здібностей, нахилів, потреб у самореалізації вихованців, учнів і слухачів, підготовку їх до активної професійної та громадської діяльності, організацію їх змістовного дозвілля та відпочинку;

- оздоровчим, який забезпечує необхідні умови для змістовного відпочинку та передбачає оволодіння вихованцями, учнями і слухачами знаннями про здоровий спосіб життя, організацію їх оздоровлення, зміцнення особистого здоров'я і формування гігієнічної культури особистості» [114, с. 62–67].

Корисним і важливим є досвід діяльності КОЦДЮТ з розробки та впровадження в роботу закладу відкритої комплексної програми, на основі якої розробляється річний план роботи закладу. Ця програма передбачає 12 напрямів роботи. Для всіх працівників позашкільної області відкрита комплексна програма є дорожньою картою в організації освітнього процесу, а чітко спланована робота є запорукою успіху функціонування кожного ЗПО (рис. 2.10).

Згідно з програмою «Базис» у закладі проводять роботу з модернізації освітнього процесу. Мета програми – організація надання якісних освітніх послуг учасникам освітнього процесу через програмно-методичне забезпечення освітньої діяльності кожного гуртка.

Рис. 2.10. Структура Відкритої комплексної програми КОЦДЮТ.

Важливим складником програми «Базис» є підпрограма «Безпека», оскільки питання збереження власного здоров'я та життя завжди належали й належать до першорядних. Цей напрямок передбачає дотримання питань охорони праці й безпеки життєдіяльності в організації освітнього процесу. Акцентується увага на техніці безпеки під час проведення навчальних занять і різнопланових заходів, виконання конкретних дій із забезпечення безпечних умов для здоров'я й життя всіх учасників освітнього процесу. Згідно з програмою в закладі проводяться Тижні знань безпеки життєдіяльності.

Зміст програми «Інновація» передбачає використання й системне впровадження в освітній процес закладу інформаційно-комунікативних технологій. Для цього адміністрація закладу освіти має максимально

стимулювати розвиток для педагогічних працівників КОЦДЮТ системи підвищення фахового й методичного рівня. Тут на постійній основі проводять консультативно-методичну роботу з питань подання звітності, створення й ведення персональних акаунтів, дистанційного навчання, використання сервісів Google, створення й ведення портфолію, участі в різнопланових заходах, роботи над проблемною темою закладу, опанування веб-технологій і загалом планування роботи. Головна мета програми – сприяння професійному зростанню педагогів ЗПО.

Визначено, що важливим напрямком для роботи КОЦДЮТ є, перш за все, належна організація роботи з педагогічним персоналом та учнями області, яка здійснюється відповідно до програми «Регіон». Для виконання цієї програми адміністрація та педагогічні працівники закладу постійно проводять різнопланові заходи (методичні, інформаційно-організаційні тощо) з педагогічними працівниками закладів освіти області.

Наразі особливу увагу приділено реалізації програми «Громадянин», адже в умовах сьогодення формування громадянської позиції, національної самосвідомості й готовності дітей до участі в процесах державотворення, захисті країни, є дуже актуальним. Тому особливо вимогливо в закладі виконується план заходів з національно-патріотичного виховання, до яких залучаються УБД.

Однією зі стратегічно важливих програм, за якою організовується освітній процес закладу, є програма «Партнери». Компонентами цієї програми є як організація та координація системної роботи євроклубів області, так і організація та проведення обласних заходів європейського спрямування з широким загалом учасників. Традиційним і масовим заходом є фестиваль «Єврофест», який відбувається за участі висококваліфікованих експертів – докторів і кандидатів наук, представників органів влади, лідерів громадського сектору, представників польських університетів, української громади в Норвегії та корпусу Миру в США. Фестиваль «Єврофест» є не тільки просвітницько-концертним масовим заходом, а й інтелектуальним майданчиком для небайдужої, креативної, активної молоді Кіровоградщини.

Для створення в закладі креативного освітнього простору діє Програма «Партнери». У цьому просторі мають бути поєднані інтереси різних організацій та установ. Співпраця КОЦДЮТ з МАПО відкриває можливості і для вихованців, і для педагогічних працівників. Також заклад співпрацює з центрами дітей та молоді інших областей з метою обміну досвідом роботи. Заклад співпрацює з громадськими організаціями, що дає можливість реалізувати різноманітні соціальні й культурологічні проєкти. Підтримується тісна співпраця з обласною філармонією, обласним музично-драматичним театром, обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського та іншими організаціями та установами.

Програма «Гармонія» функціонує з метою забезпечення оптимальних умов для повної реалізації педагогічних працівників та комфортного розвитку особистості вихованців. Головним завданням програми є розвиток і формування практичної компетентності вихованців у напрямках творчої діяльності, які вони обрали для свого розвитку й реалізації, що в результаті дає високі показники вихованців у різноманітних конкурсах на всіх рівнях.

Програма «Оберіг» є запорукою для формування й утвердження серед учнівської молоді національно-родинних цінностей.

Програма «Психолог» передбачає планування роботи педагогічного персоналу з урахуванням тенденцій інтеграції психологічної діяльності в освітній процес освітнього закладу. Відповідно до плану закладу здійснюється постійне наповнення й оновлення бази психодіагностичних методик, розроблено анкети для вивчення вихованців, батьків та педагогічних працівників. Психологічний супровід усіх учасників освітнього процесу закладу став постійним процесом у роботі закладу.

Програма «Престиж» передбачає заходи для покращення іміджу КОЦДЮТ як новітнього й модернового освітнього ЗПО, що відповідає сучасним умовам формування базових компетентностей особистості. Для виконання завдань програми проводяться такі заходи: постійно висвітлюється інформація про діяльність закладу з метою популяризації з

надання освітніх послуг учнівській молоді регіону; постійно поширюється рекламна продукція закладу (афіші, листівки, буклети, брошури та ін.); повне сприяння й методична підтримка педагогічним працівникам області та ін.

За програмою «Дивосвіт» проводяться комерційні заходи, що зараз є сучасною й досить позитивною тенденцією. Програма передбачає створення й реалізацію нових форм дозвілля дітей та учнівської молоді Кіровоградщини. А програма «Безпека» реалізовує систему заходів, що покликані гарантувати створення умов для безпечного освітнього середовища для всіх без винятку (зокрема й інклюзивного середовища) учасників освітнього процесу.

Цікавим і корисним є досвід роботи закладу зі створення й реалізації проєкту «Обласний парламент дітей». Сьогодні Кіровоградський обласний парламент дітей координує роботу 30 осередків дитячого самоврядування в районних центрах області та близько 150 шкільних органів самоврядування. Загалом в області до роботи в органах дитячого самоврядування залучено близько 10 тис. дітей. Представники дитячого парламенту області відстоюють інтереси загалу кіровоградської молоді на Всеукраїнському рівні. Дитячий обласний парламент тісно співпрацює з органами виконавчої влади й місцевого самоврядування області (Кіровоградською обласною державною адміністрацією, Кіровоградською обласною радою). Така співпраця є гарним прикладом об'єднання широких можливостей місцевої влади та ініціатив дітей освітніх установ краю, виявом громадянської позиції лідерів учнівського самоврядування. Ствердження ваги намірів та дій стало підписання Угоди між сторонами про співпрацю. Результатом вагомого внеску в розвиток громадянського суспільства, визнання роботи дитячого парламенту та з метою подальшої підтримки й розвитку дитячого самоврядування серед молодих парламентарів регіону стало започаткування Кіровоградською обласною радою конкурсу «Активна генерація». Активні представники обласного дитячого парламенту є щорічними учасниками різних всеукраїнських та міжнародних проєктів. Для обласних парламентарів

з дитячого парламенту постійно ведуться теоретичні навчання за напрямками «Дитяче та молодіжне самоврядування», «Маркетинг та проектна діяльність», «Робочий кейс лідера», що має велике значення у формуванні лідерських якостей особистості. Крім цього, така позиція молоді з дитячого парламенту формує в неї якості свідомих та активних громадян України. Робота юних парламентарів отримала визнання не лише на обласному рівні, а й на всеукраїнському. Це визнання засвідчено Премією Верховної Ради України «За внесок молоді у розвиток парламентаризму, місцевого самоврядування», а також перемогою у Всеукраїнському конкурсі на «Кращу модель учнівського самоврядування в позашкільних навчальних закладах».

Юні парламентарі для активізації та популяризації в області своєї позиції проводять заходи «Європа – наш спільний дім» за ініціативи та підтримки Європейської Асоціації закладів вільного часу дітей і молоді, інформаційний проєкт «Здорове покоління», історико-дослідницький проєкт «Ордени і медалі моєї родини»; соціальні проєкти «Я – громадянин України», «Галерея героїв Кіровоградщини»; Естафета добрих справ; «Ластівка Миру»; проєкт «Школа XXI століття: погляд старшокласників»; конкурс «Толерантність в серці моєму»; численні поїздки на засідання Всеукраїнської ради старшокласників (м. Київ); активна участь у роботі Національної дитячої Ради, створеної при Уповноваженому Президента України з прав дитини; участь у Всеукраїнській школі управлінської майстерності, створеної на базі Українського Державного центру позашкільної освіти Міністерства освіти і науки України (м. Київ); тематичні навчально-оздоровчі збори лідерів учнівського самоврядування – «Артек», «Б.У.М» (Пуца Водиця).

Обласний дитячий парламент відіграє вагомий роль у формуванні в учнівській молоді активної громадянської позиції, громадянської відповідальності. Завдяки цьому проєкту учні області розвивають лідерські задатки, набувають управлінського, життєвого й соціального досвіду в

молодіжних колективах, «формують свої організаторські вміння, національно-патріотичні погляди та переконання» [162].

На базі Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості організовано діяльність Кіровоградського музею позашкільного навчального закладу «Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості». У своїй діяльності музей керується нормативними документами з музейної справи, Статутом кіровоградського обласного ЦДЮТ та Положенням про Кіровоградський музей позашкільної освіти комунального позашкільного навчального закладу «Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості». Свою діяльність музей спрямовує на залучення молоді до збереження історико-культурної спадщини позашкілля Кіровоградщини, формування у вихованців національно-патріотичних почуттів, любові до своєї країни та народу. Як головні завданнями музею виділено: роботу з удосконалення освітнього процесу закладів позашкілля за всіма напрямками діяльності; допомогу педагогічним працівникам закладів позашкільної освіти з упровадження інноваційних форм і методів діяльності; участь у формуванні та збереженні національного музейного фонду; організацію та проведення освітньо-просвітницьких і культурних заходів. Працівники музею організовують науково-дослідницьку, пошуково-краєзнавчу діяльність. Для вихованців позашкілля регіону в музеї проводяться різнопланові заходи й екскурсії. У 2017 році наказом МОН музею було присвоєно звання «Зразковий музей». Варто відзначити, що на сайті закладу за посиланням (<http://surl.li/ieuorj>) можна знайти ілюстровані й текстові матеріали експозицій музею.

Цікавий, корисний для впровадження досвід у наданні освітніх послуг демонструє *Центральноукраїнський науковий ліцей-інтернат – заклад загальної середньої освіти*, який задовольняє потреби дітей у загальній середній освіті і здійснює допрофільне та профільне навчання за суспільно-гуманітарним і природничо-математичним напрямками. Це унікальне поєднання в одному освітньому комплексі, де діти можуть отримати загальну

середню й позашкільну освіту. У закладі навчаються понад 2 700 вихованців з Кропивницького та всіх районів Кіровоградської області [530].

Основними завдання освітнього комплексу є пошук, відбір і загальна підтримка обдарованої учнівської молоді Кіровоградської області, зокрема й із сільської місцевості, довузівська підготовка, профільне навчання, створення умов для безперервного навчання в одному освітньому закладі, набуття учнями навичок науково-дослідницької та пошукової роботи.

До складу обласного комплексу входять (рис. 2.11):

- гімназія-інтернат II – III ступенів (м. Кропивницький) – середній загальноосвітній заклад довузівської підготовки (417 учнів), зокрема 196 старшокласників з усіх районів Кіровоградської області;

- гімназія-інтернат II – III ступенів (м. Олександрія) – середній загальноосвітній заклад довузівської підготовки (212 учнів), зокрема 161 учень з усіх районів Кіровоградської області. У 10 – 11 класах здійснюється профільне навчання за суспільно-гуманітарним, природничо-математичним та універсальним напрямками;

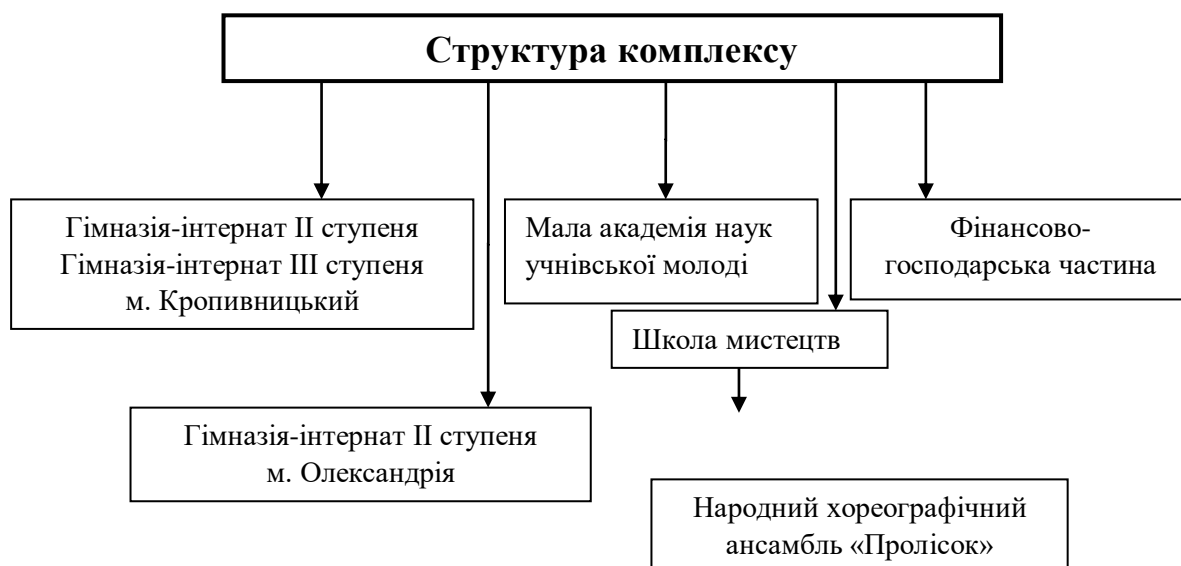
- школа мистецтв – позашкільний заклад, де навчається обдарована молодь від 5 до 18 років (650 учнів);

- хореографічний ансамбль «Пролісок» – творча лабораторія для учнів наукового ліцею та студентів хореографічного напрямку підготовки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

- Мала академія наук учнівської молоді (майже 1 500 слухачів) – профільний позашкільний навчальний заклад, основним напрямком діяльності якого є підготовка молоді Кіровоградської області до науково-дослідницької, експериментальної, конструкторської та винахідницької роботи. Сьогодні МАНУМ складається з 12 відділень та 59 наукових секцій.

- Заклад користується заслуженим авторитетом в Україні та за її межами, нагороджений численними дипломами й відзнаками.

Центральноукраїнський науковий ліцей-інтернат – комплексний загальноосвітній заклад, на базі якого діти поряд із загальноосвітньою освітою отримують широкий спектр позашкільних освітніх послуг. Така структура організації позашкільної освіти має низку переваг [161].

Рис. 2.11. Структура Центральноукраїнського наукового ліцею-інтернату

Кіровоградський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді – це заклад позашкільної освіти, якому вже майже 90 років [523].

Позашкільна освіта закладу забезпечує дітям доступ до цінностей, які конкретизують, розширюють, поглиблюють та інтегрують знання й уміння, які діти отримують у школі, орієнтують їх на застосування знань і відпрацювання вмінь у практичній соціальній діяльності. Заклад працює за напрямками: спортивно-технічним, інформаційно-технічним, початково-технічним, художньо-технічним. У 55 групах гуртків науково-технічної творчості гуртковою роботою охоплено 825 вихованців під керівництвом 30 досвідчених педагогів, серед них 2 працівники нагороджені знаком «Відмінник освіти України», 2 – знаком «Софія Русова». Мережа гуртків

закладу охоплює навчання дітей із сільської місцевості і сприяє збереженню повноцінної ланки позашкільної освіти технічного напрямку в області.

Навчання й виховання дітей здійснюється шляхом упровадження педагогічних новацій, сучасних технологій, здатних забезпечити повноцінну підготовку до життя. Велика увага приділяється впровадженню розвивального навчання, поетапності й перспективності в плеканні здібностей кожного вихованця. Педагогічний колектив закладу у своїй роботі реалізує цілісний підхід до формування особистості. Адже головне в позашкільній педагогіці – дитина, її бажання, прагнення, запити.

При закладі з 1995 року створена й успішно працює регіональна організація Українського молодіжного об'єднання «Сузір'я», яка щорічно проводить конкурси «Космічні фантазії» та «Мирний космос».

Окрім різноманітного вибору технічних гуртків, заклад є організатором великої кількості обласних заходів, у яких щороку беруть участь близько 700 вихованців. Вихованців гуртків беруть активну участь у всеукраїнських змаганнях, конкурсах і виставках.

Діяльність закладу постійно висвітлюється на його офіційному сайті та сайті управління освіти, науки, молоді та спорту Кіровоградської ОДА, у друкованих виданнях і програмах на радіо та телебаченні.

Важлива увага в закладі приділяється національно-патріотичному вихованню. Підтвердженням цього є створений у закладі музей Героїв АТО [523].

Комунальний заклад «Кіровоградський обласний центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді» – обласний координаційний і методико-інформаційний осередок; профільний позашкільний навчальний заклад, який здійснює роботу в напрямках методичної, навчально-виховної та організаційно-масової еколого-натуралістичної роботи для вдосконалення змісту навчально-виховної роботи з метою забезпечення права вільного вибору дітьми виду діяльності та отримання ними якісної позашкільної освіти, оптимізації освітньо-виховної діяльності для розвитку творчої

особистості в системі допрофесійної освіти. У закладі працюють 34 гуртки, де навчаються 680 учнів [158].

Реалізуючи основні напрями діяльності позашкільної освіти, ураховуючи сучасні тенденції та вимоги, заклад працює над вирішенням таких проблем: запровадження в освітній процес сучасних форм і методів діяльності для надання якісних освітніх послуг; популяризація еколого-натуралістичної освіти з метою залучення учнівської молоді до гурткової роботи; охоплення вихованців науково-дослідницькою роботою еколого-біологічного спрямування й залучення до участі в МАН; формування у вихованців екологічної культури та громадської позиції через самоврядування; збереження й розширення мережі в сільських закладах регіону; удосконалення інформаційно-методичних та організаційно-масових напрямків. Заклад працює за такими напрямками: еколого-природоохоронний, профорієнтаційний, дослідно-експериментальний, реабілітаційно-оздоровчий.

Заклад популяризує свою діяльність через такі обласні масові заходи: конкурс екологічних агітбригад «Земля – наш спільний дім», «День довкілля», обласний зліт учнівських лісництв «Юні господарі землі», обласний фестиваль «Українська паляниця», виставка досягнень юннатів Кіровоградщини «Щедрість рідної землі», обласний конкурс «Вчимося досліджувати та охороняти природу».

Належна увага приділяється співпраці з дошкільними, загальноосвітніми, позашкільними навчальними закладами, науковими установами, ЗВО області, державними й громадськими організаціями, з 37-ма учнівськими лісництвами області [158].

Комунальний заклад *Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді* здійснює освітню діяльність з підготовки туристів-спортсменів, краєзнавців-дослідників, займається оздоровленням вихованців, проводить координаційно-методичну роботу з дитячо-юнацького туризму й краєзнавства регіону. Заклад має давню історію та традиції. Свою діяльність розпочав у довоєнний період (1939 рік), проте з

початком війни Кіровоградська обласна дитяча екскурсійно-туристська станція припиняла свою діяльність. Робота з відновлення функціонування розпочалася в 1947 році. У період з 1947 по 1991 рік заклад проводить велику пошукову й дослідницьку роботу зі збору матеріалу для укладання книги «Історія міст і сіл України», зі створення в області шкільних музеїв, організовує гурткову роботу з елементами відпочинку для зміцнення здоров'я та цікавим дозвіллям [160].

У 90-х роках ХХ ст. вихованці закладу стають неодноразовими призерами й переможцями Республіканських масових заходів: 1992 рік – туристські змагання з техніки спелеотуризму; 1993 рік – туристські змагання з техніки лижного туризму; 1994 рік – туристські змагання з техніки пішохідного туризму; 1995, 1998 роки – заочна першість України на кращу туристсько-краєзнавчу подорож; 1998 рік – зльотні змагання з туризму. Така результативність є доказом належної навчальної та виховної роботи з вихованцями в ті роки. Значна увага в закладі приділяється краєзнавчій роботі. Вихованці беруть активну участь у роботі Всеукраїнських заочних експедицій: «За волю і долю України», «Екологічна стежина», «Я – громадянин України», «Сто чудес України», «Краса і біль України». Важливе значення в становленні туристсько-краєзнавчої роботи мала методична діяльність. Педагогічним колективом закладу були підготовлені різнопланові методичні матеріали, які були відзначені грамотами МОН та УДЦТКУМ (1992 р., 1995 р., 1996 р., 1997 р., 2000 р., 2002 р.). Значна робота в той період проводилася для функціонування й діяльності музеїв, що працюють при освітніх закладах регіону (zareєстровано близько 70 музеїв) [84, с. 253–263].

З початку 2000-х років заклад веде активну роботу з популяризації туристсько-краєзнавчої роботи. У 2001 році в освітній процес географічного факультету Кіровоградського педагогічного університету ім. В. Винниченка запроваджено спецкурс з підготовки інструкторів шкільного туризму. Тісна співпраця закладів відбувається до цього часу. На базі Центру проходить навчальна практика студентів географічного факультету університету, а

методисти й керівники гуртків проводять лекції та організують практичні заняття для студентів.

Педагогічний колектив закладу проводить наполегливу роботу щодо розширення мережі гуртків через використання таких форм діяльності, як краєзнавчі експедиції, походи різної складності, практичні олімпіади, акції. З 2006 року заклад розпочав роботу з проведення відкритої першості центру – зі спортивних походів, міські туристські змагання та змагання зі спортивного орієнтування, спартакіад гуртківців. Проводиться робота з покращення позашкільної освіти для дітей із сільської місцевості та дітей соціально незахищених категорій. Розпочинають роботу кінологічні гуртки.

Педагогічні працівники закладу належним чином підтримують кращі традиції освітянських традицій минулих років і наполегливо працюють над пошуком нових методів і форм організації туристсько-краєзнавчої роботи в регіоні. Вихованці закладу стають учасниками всіх масових Всеукраїнських заходів і чемпіонатів за кордоном зі скелелазіння.

З 2014 року діяльність закладу виходить на новий рівень організації освітньої діяльності туристсько-краєзнавчого напрямку роботи в області. Результативність закладу визначається не тільки перемогами вихованців на міжнародних і всеукраїнських змаганнях і конкурсах, а й перемога керівників гуртків у Всеукраїнському конкурсі «Джерело творчості», номінація «Керівник гуртка» в 2019, 2020 роках.

На сьогодні комунальний заклад «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді» – не лише сучасний ЗПО, а й центр навчально-виховної, методичної, масової роботи в області. Заклад був організатором проведення чемпіонатів, кубків з пішохідного та велосипедного туризму. Проводив чемпіонат з велоорієнтування для дітей і дорослих. У 2019 році Центр проводив Всеукраїнський семінар директорів центрів туризму й краєзнавства України. Учасники семінару мали змогу вивчити досвід функціонування позашкільної освіти області, ознайомитися з системою туристсько-краєзнавчої роботи в освітніх закладах регіону як важливого складника процесу

національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді та перспективними видами туризму в області.

У 2019 році у Світловодській територіальній громаді області було відкрито відділення центру, чим створено умови більшої доступності до якісної позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого та національно-патріотичного напрямку для дітей громади.

Розпочали роботу відкриті гуртки з вітрильного та водного туризму, хортингу, підвищився рівень краєзнавчої роботи в області. Юні краєзнавці Кіровоградщини наполегливо виборюють почесні та призові місця на всеукраїнських очно-заочних масових заходах. Будівлю закладу було повністю реконструйовано, осучаснено кімнати для проведення гурткової роботи, зміцнено матеріально-технічну базу, придбано сучасне обладнання та спорядження.

В області збережено й розгалужено мережу ЗПО за рахунок відкриття нових позашкільних навчальних закладів у ОТГ та створення в м. Олександрії нової філії Малої академії наук учнівської молоді. Зросла кількість секцій, гуртків, груп у позашкільних закладах, що дозволило створити сприятливіші умови для інтелектуального, творчого та фізичного розвитку 81,4 % учнів шкіл (5 місце в Україні за цим показником).

Але в області ще є території з досить низьким охопленням позашкільною освітою. Найменша кількість дітей охоплена ЗПО в містах Світловодську (30,8 %), Олександрії (33,8 %), Знам'янці (34,3 %), Бобринецькому (36,4 %), Устинівському (43,4 %) районах.

Різний стан фінансових можливостей місцевих бюджетів призводить до того, що діяльність більшості ЗПО фінансується лише на захищені статті. Тому тут ми спостерігаємо недостатню кількість технічного обладнання, дефіцит туристичного спорядження, застарілу комп'ютерну техніку, що стримує розвиток мережі гуртків науково-технічного, еколого-натуралістичного, туристсько-краєзнавчого напрямків у позашкільних навчальних закладах області [140].

Таким чином, позашкільна освіта області потребує оперативного вирішення проблеми розвитку мережі філій, гуртків, секцій, творчих об'єднань на базі сільських загальноосвітніх навчальних закладів, модернізації матеріально-технічного, науково-методичного, кадрового забезпечення системи позашкільної освіти.

Відповідно до Закону України «Про позашкільну освіту», яким регламентовано координаційні відносини в системі позашкільної освіти, визначено суб'єкти координаційної діяльності (ст. 9). Важливе значення у здійсненні координації має поєднання зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій. Новий рівень координаційної діяльності на регіональному рівні є «запорукою ефективного впровадження інноваційних процесів, подальшого розвитку регіональних освітніх систем» [417].

Таким чином, аналіз організації позашкільної освіти в Кіровоградській області в досліджуваній період дозволяє зробити такі висновки.

Кіровоградщина має унікальний досвід організації позашкільної освіти в регіоні. З 1991 року по 2000 рік позашкільля Кіровоградщини працювало не тільки над зміною назв закладів, а й над оновленням змісту, форм і методів діяльності. Ще на першому етапі розвитку позашкільної освіти в регіоні педагогічні працівники апробують новаторські програми, експериментують з новими формами й методами роботи з вихованцями, представляють досвід своєї діяльності на всеукраїнському рівні; незважаючи на проблеми, що виникли під час переформатування закладів, вони мали значні прогресивні досягнення й позитивний розвиваючий вплив на учнівську молодь у регіоні.

Етап становлення й модернізації позашкільної освіти (2000 р. – 2014 р.) на Кіровоградщині розпочинається важливою подією – КОЦДТЮ стає одним з 8 засновників громадської організації – Асоціації позашкільних закладів України. З 2000-х рр. педагогічні працівники закладів позашкільної освіти налагоджують роботу зі співпраці з освітніми закладами, науковими установами й організаціями області. Цей етап визначається активною

позицією педагогів-позашкільників регіону у становленні ПО. Вони стають учасниками всеукраїнських конкурсів для керівників гуртків, методистів, заступників і директорів закладів; беруть участь в обговоренні проєктів документів державного рівня, вносять пропозиції та проводять апробації. На цьому етапі збільшується кількість і якість масових заходів для вихованців та учнів області. Керівники гуртків працюють над авторськими програмами. Спільно з Інститутом післядипломної педагогічної освіти заклади стають методичними майданчиками для проведення обласних семінарів, тренінгів, нарад, курсів.

Сьогодні Кіровоградська область є одним з небагатьох прикладів державно-громадського управління в галузі позашкільної освіти. Сучасна Кіровоградщина та місто Кропивницький входять до п'ятірки лідерів позашкільної освіти України. За рівнем і результативністю позашкільної діяльності Кіровоградська область посідає четверте місце в Україні. Координацію позашкільної освіти в області здійснюють: Обласний центр дитячої та юнацької творчості, Обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді, Обласний центр туризму та краєзнавства, Обласний центр науково-технічної творчості, Центральний науковий ліцей-інтернат. Заклади позашкільної освіти Кіровоградщини є справжніми науково-дослідними центрами, які апробують нові методики навчання, педагогічні технології, інноваційні процеси, створюють умови для гармонійного розвитку особистості. Цікавим і корисним для впровадження є досвід роботи КОЦДЮТ з використання в роботі відкритої комплексної програми, на основі якої адміністрація та педагогічний колектив закладу розробляє річний план роботи, а також на цій основі формують діяльність Обласного дитячого парламенту. Цікавий досвід надання освітніх послуг демонструє Центрально-український науковий ліцей-інтернат – заклад загальної середньої освіти, який задовольняє потреби дітей у загальній середній освіті і здійснює допрофільне та профільне навчання за природничо-математичним і суспільно-гуманітарним напрямами. Це унікальне поєднання в одному

освітньому комплексі, де діти можуть отримати загальну середню та позашкільну освіту. Варто зазначити, що в кожному закладі позашкільної освіти на належному рівні проводиться національно-патріотичне виховання, а позашкільні заклади міста Кропивницького ініціювали ексклюзивний авторський проєкт «Школа Перемоги» для дітей дошкільного віку. Окремого закладу з національно-патріотичного виховання в регіоні немає.

Висновки до розділу 2

За роки існування позашкільної освіти склалася своя успішна освітня система, конкурентними перевагами якої є підтримка владою функціонування й розвитку позашкілля; вільний вибір вихованцями цікавого виду діяльності, що забезпечує розвиток їхньої особистості; висока варіативність і змінність змісту навчання та інтелектуальних розваг; інтеграція формальної та неформальної форми освіти, якими ефективно володіють педагоги-позашкільники; відмова від «масового» навчання й досягнення високої індивідуалізації шляхом проєктування індивідуальних траєкторій; націленість на активну тематичну взаємодію з творчими, культурними, науковими, громадськими спільнотами дорослих і однолітків.

Важливо саме на регіональному рівні створювати належні сприятливі умови для розвитку галузі як ефективного інтелектуально насиченого середовища в освітньому регіональному просторі. Такий результат можливий лише в разі поєднання зусиль органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування, а також навчальних закладів, установ і організацій. В умовах децентралізації влади регіоналізація освітньої системи, зокрема й позашкільної, повинна бути на порядку денному. Саме на рівні областей створюють належні умови для впровадження та реалізації освітніх нововведень у практику позашкільного чи позаурочного навчання й виховання, саме тут здійснюється пошук доцільних механізмів управління цими процесами. Новий рівень координаційної діяльності на регіональному

рівні є запорукою ефективного впровадження інноваційних процесів, подальшого розвитку регіональних освітніх систем.

У визначених регіонах у період з кінця ХХ – початку ХХІ ст. спостерігається позитивна динаміка забезпечення умов для збереження наявної мережі позашкільної освіти та її розвитку відповідно до вимог суспільства, запитів особистості та потреб держави й регіонів.

З 1991 р. по 2000 р. (трансформаційний, пострадянський етап становлення ПО) позашкільня зазначених регіонів, як і вся позашкільна освіта країни, зберігали традиції радянського позашкільня, поступово оновлюючи зміст, форми та методи діяльності.

З 2000 року по 2014 рік (етап становлення й модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні) зміст закладів позашкільної освіти Сумської, Полтавської, Кіровоградської областей структурувався, оновилася та вдосконалилася гурткова робота, відбулася модернізація освітнього процесу, що виражалося в застосуванні нових форм роботи й оновленні матеріально-технічної бази, участі вихованців закладів зазначених регіонів у всеукраїнських і міжнародних масових заходах.

З 2014 року до сьогодні, на етапі, який виділяємо як новітній та пов'язуємо з децентралізацією влади в регіонах, позашкільна освіта в зазначених регіонах підвищує рівень надання освітніх послуг. В освітній процес заклади активно втілюють інноваційні методи навчання, проводять заходи з популяризації позашкільної освіти серед дітей та учнівської молоді.

Основними завданнями департаментів освіти і науки Полтавської, Сумської та Кіровоградської обласних військових адміністрацій є організація якісної науково-методичної допомоги педагогічним працівникам, які працюють у закладах позашкільної освіти, забезпечення консолідації та дієвої взаємодії соціальних і наукових партнерів з метою інтенсифікації розвитку системи позашкільної освіти області, її інтеграції в європейський науково-освітній простір, зміцнення конкурентоспроможності регіону за рахунок підвищення ефективності використання його науково-технічного та інноваційного

потенціалу. Крім надання додаткових можливостей для духовного, інтелектуального та фізичного розвитку молодого покоління, позашкільна освіта є дієвим засобом попередження злочинності та правопорушень дітей і підлітків. Тому в цих регіонах значна увага приділяється залученню дітей різних вікових категорій до участі в гуртках за напрямами позашкільної освіти з метою попередження негативних явищ у середовищі підлітків.

На теренах Полтавщини функціонує п'ять профільних закладів позашкільної освіти, підпорядкованих Департаменту освіти і науки Полтавської державної адміністрації, засновником яких є Полтавська обласна рада. Обласні центри позашкілля виконують методичну й координаційну роботу в своєму напрямі діяльності, що сприяє ефективності цієї роботи й підвищенню рівня проведення гурткової та секційної роботи в закладах територіальних громад. Позашкільна освіта Полтавщини ефективно доповнює систему загальної освіти області й сприяє всебічному розвитку особистості, тому органи державної влади й місцевого самоврядування повинні приділяти належну увагу й знаходити кошти на фінансування ЗПО. Сучасний стан розвитку позашкільної освіти в області потребує не лише нових методик і технологій освітньої та методичної роботи, а й інтеграції компетентнісного та культурологічного підходів, співпраці всіх соціальних інституцій. У період російсько-української війни Полтава й Полтавщина стали територією прихистку багатьох тисяч внутрішньо переміщених осіб, зокрема дітей різного віку. Тож перед позашкільними закладами регіону постали завдання залучення цих дітей до позашкільної освіти, що є необхідним для їх психологічної реабілітації, адаптації в нових умовах життя, збереження й примноження особистих здобутків.

Позашкільна освіта Сумщини є цілісною освітньою системою, спрямованою на навчання, творчий розвиток і виховання свідомого громадянина, патріота країни. Як важливе соціально-педагогічне явище вона сформувалася й розвивається відповідно до темпів економічного й соціокультурного розвитку регіону. Сьогодні це повноцінний складник

позашкільної освіти України, що характеризується стабільністю, поступовим розвитком матеріально-технічної бази, сформованістю організаційно-координаційної моделі, достатнім рівнем науково-методичного забезпечення.

Мета функціонування закладів позашкільної освіти Сумщини визначається не лише пошуком умотивованих на здобуття знань і практичних навичок вихованців, а й упровадженням нових, цікавих сучасній дитині напрямів і прийомів навчально-творчої діяльності. Унікальну систему позашкілля варто модернізувати, удосконалити й трансформувати в умовах Нової української школи. Для розвитку українського позашкілля необхідно об'єднати зусилля держави, громадськості й батьків. Можливість вибору улюблених занять у позашкільних закладах позитивно впливає на формування особистості та сприяє набуттю певного життєвого досвіду.

Діяльність закладів позашкільної освіти Сумщини спрямована на розширення форм соціального партнерства позашкільних навчальних закладів із загальноосвітніми, професійно-технічними закладами, ЗВО, громадськими організаціями, підприємствами; привернення уваги громадськості, місцевих органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування до проблем дітей; збільшення показника охоплення дітей та учнівської молоді позашкільною освітою до 85 % через надання якісних освітніх послуг дітям соціально вразливих категорій, дітям, схильним до правопорушень; упровадження інноваційних педагогічних моделей організації позашкільної роботи з учнями сільських сіл.

Позашкільна освіти Сумщини ефективно доповнює систему загальної освіти області й сприяє всебічному розвитку особистості, тому держава й органи місцевого самоврядування повинні приділяти належну увагу й знаходити кошти на фінансування закладів позашкільної освіти.

Кіровоградщина має унікальний досвід організації позашкільної освіти в регіоні. Кіровоградщина – область, яка є одним із зразків державно-громадського управління в галузі позашкільної освіти. Сучасна Кіровоградщина й місто Кропивницький входять до п'ятірки лідерів

позашкільної освіти України. Координацію позашкільної освіти в області здійснюють Обласний центр дитячої та юнацької творчості, Обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді, Обласний центр туризму та краєзнавства, Обласний центр науково-технічної творчості, Центральний науковий ліцей-інтернат. Заклади позашкільної освіти Кіровоградщини є справжніми науково-дослідними центрами, які апробують нові методики навчання, педагогічні технології, інноваційні процеси, створюють умови для гармонійного розвитку особистості. Цікавим є досвід роботи КОЦДЮТ з розробки й використання в роботі відкритої комплексної програми закладу, на основі якої розробляють річний план роботи закладу, організовують діяльність Обласного дитячого парламенту. Актуальний для впровадження досвід у наданні освітніх послуг має Центральноукраїнський науковий ліцей-інтернат – заклад загальної середньої освіти, який задовольняє потреби дітей у загальній середній освіті і здійснює допрофільне та профільне навчання за природничо-математичним та суспільно-гуманітарним напрямками. Це унікальне поєднання в одному освітньому комплексі, де діти можуть отримати загальну середню й позашкільну освіту.

Для стимулювання розвитку українського позашкільля необхідно об'єднати зусилля держави, громадськості та батьків. Можливість вибору улюблених занять у позашкільних закладах позитивно впливає на формування особистості та сприяє набуттю життєво важливого досвіду.

Аналіз матеріалів з теорії та практики позашкільної освіти Кіровоградської, Полтавської та Сумської областей наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. дає можливість зробити висновок про провідні напрями діяльності сучасних педагогічних систем позашкільля, що сформувалися й функціонують відповідно до власних соціально-освітніх концепцій, та водночас спонукає до з'ясування ролі й актуальних завдань у цьому процесі органів місцевої влади, що й становить зміст наступного розділу. Разом з тим сучасний етап розвитку позашкільної освіти в регіонах потребує не лише нових методик і технологій навчально-виховної, методичної роботи, а й

інтеграції компетентнісного й культурологічного підходів, співпраці всіх соціальних інституцій з метою створення умов для виховання й розвитку особистості. Це вимагає високої професійно-творчої компетентності педагогів, інноваційної та креативної спрямованості діяльності позашкільних навчальних закладів області.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [44, 50, 51, 52, 64, 65, 73, 74].

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ Й МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА РОЗВИТОК ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ПОЛТАВСЬКІЙ, СУМСЬКІЙ І КІРОВОГРАДСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

3.1. Державна політика з розвитку позашкілля в Україні (кінець XX – початок XXI ст.)

Для кожного прогресивного суспільства освіта тільки тоді має цінність і значення, коли вона працює на випередження, забезпечуючи його потреби, тобто є прогнозованою й дає позитивний результат для освітнього процесу молоді й населення загалом, а досягти такого результату можна лише завдяки ефективній освітній політиці держави.

Освітня політика держави – це діяльність органів державної влади, що спрямована на забезпечення функціонування й розвиток освітньої системи країни [180].

Як зазначає науковець Є. Красняков, термін «державна освітня політика» вживається ще з 1960-х рр. Саме з цього часу влада, науковці й громадськість почали акцентувати увагу на значенні освіти в розвитку держави, розглядати її як вагомий критерій економічного й соціального розвитку суспільства, як галузь, яка потребує значної уваги й підтримки з боку держави. З часу відновлення незалежності держави в Україні органи влади намагаються створити умови для належної, якісної, ефективної державної політики в освітній галузі.

Освітня політика держави, її розвиток, напрямок і тенденції визначаються на законодавчому рівні країни за участі всіх інституцій громадянського суспільства [181, с. 39–41].

Стаття 4 Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 року визначає загальні засади регулювання державної політики в галузі освіти, суть яких полягає у «визнанні освіти пріоритетною сферою соціально-економічного,

духовного й культурного розвитку суспільства», а також у визначенні органів, які здійснюють таку політику: Верховна Рада України (відповідно до Конституції України), органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування [407].

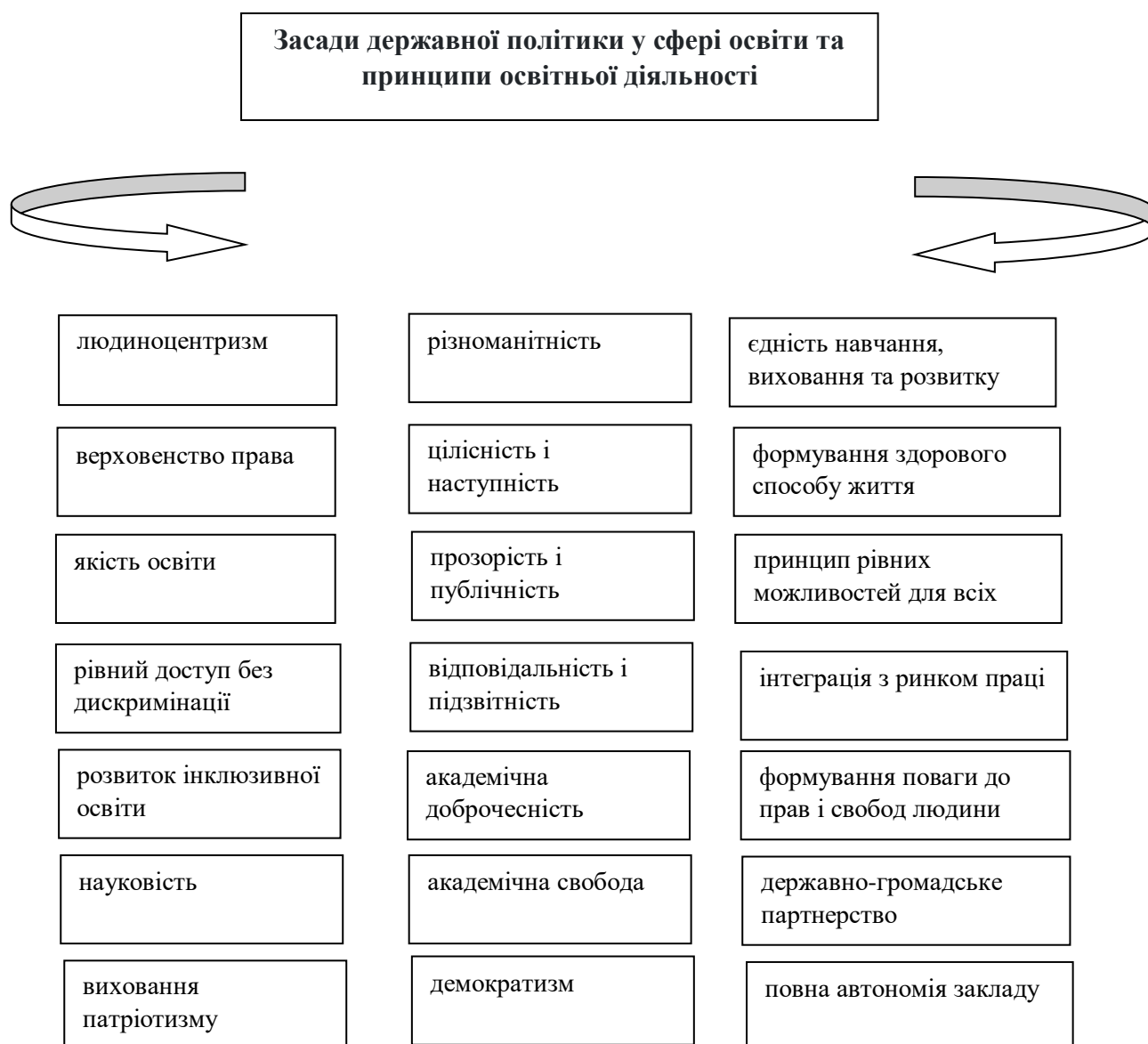
Стаття 5 Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. розширює засади регулювання державної політики в галузі освіти й закріплює їх через такі положення:

- освітня галузь є пріоритетом держави, що забезпечує інноваційний, соціальний, економічний і культурний розвиток, а фінансування освітньої сфери – інвестиція в людський капітал і майбутнє держави;
- перелік органів державної влади, які визначають і реалізують державну політику у сфері освіти: ВРУ, КМУ, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, інші центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування;
- основні засади формування й реалізація та визначення мети державної політики в освітній галузі;
- список документів державного прогнозування й стратегічного планування розвитку освіти, а також обов'язок органів державної влади гарантувати відкритий доступ до визначених документів методом їх оприлюднення на своїх офіційних веб-сайтах;
- обов'язок держави організувати умови для здобуття громадянської освіти [407].

Стаття 6 Закону України «Про освіту» регламентує перелік засад державної політики в освітній галузі й визначає загальні принципи освітньої діяльності (рис. 3.1.).

Змістове формулювання й закріплення в законі засад державної політики у сфері освіти й принципів освітньої діяльності дає підстави стверджувати, що освітня система країни має важливе значення для суспільства й потребує належної уваги й підтримки від усіх інституцій

держави. Не винятком є й позашкільна освіта, засаднича роль якої в процесах формування особистості в суспільстві зростає. Становлення, формування й розвиток позашкільної освіти як невід’ємної ланки освітнього простору країни залежить від реалізації освітньої політики держави.

Рис. 3.1. Засади державної політики в освітній галузі

Питання реалізації освітньої політики держави в позашкільній освіті досліджували В. Бакуменко [4], Р. Науменко [254-258], В. Князєв [107].

На початку 90-х років ХХ ст. державна політика відзначалася певною невизначеністю щодо галузі позашкільної освіти, що своєю чергою призвело

до зниження значення й ролі позашкілля й віднесення позашкільної мережі до другорядної ланки освіти, закриття закладів, зокрема, тих, які організували свою діяльність на базі промислових підприємств, житлово-комунальних установ тощо, поглиблення процесів комерціалізації функціонування й вилучення приміщень позашкільних установ.

Перший етап – 1991 – 2000 рр. (трансформаційний, пострадянський) – вважаємо етапом формування й становлення засад освітньої політики держави. У той період позашкільна освіта переживала складні часи: скорочення фінансування з 4,4 % бюджетних видатків від загального освітянського бюджету в 1990 р. до 4,0 % у 2000 р. (при цьому 70 % фінансування галузі використовувалися на виплату заробітної плати педагогічним працівникам і на оплату комунальних послуг, тоді як на розвиток матеріально-технічної бази позашкільних закладів катастрофічно не вистачало фінансування), скорочення мережі закладів ПО (з 1574 у 1990 р. до 1497 у 2000 р.), старіння матеріально-технічної бази, зменшення кількості земельних ділянок, дослідницьких лабораторій, майстерень, теплиць, спортивних майданчиків, скорочення кількості педагогічних працівників. Зазначений період характеризується прийняттям Закону УРСР «Про освіту», затвердженням державної Національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), визначенням загальних засад участі держави в розвитку освітньої системи країни. За ініціативи співробітників НАПН України разом з МОН України й регіональними департаментами освіти було організовано й проведено «Всеукраїнський огляд регіональних програм збереження та розвитку позашкільних закладів» (1996-1997 рр.). Цей захід дав можливість виявити стан діяльності закладів позашкільної освіти в регіонах та по суті став першим моніторингом якості позашкілля кожного регіону держави. Проведений аналіз і результати моніторингу були покладені в основу Закону України «Про позашкільну освіту». На цьому етапі вдосконалюється й упроваджується освітянська законодавча база, втілюються в життя правові норми. Під час формування освітянського законодавства значна увага

приділялася збереженню й поступовому розвитку системи позашкільної освіти України.

Як бачимо, соціально-економічні, політичні, управлінські кризи в державі позначилися на державній освітній політиці, що негативно відбилося й на позашкільлі.

Другий етап (2000–2014 рр.) – становлення й модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні – період розбудови незалежної Української держави, а разом з цим – і період розвитку державної політики в освітянській галузі. Кризові ситуації, які були визначені в попередньому періоді, значно вплинули на всю позашкільну систему й спонукали до пошуку нових ефективних механізмів модернізації освітньої політики держави, що позначилася б на розвитку й позашкільної освітньої галузі. Модернізація освітньої політики держави, зокрема й щодо позашкільної освіти, почалася із суттєвими змінами в демократичних процесах суспільно-політичного життя країни. Заради позитивних змін в освіті для вирішення проблемних питань свої зусилля об'єднали органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, органи управління освітою, громадські організації. Свою діяльність вони спрямували на покращення діяльності закладів позашкільної освіти: зміцнення матеріально-технічної бази, упровадження сучасних методів освітнього процесу, зміцнення кадрового й методичного забезпечення, покращення статутної політики закладів, використання програмно-проектної діяльності.

На зазначеному етапі затверджується Національна доктрина розвитку освіти, удосконалюється нормативно-правова база, розробляються стратегічні документи з розвитку освіти, ведеться підготовка до затвердження цільових державних програм.

На третьому етапі (з 2014 року до сьогодні) – новітньому, пов'язаному з процесами децентралізації влади в регіонах, – відбувається модифікація державної політики в освітянській галузі. Важливим у розвитку державної політики позашкільної освіти стає посилення регулювальної

функції органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів управління освітою, зусилля яких спрямовані на укладання довгострокових регіональних програм розвитку позашкільної освіти. Позашкілля стає важливою ланкою не тільки для профільного міністерства, а й для інших міністерств, відомств, установ і громадських організацій.

На цьому етапі відбувається реформа змісту освіти відповідно до Концепції Нової української школи, яка торкнулася й позашкільної освіти також. Він характеризується прийняттям наразі чинного Закону України «Про освіту», низки нормативних актів і правових документів, спрямованих на формування позашкільної освіти як важливої ланки освітньої системи країни.

За роки незалежності в Україні вже сформовано державну політику в освітній галузі країни, визначено пріоритети розвитку, створено нормативно-правову базу, що забезпечує функціонування й діяльність навчальних закладів різних рівнів і типів, хоча вона й потребує постійної модернізації.

Державну політику в галузі позашкілля визначають *принципи*:

- доступності;
- фінансування державних і комунальних закладів позашкільної освіти відповідно до їх структури;
- вільного вибору типів закладів позашкільної освіти, форм позашкільного навчання й видів діяльності;
- науковості;
- світського характеру освіти в державних і комунальних закладах позашкільної освіти;
- правового й соціального захисту вихованців, учнів і слухачів у їх прагненні до вільного, різнобічного розвитку особистості;
- інших принципах, визначених Законом України «Про освіту» [407].

Публічне управління позашкільною освітою здійснюють:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізує державну політику у сфері освіти;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти;
- інші центральні органи виконавчої влади, у сфері управління яких перебувають заклади позашкільної освіти;
- органи місцевого самоврядування;
- інші структури громадянського суспільств (ЗМІ, ГО, професійні спілки та об'єднання тощо).

Державна політика у сфері позашкільної освіти спрямована на:

- створення комфортних, сучасних умов для здобуття учнівською молоддю позашкільної освіти;
- створення оптимальної мережі закладів позашкільної освіти з урахуванням сучасних тенденцій (заклади позашкільної освіти на території новостворених ОТГ, підвезення учнів у разі необхідності до закладу);
- об'єднання зусиль органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, різнопланових установ і об'єднань, щодо розвитку позашкільної освіти;
  - модернізацію та осучаснення освітньої діяльності закладів ПО;
  - розвиток інклюзивного навчання в системі позашкілля;
  - запровадження STEM-освіти [17].

Реалізацію державної політики України у сфері позашкільної освіти здійснюють різні соціальні інституції. Їхня система характеризується багаторівневістю й розгалуженістю. Аналіз науково-методичної літератури, статистичної інформації з позашкілля засвідчує, що в Україні створена й успішно діє розгалужена система позашкільної освіти, яка представлена різним відомчим підпорядкуванням, різними типами закладів позашкільної освіти, різною організаційно-правовою формою, різними напрямками позашкільної освіти. Державна політика у сфері позашкільної освіти

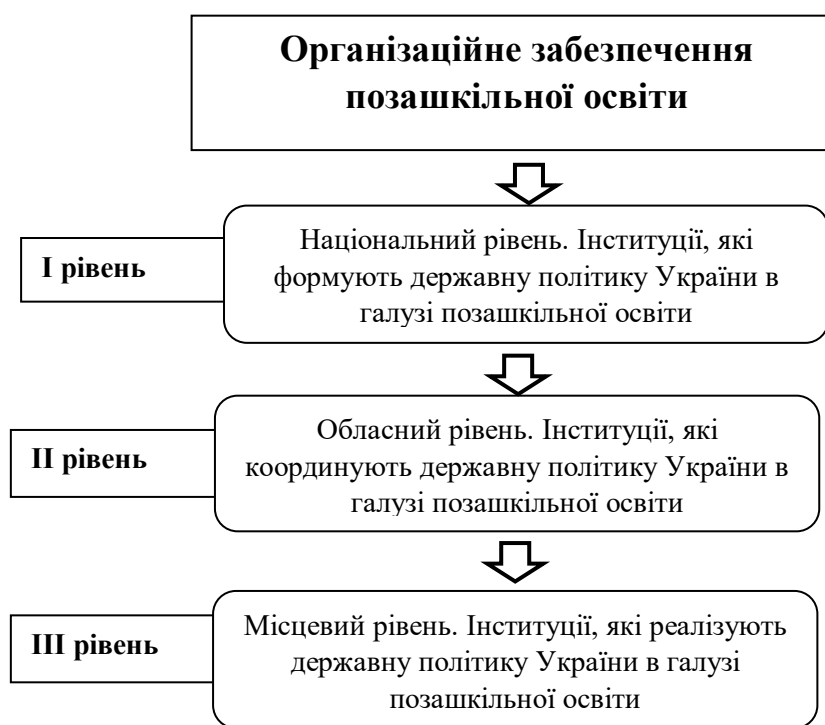
формується Верховною Радою України й реалізується органами державної влади й органами місцевого самоврядування, різними соціальними інституціями, установами й організаціями. Законодавчу підтримку національної політики в освіті забезпечують: Конституція України, закони України, укази й розпорядження Президента України, постанови Верховної Ради України й Кабінету Міністрів України, накази Міністерства освіти України.

Важливим напрямом реалізації державної освітньої політики у сфері позашкілля є парадигма створення сучасної, дієвої моделі освітнього середовища системи закладів позашкільної освіти, які були б доступними кожній дитині, де вона могла б знайти себе, реалізувати, навчатися застосовувати знання на практиці, опановувати вміння й навички творчої діяльності, набувати ключових компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в житті, навчанні, праці.

Практиці позашкільної освіти притаманна наявність різноманіття структурно-організаційних моделей, які мають значну варіативність; почасти це пояснюється особливостями функціонування розвитку освітньо-виховних систем загальнодержавного, регіонального, місцевого, локального, організаційного рівнів. Їх основні характеристики згрупуємо так:

- за способами відображення організаційних особливостей – структурно-організаційні (ієрархія елементів структури), організаційно-функціональні (взаємозв'язки між елементами структури);
- за методами відображення змін, що впроваджуються, – статичні (характерні для етапів розвитку), процесуальні (відображення змін, що сприяють розвитку);
- за ступенями ідеалізації складників – концептуальні (ідеалізовані, такі, що відповідають концепціям розвитку системи), базові (узагальнені, зразкові для розвитку однорідних систем), діючі (ситуативні, характерні для певних періодів розвитку систем).

Характерною ознакою структурно-організаційних моделей освітньо-виховних систем позашкілля є їхня відкритість – зовнішня спрямованість систем на реалізацію соціально-освітньої мети, забезпечення взаємодії з місцевим соціокультурним середовищем і зорієнтованості на підтримку демократичних цінностей суспільства. Організаційне забезпечення позашкільної освіти – це частина системи позашкілля, що гарантує її ефективне функціонування й розвиток. Сучасні дослідники позашкільної освіти виділяють три основні рівні організаційного забезпечення ПО: загальнодержавний або національний, регіональний або обласний і місцевий (рис. 3.2).

Рис.3.2. Організаційні рівні позашкільної освіти

Модель функціонування позашкільної освіти України, її освітньо-виховну систему можна представити як багаторівневу, багатопрофільну, відкриту для розширення управлінсько-адміністративних, професійних, соціально-партнерських зв'язків, різних форм продуктивної взаємодії з іншими освітніми системами й соціокультурним середовищем.

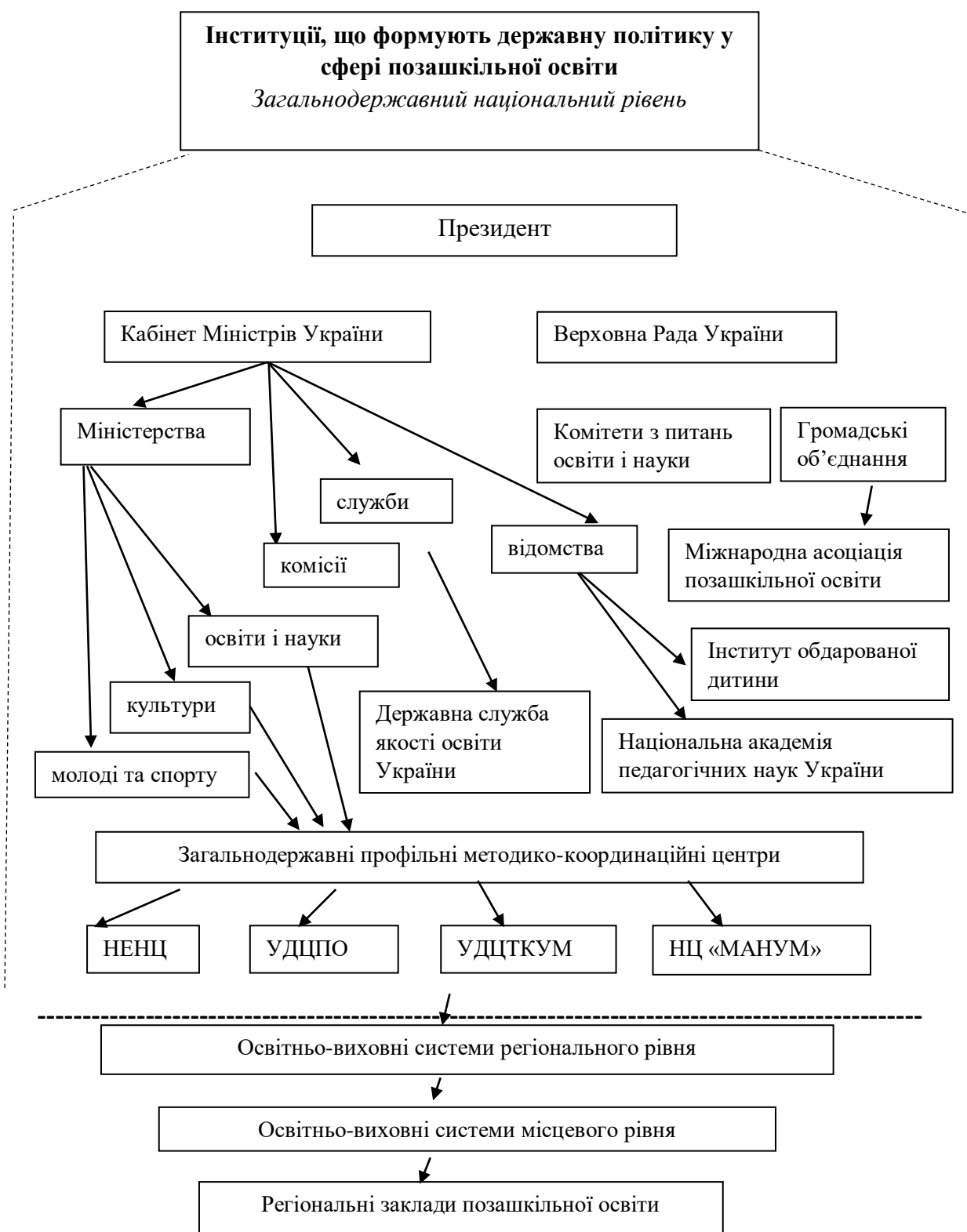
На першому, національному, рівні здійснюється формування державної політики в галузі позашкілля через прийняті закони, укази, постанови, розпорядження, програми, статuti й різні нормативно-правові документи, спрямовані на покращення функціонування цього напрямку освітньої системи. Зазначені питання стосуються повноважень Президента України, Верховної Ради України, КМУ, а також різних міністерств, відомств, комітетів, комісій.

У підрозділі «Гене́за нормативно-правового забезпечення розвитку позашкілля в Україні» ми детально проаналізували законодавчу й нормативно-правову базу позашкільної освіти й переконалися, що діяльність закладів позашкільної освіти регламентується низкою важливих державних документів, які мають на меті вдосконалити діяльність закладів ПО, підвищити статус і рейтинг позашкільної освіти, соціальний статус педагогічних працівників позашкілля.

Модель функціонування позашкільної освіти на загальнодержавному рівні може змінюватися. Головне – щоб вона формувалася на загальноосвітнянських принципах навчання, що визначають зміст, організаційні форми й методи діяльності й залишалася відкритою і максимально доступною (рис. 3.3).

Державні цільові програми в освітянській галузі й зокрема в позашкіллі приймаються з метою вдосконалення роботи закладів позашкільної освіти, підтримки й розвитку обдарованих вихованців, створення додаткових можливостей для всебічного розвитку учнів, які мають бажання здобувати позашкільну освіту. Та найголовніше, що такі програми є основою для розроблення регіональних програм для розвитку позашкільної освіти в областях, що дає можливість отримати додаткове фінансування [1, 351].

На першому етапі (1991 рік – 2000 рік – трансформаційному, пострадянському) виокремимо: Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття) (1993 рік) [98] і Національну програму «Діти України» (1996 рік) [263].

Рис. 3. 3 Національна система формування державної політики й функціонування позашкільної освіти

Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) була схвалена І з'їздом педагогічних працівників України з метою «забезпечення розвитку освіти як пріоритетного засобу розбудови Української держави» [98]. Програма мала низку суперечностей і недоліків, через економічну кризу в кінці 90-х рр. виникли значні складнощі з виконанням деяких її пунктів. Та незважаючи на це, саме ця програма стала стартом для значних змін у галузі освіти й започаткувала передумови для позитивних змін в освітній системі країни (і в позашкільній також), що відбулись на початку 2000-х років.

Значний внесок у розбудову позашкільної освіти внесла Національна програма «Діти України», яка передбачила розроблення регіональних програм збереження й розвитку закладів позашкільної освіти; створення при позашкільних освітньо-виховних закладах консультативних кабінетів для соціально-психологічної роботи з дітьми та їхніми батьками; здійснення відповідних заходів з профілактики дитячої бездоглядності й правопорушень; забезпечення організації повноцінного дозвілля дітей і молоді [263].

З 2000 по 2014 рік, етап, який ми виділяємо як період становлення й модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні, було прийнято низку державних цільових програм, що суттєво вплинули на розвиток позашкільної освіти, модернізацію закладів ПО.

Державну програму по роботі з обдарованою молоддю на 2001 – 2005 роки розроблено з метою створення в Україні сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу Українського народу, пошуку, підтримки й стимулювання інтелектуально й творчо обдарованих дітей і молоді, самореалізації творчої особистості в сучасному суспільстві [99]. Програма передбачала розробку нових методик і програм з виявлення, розвитку й підтримки обдарованої учнівської молоді, молодих науковців і творчих працівників; підготовку спеціалістів, орієнтованих на роботу з обдарованою молоддю; створення інформаційного банку «Обдарованість»; проведення Всеукраїнського конкурсу авторських програм, спрямованих на виявлення,

підтримку й роботу з обдарованою молоддю; проведення всеукраїнських масових заходів і конкурсів, спрямованих на підтримку обдарованих учнів; налагодження міжнародних зв'язків, зокрема й через мережу Internet, апробувати проведення онлайн-олімпіад з різних предметів; збільшення мережі гуртків закладів ПО, удосконалення діяльності закладів МАН України; створення простору інформування щодо успіхів обдарованих учнів; створення літніх оздоровчих таборів для обдарованих учнів і студентів; запровадження адресної підтримки переможців інтелектуальних конкурсів і їх наукових керівників; сприяти створенню молодіжних центрів праці з метою працевлаштування обдарованих студентів.

Державна цільова програма розвитку позашкільних навчальних закладів (2002 – 2008 рр.) розроблялася з метою покращення діяльності закладів ПО, створення належних умов для вільного розвитку особистості, доступності позашкільної освіти [101]. Програма передбачала збереження мережі закладів; створення належної професійної підготовки для педагогічних працівників позашкілля; створення належного інформаційного простору через науково-методичні видання й теле- та радіопередач з метою популяризації діяльності позашкілля; зміцнення матеріально-технічної бази закладів; зміцнення співробітництва з міжнародними організаціями.

Державна програма роботи з обдарованою молоддю на 2006-2010 роки (аналогічно Державній цільовій програмі роботи з обдарованою молоддю на 2007 – 2010 рр.) розроблялася з метою створення належних умов для підтримки й розвитку обдарованих учнів. Програма передбачала вдосконалення нормативно-правової бази щодо роботи з обдарованою молоддю; визначення основних напрямків діяльності; підвищення соціального статусу обдарованих учнів та їх керівників; забезпечення співпраці всіх гілок влади, закладів і громадських організацій; налагодження міжнародного співробітництва з питань обдарованості [100].

Державна цільова соціальна програму розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року розроблялася на вдосконалення діяльності закладів ПО та

надання їм усебічної підтримки для повного розвитку [106]. Програма передбачала розроблення механізму отримання якісної позашкільної освіти через створення в закладах гуртків, секцій, об'єднань за рахунок коштів відповідних бюджетів, надання державної підтримки закладам ПО для покращення матеріально-технічної бази.

Як бачимо, через укладання державних цільових програм держава може якісно впливати на розвиток позашкільної освіти в регіонах, бо саме такі програми є основою розробки обласних програм, що дають можливість отримати додаткове фінансування для розвитку закладів ПО.

Отже, виділимо перший підхід до формування сучасної державної політики позашкільної освіти: *домінуючий вплив держави в регіоні (державно-домінуючий)*, коли всі місцеві органи влади й заклади освіти у своїй діяльності орієнтуються винятково на рішення держави та її освітню політику, виявляючи при цьому мінімум власної ініціативи й нормотворчості.

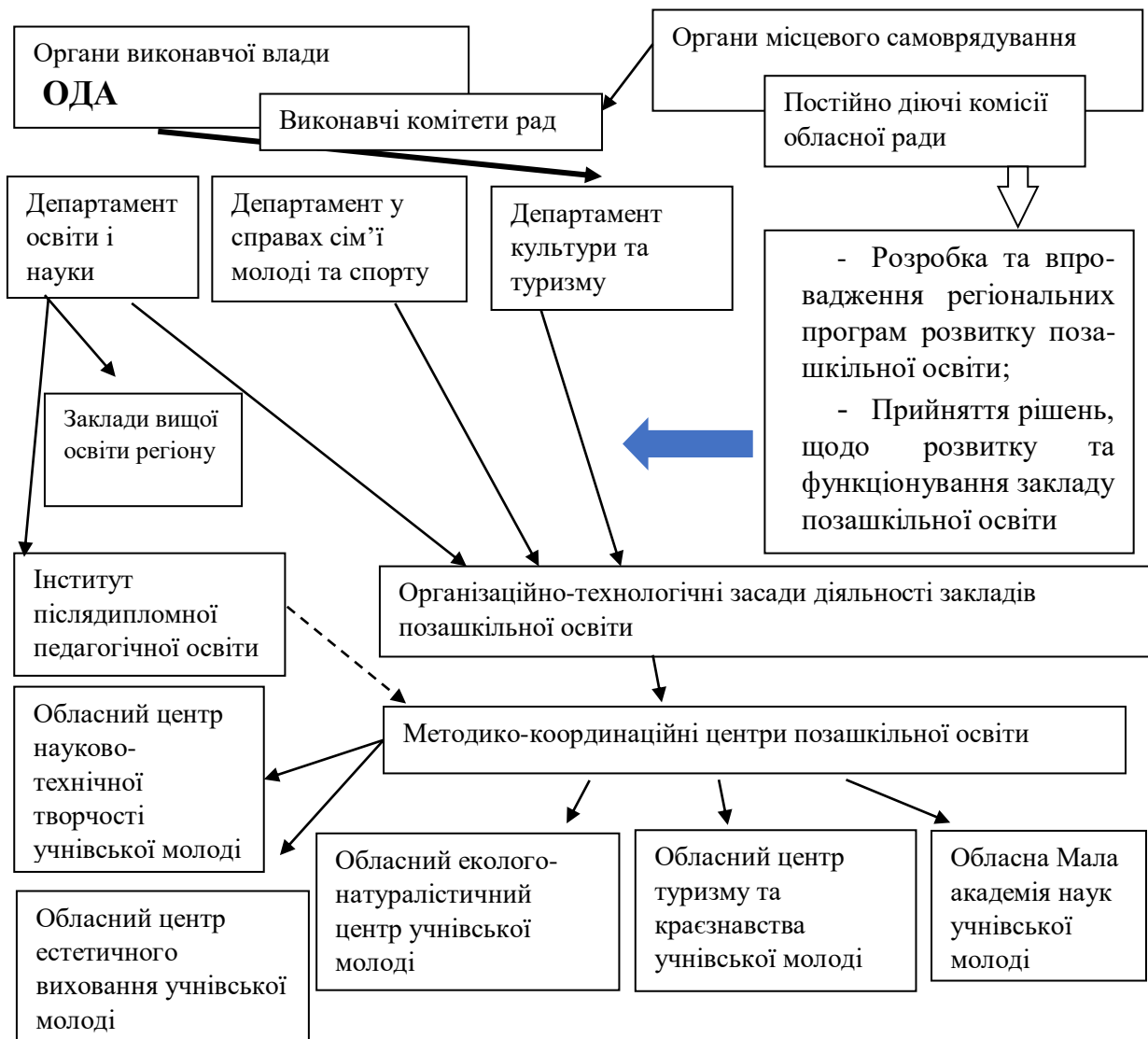
Регіональна освіта перебуває в діалектичному поєднанні із загальноукраїнською системою освіти як частина й ціле. За основним змістом регіональна освіта є тією частиною знань, що доступна на певній території для громадянина країни, зокрема й у частині можливого доступу до мережевих каналів світового інформаційного поля знань, що складається під впливом глобалізації [496]. Результати аналізу розвитку регіональної освіти, її якісні параметри вказують на те, що можливості нарощування необхідного людського потенціалу переважно залежать від держави як інституту, що володіє реальними економічними, фінансовими, організаційними й інформаційними можливостями управління знаннями на всіх територіях країни. У цьому сенсі державна регіональна освітня політика України є основним двигуном і ресурсом формування людського потенціалу через створення соціально-економічних і технологічних умов якісного навчання, відтворення й реалізацію предметних знань, що включають їх збереження та збільшення в регіоні й у масштабах країни загалом. Однак зазначаємо, що в кожному регіоні освітні процеси не можуть здійснюватися рівномірно. Це

пов'язано насамперед з відмінностями за кількісним і якісним станом географічних, історичних, соціокультурних, демографічних, етнічних, економічних та інших елементів, умов і чинників розвитку кожного регіону, що, власне, і породжує регіональні особливості в усіх сферах суспільного життя, зокрема й освіти. На характер формування регіонального освітнього простору в областях і районах України активно впливають екзогенні й ендегенні чинники й процеси, що відбуваються всередині освітньої системи загалом, а саме:

- глобалізація й уніфікація освіти (Болонський процес);
- формування освітнього процесу «під людину», відповідно до економічної ситуації в регіоні;
- зростання вимог до якості підготовки фахівців;
- розвиток регіональних систем освіти з урахуванням специфіки регіону, визнання специфічних властивостей регіону й відображення в освіті особливостей регіону;
- перетворення вищої освіти на частину іміджу й підготовки фахівців, освіти на основі пріоритету особистості, а не лише попиту на ринку праці [310,520].

Стратегія соціально-економічного розвитку кожної з областей має бути націлена на максимальне задоволення потреб її населення й створення якомога комфортніших умов для його проживання, що включає і якісне надання освітніх послуг (належне функціонування ЗВО, профтехосвіти, загальноосвітніх, закладів дошкільної й позашкільної освіти). Більшість з цих закладів є комунальними (створені органами місцевої влади), і їхня діяльність залежить від особливостей місцевої політики й належного виконання місцевою управлінською верствою державної політики й програм. Значною мірою реалізація освітньої політики держави залежить від місцевих ресурсів, зокрема фінансових і людського капіталу [115].

Розглянемо реалізацію державної політики розвитку позашкільля на регіональному рівні (рис. 3.4). Функціональні особливості моделі регіонального організаційного рівня: 1) організація освітнього процесу в гуртках і секціях; 2) проведення учнівських конференцій; 3) масова робота (конкурси, турніри); 4) навчально-оздоровча робота; 5) проведення установчих, навчальних, навчально-оздоровчих сесій, міжсесійне консультування; 6) організація роботи обласних шкіл; 7) координація роботи багатoproфільних учнівських наукових товариств (НТУ); 8) організаційно-масова робота: конкурси, конференції, зльоти юних науковців тощо; 9) проведення обласних етапів всеукраїнських конкурсів [145].

Рис. 3.4 Структура й система управління позашкільною освітою України на регіональному рівні

Саме на рівні регіону необхідно створювати комфортні умови для функціонування позашкілля як якісного інтелектуально-креативного середовища в освітньому просторі регіону. Цілком справедливо науковці стверджують, що позитивний результат можливий у випадку спільних зусиль органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування, а також закладів освіти різних рівнів, установ і організацій.

Регіоналізація освітньої системи є важливим питанням в умовах децентралізації влади в регіонах. Кінцева мета цього процесу – забезпечити потреби, що виникають при отриманні якісної освіти на будь-яких регіональних рівнях [182].

Позашкільна освіта має можливості доповнювати, поглиблювати, розширювати межі дошкільного, початкового, неповного середнього, допрофільного, профільного, загального середнього, професійно-технічного освітніх рівнів. Позашкілля є ефективним засобом у процесі інтеграції базових компетентностей, які формуються в дитини протягом усього періоду навчання, і закладає основи саморозвитку та професійного самовизначення в майбутньому. Сьогодні, коли в середній освіті є низка проблем, цей чинник має важливе значення [323].

Розробка регіональних програм на основі державних цільових програм щодо діяльності й функціонування ПО є шляхом до розвитку й нових можливостей позашкілля. Кожний регіон, де в розвитку освіти зацікавлені органи державної виконавчої влади й місцевого самоврядування, навчальні заклади регіону, установи й організації, на основі державних цільових програм, враховуючи свої особливості, укладають регіональні програми розвитку освіти, де зазначають пункти для розвитку позашкілля.

Нами було проведено аналіз регіональних державних програм соціально-економічного розвитку й галузевих освітянських програм за областями (табл. 3.1). У наступних підрозділах детально проаналізуємо регіональні освітянські програми щодо ПО Сумської, Полтавської та Кіровоградської областей.

Таблиця 3.1.

Аналіз регіональних програм соціально-економічного розвитку й галузевих освітянських програм по областях

Адміністративно-територіальна одиниця	Відображення перспектив розвитку позашкілля в програмі соціально-економічного розвитку	Відображення перспектив розвитку позашкілля в галузевій освітянській програмі розвитку регіону
Вінницька область	Програма економічного й соціального розвитку Вінницької області на 2021 рік [434]	«Про Обласну програму розвитку інформаційних та інноваційних технологій в закладах освіти області на 2016 – 2020 роки» [402]
Волинська область	Про Стратегію розвитку Волинської області на період до 2027 року [426]	Регіональна комплексна програма розвитку освіти Волинської області на 2018 – 2022 рр. [489]
Дніпропетровська область	Програма соціально-економічного й культурного розвитку Дніпропетровської області на 2021 рік [464]	Регіональна цільова соціальна програма «Освіта Дніпропетровщини до 2021 року» [493]
Донецька область	Програма економічного й соціального розвитку Донецької області на 2019 рік та основні напрями розвитку на 2020 і 2021 роки [435]	Програми розвитку освіти Донеччини на 2021 – 2027 роки [449]
Житомирська область	Програма соціально-економічного розвитку Житомирської області на 2021 рік [462]	Програма розвитку системи освіти Житомирської області на 2021 – 2025 роки [459]
Закарпатська область	Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021 – 2027 рр. [492]	Програма розвитку освіти Закарпаття на 2013 – 2022 рр. [450]
Запорізька область	Програма соціально-економічного та культурного розвитку Запорізької області на 2021 рік [465]	Програма розвитку освіти Запорізької області на 2018 – 2022 роки [451]
Івано-Франківська область	Програма соціально-економічного й культурного розвитку області на 2020 рік [466]	Програма розвитку освіти Івано-Франківщини на 2016 – 2023 рр. [452]
Київська область	Програма соціально-економічного й культурного розвитку Київської області на 2021 рік [467]	Програми розвитку системи освіти Київської області на 2019 – 2021 роки [460]
Кіровоградська область	Програма економічного й соціального розвитку	Обласна програма розвитку дошкільної, загальної

	<p>Кіровоградської області на 2021 рік [436]</p> <p>Обласна програма освітнього та культурного розвитку області на період до 2024 року [288]</p> <p>Програма «Розвиток людського капіталу Кіровоградської області» на 2021 – 2024 роки [432]</p> <p>Стратегія розвитку кіровоградської області на 2021-2027 роки [532]</p>	середньої, позашкільної освіти на 2017 – 2021 роки [289]
Луганська область	Програма економічного й соціального розвитку Луганської області на 2020 рік [437]	Регіональна цільова соціальна програма «Освіта Луганщини» [494]
Львівська область	Стратегія розвитку Львівської області на період 2021 – 2027 рр. [535]	Програма розвитку освіти Львівської області на 2021 – 2025 роки [453]
Миколаївська область	Програма економічного й соціального розвитку Миколаївської області на 2021 рік [439]	Програма розвитку освіти Миколаївської області [454]
Місто Київ	Програма економічного й соціального розвитку м. Києва на 2021 – 2023 роки (розділ «Освіта») [438]	Міська комплексна цільова програма «Освіта Києва. 2019 – 2023 роки [238]
Одеська область	Програма соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області на 2021 рік [468]	Обласна програма розвитку освіти Одеської області 2021 – 2025 рр. [455]
Полтавська область	<p>Програма економічного й соціального розвитку Полтавської області на 2021 рік [440]</p> <p>Обласна Програма з реалізації молодіжної політики на 2021 – 2025 роки Полтавської обласної ради [283]</p>	<p>Програма Полтавської обласної ради «Опікуємося освітою на 2017 – 2020 рр. [279]</p> <p>Обласна програма «Розвиток освітнього простору Полтавщини на 2021 – 2025 роки» [282]</p>
Рівненська область	Програма економічного та соціального розвитку Рівненської області на 2021 р. [446]	Програма розвитку освіти Рівненської області на 2019 – 2021 рр. [456]
Сумська область	Програма економічного й соціального розвитку Сумської області на 2021 рік [431]	<p>Обласна програма «Освіта Сумщини у 2019 – 2020 роках» [277]</p> <p>Обласна програма «Освіта Сумщини у 2019 – 2020 роках» [280]</p>
Тернопільська область	Програма соціально-економічного та культурного розвитку Тернопільської області [469]	Обласна програма забезпечення розвитку освіти в Тернопільській області на

		період 2021 – 2024 років [284] Програма «Спроможна школа для кращих результатів» у Тернопільській області [433]
Харківська область	Програма економічного й соціального розвитку Харківської області на 2021 рік [441]	Обласна програма розвитку освіти «Новий освітній простір Харківщини» на 2019 – 2023 рр. [290]
Херсонська область	Обласна програма «Розвиток людського капіталу Херсонської області» на 2017 – 2024 роки [281] Програма економічного й соціального розвитку Херсонської області на 2021 рік [442]	Програма розвитку освіти Херсонської області [457]
Хмельницька область	Програма соціально-економічного розвитку Хмельницької області на 2020 рік [463]	Програма розвитку освіти Хмельницької області на 2016 – 2020 роки [458]
Черкаська область	Програма економічного й соціального розвитку Черкащини на 2021 рік [443] Стратегія розвитку Черкаської області на період 2021 – 2027 роки [538]	Позашкілля не згадується
Чернівецька область	Програма економічного й соціального розвитку Чернівецької області на 2019 рік [444]	Комплексна програма розвитку освітньої галузі Чернівецької області на 2018 – 2022 рр. [155]
Чернігівська область	Програма економічного й соціального розвитку Чернігівської області на 2021 рік [445]	Відсутня обласна програма

Позашкільна освіта є потужним, цілеспрямованим і ефективним джерелом розвитку особистості. Вона спрямована на опанування дітьми вмінь і навичок творчої діяльності, забезпечує застосування знань на практиці, сприяє забезпеченню потреб особистості в самореалізації, соціалізації, включенню до суспільних відносин. Тому основними пріоритетами діяльності департаментів освіти і науки обласних державних адміністрацій мають стати заходи, орієнтовані на потреби й запити здобувачів освіти, спрямовані на підвищення якості позашкільної освіти й створення відкритого простору системи позашкільної освіти регіону для будь-якої дитини, де вона могла б набути ключових компетентностей.

Оскільки освіта є делегованим повноваженням територіальних громад, вона повинна бути під наглядом державних виконавчих органів і органів місцевого самоврядування. Тому дуже важливо, щоб обласні адміністрації та новостворені районні державні адміністрації надавали всю необхідну методичну підтримку громадам у питаннях організації освітньої мережі закладів позашкільної освіти.

З 2014 року в Україні розпочалася реформа місцевого самоврядування й територіальної організації влади, що супроводжується формуванням спроможного первинного інституту місцевого самоврядування – територіальної громади шляхом її укрупнення, надання повноважень, ресурсів і можливості самостійно вирішувати питання місцевого значення. Відповідно до статті 32 базового Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (від 21.05.1997 №280/97-ВР) [392], у сфері освіти виконавчі органи сільських, селищних, міських рад наділені власними (самоврядними) й делегованими повноваженнями:

- забезпечення здобуття повної загальної середньої освіти, створення належного освітнього середовища для виховання, навчання, професійної самовизначеності, розвитку обдарованості школярів, сприяння діяльності дошкільних і позашкільних навчально-виховних закладів;
- забезпечення в межах наданих повноважень доступності й безоплатності освіти на відповідній території;
- забезпечення (відповідно до закону) розвитку всіх видів освіти, розвитку й удосконалення мережі освітніх закладів усіх форм власності;
- відповідно до статті 66 Закону України «Про освіту» (від 05.09.2017 №2145-VIII) [407], районні, міські ради й ради ОТГ:
- «відповідають за реалізацію державної політики у сфері освіти й забезпечення якості освіти на відповідній території, забезпечення доступності дошкільної, початкової та базової середньої освіти, позашкільної освіти;

- планують і забезпечують розвиток мережі закладів дошкільної, початкової та базової середньої освіти, позашкільної освіти;
- гарантують доступність дошкільної й середньої освіти для всіх громадян, які проживають на відповідній території;
- забезпечують і фінансують підвезення учнів і педагогічних працівників до закладів початкової та базової середньої освіти;
- створюють рівні умови для розвитку закладів освіти всіх форм власності;
- здійснюють інші повноваження у сфері освіти, передбачені законом» [407].

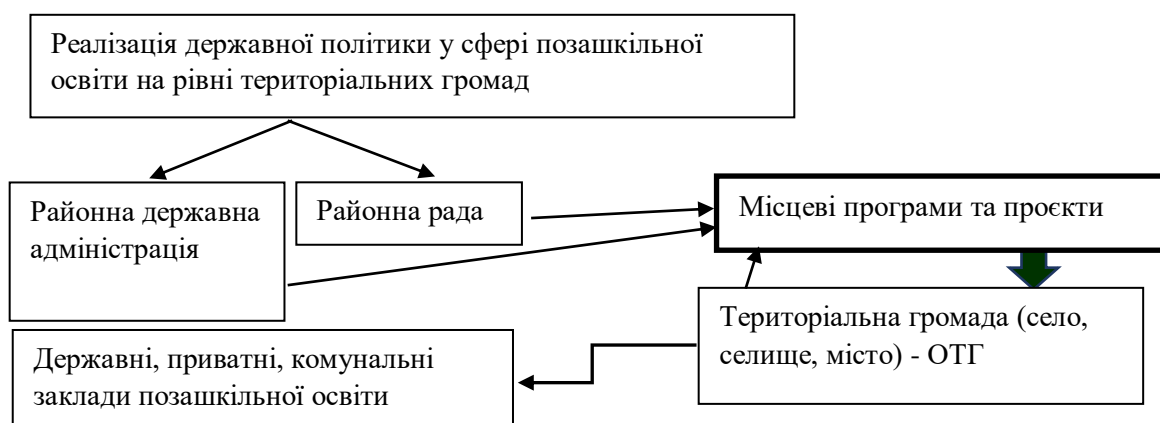
Питання ПО в ОТГ залишається відкритим. У більшості керівники створених ОТГ розуміють актуальність і важливість проблем виховання, навчання й розвитку молоді як найбільшого потенціалу громади, що зазвичай відбувається через освіту, і позашкільну зокрема. Можливо, фінансова й управлінська децентралізація допоможе об'єднаним громадам вирішити важливу проблему сільських регіонів – гарантування права кожної дитини на здобуття якісної позашкільної освіти.

Сьогодні важливо, щоб керівники ОТГ розуміли й належно оцінювали проблеми й значення розвитку позашкільної освіти на місцях як важливий процес, що планується на далеку перспективу з урахуванням потенціалу громади: кількості дітей дошкільного й шкільного віку, наявність кваліфікованих педагогічних працівників, фінансові можливості громади, наявність шкільних автобусів або програм для їх закупівлі, сучасне матеріально-технічне забезпечення, розвиток інфраструктури тощо. Суттєво, щоб кожна об'єднана територіальна громада працювала над створенням власної моделі розвитку позашкільної освіти в громаді, у якій збережуться всі напрацювання й досягнення із залучення дітей та учнівської молоді до позашкільної освіти й буде гарантоване право кожної дитини об'єднаної

територіальної громади на здобуття позашкільної освіти незалежно від того, де живе дитина – в адміністративному центрі чи у віддаленому селі.

Багато питань і проблем у сфері освіти потребують вирішення на місцевому рівні; щодо позашкільної освіти, то це невідповідність системи позашкільної роботи сучасним запитам дітей і незабезпеченість охоплення нею всіх дітей, які проживають на відповідній території, ускладнений доступ до позашкільної освіти дітей з особливими освітніми потребами, забезпечення системності й безперервності надання освітніх послуг, зокрема й позашкільної освіти (рис. 3.5).

Управління освітою в громадах є компетенцією органу місцевого самоврядування, який здійснює реалізацію всіх типових функцій місцевої влади (аналізу, планування, забезпечення ресурсами, контролю якості, організації, координації, мотивації). З іншого боку, специфіка змісту системи освіти (розробка навчальних планів, тарифікація, атестація вчителів і школи, організація незалежного оцінювання, проведення позашкільних заходів) потребує для управління освітою в громадах спеціалізованої навчально-методичної підтримки [242, с. 18–25].

Рис. 3.5. Інституції, які реалізують державну політику України у сфері позашкільної освіти на рівні територіальних громад

За даними МОН України до війни 61,5% дітей, віком від 3 до 18 років, не були охоплені позашкільною освітою. Спостерігалася нерівномірність доступу до позашкільної освіти в місті й у сільській місцевості. Із загальної кількості дітей, які здобувають позашкільну освіту, 91% здобуває її в містах, і лише 9% – у сільській місцевості, що становить 12% загальної кількості дітей, які там проживають [237]. Відсутність на місцях бачення перспектив і можливостей її розвитку, вузьке сприйняття позашкільної освіти як способу проведення дозвілля, а не як потенціалу для розвитку особистості й набуття життєво важливих компетентностей, обумовлює неперіоритетність позашкільної освіти для органів місцевого самоврядування й змушує місцеву владу йти на непопулярні кроки з оптимізації мережі закладів через їх ліквідацію без забезпечення можливості альтернативних варіантів здобуття позашкільної освіти, особливо в малонаселених пунктах.

У статті 14 Закону України «Про освіту» (від 05.09.2017 №2145-VIII) визначено, що «органи місцевого самоврядування створюють умови для доступності позашкільної освіти шляхом формування, утримання та розвитку мережі закладів позашкільної освіти, відповідно до освітніх, культурних, духовних потреб і запитів населення» [407]. Водночас недостатнє залучення дітей до позашкільної освіти провокує соціальні ризики: поширення в дитячому середовищі, не охопленому змістовним дозвіллям, антисоціальних і девіантних виявів (безпритульності, бездоглядності, злочинності, шкідливих звичок, кіберзалежності тощо), погіршення стану здоров'я.

Існує декілька варіантів вирішення проблеми: спільне фінансування, обсяг якого може бути визначений, виходячи з кількості коштів, виділених на оплату праці педагогічних працівників, які забезпечують надання позашкільних освітніх послуг дітям ОТГ, та пропорційної суми адміністративних витрат; забезпечення позашкільної освіти закладами загальної середньої освіти (організація роботи гуртків на базі шкіл); організація власних структур позашкільної освіти об'єднаних територіальних громад.

На жаль, сучасний стан і фінансування позашкільної освіти не гарантують їй належного розвитку, який би відповідав потребам сучасної учнівської молоді, задовольняв її інтереси. Саме тому питання збереження й розвитку системи позашкільної освіти має стати пріоритетом державної політики на всіх рівнях. Нині актуальним залишається курс на оновлення й модернізацію матеріально-технічного забезпечення закладів позашкільної освіти, пошук нових, сучасних методик роботи з дітьми та створення належних умов для їх зайнятості у вільний від навчання час.

Органи місцевого самоврядування мають повноваження самостійно розподіляти наявні фінансові та інші матеріальні ресурси, визначаючи власні пріоритети, з урахуванням обсягів доходів місцевих бюджетів і розвивати мережу закладів позашкільної освіти відповідно до освітніх, культурних, духовних потреб та запитів населення, тому не повинна застосовуватися практика фінансування закладів позашкільної освіти за залишковим принципом [256, с. 24–27].

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування затверджують обсяги фінансування ЗПО комунальної форми власності не нижче мінімальних нормативів, визначених в установленому порядку спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в сфері освіти, та гарантують фінансування витрат на їх утримання; модернізують матеріально-технічне забезпечення закладів позашкільної освіти, розширюють їх мережу; організують комфортні умови для вибору дітьми та молоддю видів творчої діяльності відповідно до їх інтересів, запитів батьків і громадськості; проводять різнопланові заходи щодо залучення дітей і молоді, які потребують соціальної допомоги й реабілітації, до різнопланових форм і напрямів позашкільної освіти; гарантують соціальний захист педагогічних працівників позашкільної освіти, організують у визначеному порядку їх атестацію та підвищення кваліфікації; координують діяльність педагогічних колективів, установ і підприємств, громадських організацій та сім'ї щодо отримання школярами позашкільної освіти; здійснюють

постійний контроль за діяльністю педагогічних колективів позашкільних навчальних закладів, систематизують і розповсюджують кращий досвід їх діяльності; організують атестацію закладів позашкільної освіти незалежно від форм власності (крім державної) та підпорядкування [129, с. 148–151].

Органи виконавчої влади та місцевого самоврядування здебільшого не пропонують учнівській молоді ніяких альтернативних варіантів здобуття позашкільної освіти, крім навчання в пришкільних гуртках і секціях за рахунок освітньої субвенції. Важливими проблемами позашкілля в умовах децентралізації є неналежна увага й підтримка держави щодо гарантування права дітей на здобуття позашкільної освіти в закладах позашкілля; велика залежність залучення дітей позашкільною освітою від територіальної доступності закладів позашкільної освіти й можливості місцевих бюджетів утримувати заклади такого типу; відсутність належного кадрового забезпечення системи позашкільної освіти; недостатнє фінансування функціонування закладів, відсутність належної матеріально-технічної бази, недостатнє оновлення змісту й методики освітнього процесу в закладах позашкільної освіти. Їх усунення є важливою перспективою розвитку позашкілля.

Саме на рівні регіону необхідно створити належні умови для функціонування позашкілля як продуктивного інтелектуально-креативного соціуму в освітній регіональній сфері. Успішний результат можливий лише за умови спільних зусиль органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування, а також навчальних закладів, установ і організацій.

Сьогодні в умовах децентралізації влади регіоналізація освітньої системи має бути на порядку денному. Її кінцева мета – забезпечення потреб, що зростають, щодо отримання якісної освіти на будь-яких рівнях. Саме позашкілля може збільшувати кордони дошкільного, початкового, неповного середнього, допрофільного, профільного, загального середнього, професійно-технічного освітніх рівнів. У сучасних умовах, пов'язаних з наявністю

значних кризових явищ у середній освіті, цей чинник, який неприпустимо ігнорувати, має особливе значення.

З огляду на те, що регіональний рівень управління гарантує поліпшення освітньої системи в зазначеному регіоні, саме на цьому рівні організують належні умови для втілення й реалізації освітніх ініціатив у практичну діяльність позашкільного чи позаурочного навчання й виховання, організують пошук ефективних механізмів управління цими процесами. Погоджуємося з думкою про те, що керувати функціонуванням ЗПО значить гарантувати об'єднання діяльності всіх складників системи, до якої належать не тільки позашкільні установи, а й заклади науки, культури, охорони здоров'я разом з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, бізнесовими й громадськими організаціями, батьківською спільнотою. Зазначена спільна діяльність здійснюється через нові керівні функції, найважливішою серед яких є функція координації, спрямована на забезпечення розробки інноваційної політики, вивчення процесів функціонування й розвитку системи на основі моніторингових досліджень, організації експертизи нововведень, виявлення й підтримки освітньої ініціативи, «вирощування» новацій на основі попереднього інноваційного досвіду.

Відповідно до Закону України «Про позашкільну освіту», яким регламентовано координаційні відносини в системі позашкільної освіти, визначено суб'єкти координаційної діяльності (ст. 9). Вагоме значення в забезпеченні координації мають спільні зусилля органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій.

Сучасний етап координаційної діяльності на регіональному рівні є запорукою ефективного впровадження інноваційних процесів, подальшого розвитку регіональних освітніх систем.

Місцеві цільові програми є тим інструментом, який дозволяє обрати з можливих альтернативних варіантів вирішення проблеми найбільш оптимальний, що дозволить за умови мінімального використання ресурсів

отримати запланований результат. Оскільки на місцевому рівні застосовується програмно-цільовий метод під час формування бюджетів органів місцевого самоврядування, наявність відповідних програм є обов'язковою. На підставі цільових програм готуються прогнозні показники для бюджетних запитів головних розпорядників бюджетних коштів, результативні показники бюджетних програм та індикатори, які дозволяють оцінити рівень досяжності очікуваних результатів. Для галузі освіти такими показниками можуть виступати рівень охопленості дошкільної та позашкільної освіти, зменшення показників захворюваності серед дітей дошкільного та шкільного віку, зменшення показників підліткової злочинності [213].

Освітня політика в галузі позашкілля має бути спрямована на формування системи позашкільної освіти й мережі ЗПО відповідно до сучасних тенденцій, на гарантування рівного доступу дітей навчатися в позашкільних закладах, осучаснення змісту, форм і методів функціонування закладів, забезпечення кваліфікованого складу педагогічних працівників і достатнього фінансування.

Проблемою сучасної освітньої галузі в Україні є шляхи підвищення якості діяльності та функціонування закладів позашкільної освіти як центрів надання освітніх послуг школярам у вільний від навчання час. Гарантування рівного доступу до позашкільної освіти є одним з головних напрямів держави. Незважаючи на ці зобов'язання держави, діти з сільської місцевості не мають таких можливостей, як діти з міст. Одна з проблем діяльності ЗПО – неналежний рівень фінансування позашкільної освіти, особливо в сільській місцевості, де функціонують малокомплектні школи. На місцях, у громадах нерідко має місце недостатнє інформування громадськості про діяльність закладів позашкільної освіти. Співпраця комунальних і державних закладів позашкільної освіти з закладами дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти відбувається не на належному

рівні. Та й не завжди спостерігається відповідальне ставлення місцевої влади до організації умов для здобуття позашкільної освіти.

Підсумовуючи зазначене, можна стверджувати, що в країні спостерігається позитивна динаміка забезпечення умов для збереження чинної мережі позашкільної освіти та її розвитку відповідно до вимог суспільства, запитів особистості й потреб держави та регіонів. Серед негативних тенденцій розвитку позашкільної освіти зазначених регіонів, як і на загальнодержавному рівні, можна визначити її фінансування та матеріально-технічне забезпечення, що є взаємозалежним. Останнім часом про недосконалість започаткованого механізму фінансування позашкільної освіти висловлюються як педагогічні працівники й науковці, так і представники державної влади та політики.

Фінансування закладів позашкільної освіти здійснюється з державного й обласного бюджетів, а також часткової плати за навчання (заклади художньо-естетичного спрямування). Однак розподіл видатків здійснюється органами місцевого самоврядування самостійно, що ставить під загрозу функціонування закладів позашкільної освіти, оскільки їх фінансування здійснюється за залишковим принципом. Змінити чинний механізм фінансування позашкільної освіти протягом останніх років намагаються народні депутати України: свідченням цього є нові закони, що стосуються освіти, і позашкільної зокрема. Та, на жаль, це не покращує ситуацію з фінансуванням позашкільної освіти й не може забезпечити її належний розвиток. А це впливає не тільки на якість надання освітніх послуг закладами позашкільної освіти, а й призводить до зменшення мережі закладів позашкілля, погіршення матеріально-технічної бази, відтоку педагогічних працівників. Як наслідок можемо мати зростання негативних процесів у молодіжному середовищі.

Наразі чинним документом для визначення тактичних дій у найближчому майбутньому залишається *Дорожня карта освітньої реформи (2015 – 2025 рр.)*. Вона має бути орієнтиром і для управлінців регіональних

рівнів. Украй важливим для регіонів є не тільки збереження мережі позашкільних закладів, а й їх поетапний розвиток як компонентів інтелектуально-креативного регіонального освітнього середовища, концентрування на сучасному змісті їх діяльності, перепідготовка й підвищення кваліфікації педагогічних працівників, модернізація матеріально-технічного забезпечення [116].

Зауважимо, що головними принципами державної політики в галузі ПО є її доступність для всіх громадян України, фінансування державних і комунальних позашкільних закладів, добровільність вибору типів ЗПО, форм навчання й видів діяльності, науковості, громадянського характеру освіти, правового й соціального захисту учасників освітнього процесу в їх намаганні до вільного, різнобічного розвитку. Більше того, українці – високоосвічена нація, яка традиційно приділяє значну увагу питанню виховання, розвитку дітей, тобто замовлення на позашкільну освіту в суспільстві було завжди, а це означає, що діти, батьки й держава мають велику потребу в позашкільній освіті.

Зазначимо, що система позашкільної освіти країни увібрала в себе кращі культурні, історичні, ментальні особливості, вона виняткова й здатна відтворити національну особливість розвитку суспільства й української педагогічної науки. Тому в умовах реформування освітньої галузі державна політика повинна брати за основу цей досвід, бути поетапною та виваженою щодо встановлення значення й місця позашкільної освіти в національній освітній системі України.

Проаналізувавши інституційну основу системи позашкільної освіти в Україні виокремлено чотири організаційні підходи до формування сучасної державної політики позашкільної освіти в регіонах: домінуючий вплив держави в регіоні (*державно-домінуючий*), рівноцінний взаємодоповнюючий регіональний вплив держави та органів місцевого самоврядування (*публічно-рівноцінний*), домінування впливу в регіоні територіальних громад (*муніципально-домінуючий*), домінуючий вплив колективу й адміністрації

освітнього закладу (*освітньо-інституційний*). У зв'язку з цим у науковий обіг педагогічної науки введено 4 дефініції організаційних підходів до формування сучасної державної політики позашкілля в регіонах (державно-домінуючий, публічно-рівноцінний, муніципально-домінуючий, освітньо-інституційний).

Усе це дає можливість зробити висновок, що державна політика України, спрямована на розвиток позашкільної освіти, на цьому етапі є недостатньо ефективною, потребує перегляду, її адаптації до суспільних реалій і викликів часу й водночас збереження кращих здобутків минулого, перегляду стратегічних цілей і програмних дій державної й регіональної влади. На повноцінне та якісне функціонування галузі позашкілля негативний вплив має неналежне фінансування й недостатнє використання можливостей з розширення мережі закладів позашкільної освіти. Саме на рівні регіону важливо організувати належні умови для розвитку галузі як ефективного інтелектуально-творчого середовища в освітньому регіональному просторі. Такого результату можна досягти у випадку об'єднання зусиль органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування, а також навчальних закладів, установ і різнопланових організацій.

Сьогодні, коли відбувається реформування державної освітньої політики, утілення в життя засад Нової української школи, значно збільшується попит дітей та їхніх батьків на додаткові освітні послуги, які може запропонувати позашкільна освіта – чи не єдина інституція виховання й навчання дитини у вільний від навчання час. І доцільним буде розглянути досвід її практичної організації в зазначених регіонах (Полтавська, Сумська, Кіровоградська області) України.

3.2. Особливості формування органами місцевого самоврядування освітніх програм та їх значення для розвитку позашкільної освіти в Полтавській області

Позашкільна освіта в системі неперервної освіти в Україні набуває в умовах сьогодення важливого значення й може впливати на формування компетентностей дітей і молоді, здійснювати домінуючий вплив у системі національно-патріотичного виховання, що важливо у світлі жорстокої війни росії та анексії Криму. Позашкілля спрямовує свою діяльність на розвиток здібностей та обдарувань вихованців, учнів і слухачів, задоволення їхніх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні. Окрім того, сьогодні, як ніколи, у системі позашкілля вагома роль належить виховній роботі як організованому процесу, спрямованому на формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості.

Сьогодні необхідно зосереджувати увагу на вдосконаленні й трансформації позашкільної освіти в межах Нової української школи, де позашкіллю належить важлива місія у вихованні учнівської молоді. Виховний процес, як наголошується в Концепції Нової української школи, має стати невід'ємним складником усього освітнього процесу, проходячи через навчальну діяльність, систему позакласної та позашкільної роботи [165]. В умовах формування Нової української школи завданням виховання є створення таких умов, за яких може розвинутиися людина європейського мислення й конструктивного особистісного спрямування.

Розвиток освіти, зокрема й позашкільної, організація нових форм і методів заохочення дітей до навчання й виховання, мають стати головними напрямками діяльності органів влади на всіх рівнях. Головні пріоритети організації виховного процесу в позашкільній освіті визначаються в Концепції національного виховання, Національній програмі виховання дітей і молоді, серед яких основними є акмеологічний принцип, національна

цілеспрямованість, культуровідповідність, цілісність, психологічний супровід, технологізація, діалог тощо [167, 168, 169, 170].

Практична реалізація зазначених завдань відбувається насамперед завдяки відповідній діяльності органів місцевого самоврядування.

Питання діяльності органів місцевого самоврядування у сфері освіти та, зокрема, функціонування освітніх закладів досліджувалися науковцями різних напрямів досліджень – юридичного, економічного, педагогічного, публічного управління. Учені акцентують важливу роль держави та органів місцевого самоврядування у визначенні й реалізації стратегії розвитку позашкільної освіти України в кожному регіоні, зокрема в контексті модернізації методології та теорії позашкілля [78, с. 5–12], що знаходить відображення і практичне втілення в низці програм і проєктів, які приймаються й реалізуються на регіональному рівні.

Програмно-проєктна діяльність використовується органами місцевого самоврядування в усіх регіонах України переважно на рівні обласних рад. Це дає можливість усувати причини й вирішувати проблеми, що виникають у сфері освіти: створення належних умов для отримання вихованцями належної позашкільної освіти; формування мережі державних і комунальних закладів позашкільної освіти без права їхнього перепрофілювання, перепідпорядкування, злиття, закриття тощо; об'єднання зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань щодо функціонування позашкільної освіти.

Практики й науковці вважають слушною думку, що концепція цілепокладання, яка лежить в основі проєктно-програмної діяльності, якраз і спрямована на розв'язання актуальних проблем освітньої галузі, виявляє загальне прагнення всіх елементів громадянського суспільства й передбачає досягнення прогнозованих результатів, є важливим інструментом впливу органів державної влади й місцевого самоврядування на розвиток системи освіти як у регіоні, так і в державі загалом. Це переконливо засвідчує,

зокрема, досвід Полтавщини, де використання органами місцевого самоврядування програмно-проектної діяльності є важливим чинником розвитку освітньої галузі регіону.

Сучасні дослідники й науковці відзначають, що програмно-проектна діяльність як спосіб структуризації глобальних цілей використовують для розв'язання задач загального планування й управління освітнім процесом, що гарантує важливість першочергових цілей і завдань і досягнення максимально значущих кінцевих результатів. Також ця діяльність передбачає об'єднання термінів, цілей управління в складі цілісного процесу, спрямованого на формування освіти в регіоні. Сутність програмно-проектної діяльності полягає в досягненні стратегічної мети за допомогою відповідних цільових програм розвитку. Узагальнення й виокремлення регіональної специфіки використання проектно-програмної діяльності для розвитку освітнього сектору регіону є важливим для аналізу процесів розвитку в ньому системи позашкілля.

Значний досвід використання програмно-проектної діяльності в управлінні освітнім процесом має Полтавщина. Останнім часом в області діяло й діє кілька освітніх програм:

- Обласна Програма «Опікуємося освітою» на 2017 – 2020 роки [279];
- Програма реалізації концепції допризовної підготовки й військово-патріотичного виховання молоді Полтавської області на 2015 – 2020 роки [448];
- Обласна цільова програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017 – 2020 роки [292];
- Програма національно-патріотичного виховання дітей і молоді в Полтавській області на 2016 – 2020 роки [447];
- Обласна Програма з реалізації молодіжної політики на 2021 – 2025 роки [283];

- Обласна Програма розвитку фізичної культури і спорту на 2021 – 2024 роки [291];
- Обласна програма «Розвиток освітнього простору Полтавщини» на 2021 – 2025 роки [282];
- Регіональна програма «Дітям Полтавщини – якісне харчування» на 2021 – 2024 роки [490];
- Обласна програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2021 – 2025 роки [286];
- Регіональна Програма підтримки наукової та інноваційної діяльності в Полтавській області на 2021 – 2024 роки [491].

Усі вони прийняті за сприяння депутатського корпусу обласної ради (відбувався активний процес обговорення в профільній комісії) та з урахуванням освітянської громадської думки і внутрішньо-регіональних освітніх особливостей Полтавщини.

Полтавська обласна рада на пленарному засіданні дванадцятої сесії сьомого скликання рішенням від 23 грудня 2016 року №2316, керуючись частиною 2 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [392], ст. 22 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [393], ст. 14 Закону України «Про освіту» [407], розглянувши розроблений обласною державною адміністрацією проєкт, прийняла обласну програму «Опікуємося освітою» на 2017 – 2020 рр. [279]. При затвердженні цієї програми були враховані висновки постійних комісій обласної ради, пропозиції та думки педагогічної громадськості області, громадських організацій. Під час обговорення акцентували увагу на актуальності програми, яка дасть можливість належно мотивувати креативних педагогів, підвищувати їх професійну майстерність і кваліфікацію, сприятиме заохоченню й підтримці обдарованих і талановитих дітей і підлітків, розв'язуватиме проблеми з фінансуванням закупівлі науково-методичної літератури, фахових періодичних методичних видань для закладів освіти,

зміцнення матеріально-технічної бази закладів. Програма стала основним нормативним документом у регіоні для функціонування ПО в Полтавській області.

Метою програми «*Опікуємося освітою*» було визначено:

- гарантування конституційного права громадян на здобуття якісної освіти, рівний доступ до неї, організація роботи освітньої системи на потреби дитини;
- створення бази інтелектуального потенціалу регіону через організацію сприятливих умов для пошуку, підтримки всебічно обдарованих учнів;
- гарантування належної підтримки творчої діяльності педагогів, підвищення їх професійного рівня, популяризації педагогічних здобутків;
- формування належних умов для ефективного науково-методичного забезпечення регіонального компонента освіти в Полтавській області у 2017 – 2020 рр.;
- модернізація планування й супроводу фінансово-господарської діяльності, матеріально-технічного й методичного забезпечення контролю дотримання безпечних умов організації освітнього процесу в закладах і установах освіти, що перебувають у спільній власності територіальних громад сіл, селищ, міст області, а також закладах і установах освітньої галузі загалом;
- оновлення матеріально-технічної бази визначених навчальних закладів з метою безпечного й належного використання будівель;
- гарантування належної підготовки закладів освіти до нового навчального року й недопущення випадків призупинення освітнього процесу через виникнення неординарних ситуацій;
- використання енергозберігаючих технологій з метою економії бюджетних коштів на оплату послуг з опалення, ефективне споживання енергоресурсів;

- економія коштів на проведення позапланових поточних ремонтів;
- забезпечення санітарно-гігієнічних умов освітнього процесу відповідно до санітарних норм;
- зменшення рівня захворюваності й поліпшення загального стану здоров'я всіх учасників освітнього процесу, створення комфортного освітнього середовища;
- узгодження дій місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування всіх рівнів стосовно належної підготовки молоді до захисту Батьківщини, виховання національно-патріотичної свідомості на патріотичних, історичних і бойових традиціях українського народу, що особливо важливо в час повномасштабної війни росії [279].

Варто зауважити, що всі положення програми відносяться й до функціонування системи позашкільної області, особливо в розрізі підтримки обдарованих дітей та їх наставників, різнопланових заходів (виставок, конференцій, тренінгів, флешмобів), що спонукають процес національно-патріотичного виховання тощо.

Важливість програми «Опікуємося освітою» підсилюється документом «Концептуальні засади реформування середньої освіти «Нова українська школа», який розкриває ідеологічні особливості реформування національної освітньої системи, аргументує важливість підготовки випускника Нової школи як інтегральної, всебічно розвиненої особистості, що вміє критично мислити, патріота з дієвою та прогресивною позицією, новатора, здатного змінювати навколишній світ, розвивати економіку, конкурувати на ринку праці, учитися впродовж життя.

Програма дає можливість мотивувати діяльність творчого вчителя, збільшувати рівень його професійної майстерності, сприяти пошуку й усебічній підтримці обдарованих і талановитих дітей і підлітків (зокрема через систему закладів позашкільної освіти), їх підготовці до Всеукраїнських учнівських олімпіад з навчальних предметів.

У Програмі напрацьовані чотири важливі напрямки, у виконанні яких беруть участь і ЗПО області:

1. Всебічна підтримка діяльності з обдарованими й талановитими дітьми та молоддю.
2. Функціонування післядипломної педагогічної освіти (навчально-методична діяльність закладів позашкілля та їх педагогічних працівників).
3. Модернізація організації та супроводу фінансово-господарської діяльності, осучаснення матеріально-технічного й методичного забезпечення закладу, створення безпечних і комфортних умов організації освітнього процесу в закладах і установах освіти, що перебувають у спільній власності територіальних громад сіл, селищ, міст області, а також закладах і установах освітньої галузі загалом.
4. Національно-патріотичне та військово-фізичне виховання.

Документ «Концептуальні засади реформування середньої освіти Нова українська школа» [165] вимагає вдосконалення діяльності з пошуку й підтримки обдарованих дітей, тому необхідно виділити такі пункти програми:

- пошук обдарованих і талановитих дітей і молоді, організація умов для їх усебічного розвитку;
- підготовка учасників I, II та III етапів Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України [279].

Програма забезпечує фінансування лекторів для проведення навчання, харчування, проживання й підвезення учасників, оплату відряджень під час проведення навчально-тренувальних зборів учасників I, II та III етапів Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України. Також Програма здійснює індивідуальну підтримку обдарованих і талановитих дітей і молоді через виплати грошових винагород переможцям III етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з навчальних предметів, переможцям II етапу конкурсу-захисту науково-

дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук. Програма передбачає й фінансову винагороду педагогічних і науково-педагогічних працівників, які підготували переможців III етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з навчальних предметів та II етапу конкурсу-науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України [279].

Програма спрямована на вирішення завдань, які важко виконати в процесі повсякденної діяльності та які, однак, безперечно існують у системі освіти Полтавщини, що є важливою сферою соціально-економічного, духовного й культурного розвитку громад області. Додаткове фінансування з обласного бюджету гарантує в майбутньому якісну підготовку окремих освітніх закладів до нового навчального року, опалювального сезону, дає можливість запобігти виникненню аварійних ситуацій у процесі навчально-виховної діяльності й задіяти до використання енергозберігаючі та енергоефективні технології тощо.

У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [392] відповідальність за складання програм соціально-економічного розвитку й цільових програм покладається на виконавчі комітети рад і державні адміністрації. Важливою умовою є той факт, що підготовчі роботи мають проходити під керівництвом голови. Відповідно до цього Закону місцеві програми повинні укладатися щорічно з урахуванням Державної програми економічного й соціального розвитку на відповідний рік. У статті 11 Закону «Про місцеве самоврядування» [392] пропонується така структура програми:

- «аналіз соціально-економічного розвитку відповідної територіально-адміністративної одиниці за попередній і поточний роки та характеристика важливих проблем розвитку її економіки та соціальної (у т.ч. освіти) сфери;
- стан використання природного, виробничого й трудового потенціалу, екологічна ситуація у відповідній територіально-адміністративній одиниці;
- можливі шляхи розв'язання проблем розвитку економіки й соціальної сфери відповідної територіально-адміністративної одиниці;

- мета та пріоритети соціально-економічного розвитку відповідної територіально-адміністративної одиниці в наступному році;
- система заходів місцевих органів виконавчої влади з реалізації соціально-економічної політики з визначенням термінів виконання й виконавців;
- основні показники соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- дані про отримання та використання доходів від розпорядження об'єктами комунальної власності, показники розвитку підприємств та організацій, що є об'єктами комунальної власності» [279].

У зразку структури програми наведені 3 головні компоненти – економіка, екологія та соціум. Стверджується, що постійний соціальний розвиток забезпечується сукупністю «...економічних, соціальних, політичних, духовних процесів, які розгортаються в суспільстві з метою забезпечення гармонійного розвитку людини, суспільства, економіки та довкілля» [279].

По закінченні дії Програми «Опікуємося освітою» 29 грудня 2020 року Полтавською обласною радою була затверджена *Програма «Розвиток освітнього простору Полтавщини на 2021 – 2025 роки»* [282]. У Програмі передбачені заходи, що сприяють вирішенню питань усебічної підтримки обдарованих і талановитих учнів, які щорічно беруть участь у більше ніж тридцяти різнопланових Всеукраїнських конкурсах. Належне місце в Програмі відведено Полтавській обласній Малій академії наук учнівської молоді. Відповідно до Програми переможці обласного етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад, турнірів, конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів членів Малої академії наук отримують грошову винагороду, яка є мотивацією, дієвою підтримкою та заохоченням обдарованої учнівської молоді до занять науково-дослідницькою діяльністю. Програма надає підтримку й учителям, які підготували переможців інтелектуальних змагань.

Нею забезпечується підготовка учасників I, II та III етапів Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України (оплата лектури для здійснення освітнього процесу, організація харчування, проживання, організація культурно-масової роботи, екскурсійного обслуговування, забезпечення практичних занять учасників необхідним матеріалом, підвезення, оплата відряджень під час проведення навчально-тренувальних зборів учасників I, II та III етапів Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України в с. Потоки Кременчуцького району).

Обласна цільова програма національно-патріотичного виховання дітей і молоді на 2017 – 2020 роки (далі – Програма) [292] розроблена відповідно до Конституції України та нормативних документів і затверджена рішенням колегії Департаменту освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації від 27 травня 2015 року. Програма передбачає реалізацію спільної діяльності всіх гілок влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх установ, соціальних інститутів що впливають на формування в молоді високої патріотичної свідомості та глибокої поваги до українського народу, традицій, держави. Серед основних напрямів реалізації завдань Програми слід назвати:

- формування активної громадянської позиції та національно-патріотичної свідомості учнівської молоді;
- відсутність духовності й моральності в суспільстві;
- активізацію та популяризацію процесу формування національного мовно-культурного простору;
- подолання пасивності в організації виховних процесів у напрямку національно-патріотичного виховання;
- належне матеріально-технічне й інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання;

- надання змоги для комунікацій усіх учасників освітнього процесу з громадянським суспільством з питань національно-патріотичного виховання [292].

Обласна програма була розроблена з такою метою:

- належне вшанування українських воїнів – борців за незалежність України, учасників російсько-української війни на Сході країни, волонтерів і громадян, які зробили значний внесок у зміцнення обороноздатності держави;

- виховання в молоді національно-патріотичної свідомості, гідності за свою державу й народ, належного ставлення до виконання громадського та конституційного обов'язку захищати свою батьківщину;

- поліпшення й модернізація педагогічних форм і методів навчання молоді основам військової справи на основі народної педагогіки;

- координація діяльності влади всіх рівнів з цілеспрямованої підготовки молоді до захисту України, її виховання на патріотичних, історичних і бойових традиціях українського народу;

- організація належного функціонування взаємодії всіх громадських організацій патріотичного спрямування;

- навчання допризовної молоді з основ надання домедичної допомоги.

Завдання програми виконуються через реалізацію таких заходів:

- вшанування пам'яті героїв Небесної Сотні та героїв АТО, національне й військово-патріотичне виховання дітей і молоді;

- допризовна підготовка молоді (організація та проведення щорічної Всеукраїнської військово-спортивної патріотичної гри Українського козацтва «Сокіл» («Джура»), обласної військово-патріотичної гри імені Симона Петлюри);

- публікування творчих робіт переможців обласного літературного конкурсу «Відлуння заповітів земляків» на здобуття обласної премії імені Володимира Степанюка для талановитої молоді, присвяченого громадському

діячеві, ініціатору вшанування пам'яті національних героїв та увічнення видатних подій української історії Володимирові Степанюку;

- організація військово-патріотичного табору [292].

Ураховуючи актуальність і важливість цього напрямку роботи з молоддю, рішенням від 09 квітня 2021 року №136 Полтавської обласної ради була затверджена *Обласна програма національно-патріотичного виховання дітей і молоді на 2021 – 2025 роки* [286]. Програма укладена з метою формування національної свідомості, активної, всебічно розвиненої, патріотично налаштованої учнівської молоді. Аналіз державної політики за роки незалежності України, події на сході України, російсько-українська війна дають можливість зробити висновок, що на попередніх етапах національно-патріотичному вихованню учнівської молоді приділялася неналежна увага. Програма розроблена з метою сприяння становлення справжніх патріотів країни, молоді з почуттям високого громадянського й конституційного обов'язку. У програмі приділяється значна увага реалізації національно-патріотичних заходів, що їх проводять Комунальний заклад «Полтавський обласний центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді Полтавської обласної ради» та Комунальний заклад «Полтавська обласна Мала академія наук учнівської молоді Полтавської обласної ради».

Програма напрацьована за такими напрямками:

- «формування української громадянської ідентичності, ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації;
- духовно-моральне виховання дітей та молоді. Формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей;
- духовно-моральне виховання дітей та молоді. Формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей;
- формування науково-методологічних і методичних засад національно-патріотичного виховання – здійснення заходів, спрямованих на

розвиток цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання» [292].

За першим напрямом згідно з Програмою належна увага приділяється розвитку пластового та скаутського руху в Полтавській області. Відповідно до другого напрямку у програмі приділено увагу підтримці обдарованої й талановитої молоді, зокрема передбачено проведення обласного літературного конкурсу «Відлуння заповітів земляків» на здобуття обласної премії для талановитої молоді імені Володимира Степанюка та друк збірки творчих робіт учасників. Захід організовує та проводить Департамент освіти і науки Полтавської державної адміністрації разом із ПОМАН учнівської молоді. Відповідно до третього напрямку програма забезпечує організацію та проведення всіх етапів Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), обласної військово-патріотичної гри «Петлорівський вишкіл», обласного військово-патріотичного клубу «Десантник». За четвертим напрямом програма сприяє створенню центрів національно-патріотичного виховання, зокрема осередків пластового і скаутського руху, на основі мережі культурно-освітніх закладів, враховуючи потреби й можливості територіальних громад і розвитку напрямку національно-патріотичного виховання в молодіжних центрах; наданню організаційно-методичної допомоги центрам національно-патріотичного напрямку діяльності, громадським організаціям пластового, скаутського руху та іншим організаціям, що реалізують проєкти (заходи) з національно-патріотичного виховання, зокрема розробки й видання методичних матеріалів з питань упровадження програми патріотичного виховання для навчальних закладів і громадських об'єднань; координує діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, закладів освіти, культури, інститутів громадянського суспільства, молодіжних центрів, центрів національно-патріотичного виховання. Програма реалізує Положення про стипендію імені Героя України Андрія Конопльова для учнів, студентів закладів освіти Полтавщини й Положення про стипендію імені Героя Небесної Сотні,

Героя України Ігоря Сердюка – для учнів, студентів і молодих учених Полтавщини [447].

Конвенцією ООН про права дитини, ратифікованою Верховною Радою України, проголошено, що діти мають не тільки особливі потреби, а й громадянські, політичні, соціальні, культурні й економічні права [163]. Відповідно одним з найважливіших стратегічних завдань нашої держави в забезпеченні соціального захисту дитинства є реалізація їхнього права на оздоровлення й відпочинок. На сучасному етапі розвитку одним з вагомих напрямів забезпечення реалізації державної політики є поліпшення стану здоров'я дітей, відновлення їх життєвих сил, створення відповідних умов для продовження навчального й виховного процесів, розвитку їх творчих здібностей. Адже питання оздоровлення й відпочинку дітей є показником рівня життя населення й розвитку держави загалом, а для країни мають важливе соціальне й економічне значення. Вирішення проблем збереження, зміцнення й поліпшення здоров'я нації в умовах сьогодення неможливе без оптимального використання потужних курортно-рекреаційних ресурсів. До їхнього арсеналу, окрім природних чинників, а також наявності розміщених у курортних і екологічно чистих місцевостях дитячих закладів оздоровлення й відпочинку, належать насамперед персонал, фахівці, які здійснюють різноманітні профілактичні, відновлювальні, навчально-виховні заходи, організовують і забезпечують цю діяльність.

Відповідно до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» [403] та доручень Кабінету Міністрів України в області здійснювались організаційні заходи із забезпечення оздоровчих кампаній 2015 – 2019 років. Завдяки здійсненим в області першим крокам назустріч сім'ям, які виховують дітей, шляхом запровадження у 2016 році інноваційного механізму фінансування відшкодування частини вартості путівки дитячим закладам за надані послуги з оздоровлення й відпочинку дітей за останні 4 роки підвищено на 46,5 % спроможність сімей в оздоровленні їх дітей; зменшено на 23,5 % фінансове навантаження на власників дитячих закладів

оздоровлення й відпочинку області різних типів і форм власності, що дало власникам можливість спрямувати кошти на поліпшення матеріально-технічної бази дитячих закладів; збільшено до 90 % наповнюваність дитячих закладів, які, своєю чергою керуючись здоровою конкуренцією, суттєво почали підвищувати якість послуги з оздоровлення та відпочинку.

Програма на 2015 – 2019 роки охоплювала майже всі аспекти сфери організації оздоровлення й відпочинку дітей, але, незважаючи на позитивні зміни, існують проблеми, пов'язані з оновленням дитячих закладів оздоровлення, наданням пільг позаміським дитячим закладам оздоровлення й відпочинку незалежно від їхньої форми власності, їхнім кадровим забезпеченням тощо.

Обласна Програма оздоровлення й відпочинку дітей на 2020 – 2024 роки враховує моніторинг реалізації попередньої Програми й акцентує увагу на здешевленні вартості путівок, збереженні й підтримці діяльності мережі дитячих закладів і розвитку їхньої матеріально-технічної бази, яка повинна відповідати Державним соціальним стандартам оздоровлення та відпочинку [278].

Відповідно до частини 1 статті 7 та частини 2 статті 25 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» [403] Управлінням у справах сім'ї, молоді та спорту облдержадміністрації розроблено обласну Програму оздоровлення та відпочинку дітей на 2020 – 2024 роки з метою забезпечення державних гарантій доступності, якості та безпечності послуг з оздоровлення та відпочинку дітей області. Реалізація Програми відповідає операційній цілі «1.1. Створення умов для покращення здоров'я населення» Стратегії розвитку Полтавської області на період до 2020 року й передбачає співпрацю органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади, дитячих закладів оздоровлення й відпочинку, роботодавців і громадськості відповідно до законодавства й державних соціальних стандартів оздоровлення та відпочинку дітей, яка буде спрямована на збільшення кількості дітей,

охоплених доступними, якісними та безпечними послугами з оздоровлення та відпочинку дітей, перш за все тих, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки; збереження й розвиток мережі дитячих закладів оздоровлення й відпочинку; забезпечення підготовки кадрів для здійснення заходів з оздоровлення й відпочинку дітей; упровадження інноваційних підходів до організації оздоровлення й відпочинку дітей; створення доступного та ефективного ринку послуг з оздоровлення й відпочинку дітей. Просування бренду «Літо на Полтавщині». Визначення мети програми Забезпечення державних гарантій доступності, якості та безпечності послуг з оздоровлення й відпочинку дітей (талановитих та обдарованих дітей – переможців міжнародних, всеукраїнських, обласних, міських, районних олімпіад, конкурсів, фестивалів, змагань, спартакіад, відмінників навчання, лідерів дитячих громадських організацій, дітей-учасників дитячих творчих колективів і спортивних команд).

Регіональна програма *«Дітям Полтавщини – якісне харчування»* на 2021 – 2024 роки спрямована на реалізацію державної політики в сфері харчування дітей, підвищення безпечності та якості харчування учнів і вихованців у закладах освіти, вилучення недобросовісних суб'єктів господарювання та інших осіб з ланцюга постачання продуктів до закладів освіти, оновлення застарілої матеріально-технічної бази харчоблоків [490].

Належне висвітлення отримало позашкілля Полтавщини і в обласній Програмі економічного й соціального розвитку Полтавської області на 2021 рік [440]. У ній зазначено, що станом на 2020 рік у Полтавській області «працюють 113 закладів позашкільної освіти, зокрема 46 дитячо-юнацьких спортивних шкіл і 3 приватних заклади. За оперативними відомостями, усього позашкільною освітою охоплено 90 тис. дітей, 55627 з них навчається у вищезазначених закладах позашкільної освіти, частина дітей здобуває позашкільну освіту в мережі гуртків, які за рахунок бюджету працюють при штаті закладів дошкільної, загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти та в гуртках, що діють на громадських засадах. Загалом

позашкільною освітою охоплено близько 63% від загальної кількості дітей області. Наразі триває робота зі збільшення кількості дітей, охоплених позашкільною освітою, до 50% від загальної кількості дітей шкільного віку у кожній адміністративній територіальній одиниці.

Усі програми прийняті за сприяння депутатського корпусу обласної ради (активний процес обговорення у профільній комісії) та з урахуванням освітянської громадської думки, внутрішньо-регіональних освітніх особливостей Полтавщини.

Варто зазначити, що система позашкільної освіти регіону як важливий складник освітнього процесу відіграє одну з домінуючих ролей у політичному, духовному й соціальному розвитку суспільства і є формувальним компонентом процесу гармонійного розвитку дитини. Тому прийняття освітніх програм на рівні області, району, громади ще більше стимулюватиме процес гармонізації людини й реалізації її здібностей. При цьому системі позашкілля відводиться одна з провідних ролей, що зазначено і в концепції Нової української школи.

3.3. Вплив місцевої влади на розвиток позашкільної освіти в Сумській області

Завдяки науковцям, педагогам, педагогічним працівникам, сподвижникам позашкілля Сумщини, як і всієї України, сьогодні ґрунтується на психолого-педагогічних і соціально-педагогічних засадах, створених надбаннями освітян-позашкільників, де використовуються сучасні інформаційно-комунікаційні й інтерактивні навчально-виховні технології, кожна з яких спрямована на формування творчих здібностей дитини в різних напрямках діяльності (загалом це 11 основних напрямів і понад 400 профілів творчих об'єднань дітей і учнівської молоді). Як зазначено в Національній доповіді «Про стан і перспективи розвитку освіти в Україні», зміст такої діяльності базується передусім на власних інтересах і запитах дитини, відтак

освітній процес окреслює особистісно орієнтований й дитиноцентричний підходи, що ґрунтуються на принципах науковості, наступності, полікультурності, системності, інтегративності, єдності освіти й виховання на демократичних і гуманістичних засадах (ст.62) [262].

Учені визнають значення й роль держави й органів місцевого самоврядування в напрацюванні й реалізації стратегії розвитку позашкільної освіти в кожному регіоні України. Науковці постійно приділяють увагу модернізації методології та теорії позашкілля, а в Україні вже сформована наукова школа педагогів-позашкільників. Проте лише низові ланки не спроможні забезпечити ефективне функціонування всієї системи.

Згідно з новим Законом України «Про освіту» (2017 р.), позашкільна діяльність розглядається як складник неформальної освіти. Зважаючи на досвід європейських країн, з часом можуть пролуhati пропозиції перевести її на суто комерційну основу, чим створиться загроза існування цієї ланки освітньої системи взагалі [407]. Ще століття тому Софія Русова у своїй науково-педагогічній діяльності постійно наголошувала на важливості й значенні ролі та «обов'язку держави в підтримці розвитку саме позашкільної освіти, оскільки тільки чітко розроблена мережа безплатних закладів позашкільної освіти може забезпечити країні в короткий строк помітний поступ у формуванні національного та патріотичного світогляду підрастаючого покоління» [501]. Поки що ж турбота про заклади позашкілля покладена здебільшого на органи місцевого самоврядування, що в скрутних економічних умовах не надто добре, зокрема й тому, що переважно керівники ОТГ не розуміють важливості й не мають можливості належним чином підтримувати й розвивати позашкілля в громаді.

Сучасні тенденції вимагають нового рівня знань, інформаційних компетентностей, прикладних умінь, а отже – і оновленої освітньої системи, яка є найголовнішим показником розвитку суспільства. Освітній простір усіх областей України (зокрема Сумської) вимагає активної модернізації відповідно до вимог

часу, використання новітніх форм організації освітнього процесу, що гарантує реалізацію права кожної дитини на отримання якісних освітніх послуг.

Вище ми переконалися, що для успішного функціонування й розвитку системи позашкільної освіти на державному рівні розроблена належна нормативно-правова основа позашкілля, та, незважаючи на це, останнім часом в умовах фінансової кризи й децентралізації все нагальнішою є проблема не тільки розширення мережі закладів позашкільної освіти, а й збереження вже наявних установ. Досить складним завданням залишається модернізація й осучаснення освітнього простору закладів позашкільної освіти, їхня матеріально-технічна база, виникають проблеми з фінансуванням, кадровим забезпеченням тощо. Тому стають у нагоді для діяльності й функціонування закладів позашкільної освіти в регіонах обласні й районні (міські) освітні програми, що передбачають і сприяють покращенню розвитку позашкільної освіти. У зв'язку з реформуванням освітньої галузі на державному рівні напрацьовані нові підходи до регіональної освітньої політики, що успішно реалізуються через такі програми. Кожна регіональна освітня програма враховує особливості регіону, відбиває основні напрями його розвитку, а отже, сприяє створенню необхідного саме на цій території людського капіталу.

Ми розглядали приклади таких програм, реалізованих на Полтавщині. Сумщина також широко застосовує проєктно-програмну діяльність в організації позашкільної освіти.

У 2012 році, проаналізувавши моніторингові дослідження рівня якості позашкільної освіти в області, голова Сумської обласної державної адміністрації видав розпорядження про запровадження в області *соціально-освітнього проєкту «Дійти до кожного, зацікавити всіх»*, мета якого – створити в регіоні комфортні умови для надання якісних послуг позашкілля. Розпорядження передбачало проведення таких заходів: проведення тижнів позашкільної освіти; проведення презентаційних заходів «Позашкілля – прекрасна країна»; відповідно до законодавства передача годин,

передбачених на гурткову роботу в загальноосвітніх закладах, закладам позашкільної освіти; упровадження в загальноосвітніх навчальних закладах короткострокових навчально-виховних заходів ознайомчого спрямування за різними напрямками позашкілля; забезпечення порядку проходження студентами вишів області педагогічної практики на базі ЗПО; запровадження обласного рейтингу діяльності закладів позашкільної освіти області; організація роботи пересувного позашкільного закладу; проведення моніторингових досліджень якості позашкільної освіти; проведення обласних методичних заходів зі створення в регіоні ефективного освітньо-виховного позашкільного середовища (круглі столи, конференції, семінари); з метою популяризації ПО створення ГО «Трикутник»; організація оздоровчого семестру за участю батьків вихованців; популяризація друкованих методичних матеріалів з досвіду роботи педагогів-позашкільників; започаткування роботи з обміну досвіду делегацій закладів щодо надання якісних освітніх послуг; організація та проведення обласного форуму «Позашкілля Сумщини: реалії, проблеми, шляхи розвитку»; висвітлення діяльності закладів ПО в засобах масової інформації [542].

Це розпорядження є підтвердженням адекватного сприйняття владою значення позашкільної освіти для формування особистості дитини. Завдання розпорядження почали реалізовуватися через прийняття освітянських цільових програм.

Для успішного запровадження інноваційних процесів в освітній системі та сприяння розвитку складників освітньої галузі Сумщини, що забезпечують умови для реалізації важливих принципів освітньої діяльності, Сумська обласна рада 22.02.2019 прийняла обласну програму «*Освіта Сумщини у 2019 – 2021 роках*» [280].

На Сумщині активно підтримуються ініціативи щодо організації нового освітнього простору та втілення сучасних вимог і стандартів. Упровадження Концепції «*Нова українська школа*» потребує організації сучасного освітнього середовища в усіх освітніх ланках – початкової, загальної

середньої та позашкільної освіти [275]. В умовах децентралізації існує необхідність в організації опорних освітніх закладів із сучасною матеріально-технічною базою, оснащеними лабораторіями, професійними педагогічними кадрами, належною організацією профільного та допрофільного навчання, мережі закладів позашкілля. Зважаючи на основні положення стратегії освітньої політики, переконуємося, що новітнє українське суспільство потребує сучасних, більш якісних і дієвих підходів до природничо-математичної освіти, яка є одним з важливих напрямів на всіх освітніх рівнях держави, а також усебічної підтримки обдарованої та творчої молоді, схильної до критичного мислення, з активною патріотичною та громадянською позицією. Важливим випробуванням для сучасної освітньої системи є створення умов для навчання й виховання дитини з ООП в родині, навчання в освітніх закладах за місцем проживання, а не віддалено від дому, адаптація освітніх програм і створення соціуму відповідно до запитів, бажань і можливостей кожної дитини, отримання належних психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг [280].

Програма «Освіта Сумщини» базується на позиції, згідно з якою головним завданням для освіти регіону є формування інтелектуального й духовного розвитку через створення цілісної виховної системи на засадах національно-патріотичних цінностей. Саме тому вкрай нагальним є максимальне охоплення різними формами позашкільної освіти дітей та учнівської молоді, зокрема сільської місцевості. Програма передбачає поліпшення діяльності з талановитою та обдарованою учнівською молоддю в системі позашкілля, зокрема покращення рівня її інтелектуального та творчого розвитку.

У преамбулі Програми аналізується активність участі учнів в обласному етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад, де в 2015 році був 991 учасник, з них 483 учні (47,8%) стали переможцями, у 2016 році – відповідно 937/435 (46,4%), у 2017 році – 962/462 (48%), у 2018 році – 915/434 (47,4%) [280]. Показник результативності участі учнів у IV етапі

Всеукраїнських учнівських олімпіад за останні роки в середньому становив 51% (2015 рік – 77 учасників, 37 переможців (48%), 2016 рік – 77/46 (59,7%), 2017 рік – 83/42 (50,6%), 2018 рік – 99/47 (47,5%) [280]. Проаналізувавши кількість учасників та їх результативність, бачимо необхідність у заходах, що поліпшать підготовку школярів до участі в обласному та всеукраїнському етапах Всеукраїнських учнівських олімпіад. Мета – підвищити показник результативності до рівня не менше 55%.

Станом на 01.01.2018 року в області функціонує 49 закладів позашкільної освіти. У 2017 – 2018 навчальному році мережу закладів позашкільної освіти доповнили 5 новостворених закладів в об'єднаних територіальних громадах Березівській Глухівського району, Миропільській Краснопільського району, Чупахівській Охтирського району, Новослобідській Путивльського району та Буринському районі [280]. Статистичні відомості станом на 01.01.2019 року свідчать про те, що гуртковою роботою та різними видами спорту було охоплено понад 65 тис. дітей та учнівської молоді, що становить 71% (2017 рік – 70,1%, 2016 рік – 68,9%, 2015 рік – 71%) [280]. Статистичні відомості є підтвердженням того, що в громадах існує необхідність у створенні закладів позашкільної освіти.

Загалом метою Програми є модернізований розвиток системи освіти області в умовах децентралізації й реформування освітньої галузі, гарантування якісного рівня надання освітніх послуг, виховання та всебічний розвиток конкурентоспроможної особистості з активною життєвою та громадянською позицією [280].

Завдання Програми, що стосуються позашкільної освіти:

- організація діяльності й належного функціонування мережі ЗПО;
- осучаснення й модернізація навчально-методичної та матеріально-технічної бази закладів освіти, зокрема й закладів позашкільної освіти;
- забезпечення закладів позашкільної освіти засобами інформаційно-комунікаційних технологій;

- забезпечення в закладах освіти умов для безбар'єрного освітнього середовища;
- приведення у відповідність з нормативами кількості методистів і введення до штату закладів позашкільної освіти практичних психологів і соціальних педагогів;
- організація належних умов для забезпечення рівного доступу всіх учасників освітнього процесу, незалежно від місця проживання, до здобуття позашкільної освіти;
- належна увага до роботи з талановитою та творчо обдарованою учнівською молоддю;
- належна організація національно-патріотичного виховання;
- організація підвищення рівня професійної та фахової майстерності педагогічних працівників закладів освіти, зокрема й позашкільної [280].

Одним з основних напрямків Програми є гарантування конституційного права дітей та учнівської молоді на позашкільну освіту. Зокрема передбачено:

- збереження й розвиток мережі закладів позашкільної освіти, приведення її у відповідність до соціально-освітніх потреб і запитів місцевих громад;
- проведення моніторингових досліджень освітніх потреб і запитів дітей та їх батьків;
- забезпечення розширення мережі гуртків та інших творчих об'єднань у закладах позашкільної освіти;
- придбання сучасних засобів для повноцінного функціонування гуртків (груп) з інклюзивним навчанням у закладах позашкільної освіти;
- забезпечення роботи закладів позашкільної освіти за педагогічними технологіями пересувного закладу позашкільної освіти, освітньою програмою «Дні сільського школяра»;

- забезпечення модернізації навчальної, інформаційно-методичної, матеріально-технічної бази закладів позашкільної освіти, оснащення їх сучасними засобами та технологіями, комп'ютерною, мультимедійною технікою, інтерактивним обладнанням, навчально-методичною літературою та посібниками для організації освітнього процесу.

Формування ключових компетентностей дітей та учнівської молоді, створення умов для розвитку й підтримки творчої й інтелектуально обдарованих школярів повинно відбуватися за допомогою:

- створення Центру дослідницько-експериментальних досліджень дітей та учнівської молоді;
- створення лабораторій робототехніки й сучасних гуртків технічного профілю в закладах позашкільної освіти;
- створення STEM-лабораторій у закладах позашкільної освіти;
- розробки й реалізації соціально-освітніх проєктів національно-патріотичного, природоохоронного, краєзнавчого, художньо-естетичного спрямування;
- організації проведення обласного етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України;
- проведення обласних масових заходів для дітей та учнівської молоді за напрямками позашкільної освіти, забезпечення участі переможців у заходах всеукраїнського та міжнародного рівня;
- забезпечення проведення обласних, підготовки та участі у міжнародних, всеукраїнських спортивних заходах серед учнівської та студентської молоді;
- проведення практик, експедицій, зборів, функціонування профільних оздоровчих таборів.

Обласна комплексна програма «Освіта Сумщини у 2019 – 2021 роках» є додатковою можливістю для покращення функціонування позашкільля в

області. Результатом виконання програми є покращення матеріально-технічної бази та проведення низки цікавих заходів.

На виконання програми в 2021 році в області було створено 8 закладів позашкільної освіти, 6 з яких – при сільських радах. Відповідно до програми спеціалісти КЗ «Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» розпочали моніторингові дослідження якості надання освітніх послуг закладами позашкільної освіти як повноцінного складника освітньої системи області (захід не вимагав фінансових вкладень). Результати таких досліджень є підґрунтям для запровадження додаткових заходів, що сприятимуть залученню дітей до освітнього процесу у вільний від навчання час і пошуку інноваційних методів діяльності. У результаті моніторингових досліджень позашкільля в області Сумський обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю запровадив обласний соціально-освітній проєкт «Дійти до кожного, зацікавити всіх». Реалізація такого проєкту має амбітну мету – залучити до навчання й виховання в закладах ПО до 85 % учнів області. Реалізовуватиметься проєкт через запровадження інноваційних технологій, удосконалення форм співпраці з освітніми закладами області, розширення мережі гурткової роботи.

Програма дала можливість закладам позашкільної освіти області отримати 303,2 тис. грн. на організацію діяльності з надання профільних знань, формування практичного досвіду, профорієнтації та допрофесійної підготовки вихованців через організацію гурткової роботи, творчих об'єднань, секцій.

Цікавою та актуальною формою роботи ОЦПО та РТМ є діяльність пересувного позашкільного навчального закладу, роботу якого організували з метою надання якісних послуг позашкільля учням із сільської місцевості. Цей захід знайшов підтримку серед депутатів Сумської обласної ради, і на його фінансування були закладені кошти в програмі. Такою роботою в 2021 році було охоплено близько 350 учнів трьох громад Сумщини [140].

Належне місце в програмі приділено дітям з ООП. До навчання в закладах позашкільної освіти в 2021 році долучилося 165 дітей з особливими освітніми потребами. Педагогічні працівники закладів індивідуально розробляють і добирають форми роботи, відповідні методики для їх соціалізації, здійснюють психологічний супровід. Організовано роботу 125 гуртків соціально-реабілітаційного напрямку, робота в яких акцентована на соціальне становлення, розвиток здібностей та інтересів кожного вихованця.

Згідно з програмою було виділено 815,1 тис. гривень на заходи з покращення матеріально-технічної бази закладів ПО. За виділені кошти були проведені капітальні, поточні та косметичні ремонти закладів, придбано комп'ютерну техніку, меблі й матеріали для проведення гурткової роботи.

На базі ОЦПО та РТМ організовано освітній проєкт – Центр розвитку і професійного самовизначення дітей та учнівської молоді «Д.І.М.» (Дієві. Інтелектуальні. Молоді.). Проєкт розрахований на учнів 5 – 7 класів і спрямований на допомогу у здійсненні подальшого вибору щодо розвитку своїх здібностей та вподобань у професійному самовизначенні, адже свідомий вибір професії є гарантією успішності особистості. Навчання відбувається через організацію STEAM-середовища й передбачає функціонування таких напрямів: краєзнавчий клуб, комунікативний клуб, психологічний клуб, природнича лабораторія, логіко-математична лабораторія, техніко-технологічна лабораторія, STEAM-проєкти. Діяльність STEAM-лабораторії підтримується обласною програмою. Залучення такого віку школярів до науково-дослідницької та винахідницької діяльності наразі є актуальним. Для вихованців проводять інтегровані заняття, тематичні тижні, навчальні практики. Відповідно до програми був проведений обласний онлайн-інтенсив «STEAM-технології в закладах позашкільної освіти». У заході взяли участь близько 100 педагогічних працівників позашкільної області. Мета заходу – актуалізувати сучасні освітні тенденції в умовах позашкільної освіти. У межах заходу учасники розглянули питання використання STEAM-технології в освітньому процесі з вихованцями різного

віку, презентували свій досвід роботи й напрацювання з цього напрямку. Також у межах програми було проведено онлайн-засідання обласного методичного об'єднання педагогічних працівників ЗПО «STEAM-освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в закладах позашкільної освіти». У засіданні взяли участь педагогічні працівники, що працюють за напрямом раннього творчого розвитку дітей ЗПО області. На заході учасники опрацювали можливості впровадження STEAM-технології в освітній процес в ЗПО з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку.

Одним з пунктів програми є робота з обдарованими дітьми та молоддю. На роботу зазначеного напрямку за програмою з обласного бюджету було виділено 182,3 тис. гривень. Юні науковці Сумщини проводили заняття на базі лабораторії Інституту прикладної фізики НАН України та Сумського регіонального науково-навчального центру ендоскопічних методів дослідження та малоінвазивної хірургії Медичного інституту Сумського державного університету. Для слухачів Сумського територіального відділення МАН було проведено 20 навчальних сесій. В обласних профільних школах (фізико-математичній, історичній «Нова генерація» та «Філософські студії для дітей») навчалися близько 175 учнів сумських освітніх закладів. Слухачі Сумського територіального відділення МАН стали учасниками інтелектуальних конкурсів різних рівнів: «Destination Imagination» – міжнародна освітня програма з розвитку креативності, Міжнародна конференція юних дослідників ICYS, Всеукраїнський колоквиум «Космос. Людина. Духовність», Всеукраїнський інтелектуальний конкурс «МАН – Юніор Дослідник».

На реалізацію соціально-освітніх проєктів «Голос крові: ми – українці», «Козацька АРТ», «Кожна людина має право», «Діти розбудовують громаду» з обласного бюджету відповідно до програми було витрачено 850, 3 тис. гривень. Ці проєкти сприяють пошуку ефективних форм роботи, формують у вихованців національно-патріотичні почуття, виховують здоровий спосіб життя. У межах проєктів педагогічні працівники позашкільля Сумщини

провели ряд цікавих за змістом і формою заходів: екскурсії, краєзнавчі походи, учнівські науково-практичні конференції, патріотичні експедиції, конкурси, флешмоби, благодійні акції. У заходах узяли участь близько 50 тисяч дітей області. Підсумком роботи цих проєктів було проведення учнівського форуму за напрямками: науково-технічним, еколого-натуралістичним, національно-родинним, декоративно-ужиткового мистецтва, туризму й краєзнавства. Під час проведення тижнів позашкільної освіти в області відбулося понад 300 презентаційних заходів, творчих майстерень, практичних занять, творчих завдань, конкурс-пізнавальних програм.

Важливою формою роботи для позашкілля є проведення та участь у міжнародних, всеукраїнських та обласних масових заходах. У 2021 році на проведення масових заходів різних рівнів з обласного бюджету було витрачено 1 617, 2 тис. гривень. Було проведено обласних заходів – 145, узяли участь 13 532 учні, переможців – 7 100; у 155 всеукраїнських заходах узяли участь 4 520 учнів, переможців – 3 500; у 32 міжнародних узяли участь 165 учнів, переможців – 119 [140].

Важливим напрямом роботи є організація літнього відпочинку та оздоровлення учнів області. У 2021 році на базі закладів позашкільної освіти було організовано роботу 24 профільних таборів. У них оздоровилися й відпочили 1 030 дітей області. З місцевих бюджетів відповідно до програми було витрачено 713,2 тис. гривень.

У програмі приділена належна увага національно-патріотичному вихованню. Як уже зазначалося, на обласному рівні реалізуються соціально-освітні проєкти «Голос крові: ми – Українці!», «Кожна дитина має право», «Діти розбудовують громаду», що сприяють формуванню національної свідомості вихованців. У межах відзначення 30-ї річниці незалежності України позашкілля Сумщини долучилося до естафети «30 років – 30 кроків». Учні освітніх закладів стали учасниками історико-краєзнавчої, пошуково-дослідницької, волонтерсько-благодійної діяльності,

організовані заходи проводилися під девізом «Особистості. Події. Факти». Також у межах естафети було проведено обласний форум педагогічних працівників позашкілля Сумщини «Працювати, випереджаючи час», обласний конкурс дитячого малюнка «Моя незалежна Україна могутня і єдина», обласний експедиційно-польовий збір команд юних екологів «Біорізноманіття Сумщини», обласне свято «КроВна родина», флешмоб «Танцюй, країно», «Ми любимо рідну Україну». Вихованці позашкілля проводять благодійні акції, ярмарки, аукціони на підтримку вихованців закладів інституційного догляду й виховання дітей, дитячих будинків сімейного типу, інших спеціалізованих заходів для дітей.

Детальний аналіз реалізації Обласної комплексної програми «Освіта Сумщини у 2019 – 2021 роках» дає можливість переконатися у важливості програмно-проектної діяльності. Завдяки виконанню цієї програми позашкілля Сумщини отримало додаткове фінансування й мало змогу провести низку важливих заходів. Програма є наслідком узгодженої роботи депутатського корпусу Сумської обласної ради, Департаменту освіти і науки СДА, адміністрації та педагогічних працівників закладів позашкільної освіти Сумщини.

Зазначимо, що практика програмно-проектної діяльності використовується і в Сумській об'єднаній територіальній громаді. Сумська міська рада на основі рекомендацій обласної комплексної програми «Освіта Сумщини у 2019 – 2021 роках», розробила й затвердила програму Сумської міської територіальної громади «Освіта м. Суми на 2019 – 2021 роки». У цій програмі відводиться належне місце позашкільній освіті. У місті Суми це 4 заклади позашкільної освіти: комунальний заклад «Палац дітей та юнацтва», міський Центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, міський Центр науково-технічної творчості молоді, міський Центр військово-патріотичного виховання, де здобувають позашкільну освіту 10 762 вихованці, які відвідують 577 гуртків, груп, творчих об'єднань, охоплених позашкільною освітою, що становить 38, 3 % від загальної кількості дітей

шкільного віку міста [156]. Реалізація програми дає можливість залучити додаткове фінансування для розвитку й модернізації позашкільля міста.

Після закінчення терміну дії Обласної комплексної програми «Освіта Сумщини у 2019 – 2021 роках» 22.12.2021 року на восьмому скликанні дев'ятої сесії Сумської обласної ради була затверджена Обласна комплексна програма «Освіта Сумщини у 2022 – 2024 роках» [277]. Програма була розроблена з урахуванням умов децентралізації й реформування національної освітньої системи, містила рекомендації ТГ щодо затвердження місцевих освітянських програм розвитку з урахуванням завдань і заходів обласної програми. У програмі відведене належне місце позашкільній освіті області.

Ураховуючи рекомендації, депутатський корпус Сумської міської ради затвердив рішенням сесії *Комплексну програму Сумської міської територіальної громади «Освіта на 2022 – 2024 роки»* [157].

Важливо відзначити, що в Сумському обласному центрі позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю була розроблена й затверджена «Програма розвитку Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю на 2012 – 2017 роки». Фінансове забезпечення програми було передбачене Регіональною програмою розвитку позашкільної освіти області. На 2021 – 2025 роки в закладі розроблено й затверджено Стратегію розвитку, що є довгостроковим послідовним комплексним документом, який визначає пріоритети діяльності, цілі, завдання, заходи, процедури з удосконалення діяльності Центру, усіх його структурних підрозділів [461].

Узгодженість дій Стратегії закладу та Обласної комплексної програми «Освіта Сумщини» дають можливість розвивати позашкільню освіту в регіоні на належному рівні [534].

Традиційно в Сумській області приймають обласну програму національно-патріотичного виховання дітей та молоді, яка є основою для прийняття відповідних програм у територіальних громадах, що своєю чергою сприяє виділенню більшої фінансової підтримки з місцевих бюджетів на

різнопланові заходи з формування національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадах.

На Сумщині функціонують 76 закладів позашкільної освіти (2019 р. – 82, 2020 р. – 80), що охоплюють навчанням і вихованням у вільний від навчання час понад 57 тисяч вихованців, які навчаються в майже 3,5 тисячах гуртків, де створені належні умови для розвитку особистості кожного вихованця.

Отже, Сумська область має позитивний досвід програмно-проектної діяльності. Завдяки реалізації Обласної комплексної програми «Освіта Сумщини у 2022 – 2024 роках» позашкільна освіта регіону отримує належну підтримку. У межах обласних проєктів проведено низку різнопланових за формою і змістом заходів: експедицій, екскурсій, туристських і краєзнавчих походів рідним краєм, учнівських науково-практичних конференцій і вебінарів, патріотичних і мистецьких конкурсів, флешмобів, благодійних акцій, у яких узяли участь майже 80 тисяч школярів загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів Сумщини. Протягом 2019 – 2021 років 13 ОТГ відкрили заклади позашкільної освіти для дітей громади. Ці заклади здійснюють навчально-виховну й організаційно-масову роботу з дітьми та учнівською молоддю за всіма напрямками позашкільної освіти. Незважаючи на належну підтримку владою позашкільної освіти в регіоні, залишається потреба у трансформації системи позашкілля, що забезпечувала б потреби й запити кожної дитини громади, створювала умови для інноваційної діяльності, упроваджувала в освітній процес сучасні технології та засоби навчання, застосовувала принципи соціально-педагогічного партнерства.

3.4. Реалізація державної освітньої політики позашкілля на теренах Кіровоградської області

Для належного функціонування й розвитку позашкільної освіти з метою додаткового фінансування закладів у кожній області України органи

місцевого самоврядування спільно з органами управління освітою використовують програмно-проектну діяльність. Цікавим у цьому напрямі є досвід Кіровоградської області, де реалізуються програми, спрямовані на організацію комфортного середовища для реалізації освітньої політики держави на рівні області з урахуванням регіональних особливостей галузі.

Відсоток охоплення дітей позашкільною освітою в Кіровоградській області становить 54,6 %. Це друге місце за показником охоплення в країні. У деяких районах області та в місті Кропивницькому показник охоплення дітей позашкільною освітою навіть вищий за обласний.

Кіровоградська обласна рада прийняла рішення «Про затвердження обласної програми розвитку дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти на 2017 – 2021 роки» [289]. Це рішення було прийняте на виконання статей 25, 27 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [392], законів України «Про дошкільну освіту» [356], «Про загальну середню освіту» [358], «Про позашкільну освіту» [417], з урахуванням рішень обласної ради від 27 січня 2015 року № 716 «Про Стратегію розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року» [533], від 29 вересня 2015 року № 787 «Про План реалізації Стратегії – 2020» [415], від 10 березня 2017 року № 238 «Про План заходів на 2018 – 2020 роки із реалізації Стратегії – 2020» [416] та з метою забезпечення доступності й підвищення якості дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти в Кіровоградській області.

Прийнята програма виділяє проблемні моменти в освіті регіону й визначає шляхи їх вирішення, а також аналізує причини їх виникнення:

- неналежна якість надання освітніх послуг, пов'язана з неефективною мережею, відсутністю належної матеріально-технічної та методичної бази освітніх закладів;
- зменшенням контингенту дітей у сільській місцевості;
- державна політика стосовно громад та їх значення в регулюванні суспільного життя й соціально-економічного розвитку;

- суттєві трансформації в інформаційній, комунікативній, професійній та інших сферах сучасного суспільства, що потребують перегляду функцій освіти, перегляду змістових, науково-методичних, технологічних напрямів розвитку освіти [289].

У Кіровоградській області є регіони з малим відсотком охоплення школярів позашкільною освітою. Найменша кількість дітей, залучених до діяльності ЗПО, – у містах Світловодську (30,8 %), Олександрії (33,8 %), Знам'янці (34,3 %), Бобринецькому (36,4 %), Устинівському (43,4 %) районах [300]. Низька фінансова спроможність громад забезпечує фінансування позашкільних закладів переважно тільки за захищеними статтями.

Неналежна якість і кількість матеріально-технічного забезпечення (обладнання, туристичне спорядження, комп'ютерна техніка) гальмують розвиток мережі гуртків науково-технічного, туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного напрямків у закладах позашкільної освіти області, тим самим роблять позашкілля непривабливим для дітей.

На момент прийняття програми Кіровоградщина потребувала негайного вирішення питання збільшення мережі філій, гуртків, секцій, секцій, творчих об'єднань на базі сільських загальноосвітніх навчальних закладів, осучаснення матеріально-технічного, науково-методичного, кадрового забезпечення системи позашкільної освіти.

Програма розроблена з метою створення умов для надання якісних освітніх послуг, спрямованих на формування компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості в суспільстві.

Дієвими формами реалізації програми обласна влада визначила:

- 1) гарантування конституційних прав учнів і вихованців на освіту;
- 2) формування ключових компетентностей учнів Нової української школи;
- 3) сприяння формуванню освіченої, усебічно розвиненої, здатної до критичного мислення особистості, активного громадянина суспільства;

4) створення доступних і комфортних умов для навчання й реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями, розвиток інклюзивної освіти;

5) організація сучасного освітнього мотиваційного середовища для формування відповідального ставлення учнівської молоді до вибору майбутньої професії;

6) формування сучасних і комфортних умов в освітніх закладах області;

7) збільшення мотивації педагогічних працівників освітніх закладів до підвищення їх професійної компетентності [289].

Програма чітко зазначає засоби реалізації:

1) створення сучасного освітнього середовища, безпечного та комфортного для всіх учасників освітнього процесу;

2) запровадження нового змісту освіти, що ґрунтується на формуванні життєво необхідних ключових компетентностей;

3) реалізація в сучасних закладах освіти педагогіки партнерства між усіма учасниками освітнього процесу;

4) мотивація педагогічних працівників до професійного зростання, створення умов для підвищення кваліфікації за різними формами;

5) орієнтація на учня, реалізація на практиці принципу дитиноцентризму: виховувати загальнолюдські цінності й розвивати індивідуальні здібності;

6) сприяння адаптації учасників освітнього процесу до нової структури загальної середньої освіти [300].

Основні (пріоритетні) завдання програми відповідають Стратегії розвитку позашкільної освіти, є механізмом її реалізації на рівні регіону і включають [536, 537]:

1) контроль за ефективним використанням матеріальних ресурсів, спрямованих на виконання стандартів освіти;

2) збільшення освітньої мережі на 20 закладів дошкільної освіти, відкриття 23 додаткових дошкільних груп і покращення стану охоплення дітей віком від 3 до 6 років дошкільною освітою до 98 %;

3) створення 110 опорних навчальних закладів (об'єднань);

4) збільшення мережі позашкільних навчальних закладів з 67 до 72 одиниць;

5) відкриття 49 інклюзивних класів, груп у навчальних закладах області;

6) придбання 24 шкільних автобусів з метою забезпечення стовідсоткового підвезення учнів, вихованців до навчальних закладів та у зворотному напрямку;

7) забезпечення навчальних закладів спеціалістами з відповідною фаховою освітою;

8) удосконалення системи стимулювання учнів, учителів і викладачів [289].

Виконання програми покладено на міські ради, сільські ради й ради об'єднаних територіальних громад. У сфері підтримки розвитку позашкільної обласна програма передбачає:

- відкриття філій закладів позашкільної освіти на базі створених опорних закладів (20 філій закладів позашкільної освіти);
- відкриття 13 закладів позашкільної освіти;
- створення додаткових груп, гуртків, секцій позашкільної освіти (збільшення груп, гуртків, секцій позашкільної освіти передбачено на 8%);
- якісне управління закладами позашкільної освіти, проведення капітального ремонту будівель закладів позашкільної освіти;
- матеріальне заохочення переможців різних конкурсів, змагань, турнірів, олімпіад у вигляді премій;
- різнопланове заохочення учнів до участі в олімпіадах, змаганнях, турнірах;

- мотивація вчителя до професійного і творчого розвитку, встановлення премій [289].

Чинниками модернізації на основі партнерства між учнями, вчителями й батьками може бути таке:

- 1) підвищення значення громадських організацій (ради, батьківські комітети, учнівське самоврядування тощо);
- 2) популяризація діяльності освітніх закладів через інтернет-мережу та в засобах масової інформації;
- 3) публічне звітування керівників освітніх закладів перед учасниками освітнього процесу, громадськістю про роботу закладів;
- 4) прозорість процедури призначення керівників освітніх закладів на конкурсній основі;
- 5) залучення батьків до організації освітнього процесу, надання батькам знань про формування особистості дитини, дієві способи виховання;
- 6) здійснення контролю представниками батьківської громадськості за ефективним розподілом коштів та їх цільовим використанням.

Важливими формами контролю за виконанням плану заходів і досягнень результатів обласної Програми є:

- 1) розпорядження голови обласної державної адміністрації про встановлення контролю за реалізацією Програми;
- 2) звітність виконавчих комітетів районних, міських рад, об'єднаних територіальних громад про виконання програми;
- 3) залучення засобів масової інформації до висвітлення питань з реалізації програми;
- 4) щорічне обговорення стану та проблем реалізації програми на засіданнях колегії управління освіти, науки, молоді та спорту обласної державної адміністрації;
- 5) проведення моніторингу надання узагальненої звітності про перебіг реалізації програми керівництву обласної державної адміністрації та

постійній комісії обласної ради з питань освіти, культури, науки, спорту, молодіжної політики, у справах сім'ї та туризму [289].

У Кіровоградській області збережено мережу позашкільних навчальних закладів, яка, до того ж, розширюється (з 67 закладів у 2015 році до 70 – у 2016) за рахунок створення нових позашкільних навчально-виховних закладів у ОТГ та відкриття філії Малої академії наук учнівської молоді в м. Олександрії. Розширюється мережа гуртків, секцій, груп у наявних позашкільних закладах, що своєю чергою дозволило забезпечити умови для творчого, інтелектуального й фізичного розвитку школярів. Показник відвідування учнями закладів позашкільної освіти становить 81,4 % (5 місце в Україні за цим показником).

Окремо варто сказати, що основні вектори програми спонукають до покращення роботи в області позашкільної освіти – галузі освіти регіону, яка організовує роботу з обдарованими дітьми, додатково вивчає сучасні напрямки освітньої діяльності, сприяє ранній соціалізації та освітній спеціалізації дітей та молоді. Відзначимо, що обласна освітня програма Кіровоградщини спрямована не тільки на збереження освітніх традицій і здобутків регіону, а й стимулює позитивну динаміку функціонування позашкілля, зокрема збільшення кількості закладів позашкільної освіти, гуртків при навчальних освітніх закладах, кількості філій закладів позашкілля при опорних школах регіону. Акцентуємо увагу на важливому взаємозв'язку освітньої програми області з головними напрямками реалізації Нової української школи.

Окрім цього, на теренах Кіровоградщини ще діють програми, які сприяють розвитку освітньої галузі й позашкілля, зокрема:

- Обласна програма освітнього й культурного розвитку області на період до 2024 року [288];
- Стратегія розвитку Кіровоградської області на 2021 – 2027 роки [532, 533];

- Програма економічного й соціального розвитку Кіровоградської області на 2021 рік [436];
- Програма «Розвиток людського капіталу Кіровоградської області» на 2021 – 2024 роки [432].

Обласна програма освітнього й культурного розвитку області на період до 2024 року розроблена з метою реалізації обласних проєктів, які стосуються інформатизації, діджиталізації освітньо-культурного простору регіону, підвищення освітнього й культурного рівня національно-патріотичної, громадянської та історичної свідомості жителів Кіровоградщини. Програма спрямована на вирішення таких освітянських проблем:

- підвищення рівня національно-патріотичної свідомості учнівської молоді;
- необхідність підготовки сучасної молоді до життя в умовах сучасного інформаційного простору;
- інформатизація та діджиталізація освітнього простору відповідно до реформування освіти;
- упровадження сучасних і безпечних форм організації харчування;
- популяризація української мови в усіх освітніх ланках;
- заохочення молоді до саморозвитку.

Для вирішення зазначених проблем у програмі передбачаються такі заходи модернізації в освітній системі:

- узгоджена взаємодія при організації масових заходів закладами культури та освіти;
- створення в освітніх закладах комфортних і безпечних умов доступного інформаційно-освітнього простору;
- створення єдиної інформаційної платформи для вдосконалення педагогами закладів освіти професійної компетентності;

- створення в закладах освіти безпечних умов для збереження здоров'я всіх учасників освітнього процесу, виховання в учнів культури харчування та здорового способу життя;
- створення комунікаційної платформи для обміну досвідом діяльності педагогів і популяризації кращих педагогічних напрацювань;
- виявлення та всебічна підтримка обдарованої творчої учнівської молоді в галузі інноваційних технологій, робототехніки, механіки, програмування;
- залучення батьків до процесу реабілітації дітей з особливими освітніми потребами до корекційної роботи в інклюзивно-ресурсному центрі.

До програми було включено етапи діяльності з реалізації фольклорно-етнографічного проекту «Баба Єлька», а саме створення етнографічної експозиції з предметів, зібраних в експедиціях у Кіровоградській області з метою отримання молоддю найпростіших умінь і навичок з традиційних видів народного мистецтва: килимарства, гончарства, лозоплетіння, писанкарства та інших; створення школи старовинного українського танцю [288].

У Програмі економічного й соціального розвитку Кіровоградської області на 2021 рік виокремлено Розділ 5 «Підвищення якості, конкурентоспроможності і доступності освіти. Розвиток наукової діяльності», де зазначено серед основних завдань і заходів з розвитку галузі сприяння розвитку «сучасних напрямків позашкільної освіти з урахуванням бажань дітей та створення для цього відповідної матеріально-технічної бази..., сприяння роботі Кіровоградської Малої академії наук учнівської молоді; надання обласної премії переможцям III етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових навчальних предметів та II етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів – членів Малої академії наук України; надання обласної премії педагогічним і науково-педагогічним працівникам, керівникам загальноосвітніх навчальних

закладів, учні яких здобули найбільше призових місць на Всеукраїнських етапах олімпіад та конкурсу-захисту МАН» [436].

Таким чином, у Кіровоградській області обласна рада підтримує розвиток освіти регіону. Через прийняття освітянських програм відбувається забезпечення освітніх потреб усіх категорій населення та втілюються засади НУШ – навчання впродовж усього життя.

Висновки до розділу 3

Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що державна політика України, спрямована на належну організацію діяльності позашкільної освіти, на цьому етапі є недостатньо ефективною, потребує переосмислення, її адаптації до сучасних суспільних подій і викликів. При цьому важливо зберегти кращий досвід минулого, переоцінити стратегічні цілі і програмні дії державної і регіональної влади. На забезпечення результативної діяльності системи позашкільної освіти впливає неналежне її фінансування та неналежне використання можливостей з розширення мережі закладів позашкільної освіти. Водночас є очевидним, що національна освіта України досі має на собі відбиток радянської системи й тому потребує постійної трансформації відповідно до суспільних змін, що відбуваються, і нових європейських освітніх трендів.

На основі узагальнення теорії й практики формування сучасної державної політики позашкільної освіти з проблематики розвитку позашкільної освіти в Україні виокремлено чотири організаційні підходи до формування сучасної державної політики позашкільної освіти в регіонах України: домінуючий вплив держави в регіоні (державно-домінуючий); рівноцінний взаємодоповнюючий регіональний вплив держави та органів місцевого самоврядування (публічно-рівноцінний), домінування впливу в регіоні територіальних громад (муніципально-домінуючий), домінуючий вплив колективу й адміністрації освітнього закладу всупереч освітньому нігілізму в

регіоні держави й місцевого самоврядування (освітньо-інституційний). У зв'язку з цим у науковий обіг педагогічної науки, а також політології та державного управління введено 4 дефініції організаційних підходів до формування сучасної державної політики позашкілля в регіонах (державно-домінуючий, публічно-рівноцінний, муніципально-домінуючий, освітньо-інституційний). Тому для покращення стану позашкільної освіти в Україні важливими заходами на державному рівні мають бути заборона перепрофілювання, злиття, реорганізації, закриття закладів позашкільної освіти в Україні.

На Полтавщині є досить характерним досвід використання в роботі програмно-проектної діяльності в управлінні освітнім процесом, що надає значущості сфери позашкілля й достатньому фінансуванню цієї сфери. Активно впроваджені й діють галузеві програми освіти зі складником позашкілля, які були прийняті за сприяння депутатського корпусу обласної ради (з активним обговоренням у профільній комісії облради з урахуванням освітянської громадської думки і внутрішньо-регіональних освітніх особливостей). Усі положення освітніх програм стосуються розвитку системи позашкілля, особливо в частині підтримки обдарованих дітей і вчителів, які працюють з ними, заходів і тренінгів, що стимулюють процес національно-патріотичного виховання, забезпечують матеріальне заохочення педагогічних і науково-педагогічних працівників, які успішно працюють у позашкіллі. Органи місцевого самоврядування та виконавчої влади Полтавщини приділяють значну увагу впровадженню програм розвитку освіти в регіоні, приділяючи в них належне місце позашкіллю регіону. Це дає можливість закладам ПО області отримати додаткове фінансування на різні напрями діяльності.

Позашкілля Сумщини базується на унікальних психолого-педагогічних і соціально-педагогічних засадах, створених надбанням освітян-позашкільників, де використовуються сучасні інформаційно-комунікаційні та інтерактивні навчально-виховні технології, кожна з яких спрямована на

розвиток творчих здібностей дитини (загалом це 11 основних напрямів і понад 400 профілів творчих об'єднань дітей і учнівської молоді). В основі освітніх програм – інноваційний розвиток системи освіти регіону в умовах децентралізації й реформування освітньої галузі, що включає забезпечення якісного надання освітніх послуг, виховання та всебічний розвиток конкурентоспроможної особистості з активною життєвою та громадянською позицією. Тут створені оптимальні умови для розвитку особистості дитини. Позитивним напрацюванням позашкілля Сумщини є проєктна діяльність. У регіоні простежуємо тісну співпрацю органів місцевого самоврядування з СОЦПО та РТМ як організатором і координатором позашкілля області.

Для Кіровоградщини є знаковим досвід освітніх програм, які спрямовані на організацію комфортного середовища для втілення освітньої політики держави на рівні області з урахуванням регіональних особливостей галузі. Але ПО в них приділено мало уваги. У час трансформації ціннісних орієнтацій потребує поліпшення виховна робота з учнівською та студентською молоддю на основі формування національно-патріотичної свідомості, готовності її до виконання громадянських і конституційних обов'язків. Варто зазначити, що влада Кіровоградщини приділяє значну увагу створенню закладів позашкільної освіти в територіальних громадах регіону.

Загалом спільними суперечностями для цих областей є необхідність заміни шаблонних виховних заходів для дітей і молоді на цілеспрямоване й професійне управління виховним процесом, посилення національно-патріотичного виховання на засадах креативності. Потребують координації діяльність центрів національно-патріотичного виховання, дитячо-юнацьких клубів моряків, десантників, авіаторів і системне проведення масових заходів з учнівською молоддю з військово-патріотичного напрямку. Часто виникають труднощі, пов'язані з недостатнім рівнем економічної та правової підготовки адміністрації в керівництві ЗПО. Є потреба у збільшенні кількості ЗПО, гуртків при освітніх закладах, кількості філій ЗПО при опорних школах

регіону. Указуємо також на тісний зв'язок освітніх програм областей з основними напрямками реалізації НУШ.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях автора [46, 49, 58, 67, 68, 69, 77].

РОЗДІЛ 4

ОСНОВНІ НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ ЩОДО ПОЗАШКІЛЛЯ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ

4.1. Соціально-педагогічне партнерство як один з напрямів модернізації освітньої політики в сучасних умовах розвитку позашкільної освіти

Демократизація суспільних процесів передбачає прозорість та відкритість у діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, співпрацю й налагодження партнерських відносин з громадськими організаціями. Соціальне партнерство належить до стратегічних напрямків модернізації української національної освітньої системи. Така діяльність визначає спільні дії між суб'єктами освітнього процесу, які характеризуються довірою, спільною метою, добровільністю та тривалістю спільної діяльності, разом визнають відповідальність за результат співпраці, а також використовується для ефективного і взаємовигідного співробітництва різних соціальних груп людей, які не завжди розділяють ідеї та інтереси один одного, для розв'язання загальних проблем, особлива сфера соціального життя, що робить внесок у становлення громадянського суспільства. Соціальне партнерство дає можливість експериментувати, змінювати, займатися проєктною діяльністю, апробувати, визначати кардинально нові суспільно важливі функції національної освітньої системи. Воно є ефективним засобом для погодження інтересів, можливостей, вирішення важливих проблем в суспільстві та різних професійних галузях.

Питання партнерства, як важливої умови сталого розвитку суспільства, було актуалізовано ще в кінці ХХ-го століття. На конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку, яка відбувалася в 1992 році, велику увагу її учасники приділили партнерству між урядами,

приватними та громадськими організаціями. Тільки спільними діями можна досягти глобального розвитку. Дана теза обговорювалася та вдосконалювалася на багатьох міжнародних заходах з питань народжуваності населення, соціального розвитку громад тощо. На Всесвітньо економічному форумі в Давосі, який відбувся в 2016 році, було заслухано та опрацьовано звіт «Майбутнє професій». В дослідженні приймали участь 35 компаній, які покривали потреби багатьох професій по всьому світу. У ході дослідження було вибрано 10 найбільш важливих, на думку роботодавців, компетенцій. П'яте місце в переліку зайняла така компетенція, як вміння співпрацювати та встановлювати взаємодію з іншими [613].

У Концепції Нової української школи, до основних принципів, за якими відповідно до реформи має працювати освітній заклад на засадах педагогіки партнерства одним з принципів визначено принцип соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [275].

Усвідомивши важливість становлення та розвитку соціального партнерства в Україні було здійснено ряд важливих заходів: створено Національну Раду соціального партнерства при Президентові України (1993 р.) [399]; прийнято Закон України «Про соціальне партнерство» (2001) [421].

У 2004 році на спільному засіданні колегії Міністерства освіти і науки України та президії АПН України, було схвалено Концепцію розвитку професійно – технічної освіти в Україні на 2005–2010 рр. У документі зазначалися ефективні підходи щодо вдосконалення підготовки кваліфікованих робітників відповідно до вимог соціального партнерства. На жаль, концепція не отримала статус нормативно-правового документа та не змогла ефективно впливати на зміни в системі професійної освіти з питань оновлення змісту, впровадження сучасних форм і методів навчання, управління освітньо-виховною, навчально-виробничою, навчально-

методичною, фінансово-економічною та господарською діяльністю тощо [427].

Значення поняття «соціальне партнерство» вперше у вітчизняній літературі було розкрито в «Енциклопедії освіти» (2008 р.), як «систему колективно-договірного регулювання соціально-трудових відносин між соціальними суб'єктами шляхом розроблення й реалізації спільних соціально-трудових договорів, програм чи угод на визначені терміни; соціально-трудових відносин, що забезпечують оптимальний баланс та реалізацію основних інтересів різних соціальних груп; інститутів і механізмів погодження інтересів учасників виробничого процесу: працівників та роботодавців» [118, с. 848–849].

Важливою основою щодо формування освітньої політики в напрямку запровадження системи соціально-педагогічного партнерства в Україні стали ЗУ «Про освіту» (2017 р.) [407], ЗУ «Про загальну середню освіту» (2020 р.) [358], ЗУ «Про позашкільну освіту» (2020р.) [417]. У статті 70 пункті 5 ЗУ «Про освіту» вперше було визначено поняття «державно-громадське управління у сфері освіти», як взаємодію органів державної влади та місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями та з всіма соціальними інституціями з метою задоволення суспільних інтересів освітній сфері [407]. У ст. 9 ЗУ «Про позашкільну освіту» серед основних засад державної політики у сфері позашкільної освіти визначено координацію зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян та сім'ї на подальше становлення і розвиток позашкільної освіти [417]. Стратегія розвитку позашкільної освіти на 2019-2023 роки визначає, що «принцип співробітництва – це забезпечення взаємодії між органами законодавчої і виконавчої влади, інститутами громадянського суспільства, практиками позашкілля під час формування та реалізації державної і регіональної політики у сфері позашкільної освіти» [535, 536].

Поняття «соціально-педагогічне партнерство» розглянуто багатьма фахівцями.

Вчена Н. Лісова вважає, що соціально-педагогічне партнерство є проявом демократичної взаємодії рівноправних суб'єктів, яких об'єднує спільна мета та завдання – всебічний розвиток особистості, її вмінь та навичок [203, с. 132–136]. Науковець Т. Олійник розглядає соціально-педагогічне партнерство, як особливу форму соціальної взаємодії закладу освіти з фізичними або юридичними особами, що ґрунтується на засадах провідної ролі закладу, допомагає реалізувати особистісно-розвиваючі функції. Основними учасниками такої взаємодії є сім'я, педагогічний колектив та адміністрація. [295, с. 95–99]. Дослідник Л. Павлюк зазначає, що соціально-педагогічне партнерство – це співпраця результатом якої є погоджена діяльність за умови дотримання спільно прийнятих сторонами пріоритетів. Провідна ідея соціально-педагогічного партнерство полягає в тому, що для вирішення проблем в освітніх закладах потрібні зусилля всього суспільства [309, с. 381–387]. Вчений І. Ящук соціально-педагогічне партнерство визначає, як важливий механізм досягнення якості освіти, як особливу взаємодію закладів освіти, державних установ, суспільних органів та громадських організацій, діяльність яких спрямована на узгодження, реалізацію інтересів усіх учасників цього процесу та досягнення освітньої мети [593, с. 176–180].

Відомий вчений-педагог В. Сухомлинський, проводячи уроки на свіжому повітрі в «школі під відкритим небом», постійно доводив, що технологія соціального партнерства успішна не тільки у взаємодії особистості із соціумом, а й з природою [545-547].

Сьогодні, в умовах реформування національної освітньої системи, соціально-педагогічне партнерство, як інноваційна технологія, допомагає сучасним учням реалізувати себе в суспільстві, формує важливі якості необхідні для життя, вчить презентувати свої вміння та навички.

Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні зазначає, що реформування освітньо-виховної діяльності закладів позашкільної освіти передбачає вирішення ряду важливих питань, а саме: «запровадження в позашкільних навчальних закладах інноваційної моделі цілісного позашкільного освітньо-виховного простору, побудованого на гуманістичній (культурологічній) парадигмі, де центром системи визначено дитину з її потребами, мотивами, бажаннями, інтересами, переконаннями, ідеалами, самосвідомістю, і якому має бути надано системність, ціннісно-орієнтоване спрямування на самоактуалізацію й самодетермінацію особистості, творчий і соціально активний характер її діяльності; розроблення цільової програми професійної підготовки й підвищення фахового рівня педагогів позашкільних навчальних закладів для вищих навчальних закладів і системи післядипломної педагогічної освіти; забезпечення професіоналізації профорієнтаційної діяльності педагогів і спеціалістів позашкільних навчальних закладів через підвищення їхньої кваліфікації в закладах післядипломної педагогічної освіти; розроблення програм підготовки й підвищення кваліфікації педагогічних працівників дитячих закладів оздоровлення і відпочинку; розширення співпраці позашкільних навчальних закладів із навчальними закладами, органами управління освітою, міжнародними громадськими організаціями і фондами, зокрема посилення участі в діяльності Європейської асоціації установ неформальної освіти дітей і молоді (EAICY)» [262, с. 67].

В умовах сучасних реформаційних процесів позашкільна освіта не може бути відокремленою ланкою, оскільки вона реалізується як в національній освітній системі, так і в закладах системи культури, спорту, молодіжних організаціях територіальних громад. Спільно із освітніми закладами, що знаходяться в межах територіальної громади або поряд, закладами культури та спорту, позашкільля в соціумі створює особливий простір, який є більш дієвим, ефективним, якісним, ніж діяльність будь-якого окремого закладу. В межах простору діяльності та функціонування,

позашкілля створює умови для варіативності розвитку особистості дитини в залежності від її бажань, здібностей та можливостей. Заклади позашкільної освіти крім освітньо-виховної та розвиваючої функції виконують важливу соціальну роль – дають шанс дітям із соціально незахищених категорій розвивати свої здібності, вміння та обдарування. У зв'язку з децентралізацією, територіальні громадами повинні виконувати важливе завдання – гарантувати рівний і реальний доступ усіх дітей до послуг позашкілля незалежно від того, де живе та де навчається дитина. Зменшення закладів позашкільної освіти приводить до того, що діти громади можуть залишитися без додаткових умов для розвитку своїх здібностей, а це в свою чергу приведе до таких небажаних наслідків як збільшення дитячої бездоглядності, підвищення рівня підліткової злочинності; зниження рівня ефективності заходів превентивного виховання; припинення підтримки обдарованих дітей та молоді; неможливість організації їх змістовного дозвілля. Тому перед органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади стоїть завдання забезпечити право дітей на здобуття позашкільної освіти, у тому числі, і для дітей з особливими освітніми потребами, та вжити всіх необхідних заходів для реалізації цього завдання. Однак на сьогодні місцеве самоврядування та органи виконавчої влади не надають належного значення позашкіллю, тому заклади позашкільної освіти повинні шукати ефективні методи, форми та технології подальшого розвитку та функціонування закладів. Заклади позашкільної освіти мають стати в громаді «агентами змін» популяризуючи свою діяльність через практику соціальних активностей. Відповідно до Концепції Нової української школи освітні заклади не повинні функціонувати відокремлено, а мають бути установами, що розвивають партнерські стосунки з батьками, владою і громадськістю, молодіжними організаціями, тому позашкілля має працювати над розвитком партнерських відносин у громаді. Залучення суспільних інституцій та структур до освітнього процесу є значним показником розвитку та успішного функціонування освітнього закладу. Одним із важливих завдань

керівника та колективу закладу позашкільної освіти є пошук надійних партнерів у різних галузях суспільних інституцій та структурах, які були б зацікавлені у створенні умов для розвитку якісної позашкільної освіти.

В умовах сьогодення соціально-педагогічне партнерство є важливою умовою успішного функціонування закладу позашкільної освіти, який буде відкритий до співпраці, швидко реагуватиме на суспільні зміни, буде знаходити нові ресурси та можливості для модернізації й руху вперед.

Розвиток соціально-педагогічного партнерства – передумова виходу закладу на якісно новий рівень культурних, соціальних, політичних взаємин із громадськими організаціями та органами державної влади і місцевого самоврядування, а також суттєвий чинник підвищення ефективності освітніх послуг у ЗПО. Концепція партнерства освітнього закладу передбачає здійснення постійного пошуку нових ресурсів для задоволення освітніх потреб вихованців та їх батьків, запровадження інновацій; розробку проектів, програм, що враховують інтереси закладу і є корисними для соціального розвитку партнерів.

В сучасних умовах розвитку суспільства заклад позашкільної освіти є відкритою до співпраці соціально-педагогічною системою, що спрямована на виховання успішної людини, яка володіє основними компетенціями потрібними для життя.

Як показує практика, заклади позашкільної освіти не досягають значного успіху в процесі діяльності без взаємодії із освітніми закладами інших рівнів. Партнерство ЗПО здійснюється на основі укладання угод чи договорів про співпрацю, які зазначають зобов'язання обох сторін та визначають напрями взаємодії (Додток Д). Гарантією успішної взаємодії є готовність педагогічних працівників закладів організувати спільну діяльність, яка спрямована на розуміння важливості кожного рівня освіти, надання допомоги вихованцям у професійному визначенні.

Співпраця закладів позашкільної освіти із закладами дошкільної освіти організовується з метою популяризації діяльності позашкільної та має

виховне значення, як для вихованців позашкілля так і для вихованців дошкілля. Дошкільнята є потенційними вихованцями закладів позашкільної освіти. Позашкілля розвиває на сьогодні важливий освітній напрям – школи раннього розвитку для дошкільнят.

Більш актуальнішою є співпраця ЗПО із ЗЗСО. Найбільш ефективними та дієвими *напрямами взаємодії ЗПО із закладами ЗЗСО* на нашу думку, є:

- залучення педагогів ЗЗСО до укладання навчальних програм для гуртків ЗПО (дає можливість врахувати особливості шкільної навчальної програми);
- проведення спільних заходів – інтелектуальні конкурси (участь в олімпіадах, конкурсах МАН, колоквиумах), спортивно - туристичні змагання, мистецькі фестивалі;
- проведення заходів (семінарів, круглих столів, конференцій, тренінгів) для педагогічних працівників;
- написання та участь у спільних проєктах;
- проведення тематичних уроків на базі закладу позашкільної освіти.

У співпраці ЗПО із ЗЗСО є деякі проблеми. Одна з них це відсутність усвідомлення адміністрацією та педагогічними працівниками закладів важливості такої взаємодії та найголовніше – це відсутність механізму організації такої співпраці затвердженої на державному рівні.

Співпраця ЗПО із ЗПТО дає можливість вихованцям визначитися з вибором майбутньої професії, проводити спільні заходи, а студенти профтехучилищ можуть бути вихованцями закладів позашкільної освіти.

Співпраця ЗПО із ЗВО в умовах сьогодення є вимогою часу. Така співпраця необхідна для свідомого вибору вихованців майбутньої професії. Вихованців позашкілля необхідно знайомити із системою навчання у виші, із спектром професій які надає заклад. Така взаємодія реалізується через залучання викладачів вишу до проведення занять гуртків, залучення

професорсько-викладацького складу до членства в журі конкурсів та змагань, а також до керівництва науковими роботами вихованців, проведення екскурсій ЗВО, проведення спільних заходів (особливо важливо коли до проведення заходів крім викладачів долучаються і студенти), проведення навчальної практики для студентів на базі закладу позашкільної освіти.

Важливо усвідомити, що заклади позашкільної освіти разом із закладами дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти складають різнорівневе і водночас цілісне освітньо-виховне та розвиваюче середовище, яке сприяє всебічному розвитку особистості дитини в межах загальнонаціонального освітнього та соціального простору. Не врахування хоча б однієї ланки освітньої системи порушить позитивну динаміку формування та всебічного розвитку особистості вихованців, учнів, молоді.

Відповідно до засад Нової української школи батьки є повноцінними учасниками освітнього процесу. Соціально-педагогічне партнерство ЗПО з батьками, як замовниками навчання й виховання їхніх дітей, не менш важливе для успішного функціонування позашкільля. Тісна співпраця з батьками спонукає до створення умов у сім'ї для розвитку та самореалізації дитини та гарантує активну участь батьків у роботі закладу. Така діяльність відбувається з метою пропедевтичної діяльності та популяризації роботи закладу позашкільної освіти серед батьків, адже батьки не завжди проінформовані про напрями функціонування та значення позашкільля у формуванні та розвитку їх дітей. Адміністрація та педагогічні працівники закладу мають створити такі соціально-педагогічні умови, щоб заохотити батьків вихованців до спільної діяльності. Організувати в закладі куточки для батьків, де вони мали б можливість ознайомитися з планами виховної роботи в гуртках, анонсом проведення заходів, новинками із життя закладу. Залучати батьків до виконання громадських доручень, що стосуються виховної діяльності. Така допомога закладу з боку батьків важлива для дітей та сприяє їх зближенню з батьками, успішному вирішенню важливих питань

щодо виховання. Для реалізації такої взаємодії керівник гуртка чи методист має знати можливості та бажання батьків брати участь у такій діяльності. Така взаємодія реалізується через проведення різнопланових заходів, благодійних акцій, проведення спільних практичних занять, свят, майстер-класів, екскурсій, тематичних родинних фестивалів та виставок. Родинні заходи є важливим напрямом роботи закладів позашкільної освіти, бо саме родина має важливе значення на формування й виховання дитини, саме в такій атмосфері виховуються найкращі риси особистості, прищеплюється любов та повага до народних звичаїв та традицій.

Провідні науковці позашкільної освіти такі, як Г. Пустовіт, О. Биковська, В. Вербицький стверджують, що якісна та результативна освіта для дітей та учнівської молоді можлива в разі об'єднання ресурсів та можливостей закладів загальної середньої освіти, закладів позашкільної освіти та батьків.

Також важливе соціально-педагогічне партнерство закладів позашкільної освіти з інститутами післядипломної педагогічної освіти. Співпраця закладів організовується з метою підвищення педагогічної кваліфікації методистів та керівників гуртків ЗПО та реалізується через проведення спільних навчально-методичних семінарів, семінарів-практикумів, освітянських форумів, тренінгів педагогічної майстерності, науково-практичних конференцій, проведенні Всеукраїнського конкурсу майстерності педагогічних працівників закладів позашкільної освіти «Джерело творчості», затвердженні навчальних програм, залученні педагогічних працівників інституту післядипломної педагогічної освіти до проведення занять гуртків та до складу журі конкурсів та змагань.

Для належної популяризації роботи закладу позашкільної освіти важливе соціальне партнерство із ЗМІ та Інтернет-взаємодія. Позашкільня має тісно співпрацювати з місцевими телеканалами, радіо компаніями, редакціями газет та журналів. Мета такої співпраці інформування жителів громади про проведені закладом заходи, про участь вихованців у заходах

вищого рівня та про їх успіхи, участь педагогічних працівників в освітянських передачах. Вимогою сьогодення є належно організований та дієвий сайт ЗПО на якому висвітлена вся офіційна інформація про заклад та висвітлені всі події. Робота закладу має висвітлюватися на сторінках соціальних мереж. Вихованці та педагогічні працівники закладу позашкільної освіти використовують Інтернет-ресурси для участі у вебінарах, семінарах, інтернет-марафонах, освітніх хакатонах, конкурсах, а також для освітньої діяльності та самоосвіти. На відкритих масових інтернет – платформах керівники гуртків та методист можуть проходити курси підвищення кваліфікації.

Для формування якісного освітньо-виховного та розвиваючого середовища, позитивного іміджу закладу позашкільної освіти необхідно й важливо мобілізувати до співпраці всі громадські організації, соціальні інституції та установи територіальної громади. Співпраця ЗПО та ГО відбувається на основі загально педагогічних та психологічних принципів, що гарантують результативність взаємодії та показують сучасний стан освітнього процесу в країні. Як приклад до соціально-педагогічного партнерства та співпраці можна залучити бібліотеки, музеї, театри, правоохоронні органи, бізнес структури, профспілкові організації підприємств та установ, центри соціальних служб, ради ветеранів, товариства, що сприяють обороні країни, Будинки культури. Така співпраця на засадах принципів взаємовигідності та рівноправності дає можливість закладу позашкільної освіти бути відкритим до співробітництва, залучати не лише батьків до участі в організації навчання й дозвіллі їх дітей, а й активних мешканців територіальних громад.

Важливим та актуальним сьогодні постає питання співпраці закладів позашкільної освіти з представниками виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Реформа децентралізації влади показала важливість питання функціонування закладів позашкільної освіти в громадах в умовах децентралізації. Успішне функціонування закладу позашкільної

освіти формує позитивний імідж громади (успішною є та громада, яка дбає про розвиток та створює умови для повної реалізації дітей в громаді), позашкільля створює активне середовище для жителів громади, приділяє увагу дітям із соціально незахищених категорій.

Для розвитку та функціонування позашкільної освіти важливе значення має міжнародне соціально-педагогічне партнерство. Така діяльність реалізується через співпрацю ЗПО із освітніми закладами інших країн, участь педагогічних працівників та вихованців закладу в міжнародних конференціях, семінарах, конкурсах, виставках, олімпіадах, стажуваннях, обмінах досвіду.

Головна мета закладу позашкільної освіти щодо організації дієвого та ефективного соціально-педагогічного партнерства – це гарантування відкритості закладу до співпраці та розвитку з освітніми закладами, батьками, соціальними інституціями з метою навчання, виховання та соціалізації вихованців.

Підсумовуючи зазначимо основні напрямки організації соціально-педагогічного партнерства ЗПО:

- укладання спільних освітніх програм;
- організація та реалізація спільних різнопланових проєктів;
- взаємна участь вихованців та партнерів в організації діяльності;
- залучення партнерів до пропедевтичної діяльності, анонсування заходів, популяризації діяльності, профорієнтаційної роботи;
- проведення роботи по обміну досвідом, творчими ідеями, інформацією;
- підвищення кваліфікації педагогічних працівників;
- розробка спільних планів щодо проведення заходів різних рівнів та напрямів.

Для встановлення відповідальних партнерських зобов'язань необхідно: постійно розвивати партнерські відносини, мати загальну

зацікавленість чи проблему, підтримувати процес обміну досвідом, довіряти партнерам, популяризувати партнерство, дотримуватися чинного законодавства, нести відповідальність за виконання зобов'язань.

Соціально-педагогічне партнерство веде до зміни моделі організації діяльності позашкільця у територіальній громаді. Модель соціально-педагогічного партнерства формується шляхом відтворення системи стратегії, принципів, елементів, механізму взаємодії.

В умовах децентралізації все більше значення в освіті набувають процеси взаємодії незалежних суб'єктів, кожен із яких частково, але цілеспрямовано налаштований на підтримку продуктивних взаємозв'язків і створення відповідних умов для активної співпраці та успішного професійного розвитку педагогів, залучається до групової дії щодо встановлення, розвитку й успішної підтримки взаємозв'язків у контексті професійної діяльності педагогічних працівників. Формуються свого роду освітні кластери територіальних громад, районів, областей у межах, як комунальних установ так і приватних освітніх закладів.

Слово «кластер» («clustre») перекладається з англійської, як «група», «пучок», «скупчення», «гроно», «кущ», «загальний двір і навколишні його дворові споруди», «зосередження (наприклад, людей, предметів)» [609]. Більшість учених схиляються до думки, що вперше це поняття застосував американський економіст, професор Гарвардської школи бізнесу Майкл Юджин Портер. Він визначив кластер як «концентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних із їх діяльністю організацій» [338]. Кластер розглядався ним як група близьких, споріднених, об'єднаних між собою компонентів: підприємств, організацій, комп'ютерів, навіть зірок або галактик, що передбачає спільні дії в певній сфері, доповнення один до одного учасників процесу. Висвітленню гносеологічних аспектів дефініційних категорій термінів «кластер», «кластерне управління», «кластерний підхід», «регіональний кластер», «промисловий кластер»,

«регіональний промисловий кластер» тощо присвячена значна кількість робіт вітчизняних та зарубіжних учених. Окремо можна виділити поняття «освітній кластер», яке вперше з'явилося в Європі в 1990-х роках.

О. Жук, Л. Дроздовська розглядають освітній кластер, як єдину систему безперервної освіти від освітнього закладу будь-якого рівня (садочок, школа) до організованого виробництва [124, с. 152].

В. Куценко розглядає освітній кластер як єдину систему в якій відбувається взаємодія освітніх закладів та організацій, а їх спільні дії та результати мають на багато більше значення, чим досягнення кожного об'єкту взято окремо [190].

А. Старєва подає визначення інноваційного соціокультурного освітнього кластера і розглядає його, як добровільне об'єднання географічно близьких взаємодіючих суб'єктів господарювання: освітніх закладів, органів влади, банківського, приватного сектора, інноваційних підприємств та організацій, об'єктів інфраструктури. Таке об'єднання повинно надавати конкурентоспроможні послуги та мати стратегію розвитку, що задовольняла б інтереси кожного учасника кластеру, мала вагоме значення для розвитку регіону. Такі кластери організуються з метою об'єднання всіх зусиль та можливостей для здійснення спільних заходів, що направлені на покращення якості освіти в регіоні [521].

Більшість науковців визначають освітній кластер, як систему об'єднаних суб'єктів освітньої галузі, що поєднуються за спільними ознаками, партнерськими стосунками, мають близьке територіальне розміщення, взаємодіють в контексті професійного становлення та розвитку педагогів, діяльність яких спрямована на інноваційність, підвищення рівня якості освітніх послуг.

Зазначимо, що у масштабному розумінні кластерний підхід в освіті варто розглядати як взаємодію суб'єктів кластеру, яка відбувається на засадах соціально-педагогічного партнерства та спрямована на підсилення діяльності кожного учасника кластера так і їх взаємодії в цілому. В такому

сенсі кластер є інструментом соціально-педагогічної партнерської взаємодії освітніх закладів та установ. Важливо в освітньому кластері створити комфортні умови для професійного зростання та розвитку педагогічної майстерності педагогів, для обміну ідеями, ресурсами, інформацією. Учасники кластеру, враховуючи потенціал кожного суб'єкта, створюють відносини на засадах соціально-педагогічного партнерства, спрямовуючи свою діяльність на формування унікального освітнього простору в громаді.

Отже, *освітній кластер* – це один із напрямів реалізації соціально-педагогічного партнерства, що може бути створений на загальнодержавному та місцевому рівнях, у якому формується комфортне соціокультурне середовище для надання якісних освітніх послуг за умов рівноправності, прозорості та довіри між партнерами без участі якого не можливо досягти належного результату.

Головна концепція створення кластеру позашкільної освіти полягає в об'єднанні освітніх закладів та різних установ, з метою надання якісних освітніх послуг в громаді, адже Стратегія розвитку позашкільної освіти України передбачає збільшення функцій закладу позашкільної освіти як центру освітньої, соціокультурної та громадянської діяльності в ОТГ, селищі, районі, місті, області та передбачає співпрацю місцевої влади, ЗПО та громадськості в розвитку позашкілля [540]. В. В. Вербицький стверджує, що створення регіональних кластерів забезпечить якісну взаємодію в національній освітній системі та дасть можливість врахувати сучасні умови, працювати на результат. За своїм змістом кластер має поєднати галузеві, міжгалузеві, територіальні управління, застосувати інноваційні технології, врахувати виконання освітньої мети та завдань в інтересах збалансованого розвитку [37].

Т. Шестаківська пропонує у формуванні освітніх кластерів враховувати такі особливості:

1. Об'єднуватися у кластер мають право суб'єкти різної форми власності та правового статусу;

2. Всі учасники кластеру зберігають фінансову, господарську, юридичну автономію;

3. Управлінську діяльність здійснює колегіальний орган – управлінська рада, що складається з представників усіх суб'єктів;

4. Між всіма учасниками кластеру встановлюються партнерські відносини на засадах довіри й співробітництва з метою досягнення спільної цілі [587]

На основі проведеного аналізу діяльності закладів позашкільної освіти щодо організації та використання в роботі засад соціально-педагогічного партнерства нами була розроблена **кластерна модель модернізації системи позашкілля** у відповідності до сучасних вимог системи організаційної діяльності закладів позашкільної освіти в умовах розвитку територіальних громад (рис. 4.1.).

Розроблена модель підкреслює важливість інтеграції позашкільної освіти в інші суб'єкти діяльності. Ядром кластерної моделі є заклади позашкільної освіти разом з усіма учасниками освітнього процесу – вихованцями, батьками та педагогічними працівниками, а її основу складають добровільно об'єднані географічно близькі соціальні інституції, громадські організації та установи, які за певних умов можуть позитивно впливати на розвиток позашкільної освіти в регіоні. Саме на регіональному рівні створюються умови для впровадження та реалізації інноваційних нововведень у практику освітнього процесу позашкілля, здійснюється пошук механізмів управління такою діяльністю. Запропонована модель забезпечує доступність навчання в закладах позашкільної освіти для всіх дітей громади, дає можливість розширити аудиторію вихованців, залучає до освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами, пропонує індивідуальний вектор навчання за інтересами, створює комфортні умови для всіх учасників освітнього процесу, допомагає в соціалізації та розвиває особистісно-комунікативні особливості, формує якісний кадровий склад через інноваційні форми організації післядипломної педагогічної освіти.

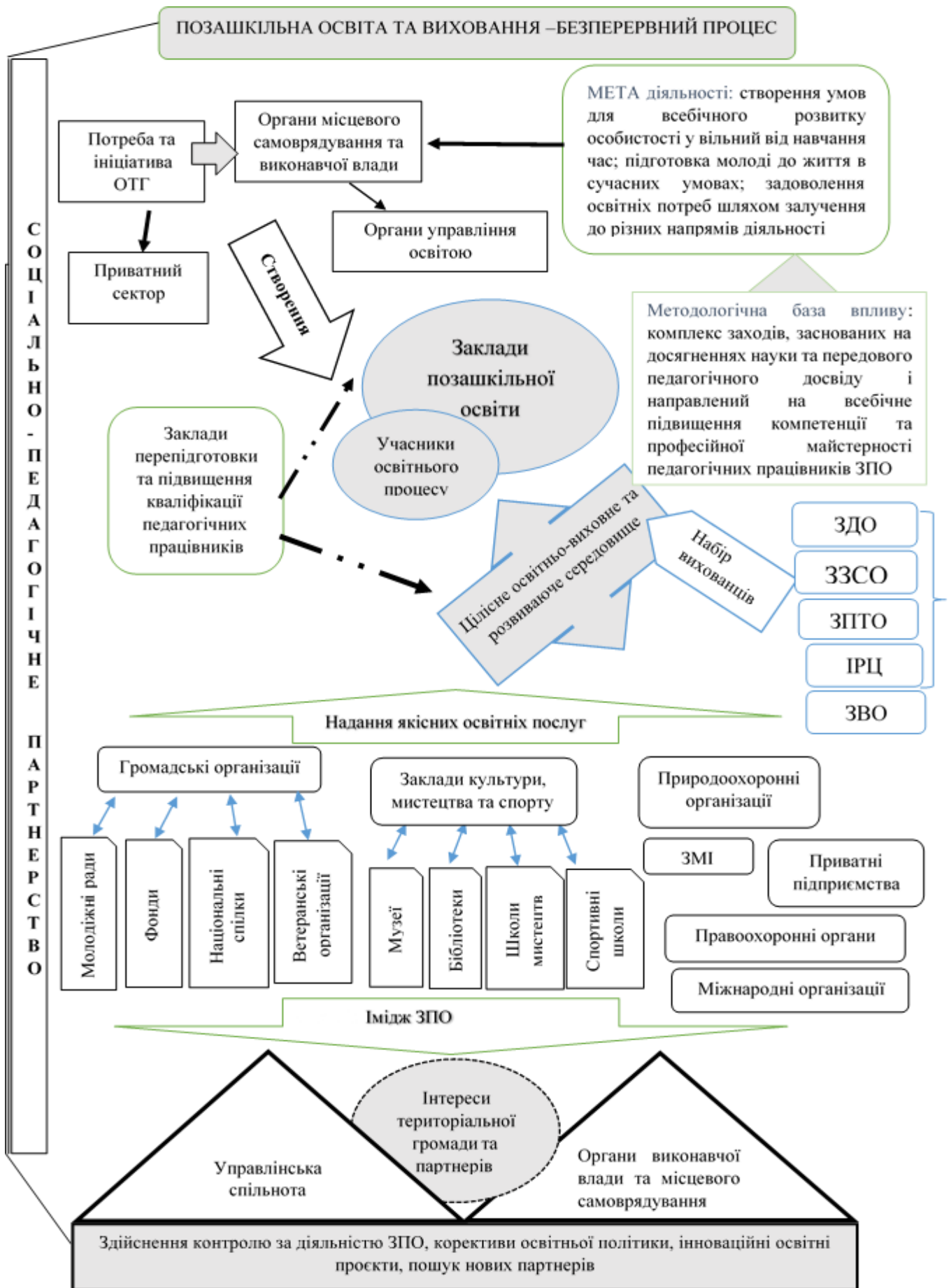

Рис. 4.1 Кластерна модель модернізації системи ПО

Належне місце в моделі відведено органам місцевого самоврядування та виконавчої влади. Так як для кожної територіальної громади, в даних умовах, важливо зберегти мережу позашкільної освіти, органи місцевого самоврядування та виконавчої влади вивчаючи потреби та попит на позашкільну освіту в громаді та усвідомлюючи головну мету позашкільної освіти працюють над збереженням (створенням) мережі закладів позашкільної освіти.

Збереження та розвиток позашкільної освіти в територіальній громаді можливий тільки за підтримки органів місцевого самоврядування й виконавчої влади та ініціативи жителів громади. Розроблена кластерна модель діяльності та функціонування позашкільної освіти в умовах децентралізації, коли управлінські функції делегуються місцевим громадам, передбачає тісну співпрацю закладу позашкільної освіти з місцевою владою. Управління освіти забезпечує функціонування системи освіти в громаді, організовує діяльність щодо змісту методичної роботи та науково-методичного супроводу професійного розвитку педагогічних працівників, формує склад управлінських кадрів закладів громади. Управління освітою в ОТГ є органом, який допомагає ефективно організувати діяльність ПО освіти в регіоні, фінансує її та здійснює державне замовлення на підготовку та підвищення кваліфікації фахівців.

Підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів позашкільної освіти відповідно до ЗУ «Про освіту» може проходити за кількома варіантами. Один з них це курси підвищення кваліфікації в регіональному інституті післядипломної педагогічної освіти, який належить обласній громаді та є закладом обласної комунальної власності, фінансується з обласного бюджету, забезпечує підготовку підвищення кваліфікації всіх освітян, які працюють в територіальних громадах, що входять до складу відповідної області. ІППО є важливою інституцією в кластері, бо саме ці установи спеціалізуються на підвищенні кваліфікації педагогічних працівників в тому числі і закладів позашкільної освіти. Від рівня майстерності педагогічних працівників залежить якість організованого освітнього процесу в закладі.

Позашкільна освіта може здобуватися одночасно з дошкільною, повною загальною середньою, професійно-технічною та фаховою передвищою освітою підкреслюючи тим самим, що є не відокремленим чи наступним освітнім рівнем, а разом з усіма освітніми закладами створює цілісне освітньо-виховне та розвиваюче середовище має добровільні засади та зумовлює додатковий освітній характер. Наповнюваність гуртків ЗПО відбувається в більшій мірі через співпрацю із ЗДО, ЗЗСО, ЗПТО, ІРЦ. Партнерство із ІРЦ гарантує вільний доступ до позашкільної освіти дітей із особливими освітніми потребами. Співпраця ЗПО з освітніми закладами може бути направлена на створення умов для використання освітніми закладами творчого потенціалу закладів позашкільля щодо розвитку індивідуальності кожної особистості її інтересів та творчих здібностей, на спільний пошук методів та засобів активізації творчої діяльності дітей у вільний від навчання час, на координацію дій щодо формувань професійних навичок.

В моделі зазначено важливість організації співпраці з соціальними інституціями, ГО, установами та підприємствами спільна діяльність яких є важливою та необхідною умовою для формування іміджу позашкільної освіти, розширення освітнього простору, що сприяє творчому розвитку особистості та забезпечує надання якісних освітніх послуг. Співпраця ЗПО з громадськими організаціями (молодіжними радами, фондами, національними спілками, ветеранськими організаціями та ін.) здійснюється з метою формування національно-патріотичного виховання, укладання освітніх програм, захисту національно-культурної спадщини та може реалізовуватися через волонтерську діяльність; розвиток лідерського руху та молодіжної політики; науково-дослідницьку роботу; грантову діяльність; проведенні спільних благодійних акцій, флешмобів, квестів, зустрічей, конкурсів, майстер-класів. Партнерство ЗПО з закладами культури, мистецтва та спорту популяризує співпрацю з музеями, бібліотеками, театрами, Будинками культури. Співпраця ЗПО з приватними підприємствами організовується з метою профорієнтаційної роботи та формуванням підприємницької компетентності вихованців, а також в рамках

закону, дає можливість залучити підприємства як спонсорів до проведення заходів та конкурсів, до співфінансування проєктів, отримати від них матеріали для проведення гурткової роботи та майстер-класів.

Соціально-педагогічне партнерство для ЗПО – це співпраця з освітніми, мистецькими та спортивними закладами громади, батьками, громадськими організаціями та установами, бізнесом, молодіжними організаціями громади, виконавчою владою та органами місцевого самоврядування, які об'єднуються в спільній діяльності з метою досягнення як найкращого результату. Проблемні питання позашкільної освіти повинні спільно вирішуватися всіма учасниками партнерства через обговорення, обмін думками, напрацюванням спільних правил діяльності. Концепція соціально-педагогічного партнерства закладу позашкільної освіти передбачає здійснення постійного пошуку нових ресурсів для задоволення освітніх потреб вихованців та їх батьків, запровадження сучасних методик та технологій; розробку проєктів, програм, що враховують інтереси закладу і є корисними для соціального розвитку партнерів.

Організуючи діяльність позашкільних закладів освіти відповідно до представленої кластерної моделі ми пропонуємо ефективну освітню мережу, яка буде гарантувати уникнення ситуативних контактів між соціальними інституціями та ГО й забезпечуватиме стійку систему партнерських відносин, що ефективно впливатиме на отримання вихованцями якісної освіти, розвиватиме їх здібності та обдарування, інформуватиме батьків про освітні послуги, стимулюватиме професійне зростання та майстерність педагогічних працівників, вирішуватиме актуальні проблеми функціонування освітньої системи в територіальній громаді. Результатом впровадження кластерної моделі розвитку позашкільної освіти в територіальній громаді мають стати: збереження, модернізація та розвиток ЗПО громади; реалізація принципу безперервного навчання; запровадження інноваційних форм організації освітнього процесу ПО; формування якісного кадрового потенціалу; акумуляція та ефективне використання наявних ресурсів громади для розвитку

ПО; раціональне поєднання всіх рівнів фінансування ПО; розширення функцій ЗПО як центру освітньої, соціокультурної та громадянської діяльності в громаді з урахуванням навчання впродовж життя; удосконалення діяльності щодо питань формування та зміцнення національно-патріотичного виховання; прогнозування розвитку освітньої галузі в громаді. Адаптуючи кластерну модель вихованці ЗПО удосконалюють вміння застосовувати теоретичні знання на практиці, розвивати свої вміння та обдарування. Запропонована модель дасть можливість реалізувати один з принципів навчання – безперервне навчання, що дає можливість охопити позашкільною освітою максимум дітей різних вікових категорій та соціального статусу, розвивати їх індивідуальні здібності, що в свою чергу сприяє професійному визначенню.

Кластерна модель передбачає співпрацю зазначених інституцій з метою максимального залучення дітей та учнівської молоді територіальної громади до навчання в закладах позашкільної освіти. Модель створена на загальноосвітніх принципах навчання та виховання є відкритою, доступною та може змінюватися в залежності від реалій. Важливою складовою успішного функціонування кластерної моделі є її інноваційна спрямованість. Серед переваг освітнього кластеру виділимо можливість учасників кластеру взаємодіяти між собою та швидко реагувати на зміни через своєчасне поширення інформації.

Науковці Студінський В. А. та Шевчук В. О. від функціонування створених кластерів очікують таких результатів:

1. Через активний діалог, розуміння спільних інтересів та проблем всіх учасників кластеру (освітні заклади й установи, органи виконавчої влади й місцевого самоврядування, ГО, підприємства), відбудеться зміна стратегічних напрямів освітньої діяльності.

2. Через створення доступу до освітніх послуг підвищується освітньо-кваліфікаційна підготовка педагогічних працівників, відбувається створення чіткої вертикалі доступної, безперервної освіти.

3. Через стимулювання розвитку нових форм взаємодії відбудеться зростання продуктивності праці та збільшиться рівень зайнятості населення [540].

Важливим результатом впровадження кластерної моделі діяльності та функціонування позашкільної освіти в умовах децентралізації в громаді визначимо: збереження, модернізація та розвиток позашкільної освіти в межах громади; реорганізація наявних ресурсів для функціонування ЗПО в громаді; надання якісних освітніх послуг дітям громади; впровадження інноваційних форм діяльності в освітній процес ПО; формування якісного складу педагогічних працівників; поєднання місцевого фінансування та фінансування дозволене законом; прогнозування діяльності на перспективу; створення безбар'єрного недискримінаційного середовища.

Підсумовуючи зазначимо, що розроблена кластерна модель модернізації системи позашкільної освіти відповідно до сучасних вимог системи організаційної діяльності закладів позашкільної освіти в умовах розвитку територіальних громад гарантує належне та відповідальне функціонування всіх інституцій та приведе до позитивних змін в освітній системі, що сприятимуть масштабному залученню дітей та молоді до відвідування закладів позашкільної освіти у вільний від навчання час, а це в свою чергу шлях до успішної імплементації реформ освітньої галузі. Діяльність ПО освіти направлена не тільки на всебічний розвиток особистості, а й забезпечує умови для її повної реалізації у відповідності до Закону України «Про позашкільну освіту» в якому позашкільна освіта виділена, як складову національної освітньої системи країни. Для належного розвитку позашкільної освіти країни належить об'єднати зусилля держави, батьків, громадськості, спроможності й ресурс територіальних громад. Можливість вибору улюблених занять у позашкільних закладах має позитивний вплив на формування особистості та сприяє отриманню певного життєвого досвіду. Трансформації, які відбуваються в позашкільній освіті мають на меті створити перехід до сучасних моделей на засадах гнучкості, динамічності, відкритості та максимальної доступності.

Наслідком модернізації повинна стати сучасна та якісна система позашкільної освіти, в основу якої покладено три ключові компоненти: вмотивований педагог, який допоможе кожному вихованцю повірити в свої здібності та розкрити власний потенціал; зміст освіти, що об'єднує знання та практичні навички, важливі для вдалої самореалізації в житті; орієнтація на учня з акцентом на його запити та бажання для покращення успіхів у навчанні.

Вдосконалення результативності та ефективності мережі ЗПО, збільшення доступності та відкритості позашкільної освіти сприятиме зменшенню соціальних ризиків: поширення в дитячому середовищі антисоціальних та девіантних проявів (безпритульність, злочинність, шкідливі звички, ігрова комп'ютерна залежність тощо), погіршенню стану здоров'я дітей тощо. Проте зміна соціально-економічних відносин та освітнього законодавства, потреби дітей та їхніх батьків, суспільства та бізнесу вимагають нових поглядів і підходів до організації позашкільної освіти та визначення її цілей. Маючи значні власні потужні резерви і здатність залучати додаткові матеріально-технічні, кадрові, фінансові ресурси позашкільна освіта зможе: задовольнити зростаючі потреби учнів у мережі гуртків та стану їхньої навчально-матеріальної бази; підвищити рівень педагогічної майстерності педагогів; об'єднати навколо діяльності закладу позашкільної освіти родини, громаду; реалізувати державно-громадську систему управління закладом позашкільної освіти. Разом з цим є питання, які потребують загальнодержавного втручання, це стосується: відсутності узгодженого бачення місця та ролі позашкільної освіти в освітній системі України; низької престижності педагогів позашкільної освіти, неефективності підвищення їхньої кваліфікації та відсутності цілісної системи соціально-економічних стимулів для педагогічних працівників; браку комунікацій із громадянським суспільством та бізнесом із питань виховання молоді та формування інтелекту нації; недостатньої дерегуляції в управлінні у сфері позашкільної освіти; недосконалості системи моніторингу й оцінювання якості позашкільної освіти; слабкої мотивації суспільства та бізнесу до інвестування в позашкільну

освіту. На фоні обговорень, які відбуваються навколо місця та ролі позашкільної освіти, кожен заклад позашкільної освіти буде для себе успішне майбутнє. Це підвищення доступності якісної позашкільної освіти для дітей; розширення спектру навчальних та соціальних програм; відпрацювання нових елементів позашкільної освіти; трансляція набутого педагогічного та соціального досвіду для колег-педагогів. Усе це має забезпечити конкурентоспроможність позашкілля та зберегти його провідні позиції в країні.

На сьогодні позашкільна освіти може повною мірою реалізовувати одне з головних положень Нової української школи – співпраця педагогів, дітей та їх батьків на засадах взаємодовіри. Саме в позашкіллі на належному рівні враховуються принципи демократичного й доброзичливого ставлення до особистості кожного вихованця, саме позашкілля є гнучкою й мобільною освітньою системою, яка здатна швидко реагувати на «виклики часу» й діяти в інтересах розвитку вихованців, сім'ї та громади. Позашкільна освіта є важливим компонентом системи освіти в суспільному житті кожного регіону і України в цілому. В умовах відродження національної освітньої системи, культури та світобачення українського народу ЗПО стверджуються повноцінним компонентом освітньо-виховної структури. Вони розбавляють шкільну освіту та формують успішне національно виховне середовище для навчання. Позашкільна освіта дає можливість учню, родині та вчителю одержати додатковий інструмент визначення уподобань та нахилів до напрямку занять, що в кінцевому результаті може стати як підґрунтям професійної діяльності, так і домінуючим виховним впливом на формування молоді особистості громадянина Української держави. Унікальну систему позашкільної освіти необхідно осучаснювати, удосконалювати та трансформувати в умовах реформування національної освітньої системи. Модернізація системи позашкілля є важливим завданням для інституцій, що формують державну політику позашкільної освіти. Позашкільна освіта має всі можливості для оновлення галузі, запровадження нових гуртків, форм та

методів роботи, оновлення змісту діяльності, створення комфортних умов для всебічного й гармонійного розвитку особистості вихованців.

4.2. Сучасні тенденції національно-патріотичного виховання в закладах позашкільної освіти за доби державної незалежності України (кінець XX - початок XXI ст.)

Проблема виховання учнівської молоді завжди перебувала в центрі уваги не лише національної освітньої галузі, а і всього суспільства. На сьогодні це питання набуло особливої актуальності через повномасштабну війну росії, загострення через пандемію коронавірусу соціальних негараздів, зростання насильства, злочинності.

Основною метою виховного процесу протягом багатьох років було, є і залишається виховання гармонійно розвиненої, мобільної особистості, яка передбачає органічну єдність інтелектуальних, фізичних, моральних, естетичних, духовних і трудових якостей, цілісність свідомості і самосвідомості. Але цей процес неможливий без прищеплення рис порядності, патріотизму та любові і гордості за свою країну, готовності стати на її захист у час небезпеки існування її державності та загрози цілісності.

Проблему позашкільної освіти та виховання аналізує багато науковців. Серед цих дослідників – Г. Пустовіт, який зробив значний внесок у розвиток теорії і методології позашкільної освіти та виховання і вважає, що «позашкільна освіта – це самостійний і самодостатній різновид освіти, який не можна замінити школою», оскільки «чим вищий якісний рівень шкільної освіти, тим ширшим стає спектр освітніх інтересів і запитів особистості» [487, с. 14].

Актуальними щогодини є слова видатного українського педагога, прозаїка, літературознавця і громадського діяча Софії Русової: «Позашкільна освіта потрібна для культурного поступу країни як найкращий засіб виховання гармонійно розвиненої особистості, індивідуальності, а не того одноманітного гурту, який не здатен ні захистити свою волю, ні спрямувати її на загальне

добро» [500]. Процес виховання у позашкільних закладах став предметом дослідження О. Сухомлинської, яка зазначає, що «логіка розвитку сьогоденного шкільництва дедалі більше свідчить про тенденцію перенесення центру виховної роботи зі школи, яка перетворюється в інституцію, що тільки навчас, в родину, у позашкільні заклади й установи» [543, с. 28].

За визначенням І. Беха, поняття «виховання» – це «зовнішнє спонукання до розвитку й реалізації психічної, соціальної та фізичної активності людини; залучення дитини до вироблених людством цінностей; створення сприятливих умов для реалізації нею особистісного потенціалу». Соціально-історичний досвід дає можливість сформулювати основну мету виховання як формування гармонійно, всебічно розвиненої особистості, підготовленої до активної соціальної та професійної діяльності в умовах сучасного суспільства, здатної сприймати і примножувати загальнолюдські цінності» [10].

Основу розуміння виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів становлять актуальні теоретичні підходи щодо проблеми виховання особистості (І. Бех [9-13], Г. Ващенко [30, 31], О. Савченко [505], В. Сухомлинський [544-547], О. Сухомлинська [543, 577] та інші), методологічні засади позашкільної освіти (О. Биковська [19-22], В. Вербицький [32, 37], Курило В. С. [186-189], Т. Сущенко [549-554], Г. Пустовіт [471-487] та ін.), а саме: – «виховання є провідним чинником становлення особистості в процесі онтогенезу» (І. Бех) [12, 13]; – «виховання є складним і багатовимірним процесом, у якому розрізняють філософський, соціальний, педагогічний, психологічний, культурологічний аспекти; у вихованні різних народів і епох чітко віддзеркалюється стан і вимоги держави, різних верств суспільства до мети, змісту та методів підготовки молодого покоління до життя» (О. Савченко) [505]; – «позашкільна освіта і виховання мають розглядатись як такі, що виявляють найближчі перспективи розвитку особистості в різних соціальних й освітніх інститутах, серед яких позашкільні заклади мають стати центрами мотиваційного розвитку особистості, її професійного самовизначення і самореалізації» (Г. Пустовіт) [475].

Інтеграційні процеси в Україні проходять на фоні сплеску патріотичних почуттів та нового ставлення до історії, культури, традицій і звичаїв українського народу. На сьогодні виникла необхідність в нових підходах до виховання патріотизму як почуття і як ґрунтовної якості особистості. Почуття патріотизму є найбільшою та найсильнішою духовною силою людини, що мотивує її до дієвої життєвої позиції. А це на сьогодні надзвичайно важливо.

Патріотизм (у перекладі з латинського patria – країна, вітчизна, батьківщина) – це любов, відданість Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам. Уперше термін стали вживати з часів Великої Французької революції (1789-1793 р.). Патріотами називали тих, хто боровся за інтереси людей. Тлумачний словник української мови визначає патріотизм як «любов до своєї батьківщини, відданість своєму народу, готовність для них на жертви і подвиги» [564]. За визначенням І. Беха, комплексне поняття українського патріотизму – це «любов до рідної землі, до України, до свого народу, до держави, найсильніша емоційна компонента, яка стимулює: діяльнісну відданість, працю на благо держави, служіння Україні, турботу про благо свого народу, суспільне об'єднання заради виконання конкретних дій; суспільно значущу цілеспрямованість, подолання відчуженості від соціального життя; моральну стійкість, непохитну вірність ідеям, принципам народної моралі; готовність до виконання почесного обов'язку – захисту Вітчизни, до самопожертви у екстремальній ситуації; наявність почуття власної гідності, яка є інноваційною компонентою поняття українського патріотизму» [12].

Нині патріотизм розуміється більш глибоко і визначається не тільки любов'ю до батьківщини та народу, а й є багатоаспектним поняттям, фундаментальною якістю, світоглядною та психологічною характеристикою особистості, духовно-моральним принципом її життєдіяльності. Це проявляється у єдності знань, патріотичних почуттів, переконань і діяльності. Весь світ сьогодні побачив патріотизм українців, які самовіддано боронять рідну землю від російської агресії, не шкодуючи для рідної країни ні власних

статків, ні самого життя.

Патріотизм в Україні має стати консолідуючою основою нації та суспільної інтеграції, сприяти становленню й утвердженню України як суверенної держави. Почуття патріотизму будується на щирій належності до громадянського суспільства як соціального організму. Активні гуманістичні методи виховання майбутнього громадянина України, ініціативи, що базуються на демократичному стилі взаємодії між учасниками виховного процесу, спрямовані на виховання самостійності, активності та відповідальності підростаючого покоління [127].

У програмі українського патріотичного виховання дітей та молоді Інституту проблем виховання НАПН України зазначено: «...у виховній діяльності надзвичайно важливим є формування у дітей та учнівської молоді відчуття приналежності до України, особистої відповідальності за долю держави та українського народу, виховання поваги до державних символів, шанобливого ставлення до традицій і культури представників усіх національностей, що населяють нашу країну» [470].

Важливе місце у розвитку теорії і практики національно-патріотичного виховання посідають праці основоположника вітчизняної педагогічної науки К. Ушинського. Педагог стверджував: «Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ від серця людини і могутню опору для боротьби з його поганими природними особливостями» [567, 99–100 с.]. Виокремлюючи головні аспекти національного, патріотичного та громадянського виховання дітей, К. Ушинський вважав, що справжня любов до Батьківщини повинна поєднуватися із знаннями мови, мистецтв, кращих традицій і звичаїв народу. Наскрізною лінією у його статтях, книгах, підручниках є ідея народності виховання, національний характер, національна душа, національний спосіб життя є ґрунтом, у якому корениться народність [567].

У національно-патріотичному вихованні важливим є звернення до українського народу, життєвої долі різних поколінь, традицій та обрядів.

Відомо, що І. Франко з особливим занепокоєнням виділяв ігнорування ідеї народності у вихованні українських дітей, вказуючи, що по «кількалітній науці наші вихованці мають виходити в життя з защеплюваною в серці погордою до всього, що своє» [570].

Значний внесок до становлення й розвитку позашкільної освіти та формування теорії національно-патріотичного виховання внесла С. Русова. Визначний педагог стверджувала, що тільки народне виховання приречене на успіх і першим кроком демократизації освіти повинна бути її націоналізація. Становлення особистості дитини можливе тільки за умови засвоєння нею національно-культурних надбань і традицій свого народу». Тільки на рідній землі, співаючи рідні пісні на рідній мові, може вирости національно-свідома особистість. Акцентуючи на значенні школи й шкільної освіти для формування та розвитку дітей, С. Русова зазначала: «Ми не можемо не бачити, що найкраща школа без позашкільної освіти та її допомоги не дає великих корисних результатів» [499].

Важливим надбанням для розвитку сучасної теорії і практики національно-патріотичного виховання у закладах позашкільної освіти є педагогічна спадщина В. Сухомлинського. Ключовою ідеєю національно-патріотичного виховання, на думку педагога є «синівська вірність Вітчизні, землі, де ти народився і осмислив себе часткою народу, і в ній, як сонячний промінь в краплі води, відображається багатовікова історія цього народу, його велич і слава. У кожного з нас Вітчизна починається з чогось маленького, начебто неказистого і непримітного; в життя кожного з нас назавжди до останнього нашого подиху входить щось єдине незмінне, як груди матері, як її ласкавий дотик, як рідне слово. Це наш рідний куточок, втілюючий в себе живий образ нашої Вітчизни» [545].

Національно-патріотичне виховання в українському суспільстві залишається першочерговим як для держави, так і для системи освіти в цілому.

Оскільки основна частина виховних впливів на особистість дитини

відбувається в освітньому середовищі, то і відповідальність покладається більша на освітні заклади, які мають більше можливостей [93].

Національно-патріотичне виховання учнівської молоді завжди було актуальним і важливим напрямом виховання для закладів позашкільної освіти, бо саме позашкільля створює належні умови для здійснення виховного впливу на формування свідомості вихованців, а заклади позашкільної освіти відіграють неабияку роль в організації національно-патріотичного виховання, оскільки функціонують на засадах добровільності, творчості, продуктивної колективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії [14, с. 14–18; 273]. Аналіз науково-педагогічних джерел дозволяє стверджувати, що національно-патріотичне виховання в закладах позашкільної освіти в кінці XX на початку XXI століття є актуальною проблемою, від вирішення якої залежить майбутнє України.

Після проголошення незалежності в Україні національна освітня система взяла курс на демократизацію освітянських процесів де виникає першочергове завдання виховати громадянина-патріота. З 1991 року по 2000 рік (трансформаційний, пострадянський етап) в освітніх закладах країни відроджується освітній процес з урахуванням надбань національної української культури, гуманістичної педагогіки, збільшується кількість освітніх закладів із українською мовою викладання. Одним із перших державних документів щодо виховання стала Концепція національного виховання схвалена Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 30 червня 1994 року. Мета даної концепції визначала стратегії розвитку наскрізної системи виховання молодого покоління України [167].

Одним із напрямів національного виховання в концепції виділено героїко-патріотичне виховання, що покликано «формуванню бойовий, морально-психологічний дух, спонукати до фізичного вдосконалення громадянина-патріота, виробляти глибоке розуміння громадянського обов'язку, готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини, оволодіти військовим і військово-технічними знаннями, а також вивчити бойові традиції та героїчні сторінки історії українського народу, його збройних

сил» [167, с. 20].

Важливим законодавчим актом із питань патріотичного виховання в незалежній Україні став Указ Президента від 27 квітня 1999 р. № 456 «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян», на основі указу Постановою КМУ від 15 вересня 1999 р. № 1697 було затверджено «Національну програму патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» [387]. Одним із важливих завдань цієї програми було забезпечення формування та розвитку в молоді загальнолюдських та національних цінностей. Програма передбачала виконання ряд заходів, направлених на фізичне та духовне становлення молодого покоління. Серед великої кількості заходів варто відмітити впровадження серед учнівської молоді гри-випробування «Котигорошко», яка ґрунтувалася на українських традиціях та була направлена на формування здорового способу життя.

Та на жаль, на даному етапі у практиці національно-патріотичного виховання прослідковувалося бажання наслідувати радянські приклади, звертатися до совкових ідеалів, наслідувати їх звичаї, в педагогічній практиці використовувати «радянську» лексику. Національно-патріотичні заходи, які проводили заклади позашкільної освіти зводилися до заходів присвячених пам'яті радянських героїв. Скептично сприймається план національно-патріотичного виховання станції юних техніків імені Ватутіна. Українське позашкільля в зазначений період не напрацювало впевненого й позитивного досвіду стосовно національно-патріотичного виховання для своїх вихованців. До терміну «національно-патріотичне виховання» відносилися з острахом та дуже обережно. Розроблені програми та концепції національно-патріотичного виховання не знайшли місця в конкретних практичних діях та заходах, зі зміною правлячої політичної сили, змінювалися і вектори державного розвитку, що в свою чергу вело до змін і в національній освітній системі. Результатом такого інертного національно-патріотичного виховання став

низький рівень національної свідомості учнівської молоді, що привело до розчарувань та зневіри у розвитку країни.

З 2000 року по 2014 рік (етап становлення та модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні) відбуваються певні зміни в національній освітній системі щодо формування національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Розвиток та становлення державності країни, її інтеграція в світове та європейське співтовариство виокремлюють головні напрями модернізації освітнього процесу, в основу якого покладено національну ідею, що забезпечує морально-духовне становлення дітей та учнівської молоді, їхню підготовку до активної, творчої, соціально значущої життєдіяльності. Процес демократизації суспільства України органічно пов'язаний із вихованням нової людини, яка б стала носієм високих національних цінностей та пріоритетів. Українське суспільство має усвідомлювати консолідує роль національного фактору в демократичній Україні для плекання соборної спільноти, що об'єднує представників різних національностей, які проживають у незалежній українській державі.

У зазначений період часу (особливо після подій Помаранчевої революції, 2004 р.) відбувається повернення історичної пам'яті, видання історичних творів, у світ виходять українські фільми, популяризуються художні твори, що відображають реальне історичне минуле українського народу, відкривається правда про національно-визвольну боротьбу українського народу. Підтвердженням патріотичної налаштованості, ознакою формування української нації є масштабне використання української національної та державної символіки, українського традиційного одягу, жовто-блакитних кольорів.

На даному етапі розвитку української держави виникає потреба в переосмисленні традиційних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання підрастаючого покоління – гартування нового українця, що буде жити й працювати на основі національних та європейських цінностях. Поширеними формами організації роботи з національно-

патріотичного виховання в закладі позашкільної освіти є індивідуальна, колективна або групова, масова та наочна. Індивідуальна форма роботи в напрямку національно-патріотичного виховання обирається тоді, коли вихованцю доручається завдання: написання науково-дослідницької роботи, підбір матеріалу до музейної кімнати, виступ на конференції, круглому столі тощо. Колективну чи групову форму роботи застосовують в діяльності гуртка, клубу чи об'єднанні, де вихованці гуртом ознайомлюються та вивчають традиції та звичаї українців, ходять у походи, беруть участь у патріотичних заходах, проводять зустрічі. Масова форма роботи – це проведення родинних свят, фольклорно-етнографічних та краєзнавчих експедицій, конференцій, вечорів, флешмобів, створення книг, відеофільмів. Наочна форма – створення та функціонування в закладах музеїв, кімнат бойової слави, виставок дитячої творчості, книжкових виставок, тематичних стендів тощо [199, с. 87–91].

Головну роль у роботі з вихованцями відводять активним методам, використання яких базується на демократичному стилі взаємодії, що допомагає формувати критичне мислення, ініціативність та творчість. До таких методів належить: соціально-проектна діяльність, ситуаційно-рольові ігри, соціограму, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій та ситуацій успіху, аналіз конфліктів та моделей стилів поведінки. Важливою умовою вдосконалення патріотичного виховання школярів є залучення їх до підготовки та проведення різнопланових виховних заходів національно-патріотичного спрямування, що формують у них патріотичні якості, самоосвіту, самовиховання [200]. Саме в цей період освітній процес закладів позашкільної освіти наповнюється гуртками заснованими на звичаях і традиціях українського народу, вихованці залучаються до вивчення українських традицій, обрядів, культури, духовної спадщини українського народу. Формування національно-патріотичних засад активно втілюється через діяльність гуртків декоративно-прикладного мистецтва, художньої творчості, туристично-краєзнавчого напрямів. Вдосконалюються заходи з

національно-патріотичної тематики, що формують у вихованців почуття любові, гідності та гордості до своєї держави. Доброю традицією в позашкільлі стає проведення першого заняття гуртка (не залежно від напряму діяльності) в новому навчальному році присвячене українській тематиці, розвивається музейна педагогіка, проводяться краєзнавчі експедиції, організуються літні фольклорні школи, запроваджуються Всеукраїнські конкурси з національно-патріотичної тематики. В 2004 році розробляється та затверджується наказом Міністерством освіти і науки України, Міністерством оборони України, Міністерством України у справах сім'ї, дітей та молоді «Положення про Всеукраїнську військово-спортивну гру «Патріот». В 2012 році Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України затверджується положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» (Джура). Заходи проводяться на всіх рівнях, викликають зацікавленість у дітей та мають вагоме значення у формуванні національно-патріотичного виховання. Скарбничка масових заходів у позашкільлі доповнюється відзначенням «Дня Європи», «Дня Соборності України», «Дня пам'яті жертв Голокосту», «Дня пам'яті жертв Голодомору», «Дня пам'яті загиблих у боях під Крутами». Тема національно-патріотичного виховання активно впроваджується в гуртках всіх напрямів діяльності.

В організації процесу виховання в закладах позашкільної освіти дотримуються низки принципів: гуманізації взаємин між педагогами та учнями, поваги до особистості, виховання гуманності; національної спрямованості; самоактивності і саморегуляції; культуровідповідності; етнізації; зв'язку виховання із життям та трудовою діяльністю; історичної і соціальної пам'яті; наступності між поколіннями; інтегративності [29, с. 8–11].

На визначеному етапі були прийняті певні нормативно-правові документи з питань національно-патріотичного виховання:

- Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, Постановою КМУ від 15 вересня 1999 р.

№ 1697 [265];

- «Про затвердження Рекомендацій щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України», наказ Міністерства освіти і науки України від 07.09.2000 № 439 [381];

- «Про день державного прапора України», указ Президента України від 23.08.2004 р. №987/2004 [350];

- «Про проведення Всеукраїнської молодіжної акції «Пам'ятати. Відродити. Зберегти», указ Президента України від 27.04.2009 № 272/2009 [419];

- «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання молоді», спільний наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України від 27.10.2009 № 3754/981/538/49 [362];

- «Про затвердження плану заходів щодо підвищення рівня патріотичного виховання учнівської та студентської молоді шляхом проведення на постійній основі тематичних екскурсій з відвідуванням об'єктів культурної спадщини», розпорядження КМУ від 08.12.2009 №1494-р [369].

Концепція національно-патріотичного виховання (2009 р.) визначає мету даного напрямку як «виховання свідомого та відповідального громадянина – патріота своєї країни, який дбає про високу духовність, фізичну досконалість, моральність, художньо-естетичну культуру, потреби та уміння жити в громадському суспільстві» [169]. Головна мета національно-патріотичного виховання: передача молоді соціального досвіду та напрацювань; успадкування надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних відносин; формування, духовності, моральності, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури. Ця мета повинна реалізовуватися через комплекс виховних завдань, що є загально прийнятими не тільки для закладів освіти, а й для всього українського

суспільства в цілому. Насамперед, це забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, суспільних та власних інтересів.

З 2014 року по даний час відмічаємо процеси демократизації освіти та виховання, індивідуалізації освітнього процесу. На нинішньому етапі розвитку незалежної держави національно-патріотичне виховання учнівської молоді є провідним напрямком діяльності закладів освіти, як важливий фактор формування національної свідомості. На сьогодні формування національно-патріотичного виховання набуває ознак комплексної й планової діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, освітніх закладів, громадських організацій, пересічних українців з становлення у школярів, молоді та громадян високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості своїй державі. Підґрунттям системи національно-патріотичного виховання встановлено ідею укріплення української державності як консолідуючого фактора розвитку суспільства, формування патріотизму та зміцнення національних цінностей.

Мету, завдання, зміст і напрямки національно-патріотичного виховання учнівської молоді викладено у багатьох нормативно-правових документах з питань освіти і виховання, прийнятих у зв'язку із суспільно-політичною ситуацією в Україні. Нормативно закріплено, що в Україні національно-патріотичне виховання наскрізно охоплює усі сфери українського суспільства, насамперед: освіту, науку, молодь, сім'ю, економіку і підприємництво, культуру та мистецтво, профорієнтацію на військові спеціальності, відновлення та збереження національної пам'яті, краєзнавство, туризм, охорону довкілля, фізкультуру, спорт, цивільну оборону, безпеку і оборону України, зв'язки із закордонним українством.

Для належного формування національної свідомості в учнівської молоді в державі було прийнято ряд важливих документів:

- «Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді», наказ Міністерства освіти і науки від 27.10.2014 року № 1232 [371];

- Методичні рекомендації з патріотичного виховання, лист Міністерства освіти і науки від 27.11.2014 року № 1/9-614 [231];
- Методичні матеріали для використання у проведенні інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення та військовослужбовців щодо встановлення Дня захисника України, доручення Глави Адміністрації Президента України від 23.10.2014 року № 02-01/3078 [229];
- «Про проведення Уроків мужності», лист Міністерства освіти і науки від 13.08.2014 року №1/9-412 [420];
- «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах», наказ Міністерства освіти і науки від 16.06.2015 року №641 [361];
- «Про затвердження плану заходів щодо популяризації державних символів України, виховання поваги до них у суспільстві», розпорядження КМУ від 07.12.2016 № 954-р. [370];
- «Про схвалення Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді», наказ Міністерства освіти і науки від від 28.05.2015 року № 585 [428];
- Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді від 26.05.2015 року [470];
- Методичні рекомендації щодо засад діяльності музеїв історичного профілю дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладів, наказ Міністерства освіти і науки від 22.05.2015 року №1/9-255 [233];
- «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки», Указ Президента України від 13.10.2015 року №580/2015 [424];
- «Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні», Указ Президента України від 11.02.2015 року № 69/2015 [348];
- «Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти і науки

України щодо вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні», наказ Міністерства освіти і науки від 31.03.2017 року № 519 [368];

- «Деякі питання дитячо-юнацького військово-патріотичного виховання», Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2018 року №845 [108];

- «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки», указ Президента України від 13.10.2015 №580/2015 [424];

- «Про затвердження плану заходів щодо популяризації державних символів України, виховання поваги до них у суспільстві», розпорядження КМУ від 07.12.2016 № 954-р [397];

- «Про деякі питання щодо організації виховної роботи у навчальних закладах у 2017/2018 навчальному році», лист Міністерства освіти і науки України від 27.07.2017 №1-9/413 [353];

- «Про відзначення Дня захисника України», лист Міністерства освіти і науки України від 19.09.2017 №1/9-505 [344].

- «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки», розпорядження КМУ від 18.10.2017 №743-р [367];

- «Про Стратегію національно-патріотичного виховання», указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019 [425];

- «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 №641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах», наказ Міністерства освіти і науки України від 29.07.2019 №1038 [346];

- «Про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019/2020 навчальному році», лист Міністерства освіти і науки України від

16.08.2019 №1/9-523 [397].

Проаналізувавши та переосмисливши досвід діяльності щодо національно-патріотичного виховання, в 2015 році МОН затверджує нову Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді. В якій зазначається, що позашкільний навчальний заклад є однією із головних освітніх ланок в процесі формування та становлення громадянина-патріота, так як перед українським позашкільним ставляться перш за все виховні цілі та завдання, а вже потім навчальні [168, 169].

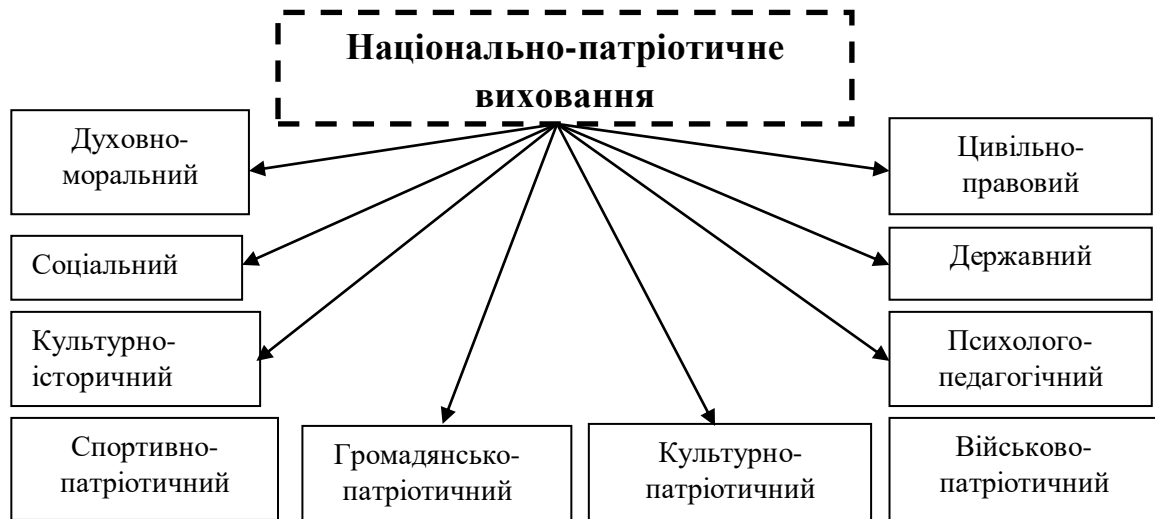
Важливе місце в Концепції відведено співпраці органів державної влади та органам місцевого самоврядування з громадським суспільством. Мова йде про те, щоб до національно-патріотичного виховання школярів долучалися дитячі та молодіжні громадські організації зі своїм досвідом, можливостями, формами діяльності, також важлива підтримка батьківських спільнот та посилення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади стосовно національно-патріотичного виховання [169].

Важливим документом також є Стратегія національно-патріотичного виховання, мета якої – встановлення головних та важливих напрямів національно-патріотичного виховання, для учнів та молоді, забезпечення змістового наповнення національно-патріотичного виховання [425].

Аналіз нормативно-правової бази з питань національно – патріотичного виховання учнівської молоді в період з кінця ХХ початку ХХІ століття дає підстави стверджувати про важливість підходів щодо вирішення цієї проблеми. Однак, на нашу думку, проблема, яка гальмує процес формування національно - патріотичних почуттів учнівської молоді на регіональному рівні, є виконання не в повному обсязі, а подекуди й повне ігнорування, прийнятих нормативно-правових документів.

Діяльність з національно-патріотичного виховання в закладах позашкільної освіти варто організовувати за напрямами: державний, соціальний, психолого-педагогічний, громадянсько-патріотичний, духовно-моральний, культурно-історичний, цивільно-правовий, військово-

патріотичний, спортивно-патріотичний, культурно-патріотичний (рис.4.1) [169].

Рис. 4.1 Напрями національно-патріотичного виховання.

Державний напрям ґрунтується на гарантуванні державою системи героїко-патріотичного виховання [78, с. 5–12].

Соціальний напрям базується на дослідженні та дотриманні норм моралі, що направлені на усвідомлення переваг загальнолюдських цінностей та інтересів, виховання належного ставлення до культури, історії, мови, звичаїв, традицій українського народу [187].

Громадянсько-патріотичний напрям формує громадянський обов'язок, належного відношення до національних інтересів України, усвідомлення цінності демократичних стосунків, що відповідають прагненням створити громадянське суспільство [89, 572, 513].

Духовно-моральний напрям має на меті виховання поваги до старшого покоління, родини, сім'ї, батьків, поваги до цінностей, на яких формуються родинні стосунки, які відіграють важливе значення родини у суспільстві, любові до Батьківщини та свого народу. Цей напрям втілюється через українознавство, народознавство, проведення майстер-класів українських

ремесел, волонтерської діяльності вихованців, пошукової роботи, збору краєзнавчих матеріалів, проведення екскурсій та туристичних походів стежками рідного краю [183].

Психолого-педагогічний напрям базується на аналізі психологічних особливостей молоді, з подальшим врахуванням результатів у підготовці юнаків до військової служби, в організації методичної роботи з узагальнення та поширення передового досвіду героїко-патріотичного виховання, вдосконаленні форм і напрямів цієї діяльності [510, с. 126–133].

Цивільно-правовий напрям ґрунтується на основі знань про державний устрій та державне управління країною, формування гідного ставлення до цілісності, суверенітету та незалежності країни; орієнтує на формування глибоких правових знань, розвиток належної правової культури. Ним передбачається робота з формування ціннісного відношення до національних інтересів України: заходи про державні символи країни; вивчення життєвого та творчого шляху відомих постатей; виховання поваги до людини як до найбільшої цінності; розвиток учнівського самоврядування з метою формування умов для самореалізації вихованців, виховання відповідальності, спонукання до активної участі в житті класу та закладу. Одним із важливих аспектів цивільно-правового напрямку є організація та підтримка діяльності учнівського самоврядування. До діяльності учнівського самоврядування входять такі заходи: засідання Ради вихованців; участь в організації освітнього процесу; підготовка та проведення різнопланових пізнавальних, спортивних, дозвіллевих заходів, акцій; надання шефської допомоги вихованцям початкового навчального рівня [174, с. 12–14].

Військово-патріотичний напрям має на мені вивчення військової історії України, ознайомлення з сучасними зразками техніки та озброєння Збройних Сил України, набуття початкових навичок користування ними, зміцнення фізичної витримки, виховання поваги до професії військового, вивчення історії формування та ствердження української армії, ознайомлення з традиціями військових та подвигами земляків в час війни. Мета діяльності

зазначеного напрямку виховання реалізується через такі заходи: зустрічі з військовослужбовцями та ветеранами війни, волонтерами, військовим комісаром; проведення тематичних заходів, присвячених героїчним подвигам українських воїнів у боротьбі за територіальну цілісність і незалежність України; проведення екскурсії місцями бойових дій Другої світової війни; вшанування пам'яті героїв, які віддали своє життя за нашу [110].

Спортивно-патріотичний напрям реалізується з метою розвитку фізичних, моральних, вольових якостей вихованців; формування характеру, сили волі, витривалості, стійкості, мужності, дисциплінованості через спорт; прищеплювання бажання й формувати готовність стати на захист Батьківщини. Напрямок передбачає організацію спортивних змагань, патріотичних ігор («Джура», «Сокіл»), туристичних зборів, квестів, естафет, зустрічей з відомими спортсменами [590].

Культурно-патріотичний напрям направлений на формування творчих та креативних здібностей вихованців. Відбувається збір місцевого фольклору, вивчення усної народної творчості, вивчення українських традицій та звичаїв, ознайомлення з народними ремеслами, організовується співпраця з Національною спілкою художників України та Національною спілкою майстрів народного мистецтва України – все це забезпечує формування у вихованців естетичних потреб і смаків, сприяє оволодінню основами народної творчості [541].

Результатом національно-патріотичного виховання учнівської молоді в закладах позашкільної освіти має стати сформованість у вихованців почуття патріотизму, та української ідентичності, що виражається через любов до свого народу, повагу до українських звичаїв та традицій, досконале володіння українською мовою, відчуття своєї належності до України.

Становлення демократичної правової держави та громадянського суспільства у сучасних українських обставинах, які визначаються, перш за все, війною росії проти нашої країни, беззаперечно, робить важливою вимогу інноваційності у національно-патріотичному вихованні сучасної молоді.

Кожен освітній заклад та установа має стати осередком формування та становлення кожної дитини як патріота України. Методи та прийоми роботи щодо національно-патріотичного виховання гуртківців дуже різноманітні. Завдання виховання визначаються родом діяльності, проте мету визначають, і реалізують люди. Виховну стратегію створюють педагоги, самі учні й дорослі, які беруть участь у життєдіяльності навчального закладу. Та всі вони стають справжніми творцями системи лише за умови, що їх об'єднано в цілісний виховний колектив – ядро виховної системи навчального закладу [81, с. 57].

Діяльність, що лежить в основі створення, функціонування і розвитку виховної системи освітнього закладу, має характеризуватися як колективно-організована, що, у свою чергу, слугує зародженню та підтримці колективних відносин – взаємної відповідальності, взаємодопомоги, взаємної зацікавленості у досягненні успіхів, тобто адекватних поставлених виховних завдань. Такі відносини неможливо створити ні наказом, ні моральними сентенціями. Успіх полягає в організації такої діяльності, такої організації, яка, спонукаючи до самої діяльності, породжувала б зацікавлення і до партнерів – спочатку як до її учасників, а потім просто як до людей.

Як уже було зазначено, заклад позашкільної освіти володіє неоціненним виховним потенціалом: позашкільний мікросоціум – гурток, студія, секція, творче дитяче об'єднання – сприяють самореалізації й соціалізації вихованців. У сьогоденних умовах керівник гуртка закладу позашкільної освіти має вирішити, насамперед, низку завдань, пов'язаних із вихованням патріотизму та формуванням національної свідомості у своїх вихованців. Кожен педагог приділяє максимум уваги, щоб діти, які відвідують заклад позашкільної освіти, поряд з розвитком своїх здібностей та творчого зростання, мали змогу долучатись до національної культури, зацікавитися дивовижним світом народного мистецтва, промислів, традицій [563, с. 36–37].

Кожне заняття в гуртку, кожний навчальний або виховний захід повинні являти собою новий крок у пізнанні дитиною не лише свого народу, своєї країни, але й себе самої як частинки України [217].

Важливим чинником формування національно-свідомої особистості є вдало та професійно організований освітній процес – невід’ємний компонент педагогічного процесу, що гарантує зростання пізнавальних можливостей особистості. Майстерно організований за змістом і формою освітній процес має виховний потенціал – формує загальну світоглядну картину; організовує спільну діяльність, вчить спілкуватися в соціальному середовищі; збільшує досвід, зміцнює зв’язок навколишнього світу і внутрішнього життя особистості. Засадами такого процесу є організація ефективної спільної діяльності – конструктивної взаємодії педагогічного працівника і вихованця, спрямованої на розвиток його духовної культури. У процесі особистісно-комунікативної взаємодії педагогічними працівниками використовуються засоби збагачення знань вихованців, мета яких – усвідомлення особистістю морально-духовних цінностей, самоствердження та самовдосконалення. Виховання школярів відбувається на основі української державності, шанобливого ставлення до основних документів держави та державної символіки.

Для надання виховній роботі емоційного забарвлення необхідно використовувати цікавий життєвий матеріал, ствердливі приклади патріотизму відомих історичних постатей, культурних діячів, героїв національно-визвольних рухів. Зустрічі з очевидцями, людьми, які були особисто причетними до якихось значущих подій – це ветерани війни, ветерани праці, активні громадські діячі, захисники України, – підсилюють вплив патріотичних почуттів вихованців. Під час зустрічей діти мають можливість оцінити історичні події на основі принципів достовірності, науковості, гуманізму, доброчинності, а також з позицій забезпечення взаємозв’язку між поколіннями.

Основним завданням педагога є зосередити увагу вихованців на значенні внеску нашої країни до світового розвитку науки, культури та різних галузей виробництва. На таких зустрічах школярі мають можливість познайомитися із сучасниками, які стали прикладом відданого служіння

країні. Патріотичні подвиги звичайних людей спонукають учнів посправжньому відчутися любов до своєї країни. Зустрічі з творчими людьми рідного краю – письменниками, митцями, музикантами – спонукають до творчої діяльності.

Навчальні дебати – це сучасний виховний захід, який є важливим засобом розвитку в учнів критичного мислення та навичок аргументованого висловлювання. Вагоме значення у формуванні патріотичних поглядів та почуттів вихованців, належить різним видам дискусії, як спонтанній, так і спеціально підготовленій, де ведуться обговорення на визначену тему по раніше запропонованих запитаннях для обговорення по опрацьованих відповідних літературних джерелах. У формуванні патріотичних поглядів та переконань вихованців важливе значення мають спеціально створені ситуації, які спонукають до відстоювання власної думки, коли зміцнюється внутрішня позиція, виникає бажання до ствердження власних переконань щодо свого народу, своєї держави та світової спільноти. Такі дискусії формують культуру мислення та мовлення, розвивають логіку, виявляють інтелектуальні здібності вихованців, змінюють погляди на різні явища, власну життєву та громадянську позицію, зумовлюють переоцінку цінностей. «Круглі столи», збирають вихованців, які не обмежуються власною думкою у пошуках істини та справедливості. Готуючись до такого заходу, педагогічний працівник заздалегідь обирає тему і визначає низку питань для обговорення. Учасники заходу показують знання теми та окреслюють шляхи вирішення обговорюваної проблеми. Співпраця з волонтерськими організаціями, військовими госпіталями та госпіталями ветеранів війни, товариством Червоного Хреста виховує найкращі риси українського патріота, діти вчаться бути корисними для своєї держави, працювати заради спільної Перемоги. Важливими є різнопланові акції «Оберіг для воїна», «Милосердя», митою яких є залучення вихованців до благодійної діяльності. Варто зосередити увагу на формуванні європейських цінностей особистості, які відіграють важливу роль у всіх сферах суспільного розвитку: позашкільна освіта має популяризувати

такі цінності серед учнівської молоді. Такі завдання вирішує, зокрема, мережа євроклубів, що діють при палацах, центрах творчості та інших закладах позашкільної освіти і прилучають учнівську молодь до спільної європейської культурної спадщини, а також до осмислення сучасних проблем європейської спільноти.

Творчий потенціал вихованців найбільшою мірою реалізується у гуртках позашкільля, першочерговими завданнями яких визначено: виховання фізично й духовно здорової людини; оволодіння моральними цінностями та етичними нормами; продукування естетичних смаків; створення атмосфери емоційного комфорту; збереження родинних традицій та сімейних реліквій, вивчення родоvodu, українських звичаїв та обрядів; шанобливе ставлення до української мови, національної культури, літератури, мистецтва, радіо, телебачення, преси. Дієвою формою організації виховного впливу є екскурсія, яка дає можливість організувати ознайомлення, спостереження та вивчення пам'яток вітчизняної та світової культури, формує в школярів гордість за національні реліквії, дає розуміння загальнолюдських цінностей. Для формування й поглиблення патріотичних почуттів, соціальної активності є важливим системний процес заохочення вихованців до участі в учнівському самоврядуванні, громадських дитячих та молодіжних об'єднаннях. Така діяльність поглиблює знання учнів з історії та культури народу, його традицій, сприяє формуванню національно-патріотичних поглядів, переконань та почуттів, мотивує відповідну поведінку. Одним із дієвих засобів НПВ є також регулярне проведення дитячих та молодіжних ігор, де важливий сам організаційно-виховний процес підготовки до них в середовищі вихованців.

З метою організації НПВ учнівської молоді в ЗПО і загалом в усіх навчальних закладах, для постійного підвищення ефективності НПВ важливо щороку створювати та змістовно оновлювати план виховної роботи закладу. План заходів з НПВ розробляється з урахуванням вікових особливостей вихованців, рівня їхніх розумових здібностей, сформованості у їхній свідомості патріотичних почуттів - національної гордості та свідомості. Для вивчення стану сформованості

у вихованців патріотичних почуттів та національної свідомості важливо використовувати різноманітні сучасні методи крім власних спостережень та досить поширеної практики проведення анкетування учнів.

Пріоритетними напрямками в роботі ЗПО для реалізації НПВ мають стати: включення різнонаправлених векторів проблематики НПВ до навчальних програм та планів роботи закладів; покращення навчально-методичного забезпечення та матеріальної бази закладу новою методичною літературою з НПВ та сучасним навчальним обладнанням, інформаційними матеріалами; узагальнення і поширення нового педагогічного досвіду з НПВ; налагодження конструктивної взаємодії закладів з громадськими організаціями УБД – ветеранів російсько-української війни, волонтерськими організаціями (типу «госпітальєри» та громадські навчальні центри тактичної медицини і БПЛА, тощо); взаємодія закладу та ЗМІ для більш ширшої популяризації кращого досвіду НПВ; залучення до участі в гуртковій роботі учасників АТО – ООС, відставних офіцерів ЗСУ – УБД; долучення вихованців до волонтерської діяльності для ЗСУ.

Важливим аспектом формування національної свідомості учнів є запрошення учасників бойових дій до участі у заходах національно-патріотичного спрямування. НПВ від ветеранів російсько-української війни - УБД є дієвішим за будь-які інші уроки та виховні заходи. Проведення спільних виховних заходів має значення як для учнів, так і для ветеранів війни. Учні отримують наочний приклад національної свідомості і відданості національним інтересам країни, а для ветеранів війни така зайнятість, передавання досвіду молодому поколінню є найкращою морально-психологічною реабілітацією після перенесених бойової травми чи посттравматичного стресового розладу (ПТРСР) [110].

Сьогодні погляди на НПВ змінюється під тиском низки існуючих з боку агресорів ризиків і загроз. Зокрема, загрозливими викликами для України залишаються: порушення усталеної системи світової безпеки; перетворення інформаційного простору через «гібридні війни» на поле маніпуляцій суспільною свідомістю; інформаційні загрози, а віднедавна – й безпосередня

повномасштабна збройна агресія. Це також спонукає до пошуку нових форм роботи.

На Полтавщині, зокрема, в Полтавському районі, місцеві ветерани російсько-української війни після повернення з фронту, за сприяння обласного та районного військових комісаріатів об'єдналися в громадську організацію «Клуб військово-патріотичного виховання молоді «Патріот». Після демобілізації бойові побратими за сприяння районної ради та за грантову допомогу зробили ремонт в одному із класів місцевої школи, обладнали в ній зброярню та тир, макети стрілецької зброї клубу надав районний військкомат. У цьому клубі навчають військовій справі, проводять НПВ дітей та шкільної молоді Полтавського району. Всі вихователі клубу «Патріот» – учасники АТО. Відвідування навчання в клубі - безоплатне. Упевнені, що здобуті навички знадобляться дітям у майбутньому житті і при захисті України. Дехто з них, вже захищає свою країну [274].

Уже шість років поспіль ГО «Патріот» проводить літні національно-патріотичні збори для старшокласників району. Захоплюючою особливістю польового вишколу Клубу стала насиченість практичних занять вихованців військовою технікою. Школярі отримали змогу посидіти за штурвалом справжнього гелікоптера, вивчити бойову розвідувальну дозорну машину й зенітну установку. Учні ознайомилися з складною технікою пішохідного туризму, налагоджували переправу через річку, тренувалися надавати домедичну допомогу (опановували тактичну медицину), вивчали зразки стрілецької зброї та військової техніки, тренувалися долати мінні перешкоди, вчилися влучно стріляти з пневматичної зброї, з різних положень метали навчальну гранату, з лазертагом проводили тактичні заняття та ігри, навчалися орієнтуватися на місцевості, стрімко долати смугу перешкод. Такі заходи привчають вихованців до дисципліни та самостійності, дають можливість набувати досвіду соціалізації у повсякденному житті, виховують національно-патріотичні почуття: власної гідності та гордості за країну, повагу до державних символів. «Змістовними й цікавими були бесіди з історії України та

краєзнавства. До них долучалися гості табору, представники інших громадських організацій. Заняття проводяться під керівництвом досвідчених інструкторів-учасників АТО/ООС. Не менш важливо й те, що заняття та побут під час вишколу були організовані за військовим зразком – із реальними нарядами, чергуваннями на кухні та блокпостах, караулами, нічним патрулюванням тощо. Потрібність і корисність такого заходу відчули всі – і учасники вишколу, і його організатори» [274]

Питання організації національно-патріотичного виховання у закладах позашкільної освіти розглядаються на засіданнях постійних комісій обласних рад з питань освіти, науки і культури.

У Полтавській області успішно зарекомендувала себе Обласна цільова програми національно-патріотичного виховання на 2017-2020 роки [292]. Її метою було: створення умов для ефективної реалізації державної політики у сфері НПВ.

У програмі передбачено:

1. Нагородження команди-переможця обласного етапу гри «Сокіл» («Джура»), яку проводить Комунальний заклад «Полтавський обласний центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді Полтавської обласної ради»;

2. Проведення обласних заходів:

– Всеукраїнської військово-спортивної патріотичної гри Українського козацтва «Сокіл» («Джура») (завдяки реалізації Програми, в області діють 280 роїв – учасників Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри).

– Обласної військово-патріотичної гри імені Симона Петлюри.

– Обласного конкурсу на кращий захід з НПВ.

– Обласного конкурсу серед закладів освіти області на кращу матеріальну базу військово-патріотичного та фізичного виховання.

– Конкурсу на отримання стипендії імені Героя Небесної Сотні – Героя України Ігоря Сердюка для учнів, студентів та молодих учених.

– Видання творчих робіт переможців обласного літературного конкурсу

«Відлуння заповітів земляків».

– Роботи літнього обласного військово-патріотичного табору «Юний десантник» у вигляді наметового містечка.

Звіт про виконання Обласної цільової програми національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017 – 2020 роки, затверджує сесія ПОР (Додаток Ж).

У Кіровоградській області заслуговує на увагу обласна програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2018-2021 роки [285]. Мета програми: «створення та розвиток комплексної системи національно-патріотичного виховання на основі формування й утвердження принципів любові і гордості за власну державу, усвідомлення громадянського обов'язку та зміцнення якостей патріота та громадянина України як світоглядного чинника, спрямованого на розвиток успішної країни та забезпечення власного благополуччя в ній; формування свідомого громадянина-патріота Української держави, представника української національної еліти через набуття молодим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей та духовних цінностей» [285] (Додаток З).

У Сумській області була прийнята Обласна програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2018-2020 роки. Мета програми: «створення концепції розвитку системи національно-патріотичного виховання дітей та молоді Сумської області на основі формування й утвердження принципів любові і гордості за власну державу, усвідомлення громадянського обов'язку та готовності стати на захист її цілісності» [287].

Обласні заклади позашкільної освіти здійснюють належне НПВ дітей та молоді, є організаторами масових національно-патріотичних заходів, військово-патріотичних ігор, естафет, змагань, конкурсів, фестивалів, конференцій.

Усе зазначене нами вище дає змогу стверджувати, що стратегічно важливим завданням діяльності ЗПО є створення освітнього середовища для

формування національно-патріотичних почуттів та виховання учнівської молоді. ПО має вагомі напрацювання методів і форм навчально-виховної, організаційно-масової роботи, які сприяють формуванню національно-патріотичної свідомості вихованців, їхнього ставлення до держави, національних символів та історії, рідної мови, культури, національних традицій українського народу. Почуття патріотизму є найвищою та найсильнішою духовною силою людини, що спонукає її до активної життєвої позиції. А це на сьогодні, коли країна виборює свою цілісність і незалежність, вкрай важливо.

Формування громадянина-патріота України, що підготовлений до самостійного повноцінного життя в суспільстві, з високою національною свідомістю, здатного брати активну участь в його розбудові на засадах демократизму, поваги до прав людини, толерантності – набуває сьогодні виняткового значення. У сучасному розумінні патріотизм – це власне відчуття причетності до позитивних суспільних змін на рівні гуртка, класу, школи, селища, міста, країни. У сучасних умовах перед ЗПО стоїть завдання зі створення сталої системи НПВ школярів як в освітньому процесі в цілому, так і на заняттях клубів, гуртків та секцій різного напрямку.

В умовах повномасштабного вторгнення ерефії в Україну, національно-патріотичне виховання учнівської молоді має бути одним із найважливіших завдань національної освітньої системи на державному рівні.

Пропонуємо свої пропозиції щодо реалізації заходів спрямованих на активізацію НПВ учнівської молоді в ЗПО.

Важливими напрямками реалізації НПВ мають бути:

- модернізація та осучаснення нормативно-правової бази НПВ учнівської молоді в закладах позашкільної освіти;
- розроблення нормативно-правових документів з питань НПВ молоді, внесення відповідних змін до діючого законодавства;
- організація заходів на різних рівнях з інформаційної культури та безпеки;

- розроблення порядку державного фінансування заходів, спрямованих на проведення заходів НПВ;
- підготовка проєкту комплексної програми військово-патріотичного виховання та нормативно-методичного забезпечення для її реалізації в усіх регіонах країни;
- напрацювання науково-теоретичних і методичних й методологічних засад НПВ молоді;
- вивчення потреб та соціальних запитів молоді, зокрема шляхом проведення різновекторних соціологічних досліджень;
- забезпечення активної участі сім'ї та родини в розвитку національної самосвідомості, фізичного і морального здоров'я патріотично налаштованої молоді.

Діяльність інституцій державної влади та місцевого самоврядування у сфері НПВ має включати:

- проведення комплексу заходів, спрямованих на здійснення НПВ в закладах системи освіти, культури та спорту;
- підтримка та сприяння в реалізації волонтерських проєктів, іншої ініціативи громадської діяльності та самоорганізації громадян України, що заохочує молодь до благодійних соціальних, творчих та інтелектуальних ініціатив і проєктів на благо України;
- створення належних умов для популяризації кращих здобутків національної культурної і збереження духовної спадщини, епосу героїчного минулого і сучасності українського народу, підтримки професійної й самодіяльної творчості вихованців;
- активне залучення до НПВ дітей та молоді УБД на Сході України, членів сімей Героїв Небесної Сотні, бійців АТО та їхніх сімей, а віднині – й героїв російсько-української війни, а також діячів сучасної культури, науки, спорту, мистецтва, які виявляють активну громадянську позицію;

- залучення молоді до заходів по збереженню й підтримці єдності українського суспільства, у громадському русі задля громадянського миру і злагоди в Україні;

- сприяння спортивній і фізичній підготовці, спрямованій на утвердження здорового способу життя дітей та молоді з урахуванням принципів НПВ;

- тісну співпрацю з військовими формуваннями України як мотивацію готовності молоді та вихованців до вибору військових професій;

- сприяння роботі клубів за місцем проживання, центрів НПВ та інших громадських організацій, які здійснюють патріотичне виховання молоді;

- активізація НПВ серед дітей та молоді засобами популяризації всеукраїнської дитячої військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»);

- удосконалення підготовки та перепідготовки, оновлення кадрів (з числа УБД), які займаються питаннями НПВ дітей та молоді в системі освіти, культури, спорту.

Співпраця органів державної влади та місцевого самоврядування з громадянським суспільством повинна бути зорієнтована на:

- активне залучення до НПВ дітей та молоді дитячих і молодіжних громадських організацій, використання їхнього досвіду, потенціалу, методів роботи у вихованні патріотів України;

- організаційна та фінансова підтримка на конкурсній основі програм, проєктів громадських організацій, спрямованих на НПВ дітей та молоді;

- доручення батьківської громадськості до популяризації кращого досвіду патріотичного виховання;

- посилення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади стосовно НПВ молоді.

Інформативно-кунікативний напрям забезпечення НПВ дітей та молоді має відбуватися через такі заходи:

- популяризація української історії, українського кінематографу, української культури, мови, традицій та звичаїв через ЗМІ, інтернет-ресурси, теле-, радіoproграми;

- підтримки діяльності україномовних молодіжних ЗМІ, видань науково-популярної, наукової, художньої літератури національно-патріотичного спрямування;

- запобігання пропаганді в ЗМІ культу насильства, жорстокості і бездуховності, поширення порнографії та інших матеріалів, що суперечать загальнолюдським та національно-духовним цінностям, заперечують суверенність української держави;

- підготовка інформаційної та науково-популярної літератури для батьків з питань патріотичного виховання дітей та молоді у сім'ї;

- висвітлення в ЗМІ кращого досвіду родинного виховання;

- здійснення заходів щодо розширення фактографічної бази історичних подій, публікація розсекречених архівних документів, видання історичної науково-популярної літератури, довідкових матеріалів про здобутки України за роки незалежності, книг патріотичного спрямування.

Використовування зарубіжного досвіду щодо формування НПВ:

- безкоштовне відвідування учнями історичних музеїв (Китай);

- програма «Патріотизм завтрашнього дня» (Польща);

- «field practice» (польові практики, США);

- «День призову» (Франція).

Процес НПВ учнівської молоді повинен мати випереджувальний характер, відповідати віковим особливостям і чутливим періодам розвитку дитини та носити особистісний характер. Важливо зазначити, що заклади позашкільної освіти здійснюють вагомий соціально-педагогічний вплив та супровід належного розвитку й формування особистості. Сьогодні до закладів позашкільної освіти приходять на навчання діти різних соціальних категорій, які мають можливість отримати психологічну та педагогічну підтримку, можливість для саморозвитку та самореалізації.

Загалом система ПО України розвивається в руслі загальних тенденцій розвитку неформальної освіти європейських країн, але водночас вона зберігає національну специфіку та самобутність. Міжнародній співпраці установ ПО сприяє реалізація спільних проєктів, програм, заходів тощо, до аналізу яких ми звертаємося далі.

4.3. Імплементация зарубіжного досвіду в практику роботи вітчизняних закладів позашкілля в Україні

Держава, яка турбується про своє майбуттє, яка зацікавлена у своїй модернізації, має за мету – економічне зростання та процвітання, намагається налагоджувати освітній процес так, щоб не залишити поза увагою, не втратити вплив на формування підростаючого покоління, дбаючи про вільний час учнівської молоді. Осередками виховання та піклування про дітей у позаурочний час є ЗПО. Вивчення практики та дослідження стану організації вільного часу дітей та учнівської молоді засвідчує, що це актуальна проблема суспільного життя кожної цивілізованої країни. Проблематика дослідження цілеспрямованої організації вільного часу дітей і молоді набула особливої актуальності для педагогічної науки та визначає молодіжну політику багатьох країн.

Ефективна організація вільного часу підростаючого покоління дозволяє уникнути багатьох соціальних проблем: дитячої агресії, ігроманії, наркоманії, алкоголізму. Надання дітям і підліткам широкого вибору освітніх культурних послуг у вільний час стає нині метою молодіжної політики більшості країн Європи та Азії.

Повертаючись до роботи попередників багатьох сучасних ЗПО – будинків та палаців піонерів за часів СРСР, можна помітити, що їхня робота багато в чому визначалася потребою зайняти дітей чимось корисним у вільний час. Перші тогочасні гуртки були зорієнтовані на ідеологічне виховання та

навчання основам робітничих професій у майстернях, де основною формою активності дітей було виготовлення транспарантів, плакатів та стінгазет.

У 1960 – 70-х роках відзначається переорієнтування палаців піонерів до пошуку здібних та талановитих дітей; там також проводилися додаткові заняття (до яких, до речі, двієчники та хулігани не допускалися). У 1980 – 90-ті відбувається переломний момент: будинки піонерів починають працювати за шкільною програмою і стають її фактичним продовженням. Навіть вчителі постраждали від невдалих змін: їх почали змушувати вести гуртки та, більше того, заганяти на них дітей класами. В результаті цих негативних подій репутація таких закладів дуже постраждала.

У пострадянський період відбулося перейменування колишніх палаців піонерів, які автоматично стали центрами творчості, палацами дітей та юнацтва. Наразі ситуація істотно не змінилася, адже більшість позашкільних навчальних закладів все ще продовжують працювати за типовими застарілими програмами, які дублюють шкільні факультативні програми. Педагоги, що працюють в ЗПО коментують ситуацію так: «Нині ми ніби намагаємося заманити дітей у буфет після шикарного обіду з різноманітними десертами». Гуртки часто не відповідають сучасним інтересам та запитам учнів: замість того, щоб запропонувати молодшим школярам робити на заняттях героїв їх улюблених мультиків, їх змушують шити зайців та сонечка.

Єдине відчутне позитивне оновлення за роки незалежності України стосується патріотичного виховання та появи секцій з наголосом на народній творчості. В країні почали з'являтися гуртки килимарства, писанкарства, плетіння з лози та соломи, тощо. Але діти у юному віці не здатні перейматися тим, що це народна спадщина, ремесло їхніх пращурів чи просто несе естетичне задоволення, для учня початкової школи потрібна мотивація, зацікавлення.

Осмыслити сучасний стан розвитку позашкільної освіти в інших країнах допомагають наукові дослідження О. Биковської. Вивчення нею зарубіжного досвіду дозволило зробити висновок, що подібна система ЗПО створена і

функціонує в більш ніж 20 країнах не лише Західної, Центральної та Східної Європи, а й на інших континентах, у багатьох країнах світу. Фактично, будь-яка держава, зацікавлена у своєму розвитку та процвітанні, має позашкільну освіту [18, с. 58–72; 121].

Позашкільна освіта різних країн відрізняється багатьма чинниками, і втім числі назвою цієї освітньої газузі. Європейські країни в освітній системі використовують такі поняття: «неформальна освіта» (англ. – non-formal education), центри вільного часу (словацьк. – centrum vol'neho casu), «заклади позашкільного виховання» (польськ. – placowki wychowania pozaszkolnego) тощо. Але у Міжнародній освітянській системі використовується тільки одне визначення (дефініція) – «неформальна освіта». Зазначаємо, що наразі в педагогічній науці та практиці не існує єдиного визначення дефініції «неформальна освіта». Часто кожен дослідник розглядає це поняття по-своєму, враховуючи при цьому й національні освітянські цієї дефініції.

Неформальну освіту (non-formal education – англ.) визначають як освіту, яка спрямована на задоволення особистісних інтересів, отримання необхідного досвіду людини у побуті і спілкуванні. Особливістю цього виду навчання є також те, що він не передбачає по завершенню отримання дипломів [600].

Науковець Л. Сігаєва визначає неформальну освіту як «сумісне, групове навчання» та виокремлює «три форми неформальної освіти: курси; гуртки за інтересами; громадські об'єднання» [514, с. 212–216].

Аналіз тлумачень дефініції «неформальна освіта» дозволяє зробити висновок, що це належно організована та цілеспрямована навчальна діяльність, яка відбувається поза закладами формальної освіти та має на меті задовільнити різноманітні освітні потреби. Особливістю неформальної освіти виступає відсутність стандартних освітніх програм, їхнє різноманіття. Мета, як правило, має динамічний характер, може змінюватися за бажанням відповідно до поточних індивідуальних потреб чи потреб неформальних об'єднань дітей і молоді [305, 599, 600].

Неформальна освіта є добровільною. Вона вагомо доповнює формальну освіту, при цьому забезпечуючи засвоєння знань, умінь і навичок, не надає легалізованого освітнього сертифікату. Позашкільні заклади «відрізняються змістом, структурою, але мають спільну мету – організувати діяльність дітей у вільний час, забезпечити реалізацію потреб, запитів та інтересів учнів у самореалізації, соціалізації, включенню в суспільні відносини, розвивати творчі здібності у сфері культури, мистецтва, техніки, туризму та краєзнавства, екології, спорту, наукових знань тощо» [599].

Офіційно позашкільна освіта функціонує в більшості країн світу. У 1991 році представники Франції, Нідерландів, Чехословаччини та України з метою досягнути взаєморозуміння в освітньому міжнародному просторі Європи ухвалили спільне рішення про створення координуючої, консультативної структури та заснували Європейської Асоціації установ вільного часу дітей і молоді (EAICY). Штаб-квартира EAICY знаходиться у м. Прага. EAICY – консультативний член Ради Європи, має постійного представника в Страсбургу. Для входження держав до світової та європейської спільноти є декілька необхідних умов, зокрема, «застосування та дотримання у правовій сфері країн міжнародно-правових документів» [316, с. 4–6]. У ст. 31 Конвенції ООН про права дитини визначено, що «держави-сторони поважають і заохочують права дитини на всебічну участь у культурному та творчому житті, сприяють наданню відповідних і рівних можливостей для культурної і творчої діяльності, дозвілля і відпочинку» [163]. Варто зазначити, що в основу діяльності Європейської Асоціації покладені принципи демократії, свободи, гуманізму та рівності.

ООН і ЮНЕСКО прийняли проголошені у Статуті ідеї щодо роботи з дітьми та юнацтвом. До головних документів Асоціації належать: Декларація прав дитини 1959 р. і конвенція ООН про права дитини 1989 р. «Основна мета роботи Асоціації – сприяти здоровому, всебічному розвитку дітей і молоді за допомогою багатосторонніх контактів, семінарів, конференцій, конкурсів, фестивалів, реалізації спільних програм і проєктів» [323]. Наразі до складу

Асоціації входять 35 організацій із 17 країн Європи. Україна представлена 6 організаціями.

Проаналізуємо особливості позашкільної освіти різних країн, що дозволить більш наочно уявити ймовірні шляхи розвитку цього явища.

Система позашкільної освіти Молдови навіть у складних економічних умовах продовжує функціонувати у ролі основної безкоштовної соціальної інституції, яка займається ефективним вирішенням проблеми розвитку особистості та сприяє розв'язанню важливих питань освіти, організації змістовного дозвілля, професійному самовизначенню молодого покоління. У Молдовській Республіці навчаються близько 600 тисяч дітей, серед яких понад 50 тисяч мають можливість займатися своїм хобі: художньою, технічною творчістю, фізичною культурою і спортом, екологією, туризмом, краєзнавством тощо.

Результати конкретних дій та проведені заходи щодо забезпечення розвитку виховання в системі освіти Молдови за останні роки свідчать про те, що упродовж цього часу було створено необхідні умови для позитивних змін у мережі ЗПО у межах програми розвитку освіти в цілому: проведено десятки семінарів з підбиття підсумків і створення банку даних педагогічного досвіду й новаторської діяльності, розроблені курікулуми (освітні програми) і посібники з організації роботи в сучасному середовищі, здійснюється підготовка кадрів тощо. Флагманами реформування позашкільної освіти Молдови представлені Національний Палац творчості дітей та юнацтва, Республіканські центри юних натуралістів та науково-технічної творчості учнівської молоді [340].

Проведений аналіз завдань та функцій органів державної влади Литви стосовно змістовної організації вільного часу дітей та учнівської молоді засвідчує, що навіть після виходу цієї прибалтійської країни зі складу сусідів у змісті роботи з учнівською молоддю зберігаються традиційні елементи позашкільної освіти. Однак Литва змінила підходи держави до фінансування цієї освітньої галузі. Варто зазначити, що в 2003 році у Литві в Законі «Про

освіту» вже офіційно юридично закріплено визначення «неформальна освіта». У Литві неформальне виховання дітей і молоді – це цілеспрямована освітня діяльність, «метою якої є розвиток особистості, а особливо соціальні й освітні компетенції молодшої людини; вона спрямована на виховання свідомої особистості, здатної відповідально й творчо підходити до вирішення проблеми, а також брати активну участь у житті суспільства» [293].

Невід’ємною від формальної освіти й самоосвіти є неформальна освіта, основною метою якої є забезпечення дітей та дорослих можливістю набувати досвіду, вмінь та практичних навичок, необхідних для адаптації в змінному середовищі. За згаданим законом, неформальна освіта в країні здійснюється у межах різних програм: художня, музична, хореографічна діяльність, спортивна, різні молодіжні заходи, участь у літніх таборах, волонтерська діяльність, фестивалі культури, національні й міжнародні проекти тощо. Основна мета та ідея цих програм – створення сприятливих умов для отримання вищої кваліфікації та додаткової компетенції, а також вирішення освітніх потреб.

У Литві наразі зареєстровано більше 2 тисяч програм неформального виховання дітей і понад 900 нових надавачів послуг. Для «неформального виховання використовуються нетрадиційні середовища – парки, музеї, художні майстерні, і цим самим позашкільна діяльність стає ближчою до життєвого середовища дітей» [328].

Реформування сфери надання неформальної освіти в країні наразі залишається в стані трансформації, де необхідно підготувати правові документи, які регулюватимуть реалізацію неформальної освіти, доопрацювати механізми фінансування, удосконалити систему визнання компетентностей, отриманих у сфері неформальної освіти.

У Литві за кожну дитину гурток, секція чи інша установа, яку вона відвідує, отримує кошти, «що дозволяє залучити нових провайдерів, приватні, неурядові організації, ініціативних людей, зацікавлених у розвитку неформальної освіти. Таким чином починається конкуренція, що сприяє

підвищенню якості позашкільної освіти та кількості охоплених дітей. Головний принцип литовської моделі – «гроші йдуть за дитиною», тобто фінансуються реальні діти, які займаються у студіях, гуртках і секціях. Участь у них є добровільною, отже, діти не придуть туди, якщо їм буде не цікаво» [293]. Тому у Литві відкривається все більше гуртків, що функціонують відповідно до запитів дітей, яких нині цікавлять ІТ - технології, БПЛА, робототехніка, іноземні мови тощо [606, 607].

Позашкільна освіта має державну підтримку і активно розвивається на державному рівні в Болгарії. Держава сприяє освіті у всіх її формах, оскільки останніми роками у цій галузі відбуваються реформаційні зміни. Гордістю освіти країни є Національний Палац дітей Болгарії. Діяльність дітей та їхніх батьків активізується завдяки понад 40 унікальним педагогічним формам у 4 основних напрямках (наука, техніка і технологія; мистецтво; спорт і туризм; педагогічна школа «Пізнайко»).

На місцевому рівні теж діє розгалужена мережа ЗПО. У них найбільше працює гуртків художньої творчості – танці, декоративно-прикладне мистецтво, фольклор, працюють гуртки технічного, спортивного, екологічного напрямів. Особливо вагома підтримка й увага приділяється гурткам технічної творчості (судномодельювання, автомоделювання, авіамоделювання). Держава передбачила, що одна дитина може відвідувати до трьох гуртків одночасно (фінансово забезпечує та враховує відвідування) – це сприяє всебічному розвитку особистості дитини. У країні відбувається колосальна робота, метою якої є створення необхідних умов для виховання гідних громадян Болгарії, Європи та всього світу: поінформованих, компетентних молодих людей, активних учасників суспільних демократичних процесів.

ЗПО відіграють вирішальну роль у соціальному середовищі для цілісної організації вільного часу, додаткової освіти, розвитку креативних здібностей і формування корисних умінь та компетентностей, а також успішної їхньої реалізації. Вони є основою соціально-світоглядних контактів, виховної, культурно-освітньої та спортивно-туристської діяльності. Загалом

простежується багато спільних ріс в позашкільній освіті Болгарії та України як у методологічних підходах, так і організаційно [325].

Засадам державної політики у сфері позашкільної освіти приділено увагу навіть у Конституції Республіки Польща (1997 рік). Утвердження і забезпечення охорони прав дітей, зокрема на освіту, науку, творчість, здійснюється відповідно до ст. 70, 72, 73 цього документа. Система освіти Польщі, до якої належить і позашкільна, представлена в Законі «Про систему освіти» (1991 рік). «Основу організаційної структури позашкільної освіти цієї країни становлять заклади позашкільного виховання» [504].

Нормативно-правове забезпечення утворення та діяльності закладів позашкільного виховання в Польщі надають Рамкові статuti публічних закладів та інші документами. Рамковий статут публічного закладу позашкільного виховання (ЗПО) визначає і закріплює назву закладу, його підрозділів, органів управління, права та обов'язки його учасників, основні напрями діяльності тощо на нормативному рівні. До основних типів закладів позашкільного виховання належать: центри позашкільної роботи, міжшкільні спортивні центри, молодіжні будинки культури, палаци молоді, центри освіти, дитячі майданчики, молодіжні астрономічні обсерваторії та інші. Організація ПО в країні здійснюється за напрямками: технічний, науковий, спортивний, художній. «Мета діяльності позашкільних установ – допомогти школам в організації вільного часу дітей та молоді» [502, с. 230–234].

У Словаччині термін «неформальна освіта» маловідомий, більше зустрічаються такі визначення, як: «позашкільна освіта», «вільний час», «додаткова освіта» » [178, с. 134–139].

У 2001 році Уряд Словаччини прийняв Концепцію державної політики у питаннях молоді. Її держава реалізує за допомогою та сприяння органів державної адміністрації та місцевого самоврядування, недержавних організацій, фондів, а також комерційних організацій і підприємців. Рада молоді Словаччини (RMS) є найбільшою серед структур, що працюють з дітьми й молоддю, окрім неї в країні функціонують 128 центрів вільного часу,

які заснували місцеві ради територіальних громад. для роботи тих організацій і закладів, які відвідують. Усі діти й молодь, які навчаються в середніх та початкових школах, можуть отримати «освітній купон», який кожен взмозі використати на неформальну освіту. Вартість «неформального купону» на один навчальний рік становила 720 словацьких крон. Ініціатором появи таких «купонів» стало Міністерство освіти, яке також обмежило їхнє застосування на заняття за інтересами в школах та центрах вільного часу.

Починаючи з 2004 року, «коли Словаччина вступила до Європейського Союзу, з'явилася необхідність координації її молодіжної політики з країнами ЄС» [307, с. 264–273].

У чеська педагогічна наука використовує дефініції: «освіта формальна», «додаткова» і «неформальна». *Формальна освіта* – це освіта, яку отримують у школах або спеціалізованих закладах, за підтримки держави [614]. Її результати засвідчує сертифікований документ про закінчення курсу навчання. Основною ідеєю *додаткової освіти* є здобуття знань і вмінь за рахунок щоденного досвіду й контакту з сім'єю, робочим або навчальним середовищем, друзями, однолітками, ЗМІ та іншими сферами життя суспільства. *Неформальна освіта* – це цілеспрямована структурована діяльність поза межами формальної системи, яка відбувається добровільно відповідно до обраної діяльності (у гуртку, спортивній секції, художньому колективі) [613]. «Наразі в Чеській Республіці у сфері неформальної освіти працюють 294 центри дозвілля, 398 шкільних клубів і 3 709 груп продовженого дня. Національний інститут дітей та молоді Міністерства освіти, молоді та фізичної культури є одним із суб'єктів, який реалізує державну політику щодо дітей та молоді» [307].

У структурі змісту Програми оновлення освітньої системи Чехії PHARE-RES (Renewal of Education System) «діють дві самостійні програми: Програма позашкільної освіти PHARE-VET (Vocational Education and Training) та «Молодь для Європи» (Youth for Europe), що була започаткована і вже діяла ще у 1996 році» [539].

Вище ми згадували про EAICY – Європейську асоціацію установ вільного часу дітей та молоді. З-поміж країн Західної Європи до EAICY її активними учасниками є також Німеччина, Франція, Іспанія, Бельгія, Данія, Нідерланди, Португалія.

У Бельгії не передбачено державної установи, яка має займатися наповненням вільного часу громадян, але є Міністерство культури, молоді і спорту та Міністерство добробуту громадян, серед напрямків роботи яких є також – вплив на вільний час дітей.

Останнім часом Міністерство добробуту громадян надає підтримку декільком дитячим центрам дозвілля. Найбільший вплив на проведення вільного часу дітей мають їхні батьки. Приблизно 50% дітей віком від 3 місяців до трьох років регулярно відвідують дитячі дозвіллеві центри. В 3 роки вони вже мають ходити до школи на навчання і хоча б один раз на тиждень разом з дідусями й бабусями 55% дітей віком від 3 до 6 років і 40 % віком від 6 до 12 років відвідують при школі дитячі центри.

Напрямом діяльності Міністерства культури, молоді і спорту є опікування молодіжною роботою, мета якої – сприяти загальному розвитку молоді, що залучена до програм на волонтерській основі. Близько 100 національних організацій забезпечуються субсидіями для розвитку програм «молодіжної роботи», на проведення тренінгів та семінарів для молодих спеціалістів, на розроблення нових методик. Особлива увага цих організацій звертається на види діяльності, які є найбільш поширеними серед молоді: спорт, туризм, міжнародні обміни, літні табори, художню діяльність, інформаційні технології. Також великою популярністю користуються спортивні клуби.

У Нідерландах діє спеціальна термінологія, яка відповідає стандартам, розробленим ЮНЕСКО: тут фігурує система «неформальної» і «природної» освіти. Ці визначення у своєму застосуванні не мають вікових обмежень. Особливості неформальної освіти в Нідерландах зумовлені історією країни. Конфесійний розподіл є межею перебування організацій для дітей і молоді.

Історично склалося так, що дозвілля дітей і молоді в Нідерландах є турботою батьків; іноді органи місцевого управління надають субсидії з метою підтримати приватні ініціативи [601].

Місцева влада особливо зацікавлена у проєктах превентивного характеру, а також спрямованих на (або в тому числі) роботу з проблемними дітьми. Оскільки дозвілля організовується на місцевому рівні, то найчастіше долучаються сили локальних волонтерів із числа населення міста або району. На сьогодні спеціалізовані організації Нідерландів мають основне завдання – турбуватися про дітей після школи. Ці організації можна розділити на дві характерні групи: 1) позашкільні клуби для дітей від 5 до 12 років. Такі установи, як і денні центри (для дітей до 5 років), діють на приватних засадах. Мета їхньої діяльності – «піклуватися про дітей у той час, коли їхні батьки на роботі»; 2) розширені школи (зустрічаються також їхні інші назви, наприклад, «суспільні школи»), що почали створюватися з 1996 року. У самій будівлі школи також знаходяться й інші організації – дитячі установи охорони здоров'я, денні центри, бібліотеки тощо. Перевагою для дитини й батьків є територіальна зручність, а саме те, що всі потенційно необхідні організації перебувають під одним дахом. Однак, найбільш вагомим недоліком є те, що (фізично) виокремленого «третього середовища» більше не існує.

Упродовж тривалого відрізка часу в Нідерландах функціонувало багато різних центрів, клубів і організацій, що забезпечували роботу з дітьми після шкільних занять та у вихідні дні. У 60 – 70-ті роки були розроблені нові організаційні підходи, і, як додаткові можливості для молодіжних рухів, з'явилась так звана «відкрита робота з молоддю». На політичному рівні було прийнято рішення залучати до молодіжної політики власне молодих людей. Результатом цих реформ стало створення місцевих молодіжних рад, парламентів тощо. Беручи до уваги залучення молоді до волонтерської роботи, уряд розробив інноваційну програму на найближчі три роки, завдяки якій молодь матиме можливість розвинути свої практичні вміння і навіть отримати сертифікат, як підтвердження одержаного досвіду в роботі з дітьми [602].

У 90-ті роки найбільшим партнером організації роботи з молоддю були установи офіційної системи освіти. Після 1996 року система почала робити наголос на співробітництво із закладами неформальної освіти, яких часто називали «партнерами школи». У 2005 році відбулося об'єднання молодіжних державних і великих дитячих організацій і утворилося єдине Молодіжне об'єднання, яке було зорієнтоване на виявлення спільних інтересів у співпраці з молоддю. Національний уряд ініціював створення програми в галузі молодіжної політики «Регулювання напрямів розвитку молоді» (2003 – 2006 рр), але в ній пріоритетною була робота з дітьми й молоддю групи ризику, мало йшлося про неформальну освіту.

У 1968 році в Нідерландах була заснована некомерційна організація Джаті Бентон, яка займається фінансовою підтримкою та надає гранти програмам роботи з дітьми. Соціальний статус є важливим чинником у роботі з молоддю. Діти з більш заможних верств населення активніше долучаються до різноманітної діяльності: спорту, бойскаутингу, музичної й художньої творчості. Вони, за певну оплату, можуть стати членами різноманітних клубів та відвідувати заняття за інтересами. Додаткові секції (клуби за інтересами), що їх організують громадські центри (дитячої і учнівської, молодіжної діяльності) різних територіальних округів, більш доступні. У них діти можуть займатися безкоштовно або за мінімальні внески. Діти емігрантів не допускаються до закладів, об'єднаних у системі неформальної освіти, але можуть брати участь у соціокультурних організаціях.

Останнім часом у Нідерландах поширені Програми продовженого шкільного дня, які розраховані на двомісячний термін. Діти можуть обрати різноманітні заняття за інтересами, наприклад: долучитися до театральних, циркових колективів, навчатися грі на музичних інструментах, зайнятися малюванням, спортом, фотографуванням тощо. Кількість видів практичної діяльності може досягати 25 предметів за один річний цикл і залежить від школи.

У більшості країн Європи діє система клубів за дитячими інтересами. Зазвичай, ці клуби функціонують завдяки муніципальним коштам або за

рахунок фінансування громадськими та релігійними організаціями, а також за рахунок батьківських внесків. У педагогічній практиці види діяльності мають усталену назву – «неформальна освіта», «альтернативна освіта» [307].

На відміну від неформальної, в Німеччині формальна освіта виникла як інститут школи декілька століть тому. Соціальне оточення людини та її сім'я довгий час були основним місцем отримання неформальної освіти. У процесі реформ та розвитку в цій сфері виникли позашкільні заклади, які перебрали на себе відповідальність за неформальну освіту.

Ці заклади спеціалізуються на завданнях профілактики, інтеграції і орієнтації дітей і підлітків в соціальному просторі (соціалізація), організації їхнього вільного від школи часу. Вагомий потенціал у функціонуванні неформальної освіти належить різним об'єднанням та організаціям – вільним носіям допомоги та підтримки молодого покоління. Окремі такі об'єднання виступають як вузькоспеціалізовані й пропонують можливості неформальної освіти лише обмеженому колу зацікавлених осіб – наприклад, можливості художньо-культурної, природничонаукової або технічної орієнтації. Різноманітні форми зайнятості представлені у центрах вільного часу і молодіжних клубах Дитячої асоціації. Принципом роботи цих закладів є ідея «відкритих зустрічей», а також пропонуються, перш за все, просторі приміщення для організації вільного часу. Ця можливість є доступною для всіх дітей, тут можна у вільний час проявити себе, грати, займатися спортом, саморозвитком тощо.

Іспанія – європейська держава, до складу якої входить 17 автономних областей. Самостійні уряди займаються врегулюванням великої кількості сфер життєдіяльності, з-поміж них виокремлюється й освітня. Показовим є досвід процесу розвитку неформальної освіти Каталонії, де мережа неформальної освіти зосереджена на двох основних завданнях: соціальний аспект і навчання.

Серед соціальних функцій варто акцентуватися на: збільшенні рівня активності населення, вихованні почуття національної самосвідомості і толерантності, підвищенні благополуччя й рівня життя людей, допомозі

вчителям у позашкільній діяльності, популяризації здорового способу життя, залученні до суспільного життя людей з обмеженими можливостями, підтримці молодих людей, які вступають у доросле життя.

Останнім часом певні соціальні фактори (повноцінне і всебічне долучення жінок до ринку праці, різні моделі сімейних стосунків, різні робочі графіки тощо) стали рушієм збільшення зацікавленості та попиту на додаткові заняття у сфері неформальної освіти. Вагомою проблемою є система фінансування цієї діяльності. Та незважаючи на існуючу систему грантів, діяльність неформальної освіти все ж неможлива без підтримки сім'ї, а з іншого боку, найвагомніше залежить від педагогів, більша частина яких є волонтерами при освітніх центрах [615].

У Португалії поняття «позашкільні заняття» має буквальне значення – діяльність після шкільних уроків, а саме: прогулянки, семінари (гуртки), естетична освіта, спорт, інформатика. Сучасне покоління кваліфікованих професіоналів Португалії застосовує в цьому розумінні термін-аббревіатуру «НФО». Неформальне навчання є засобом, за допомогою якого багато молодіжних організацій прагнуть допомогти неблагонадійній молоді знайти своє місце у світі, майбутнє, повне надії, упевненості у власних силах і можливостях його реалізації. Політики визнають вплив і підтримують зростаючу роль молодіжних організацій у вирішенні соціальних потреб молоді. Адже такі організації спонукають і долучають молодих людей до активної участі в житті свого суспільства [597].

Першочергове завдання організацій НФО Португалії полягає в тому, щоб надати дітям можливість розвиватися за рахунок експериментів, нового досвіду, взаємодії з однолітками. Такі проєкти НФО, як європейська програма «Молодь у дії» («European Youth in Action Programmes») є рушійною силою для долучення молоді до активних дій у сфері добровільної діяльності, здобуванні навичок, досвіду і розвитку особистісних якостей. На думку фахівців, НФО Португалії сприяє розвитку свідомості та вміння діяти в колективі; формуванню й/або зміні уявлення про навколишній світ; адаптації

людей до життя і боротьби з його труднощами (йдеться не лише професійні навички); набуттю власного життєвого досвіду тощо.

Франція є унікальною державою у сфері додаткової освіти. У країні існує відведений день для цього день (середа – за давньою традицією, це день сімейного виховання), коли батьки зобов'язані з дитиною відвідувати гуртки.

Діти у Франції в школах навчаються 4 дні. Середа, як вихідний день, призначена для того, щоб діти відвідали музеї, театри, кінотеатри, концерти. Дітям у цей день пропонуються різноманітні дитячі програми, прем'єри, презентації, і батьки зобов'язані організувати повноцінне дозвілля своєї дитини. Для дітей, чий батьки працюють по середах, «у країні працюють спеціальні центри дозвілля, які фінансуються муніципалітетом або самі заробляють собі на життя. Щодо сімей, які не можуть заплатити за навчання в дорогих гуртках і спеціалізованих музичних і спортивних школах, держава здійснює окреме піклування і бере на себе більшу частину оплати дитячих захоплень. В усіх інших випадках батьки платять за додаткові освітні послуги» [326, с. 6–8].

У Сполучених Штатах Америки позашкільній освіті в суспільстві приділено особливу увагу. Американська освітня теорія і практика щодо позашкільної освіти використовує переважно «такі визначення, як: «позашкільна освіта» (англ. – after-school education); «позашкільна програма» (англ. – after-school program (ASP)); «освіта поза школою», «освіта поза шкільним часом» (англ. – out-of-school time (OST))» [596].

Шлях становлення і розвитку американської позашкільної освіти пов'язаний із соціально-економічною та політичною ситуацією в державі, суспільними потребами та соціальним замовленням. У США в часи великої депресії громадські спільноти та корпорації стали активним осередком створення безплатних студій. Метою появи закладів такого типу була необхідність допомоги постраждалим у часи фінансової кризи родинам, а особливо бажання дати шанс дітям для розвитку. Тож орієнтувалися на виховання компетентностей, які повинні були врятувати молоде покоління від

«опускання на дно»; ділилися тим досвідом, який зазвичай був недоступний для дітей з бідних кварталів та шкіл: фінансової грамотності, ефективної комунікації, лідерства, критичного мислення. Наприклад, «Школа зірок» – це не про пошук юних талантів, а про виховання приречених на успіх людей. Найбільшою популярністю користувалася підготовка до шкільного тестування та академічне збагачення (поглиблення та практичне застосування шкільних знань). Такий досвід нині може стати в пригоді і для роботи вітчизняних позашкільних закладів [7, 128, 608].

Сьогодні американське позашкільля зорієнтоване на формування у дітей соціальної і безпекової поведінки, що включає турботу за збереження їхнього здоров'я. На сучасному етапі розвитку держави позашкільна освіта відіграє важливу роль у освітньому просторі країни, спираючись у своєму розвитку на чисельні позашкільні програми (англ. – after-school program (ASP), OST program). У США існує 65 таких програм. Ці програми дуже гнучкі та мобільні, формуються у відповідності до потреб, пріоритетів, цілей дітей і молоді та орієнтовані на результат. Саме позашкільні програми забезпечують реалізацію позашкільної освіти у США, сприяють формуванню цілей, змісту, форм, методів і засобів позашкільля на підставі сучасних підходів з дітьми різних вікових категорій, з урахуванням їхніх психофізіологічних та індивідуальних особливостей, відповідно до соціального замовлення [594]. На формування цих програм стратегічний вплив має ради освітніх округів штатів та окреми міст і поселень.

У позашкільній навчальній програмі визначено головні цілі: виробити навички й компетентності, запобігти проявам негативних явищ, а також сприяти зменшенню агресії, адаптації вихованців до різних ситуацій, підвищенню академічної успішності [603].

Загалом, позашкільна освіта (after-school education) у США спрямована на різнобічний розвиток дитини, поживлення її соціальної активності, формування позитивного ставлення до самої себе. Вона «передбачає орієнтацію на підвищення рівня освіти та суспільної мотивації дітей і молоді у

позашкільний час, а також на формування необхідних для сучасності компетентностей, виявлення, розкриття та розвиток їхнього потенціалу, талантів, здібностей, на долучення до громадянської активності, забезпечення міцного здоров'я, запобігання та профілактику негативних проявів, звичок та соціалізацію в громаді» [595].

Американська позашкільна навчальна програма для досягнення своїх цілей використовує ряд специфічних компонентів: навчання на основі спеціальних книжок, 5 навчальних діяльностей (дискусії, на тему спорту, дослідження, рухливі ігри), семінари з читання, уроки з розвитку навичок комунікацій (вирішення конфліктів, управління гнівом), перегляд актуальних мультфільмів, виконання вправ, робота з родиною (проводяться різноманітні сімейні заходи). Оприлюднено синергетичний факт, що в учнів початкової школи, разом із захопленням спортом, розвитком мовлення, удосконаленням навичок читання, вирішувати конфлікти, формувати здоровий спосіб життя, вмінням швидко реагувати, отримуємо результат підвищення успішності через посилення зацікавленості навчанням.

ЗПО за своїми формами бувають двох основних типів: приватні комерційні освітні організації та державні культурно-просвітницькі. Разом із приватними організаціями, які проводять виключно платні заняття для дітей, завдяки підтримці адміністрації міста або штату функціонують і безкоштовні або за невелику ціну послуги додаткової освіти [276, с. 91 – 94].

Позашкільні навчальні заклади США ситемно співпрацюють зі школою, громадою, родиною. Таке партнерство заохочується на федеральному рівні. Американська система позашкільної освіти орієнтована на дитину, на її результат. Щоб врахувати потреби дітей, у країні постійно проводять дослідження серед школярів певної вікової категорії [596].

Місто Нью-Йорк пропонує своїм юним мешканцям відвідувати додаткові заняття в державних організаціях: музеях, публічних ковзанках, спортивних секціях. Іноді проєктами в сфері додаткової освіти займається не тільки штат, але і Департамент освіти Нью-Йорка спільно з іншими

організаціями. Наприклад, до реалізації програми «Urban Advantage» були залучені вісім різних організацій неформальної освіти (музеї, наукові центри, зоопарки, ботанічні сади). Проєкт покликаний розвинути низку дослідницьких навичок школярів та спрямований на поліпшення їхньої успішності з природничих і точних наук. Також для всіх середніх шкіл в США є обов'язковою наявність додаткових занять на безкоштовній основі; зазвичай, це спортивні секції, які відвідують діти з менш заможних сімей. У США діють програми, спеціально розроблені для школярів, серед них майже в 75% установ неформальної освіти. Вони, як правило, займаються організацією майстер-класів, занять на підтримку обов'язкової шкільної програми, проводять екскурсії і т. д. Такі установи працюють у більш як 60% шкіл в країні [602].

Особливе значення у реалізації позашкільних програм у США має партнерство з родиною дитини. Саме воно сприяє посиленому залученню батьків до процесу навчання своєї дитини, де програма виступає місточком між школою і родиною. Активна позиція батьків у навчанні своєї дитини позитивно впливає на участь дітей у позашкільних програмах і, загалом, на якість позашкільної програми [598].

Особистість і кваліфікація позашкільних працівників має дуже велике значення, адже ці фактори значною мірою впливають на якість позашкільної програми та її популярність серед дітей, особливо якщо мова йде про підлітків. У сучасних умовах основними кваліфікаціями педагогів позашкільної освіти у США, які працюють у позашкільних закладах, є: – професійний педагог (Afterschool Professional); – парапрофесіонал (Paraprofessional); – кваліфікований наставник; – ментор; – молодіжний працівник (Youth Worker / Youth Development Professional); – волонтер; – вихователь; – студент коледжу. Встановлено, що на сучасному етапі розвитку позашкільної освіти у США у позашкільних програмах, залежно від виду позашкільної програми працюють працівники з різними кваліфікаціями. Так, зокрема, до програм покращення академічної успішності і розвитку (academic

and enrichment programs) / додаткових освітніх послуг (supplementary educational services) залучають професійних педагогів (Afterschool Professional) та парапрофесіоналів (Paraprofessional). До програм молодіжного розвитку (youth development programs)/ громадянської освіти (civic education) залучають молодіжних працівників, волонтерів, менторів. Програми догляду за дітьми потребують залучення до роботи вихователів і студентів коледжів. Слід відмітити, що серед педагогів позашкільної освіти, які працюють у США, є кваліфікації, яких немає в Україні. Серед них: парапрофесіонал, молодіжний працівник, волонтери, ментори тощо [612].

До системи неформальної освіти для дітей та молоді Ізраїлю відносять різноманітні гуртки та групи, що діють університетах та школах. Більшість із них проводять діяльність по формуванню у дітей та молоді різноманітних соціальних поведінкових навичок, по підтримці особистості в процесі соціалізації, психічно-емоційними аспектами формування особистості. Значну кількість у молодіжному середовищі організацій Ізраїлю у сфері неформальної освіти становлять молодіжні рухи (скаути «Цофим»).

В Ізраїлі діти також можуть отримати неформальну освіту у спеціалізованих центрах країни. Тут креативне навчання з математичного мислення, фізики, театрального мистецтва, живопису, логіки проводять педагоги – реформатори. Навчання в таких центрах організовано й фінансується за рахунок спеціальних фондів, які спонсорують роботу центрів, забезпечуючи їх належним матеріально-технічним оснащенням. Навчання в цих закладах позашкільля розпочинається відразу після закінчення уроків в школі. Діти навіть мають змогу виготовляти вироби з дерева або пластику, навчатися гончарній справі, а учителі з ними одночасно виконують домашні завдання та грають в ігри. Важливо, що діти, які є учасниками таких програм цілий день перебувають під наглядом та виховним впливом педагогів. Такі програми позашкільля діють вза потреби в кожному місті, поселенні, мошаві, кібуці. Стратегічним напрямком неформальної освіти є залучення до навчання та виховання дітей з неблагонадійних сімей. Також велику увагу в країні

приділено функціонуванню комп'ютерних центрів, які надають можливість учням, що відвідують центри розвивати свої дослідницькі вміння. Центри неформальної освіти часто використовують для показу досягнень вихованців, як виставкові зали, де кожен учень може продемонструвати свої персональні досягнення.

Система «позашкільної освіти Ізраїлю організована на розвиток здібностей, поглиблення знань, виховання кожної дитини. Навчання під супроводом кваліфікованих педагогів має більше прикладний характер» [153].

Цікавим та корисним для вітчизняної педагогічної науки є досвід організації позашкілля в індустріально розвинених азіатських країнах.

Навчання в КНР від початкової до вищої школи є платним, але мережа закладів додаткової освіти в країні загальнодоступна і повністю безкоштовна. Держава акцентує велику увагу на розвитку додаткової освіти в країні. У найбільшому Палаці дитячої творчості КНР представлено близько 30-ти тематичних модулів та профілів роботи, ао відвідують його більше 3 тис. дітей. У розвиток ПО держава вкладає великі фінансові ресурси. Тому постійно збільшується загальнодоступна мережа дитячих палаців творчості та багатопрофільних науково-технічних центрів, інтерактивних павільйонів профорієнтації та підліткових клубів за місцем проживання, дитячих майданчиків для дозвілля, палаців сучасної науки і техніки.

КНР розуміє, що система додаткової освіти краще за інших забезпечує виховання креативних, самодостатніх громадян, здатних розпочати свою справу, а також і те, що мережа закладів додаткової освіти є надійним засобом профілактики злочинності серед учнівської молоді та ідеологічного контролю за умов комуністичної диктатури.

Варто звернути увагу на досвід формування платні педагога позашкільного закладу, де вона безпосередньо залежить від кваліфікації працівника та від кількості учнів, що відвідують гурток та їхніх індивідуальних досягнень на різноманітних змаганнях та конкурсах. У формуванні оплати педагога також враховуються відгуки дітей про його

роботу, які вони записують у спеціальних анкетах. Загалом же, заробітна плата співробітників позашкільного освітнього закладу прирівнюється до заробітної плати педагогів шкіл.

«Державна політика стосовно розвитку позашкільної освіти Китаю визначена в документах «Стратегія розвитку освіти в Китаї у XXI ст.» та «Реформи розвитку базової освіти в КНР», для покращення роботи розроблені програми раннього виявлення і підтримки талановитих учнів» [316, с. 4 – 6].

Мережа неформальної освіти в Японії зосереджена в школах країни. Відповідно до правил японської системи освіти, кожен першокласник повинен обов'язково щодня, крім неділі, після уроків працювати в одному з учнівських гуртків за інтересами. З усіх запропонованих напрямків дитина має обрати або один спортивний, або 2 творчих гуртки і відвідувати їх впродовж навчання в школі. Фінансування гуртка безпосередньо залежить від кількості учнів, що його відвідують. Тому логічно, щоб витримати конкуренцію і зацікавити учня до роботи – робота гуртка проводиться на високому рівні.

Початок навчального року в японських школах супроводжується незвичайним святом – феєрверком відкритих уроків та різних рекламних акцій. Організаторами свята є керівники студій, гуртків та спортивних секцій, які відкрито та чесно борються між собою за майбутніх учнів. Кожен керівник ЗПО намагається залучити до свого гуртка якнайбільше першокласників, влаштовуючи показові заняття, залучивши до них учнів, що навчаються не один рік і мають вже певні результати та досягнення. Дітей, які не змогли знайти собі заняття за інтересом чи не визначились з профілем гуртка, об'єднують у гурток «білих ворон». Часто змінювати гурток учням не рекомендується, такі їхні дії будуть засуджені вчителями та однокласниками.

Розвиток неформальної освіти характерний не тільки для японських шкіл: у місцевих університетах те ж працюють різноманітні творчі студії та спортивні секції. Більшість із них працюють для вихованців безкоштовно.

Поданий аналіз дає змогу зробити таке узагальнення: відмінність концепцій і соціально-економічних умов розвитку систем неформальної освіти

у європейських країнах, по-перше, зумовлює відмінності змісту, форм і методів освіти; по-друге, не заперечує схожість цілей та головних ідей установ неформальної освіти Європи, у яких значним є акцент на створенні сприятливих умов для освіти, виховання, соціального формування особистості, здатної до самореалізації та міжкультурної взаємодії.

Український досвід державного регулювання розвитку позашкільної освіти зберіг свою унікальність у світовій практиці. Проте в умовах змін і реформування, при модернізації державної політики у національній освітній системі повинен використовуватися кращий досвід зарубіжних країн, бо стратегічне значення позашкільної освіти в освітніх системах країн очевидне.

В західноєвропейських країнах неформальна освіта у більшості є приватною. Освітні послуги надаються за рахунок батьків, приватних фірм, громадських організацій, різних компаній. З цього можна зробити висновок про актуальність надання, дійсно, якісних послуг. У східноєвропейських країнах переважає концепція розвитку, відповідальність за організацію і функціонування системи неформальної освіти бере на себе уряд країни, цим самим надаючи установам неформальної освіти статус державного закладу. Для України викликає інтерес досвід функціонування позашкільля в Польщі – саме тут неформальна освіта найбільш схожа за своїми напрямками, змістом, методами, принципами до системи позашкільної освіти України.

Розглянувши організаційні засади діяльності та функціонування ЗПО зарубіжних країн, маємо змогу виокремити *спільні з українським позашкільлям напрями роботи*:

- розвиток соціального партнерства у сфері ПО про що свідчить тісна співпраця між державою, громадськими організаціями, приватними компаніями, педагогами – батьками - учнями;
- утвердження практики державної підтримки позашкільля; системне розширення мережі позашкільних навчальних закладів.

Більшість згаданих ідей можна перейняти для поліпшення роботи в ЗПО України. *Перспективними напрямками по використанню досвіду*

зарубіжних країн для розвитку національної системи позашкільної освіти можуть стати наступні:

- впровадження в роботі системи ПО комплементарного підходу;
- забезпечення доступності та підвищення якості позашкільної освіти;
- швидке реагування закладу за рахунок соціального моніторингу на потреби вихованців;
- розвиток громадянського виховання, як важливого напрямку позашкільної освіти.

Дослідження досвіду Польщі, а точніше, аналіз формування і розвитку позашкільної діяльності з дітьми та учнівською молоддю, свідчить про наявність позитивної динаміки щодо досягнень та впливу на творчий ріст особистості. Під час свого тривалого історичного формування заклади позашкільної освіти набули значного досвіду, престижу та почали позиціонуватися як невід'ємний складник цілісної системи освіти країни. На нашу думку, аналіз досвіду польської системи позашкільної освіти (щодо різноманітності форм і методів роботи позашкільних закладів, відсутності обов'язкової програми, наявності занять добровільного характеру, різновікової спрямованості, безперервності виховного процесу тощо) є перспективним для задоволення головних потреб вітчизняного позашкільного виховання, а саме: забезпечення умов для самореалізації особистості – розвитку її інтересів, підтримання здібностей та вмінь учнів і правильної організації їх вільного часу, пошуку юних талантів, вирішення питань у пошуку професійного самовизначення, здобутті додаткової освіти [605, 611].

Спільні риси з Україною та країнами Східної Європи в галузі позашкільної освіти мають також Болгарія, Словаччина, Чехія, оскільки кожна з них свого часу була пов'язана з так званим соціалістичним табором. Політичні зміни, спричиненні вступом до Європейського Союзу, стали для кожної з них рушієм не лише економічних, а й культурних та освітніх перетворень.

МОН України в своєму законопроекті щодо реформації системи позашкільної освіти передбачило кілька суттєвих інновацій. Зокрема, пропонується декілька можливих варіантів адаптації клубів:

1. *Центри реабілітації.* Для тих, хто спеціалізується на роботі з дітьми з особливими потребами, стануть у пригоді вже наявні ресурси ЗПО. Наприклад, гурток танців можна переформатувати на секцію лікувальної фізкультури, а гончарство та інші ремесла можуть стати методом розвитку дрібної моторики. Кулінарія та інші гуртки з домогосподарства взмозі стати уроками із самообслуговування та базою для навчання веденню домашнього побуту. Звісно, такі клуби не можливі без кваліфікованих фахівців-реабілітологів, а також передбачають підвищення кваліфікації в цьому напрямку для інших працівників.

2. *«Зростання» зі школою.* Чимало гуртків та клубів функціонують на базі шкіл. Такий симбіоз може зміцнитися: заклад освіти почне функціонувати як школа повного дня, а клуб візьме «під крило» усі заняття у вільний від навчання час.

3. *Освітні хаби.* Мається на увазі створення навчально-відпочинкового середовища з низкою послуг, які надаються на замовлення учнів. Такі сучасні гуртки матимуть онлайн та офлайн спеціалізацію, адже теорія краще сприйматиметься у неформальному навчальному середовищі (комп'ютерних іграх, відео, тестах тощо), а практика – у хабі. «Обов'язковим елементом цих закладів буде те, без чого важко уявити життя сучасної людини: інформаційні технології, STEAM, іноземні мови, психологія, комунікативні заняття. На заміну штату викладачів придуть підприємці, відбір яких буде відбуватися за попитом, через виборення грантів, ліцензування, перевірку якості послуг» [216].

Стосовно вартості занять, то існує ініціатива на введення принципу «ваучера» – спрямування коштів на конкретні послуги, а не на фінансування самих закладів. Тобто, кожен школяр щомісяця безкоштовно займатиметься

певну кількість часу в гуртках та студіях, які обере, керуючись власними вподобаннями та інтересами.

Цей принцип стане вирішенням важливої проблеми: перевантаження школярів. Є батьки, які записують дітей у всі можливі гуртки, так що діти стають перевантаженими і залишаються без особистого простору і вільного часу. Звісно, що завжди будуть існувати приватні різноманітні арт-студії, «розвивайки», спортивні секції. Проте фахівці постійно намагаються доносити до батьків: до 12 років – для дитини максимум можливі два напрямки. З яких, один – для підтримання фізичної форми, інший – технічна чи художня творчість. Підліток, виключно за власним бажанням, може ще «потягнути» один вид діяльності.

Також законопроект передбачає для уникнення перевантаження, яке інколи додає шкільна програма, визнавати у школах успіхи, здобуті в гуртках та студіях. Скажімо, юні спортсмени, за бажанням, будуть звільнені від уроків фізкультури.

Об'єднуючим інтресом у позашкільній освіті країн є нагальна соціальна потреба й мета організувати діяльність дітей у вільний час (що є специфікою цього підрозділу освітньої системи), щоб не втратити майбутнє покоління. Безперечним є факт необхідності дотримання в державній політиці України й інших держав ліміту вільного щоденного часу в дітей шкільного віку: молодшого – до 8 годин, середнього – до 6 годин, старшого – до 4 годин. Заслуговує на вивчення та увагу й діяльність, якою дитина займається у свій вільний час. Можливо, що такий вибір буде й у майбутньому. Поділяємо думку науковиці О. Биковської з приводу того, що якщо «на сьогодні ми створимо умови і навчимо дітей організовувати свій вільний час, опановуючи нові компетентності, то завтра цим молодим людям буде легше жити і працювати» [22], адже вони будуть мати особистісний досвід організації власної самостійної діяльності, зможуть свідомо обрати майбутню професійну діяльність.

У свою чергу, для країни важливим є й економічний ефект

віднакопичення та розвиток людського капіталу, що пролягає через вплив на процес виховання й навчання молоді. Зазначаємо, що в країнах Західної Європи домінує концепція піклування. Саме тому сфера неформальної освіти має приватний характер фінансування, тобто її діяльність забезпечують приватні фірми та компанії. У країнах Східної та Центральної Європи, де панівною є концепція розвитку, системи неформальної освіти демонструють у вирішенні питань їхньої життєдіяльності високу активність і залученість національних урядів. Це обумовлює переважно державний статус установ неформальної освіти. Саме тому, таке розуміння призначення неформальної (позашкільної) освіти важливе й для вітчизняної педагогічної науки та практики.

Очевидно, що українська система позашкільної освіти, яка ввібрала культурні, історичні, ментальні особливості нашого народу, унікальна й відображає національну специфіку розвитку суспільства й української педагогічної науки, але водночас має продовжити свій розвиток також і у європейському векторі.

Висновки до розділу 4

Заклади позашкільної освіти у своїй діяльності керуються Конституцією України, законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, наказами МОН та іншими документами центрального органу виконавчої влади, до сфери управління якого він належить, рішеннями місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також статутом закладу. Заклади позашкільної освіти є юридичними особами і діють на підставі статутів затверджених засновниками (власниками). У статуті закладу зазначається повна інформація про заклад: назва, адреса, підпорядкованість, мета, основні завдання діяльності, характеристика освітньої діяльності, визначаються права та обов'язки всіх учасників освітнього процесу.

В роботі запропоновано модель модернізації системи позашкілля – модель системи позашкільної освіти, модель управління ПО на національному, регіональному та громадівському рівнях у відповідності до сучасних вимог системи організаційної діяльності закладів позашкільної освіти та запропоновано пропозиції щодо нормативно-правового забезпечення розвитку позашкілля в Україні.

За умов нового адміністративно-територіального поділу, де важливе місце займають ОТГ, ЗПО повинен бути у складі освітнього кластеру територіальної громади, що має об'єднати задля досягнення ефективності та результативності світнього процесу всі освітні заклади ОТГ (позашкілля, дошкілля, ЗЗСО, професійно-технічна освіта та ЗВО перш за все педагогічного спрямування), органи місцевої влади, інші інститути громадянського суспільства (ГО, громадські ради, профспілкові організації, ЗМІ) тощо (рис. 4.1). У цій моделі важливу роль відіграють усі інститути громадянського суспільства а вона має бути зорієнтована на суспільний попит та забезпечена методично і мати належний кадровий потенціал. Заклад позашкільної освіти теж проводить навчально-виховну роботу, і разом з тим також інформаційно-методичну, організаційно-масову, навчально-тренувальну та спортивну роботу в ОТГ.

На нинішньому етапі розвитку незалежної держави національно-патріотичне виховання учнівської молоді є провідним напрямком діяльності закладів загальної середньої освіти, як важливий фактор формування національної свідомості. На сьогоднішній день саме заклади позашкільної освіти є загальнодоступними закладами, що надають учням додаткові знання, формують вміння і навички за інтересами, задовольняють потреби учнів у творчій самореалізації, сприяють формуванню особистості майбутнього громадянина. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді завжди було актуальним і важливим для закладів позашкільної освіти, саме позашкільна освіта створює сприятливі умови для здійснення виховного впливу на формування свідомості вихованців. Аналіз науково-педагогічних

джерел дозволяє стверджувати, що національно-патріотичне виховання в закладах позашкільної освіти є актуальною проблемою, від вирішення якої залежить майбутнє України.

Одним з основних завдань закладів позашкільної освіти є створення освітнього середовища для національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Позашкільна освіта має значні напрацювання методів і форм навчально-виховної, організаційно-масової роботи, які сприяють формуванню національно-патріотичної свідомості вихованців, їх ставлення до держави, мови, культури, національних традицій українського народу. Почуття патріотизму є найвищою та найсильнішою духовною силою людини, що спонукає її до активної життєвої позиції. А це на сьогодні вкрай важливо.

Пріоритетними напрямками в роботі закладів позашкільної освіти для реалізації національно-патріотичного виховання мають бути: включення різнобічних спектрів проблематики національно-патріотичного виховання до навчальних програм, планів роботи закладів; покращення навчально-методичного забезпечення та матеріальної бази закладу, забезпечення керівників гуртків методичною літературою з національно-патріотичного виховання; залучення родин вихованців до участі у виховній роботі закладу; узагальнення і поширення педагогічного досвіду щодо національно-патріотичного виховання педагогів; створення музеїв, патріотичних куточків; систематичне використання елементів народної педагогіки, традицій національного виховання; організація постійно-діючих виставок дитячих робіт; налагодження конструктивної взаємодії закладів з громадськими організаціями учасників бойових дій, волонтерськими організаціями; взаємодія закладу та засобів масової інформації для широкого висвітлення кращого досвіду національно-патріотичного виховання; залучення до гурткової роботи учасників АТО – ООС.

В умовах змін і реформ державна політика національної освітньої системи повинна використовувати кращий досвід зарубіжних країн. В західноєвропейських країнах неформальна освіта є приватною. Освітні

послуги надаються за рахунок батьків, приватних фірм, громадських організацій, різних компаній, як результат – надання, дійсно, якісних послуг. У східноєвропейських країнах, переважає концепція розвитку, відповідальність за організацію і функціонування системи неформальної освіти бере на себе уряд країни, цим самим надаючи установам неформальної освіти статус державного закладу. Цікавий для України досвід функціонування позашкільля в Польщі – саме тут неформальна освіта найбільш схожа за своїми напрямками, змістом, методами та принципами до системи позашкільньої освіти України. Розглянувши організаційні засади діяльності та функціонування закладів позашкільньої освіти зарубіжних країн можна виокремити спільні з українським позашкільлям напрями роботи: розвиток партнерства та співпраця між державою, громадськими організаціями, приватними компаніями, педагогами та батьками; посилення державної підтримки позашкільля; розширення мережі позашкільніх навчальних закладів. Багато ідей можна перейняти для покращення роботи в закладах позашкільньої освіти України. Перспективою використання досвіду зарубіжних країн для розвитку національної системи позашкільньої освіти можуть стати: впровадження комплементарного підходу; забезпечення доступності та підвищення якості позашкільньої освіти; швидке реагування закладу на потреби вихованців; розвиток громадянського виховання, як важливого напрямку позашкільля.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [45, 55, 59, 66, 71, 76].

ВИСНОВКИ

У дисертації цілісно та всебічно досліджено теоретико-методологічні засади, особливості науково-методичного забезпечення діяльності закладів позашкілля Полтавської, Сумської, Кіровоградської областей в період кінця ХХ – початку ХХІ ст. та встановлено можливості використання прогресивних ідей вітчизняного та зарубіжного досвіду в сучасних умовах функціонування ПО всіх регіонів України, основні напрями модернізації освітньої політики держави щодо позашкілля в процесі становлення національної освітньої системи. Результати проведеного дослідження, реалізовані мета і завдання надали підстави сформулювати висновки, що мають теоретичне і практичне значення.

1. Ретроспективний аналіз історико-педагогічних джерел та фактів розвитку позашкільної освіти в Україні у досліджуваному періоді в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. дав можливість визначити такі етапи:

- 1991 – 2000 рр. – трансформаційний, пострадянський;
- 2000 – 2014 рр. – становлення та модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні;
- 2014 р. до сьогодні – новітній, пов'язаний із процесами децентралізації влади в регіонах.

Позашкільну освіту трансформаційного пострадянського періоду країни розглядаємо як початковий етап становлення ПО, як цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку та соціалізації молодого покоління у вільний час у позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях, спрямований на розвиток обдарувань та здібностей вихованців, задоволення їх духовних запитів і потреб, інтересів у професійному визначенні. Цей етап є перехідним в системі позашкілля, де відбувалася боротьба за виживання та існування позашкільної освітньої мережі, відхід від ідеологічно зашореного радянського до нового українського закладу позашкілля, мета та завдання якого співпадали з ідеями розбудови нової української державності.

Етап становлення та модернізації ПО в незалежній Україні пов'язаний з прийняттям Закону України «Про позашкільну освіту». Визначилися мета та завдання ПО, зміст її діяльності, розпочався процес формування законодавчої бази позашкілля. На законодавчому рівні ПО зайняла гідне місце у національній освітній системі України. Акцентується увага на роботі з обдарованою молоддю та дітьми з ООП, збільшується охоплення дітей шкільного віку ПО. Важливим критерієм модернізації ПО є інноваційна діяльність закладів позашкілля, направлена на пошук та впровадження нових та ефективних технологій навчання й виховання. Формами діяльності закладів є не лише гуртки, секції, клуби, а й профільні школи, виїзні лекторії, наукові товариства, модульне навчання, інтегровані заняття, проєктні технології тощо. Новітній етап у житті незалежної України (2014 р. – до сьогодні) пов'язаний з процесами децентралізації влади. Розглядаємо його як час, для якого характерний цілеспрямований розвиток системи ПО з домінуючим управлінським впливом на нього органів місцевого самоврядування територіальних громад, обласних і районних рад, що представляють їхні спільні інтереси. Органи місцевого самоврядування та виконавча влада мають все необхідне для створення умов дітям та учнівській молоді для повної їх реалізації через розширення мережі закладів позашкілля, відкриття сучасних напрямів діяльності, зміцнення матеріально-технічної бази. Позашкілля – це саме та ланка національної освітньої системи, яка допомагає суспільству активізувати діяльність щодо попередження дитячої бездоглядності, правопорушень, негативних проявів у молодіжному середовищі, активно проводити національно-патріотичне виховання, що так важливо у період російсько-української війни й загалом.

Проведений аналіз предметного простору дослідження в національній освітній системі незалежної України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) свідчить, що в країні активізовано наукові розвідки з проблем ПО. Наукові дослідження використовуються в практичній діяльності закладами ПО на всіх рівнях. А витрати бюджетів усіх рівнів на ПО є довгостроковими інвестиціями в майбутній розвиток держави, кадровий потенціал інтелектуального, науково-

технічного, творчого і культурного розвитку суспільства.

2. У дослідженні охарактеризовано нормативно-правові передумови функціонування ПО в Україні в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Нормативно-правова база ПО є гарантом функціонування та діяльності закладів позашкільної освіти. Мета нормативно-правового забезпечення позашкільля – це визначення та розвиток законодавчих засад діяльності системи ПО в цілому. Загалом в Україні розроблено і вже затверджено понад 70 нормативно-правових актів з питань ПО, діяльності закладів позашкільля.

Проведений аналіз науково-методичної літератури, нормативно-правового забезпечення позашкільної освіти кінця ХХ – початку ХХІ ст. дає підстави стверджувати, що: на першому етапі (1991 – 2000 роки) відбулося становлення нормативно-правової бази для розвитку ПО; на другому етапі (2000 – 2014 рр.) був прийнятий Закон України, який на законодавчому рівні закріпив місце ПО в національній освітній системі країни; на третьому етапі (2014 рік до сьогодні) нормативно-правове забезпечення гарантує вільний доступ до ПО дітей всіх соціальних категорій. Нині проблемним залишається виконання чинного освітнього законодавства в сфері ПО. Для збереження мережі навчальних закладів позашкільля, розвитку їх матеріально-технічної бази потрібні зміни чинного бюджетного законодавства, зокрема зміни до Бюджетного кодексу України щодо фінансування ПНЗ на державному рівні.

3. У роботі виявлено особливості діяльності державних закладів ПО як наукових, виховних, освітніх осередків розвитку позашкільля в Україні за добу незалежності (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). Державні заклади ПО утворилися наприкінці ХХ ст. у результаті реорганізацій республіканських станцій (юних туристів, юних натуралістів, юних техніків).

З 1991 по 2000 рр. (трансформаційний, пострадянський етап) державні заклади ПО ґрунтовно сформували систему навчальної та виховної роботи, що дало можливість розвивати здібності та інтереси вихованців за різними напрямками діяльності (спорт, мистецтво, туризм, технічна творчість, еколого-натуралістична та науково-дослідницька діяльність). В цей час визначилися

типи ЗПО – спеціалізовані та комплексні або багатoproфільні. Пострадянська система ПО передала в спадок українським ЗПО принципи навчання й виховання, які стали першоосновою в діяльності державних закладів ПО.

У складні часи становлення національної освітньої системи державні ЗПО стали важливими інституціями виховання особистості в суспільстві, посилювали своє методичне значення в популяризації педагогічних знань та найбільш ефективних форм виховного впливу, проводили індивідуальну роботу з вихованцями.

З 2000 по 2014 рр. (етап становлення та модернізації) державними ЗПО ведеться активна робота з пошуку нових підходів щодо розвитку напрямів діяльності, вдосконалюється їх зміст та форми. Державні ЗПО стають методико-координаційними центрами всіх регіональних позашкільних установ, розробляють методичні рекомендації та положення конкурсів, організують та проводять всеукраїнські масові заходи за напрямками діяльності. У цей період, незалежно від напряму діяльності, актуалізується робота з національно-патріотичного виховання. Розвивається міжнародна діяльність: участь учасників освітнього процесу в міжнародних проєктах, конкурсах, програмах, конференціях, форумах; обмін досвідом; залучення міжнародних експертів до процесу модернізації ПО. В зазначений період державні ЗПО проводили роботу по забезпеченню фінансової й господарської незалежності діяльності, шляхів та засобів модернізації освітнього процесу.

З 2014 року до сьогодні (новітній етап) державні ЗПО в національній освітній системі країни, ствердилися, як провідні установи, що здійснюють координацію навчально-виховної, інформаційно-методичної і організаційно-масової діяльності та проводять активну роботу з пошуку, підтримки та розвитку обдарованих учнів, проводять сучасні різнопланові Всеукраїнські масові заходи. Педагогічні працівники активно диджиталізують освітній процес (запроваджують дистанційне навчання, проведення конкурсів та заходів), розвивають соціально-педагогічне партнерство, технологізують новчально-виховну діяльність. Функціонування державних ЗПО як

невід'ємного складника національної освітньої системи наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. пов'язуємо з розвитком теорії, методики та практики позашкілля, що має загальне розвивальне спрямування.

4. У дослідженні розкрито зміст, напрями та форми функціонування закладів позашкільної освіти Полтавської, Сумської та Кіровоградської областей наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

На теренах Полтавщини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. функціонує п'ять профільних ЗПО, що підпорядковуються Департаменту освіти і науки Полтавської військової адміністрації, засновником яких є Полтавська обласна рада. На першому етапі становлення позашкілля в області у 90-х рр. ХХ ст. відбулася реорганізація обласних станцій (юних техніків, юних натуралістів, юних туристів) в обласні центри ПО. З 2000 по 2014 р.р. ЗПО регіону активно впроваджують нові форми та методи роботи – відкриваються сучасні гуртки; на базі ПОЕНЦУМ розпочинає роботу обласна очно-заочна біологічна школа; розпочинають роботу оздоровчі дитячі табори; створюються колективи екологічної просвіти, екологічні агітбригади, театри, стежки; створюються учнівські наукові товариства. Центри позашкілля переформатовують свою роботу, створивши в ЗПО відділи відповідно до напрямів діяльності.

Доведено, що на сучасному етапі обласні центри позашкілля виконують методичну та координаційну роботу у своєму напрямі діяльності, що сприяє ефективності цієї роботи та підвищенню рівня проведення гурткової та секційної роботи у ЗПО територіальних громад. ПО Полтавщини ефективно доповнює систему загальної освіти області і сприяє всебічному розвитку особистості, тому держава та органи місцевого самоврядування повинні приділяти належну увагу та знаходити кошти на фінансування закладів ПО.

Проаналізувавши функціонування ПО на Сумщині кінець ХХ – початок ХХІ століття зазначаємо, що на етапі, який виділений нами, як трансформаційний, пострадянський з 1991 по 2000 рр., позашкільна освітня система регіону пройшла шлях змін ідеології, змісту, форм та методів. Становлення сучасної організаційно-структурної моделі ПО Сумщини

відбулося в 1997 році, тоді, коли обласні позашкільні навчальні заклади міста Суми: центр туризму і краєзнавства, станція юних натуралістів та центр науково-технічної творчості, було реорганізовано в Сумський обласний центр ПО та роботи з талановитою молоддю. ЗПО такого типу єдиний в Україні.

З 2000 по 2014 рр. (етап становлення та модернізації ПО в незалежній Україні) удосконалювалася структура СОЦПО та РТМ відповідно до соціальних запитів учнів та їх батьків. Свою роботу заклад спрямував на забезпечення раннього творчого розвитку дітей; на формування художньо-естетичної, екскурсійно-краєзнавчої, спортивно-туристської, еколого-натуралістичної, науково-технічної, пошуково-дослідницької, оздоровчої, дозвілєвої діяльності вихованців. Важливими напрямками роботи закладу є організація діяльності територіального відділення МАН України, обласних профільних шкіл, пересувного закладу ПО. Педагоги закладу в зазначений період з метою популяризації діяльності ЗПО запроваджують в області ряд соціально-освітніх проєктів, організовують проведення тижнів позашкільля, активізують роботу з педагогами-позашкільниками регіону.

З 2014 року до сьогодні, етап, який виділяємо як новітній, та пов'язуємо його з децентралізацією влади в регіонах, створюється центр НПВ та центр розвитку і професійного самовизначення дитини «Д.І.М». Організовується STEM-школа для педагогів-позашкільників, набирає популярності міжнародна діяльність. Робота виїзних лекторіїв направлена на методичну допомогу ЗПО, що утворилися в територіальних громадах. Узагальнюючи досвід роботи ОЦПО та РТМ, виділяємо злагоджену роботу колективу закладу, спрямовану на високий рівень організації освітньої, методичної, виховної роботи. Важливими напрямками роботи всього колективу є впровадження та втілення в діяльність концептів ефективного управління процесами розвитку, сформованих на основі технологій сучасного освітнього менеджменту, ідей державного-громадського управління навчальним закладом.

Кіровоградщина має унікальний досвід організації ПО в регіоні. З 1991 по 2000 рр. позашкільля Кіровоградщини працювало над оновлення змісту,

форм та методів діяльності. Ще на першому етапі розвитку ПО в регіоні педагоги апробували новаторські програми, експериментували нові форми і методи роботи з молоддю, представляли досвід роботи на всеукраїнському рівні, з огляду на проблеми, що виникали під час трансформації закладів, вони мали значні досягнення й позитивний вплив на розвиток потенціалу учнівської молоді в регіоні.

З 2000-х рр. (етап становлення та модернізації) педагогічні працівники ЗПО налагоджують роботу по співпраці з освітніми закладами, науковими установами та організаціями області. Цей етап показав активну позицію педагогів-позашкільників регіону у становленні ПО. Вони стають учасниками всеукраїнських конкурсів для керівників гуртків, методистів, заступників та директорів закладів; брали участь в обговоренні проєктів документів держави, вносять пропозиції та проводять апробації. На даному етапі збільшується кількість і якість масових заходів для вихованців та учнів області.

Сьогодні Кіровоградська область є прикладом державно-громадського управління у галузі ПО. Область та місто Кропивницький входять до п'ятірки лідерів ПО України. За рівнем та результативністю позашкільної діяльності Кіровоградщина посідає четверте місце в Україні. Цікавим є досвід роботи КОЦДЮТ з розробки та використання в роботі відкритої комплексної програми закладу, на основі якої розробляється річний план роботи, а також діяльність Обласного дитячого парламенту. У наданні освітніх послуг Центрально-український науковий ліцей-інтернат, як заклад загальної середньої освіти, задовольняє потреби дітей у загальній середній освіті і здійснює допрофільне та профільне навчання за природничо-математичним та суспільно-гуманітарними напрямками. Це унікальне поєднання в одному освітньому комплексі можливості дітям отримати загальну середню та позашкільну освіту. Кожний ЗПО на належному рівні проводить НПВ.

Аналіз матеріалів із теорії та практики ПО Кіровоградської, Полтавської та Сумської областей кінець ХХ-початок ХХІ ст. дає можливість зробити висновок про провідні напрями діяльності сучасних педагогічних систем

позашкілля, що сформувалися і функціонують відповідно до власних соціально-освітніх концепцій, та, водночас, виокремлює виняткову роль з вирішення актуальних питань у цьому процесі органів місцевої влади.

5. Узагальнивши досвід впливу органів влади на функціонування та діяльність позашкілля, виокремлено чотири організаційні підходи до формування сучасної державної політики ПО в регіонах України: домінуючий вплив держави в регіоні (державно-домінуючий); рівноцінний взаємодоповнюючий регіональний вплив держави та органів місцевого самоврядування (публічно-рівноцінний); домінування впливу в регіоні ТГ (муніципально-домінуючий); домінуючий вплив колективу та адміністрації освітнього закладу (освітньо-інституційний).

З'ясовано, що на Полтавщині є досить характерним досвід використання в роботі програмно-проектної діяльності в управлінні освітнім процесом, що надає значущості сфері позашкілля та достатнього фінансування. Активно впроваджені і діють галузеві програми освіти з складовою позашкілля, які були прийняті за сприяння депутатського корпусу обласної ради (з активним обговоренням у профільній комісії облради з урахуванням освітянської громадської думки і внутрішньо-регіональних освітніх особливостей). Всі положення освітніх програм стосуються розвитку системи ПО, особливо в частині підтримки обдарованих дітей та вчителів, які працюють з ними, заходів та тренінгів, що стимулюють процес НПВ, забезпечують матеріальне заохочення педагогічних та науково-педагогічних працівників, що успішно працюють в позашкіллі.

Позашкілля Сумщини базується на унікальних психолого-педагогічних та соціально-педагогічних засадах, створених надбаням позашкільників, де використовуються сучасні інформаційно-комунікаційні та інтерактивні навчально-виховні технології, кожна з яких спрямована на розвиток творчих здібностей дитини (загалом це 11 основних напрямів і понад 400 профілів творчих об'єднань дітей та учнівської молоді). В основі освітніх програм – інноваційний розвиток системи освіти регіону в умовах децентралізації та

реформування освітньої галузі, що включає забезпечення якісного надання освітніх послуг, виховання та всебічний розвиток конкурентоспроможної особистості з активною життєвою та громадянською позицією. Тут створені оптимальні умови для розвитку особистості дитини. Позитивним напрацюванням позашкілля Сумщини є проектна діяльність.

Для Кіровоградщини є знаковим досвід освітніх програм, які формують сприятливе інституційне середовище для формування освітньої політики держави на рівні області з урахуванням регіональних особливостей галузі. Але ПО у них уваги приділено мало. І в час трансформації ціннісних орієнтацій потребує поліпшення виховна робота з учнівською та студентською молоддю на ґрунті формування національно-патріотичної свідомості, готовності її до виконання громадянських і конституційних обов'язків.

6. В дослідженні розроблена кластерна модель модернізації системи позашкілля відповідно до сучасних вимог системи організаційної діяльності закладів позашкільної освіти в умовах розвитку ТГ. Організація діяльності ПО за цією моделлю передбачає належне та відповідальне функціонування всіх інституцій та приведе до позитивних змін в освітній системі, що сприятимуть масовому залученню дітей до відвідування ЗПО у вільний від навчання час, а це в свою чергу напрям успішної імплементації реформ освітньої галузі. Для розвитку українського позашкілля необхідно об'єднати зусилля держави, батьків, громадськості, спроможності й ресурс територіальних громад. Можливість вибору улюблених занять у ЗПО позитивно впливає на формування особистості та сприятиме набуттю певного життєвого досвіду. Здійснювана трансформація ПО в подальшому створюватиме можливість переходу до нових її моделей на принципах гнучкості, динамічності, відкритості та максимальної доступності. Очікуваним результатом модернізації має стати ефективна та якісна система ПО, що базуватиметься на трьох ключових компонентах: вмотивований педагог, який допомагає кожній дитині повірити в свої здібності та розкрити власний потенціал; зміст освіти, що поєднує знання та практичні навички, необхідні для успішної

самореалізації в житті; орієнтація на учня з урахуванням його потреб та інтересів для поліпшення результатів навчання.

Доведено, що ПО може повною мірою реалізовувати одне з головних положень НУШ – співпраця педагогів, дітей, їх батьків на взаємодовірі. Саме в позашкільні на належному рівні враховуються принципи демократичного й доброзичливого ставлення до особистості кожного вихованця, саме позашкільня є гнучкою й мобільною освітньою системою, яка здатна швидко реагувати на «виклики часу» й діяти в інтересах розвитку вихованців, сім'ї та громади. В умовах відродження національної освітньої системи та культури й ментальності українського народу заклади ПО стають невід'ємним компонентом освітньо-виховної структури. Вони доповнюють шкільну освіту та створюють позитивне національно зорієнтоване виховне середовище. Унікальну систему ПО необхідно модернізувати, удосконалювати, трансформувати за умов реформування національної освітньої системи. Модернізація системи позашкільня є важливим завданням для інституцій, що формують державну політику ПО і має активізувати всі можливості для оновлення галузі, запровадження нових, форм та методів роботи, оновлення змісту діяльності, створення комфортних умов для всебічного й гармонійного розвитку особистості вихованців.

7. У дослідженні обґрунтовано сучасні тенденції формування НПВ в ЗПО за доби державної незалежності України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.), особливо у період російсько-української війни. Пріоритетними напрямками в роботі ЗПО з НПВ мають бути: включення різнобічних спектрів проблематики НПВ до навчальних програм, планів роботи закладів; покращення навчально-методичного забезпечення та матеріальної бази закладу, забезпечення керівників гуртків методичною літературою з НПВ; залучення родин вихованців до участі у виховній роботі закладу; узагальнення і поширення педагогічного досвіду щодо НПВ педагогів; створення музеїв, патріотичних куточків; систематичне використання елементів народної педагогіки, традицій національного виховання; організація постійно-діючих виставок дитячих

робіт; налагодження конструктивної взаємодії закладів з громадськими організаціями УБД, волонтерськими організаціями; взаємодія закладу та засобів масової інформації для широкого висвітлення кращого досвіду НПВ; залучення до гурткової роботи ветеранів російсько-української війни, використання зарубіжного досвіду щодо формування НПВ.

8. У роботі актуалізовано перспективні напрями імплементації зарубіжного досвіду в практику роботи вітчизняних закладів позашкільної системи національної освіти України з метою модернізації освітньої політики держави. Український досвід державного регулювання розвитку ПО зберіг свою унікальність у світовій практиці. В умовах змін і реформ державна політика національної освітньої системи повинна використовувати кращий досвід зарубіжних країн, бо значення ПО в освітній системі країни очевидне.

У західноєвропейських країнах неформальна освіта приватна. Освітні послуги надаються за кошти батьків, приватних фірм, громадських організацій, різних компаній. У східноєвропейських країнах переважає концепція розвитку, відповідальність за організацію і функціонування системи неформальної освіти бере на себе уряд країни, цим самим надаючи приватним закладам статус державної установи. Цікавий досвід функціонування позашкільної в Польщі – саме тут неформальна освіта найбільш схожа за своїми напрямами, змістом, методами, принципами до системи ПО України.

Розглянувши організаційні засади діяльності та функціонування ЗПО зарубіжних країн, можна виокремити спільні з українським позашкільням напрями роботи: розвиток партнерства та співпраця між державою, громадськими організаціями, приватними компаніями, педагогами та батьками; посилення державної підтримки позашкільної освіти; розширення мережі навчальних ЗПО. Багато ідей можна перейняти для покращення роботи в ЗПО країни. А перспективою використання досвіду зарубіжних країн для розвитку системи ПО є: впровадження комплементарного підходу; забезпечення доступності й підвищення якості ПО; швидке реагування закладу на потреби вихованців; розвиток громадянського виховання, як важливого напрямку

позашкілля. Водночас зазначимо, що відмінність концепцій і соціально-економічних умов розвитку систем неформальної освіти в країнах Європи, зумовлюючи розбіжності в змісті, формах і технологіях освіти; не заперечує подібності цілей установ неформальної європейської освіти, у яких помітним є акцент на створенні умов для освіти, виховання, соціального становлення особистості, здатної до самореалізації та міжкультурної взаємодії.

Отже, вирішення поставлених завдань дало змогу досягти мети дослідження, хоча всі напрями окресленої проблематики не вичерпані і залишають значний простір для подальшого наукового пошуку. На нашу думку, перспективними для дослідження є питання організації сучасного освітнього процесу позашкілля в контексті реформування національної освітньої системи. Вивчення цих проблем може стати предметом окремих історико-педагогічних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов Л. К., Азарова Т. В. Цільові програми та механізми по забезпеченню прозорості у процесі їх реалізації. Кіровоград : ІСКМ, 2010. 100 с.
2. Аносова А. В. Формування комунікативної культури старшокласників засобами телекомунікаційних проєктів у позашкільних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2014. 20 с.
3. Артеменко О. А. Колонькова О. О. Заступнику директора позашкільного навчального закладу : посібник. Київ: Шкільний світ, 2012. 112 с.
4. Бакуменко В. Г. Основні напрями та тенденції наукових розвідок з державного управління щодо діяльності органів влади. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Сер. Управління. 2013. Вип. 4. С. 8–16.
5. Балахтар В. В. Педагогічні засади організації дозвілля дітей та підлітків у системі позашкільної освіти в Україні (1960-1991 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.
6. Баранова В. А. Психологічні чинники розвитку організаційної культури закладів позашкільної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : 19.00.10 Київ, 2020. 20 с.
7. Барилко Є. О. Виховання патріотизму в американських школярів у позашкільній діяльності. URL: <http://dspace.snu.edu.ua:-8080/jspui/bitstream/123456789/2820/1/BareBarC.pdf>.
8. Берека В. Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957–2000 роки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Київ, 2001. 21 с.
9. Бех І. Д, Чорна К. І. Національна ідея в становленні громадянина-патріота (програмно-виховний контекст) : посіб URL: <http://surl.li/blewp>.

10. Бех І. Д. Виховання особистості : у 3 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
11. Бех І. Д. Концептуальні засади формування у школяра особистісних цінностей. *Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах* : зб. матеріалів звітної наук.-практ. конф. Київ, 1999. С. 4–8.
12. Бех І. Д. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Виховання особистості : навчал.-метод. посібник у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2. 344 с.
13. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Методист*. 2014. № 11 (35). С. 11–25.
14. Белоглазова Н. Патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу. *Позашкілля*. 2015. № 5, С. 14–18.
15. Биковська О. Педагогіка позашкільної освіти як субдисципліна педагогіки. *Рідна школа*. 2016, № 11–12. С. 48–53.
16. Биковська О. В. Позашкільна освіта: сучасний стан і візія 2030 / Освітня політика: портал громадських експертів. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1351-pozashkilna-osvita-suchasnij-stan-i-viziya-2030>.
17. Биковська О. В. Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи : монографія. Київ : АЛКОН, 2008. 335 с.
18. Биковська О. В. Порівняльний аналіз системи позашкільної освіти України й Польщі. *Теоретико-методологічні основи виховання творчої особистості учнів в умовах позашкільних закладів*: Матеріали наук.-практ. конф. Київ : Грамота. 2006, Ч. I, С. 58–72.
19. Биковська О. В. Стратегічні напрями позашкільної освіти. *Позашкільна освіта: стратегії, інновації, практика* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф, 21-23 трав. 2009 р. Суми : ПП “Рудень С.І.”, 2009. С. 164–168.

20. Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні : дис....д-ра пед. наук: 13.00.01. Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 470.

21. Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні: автореф. дис. доктора пед. наук. 13.00.01. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 34 с.

22. Биковська О., Громовий В. Позашкільна освіта: концептуальні засади в умовах реформування системи освіти України. *Освітня політика: портал громадських експертів*. URL:[https // http:educationua.org/ua/articles/435-pozashkilna-osvita-kontseptualni-zasadi](https://http:educationua.org/ua/articles/435-pozashkilna-osvita-kontseptualni-zasadi).

23. Биковський Т. В. Практикоорієнтований підхід у підготовці фахівців позашкільної освіти. *Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу* : збірник матеріалів міжнародного форуму / за заг. Ред. Акад. В. П. Андрущенко. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. С.18–19.

24. Биковський Я. Т. Педагогічні умови діяльності фізико-математичних гуртків закладів позашкільної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2019. 20 с.

25. Блистів Т. В. Організаційно-методичне забезпечення оздоровчо-рекреаційної діяльності учнівської молоді у закладах позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вих. і спорту : 24.00.02. Київ, 2019. 26 с.

26. Бойко А. Е Педагогічні умови творчого самовираження молодших школярів у закладах позашкільної освіти : автореф. дис. на здобуття ступ. канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 202. 22 с.

27. Боровська О. Директор позашкільного навчального закладу. *Директор школи. Шкільний світ*. 2018. № 1. С. 26–28.

28. Буклов Ю. М. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді у позакласній та позашкільній виховній роботі (кінець ХХ - початок

XXI ст.) : автореф. дис. . на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2018. 17 с.

29. Васянович Г. П. Принцип громадянськості й патріотизму (етико-педагогічний аспект). *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. №24. С. 8-11.

30. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори. Дрогобич : Відродження, 1997. 214с.

31. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : Ред. Газ. «Полтавський вісник», 1994. 191с.

32. Вербицький В. В. Позашкільна освіта: історична спадщина та перспективи (100-річний досвід позашкілля). Всеукраїнський Конгрес «Позашкілля України: сьогодні і перспективи». Зб. стат. Травень 2018 р. Київ. URL:<https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2015/01/zb-tez100.pdf>.

33. Вербицький В. В. Організаційно-методичні засади еколого-натуралістичної роботи позашкільних навчальних закладів (2003-2008 роки). *Рідна школа*. 2006. № 8. С. 4–8.

34. Вербицький В. В. Позашкільна освіта у вимірі XXI століття. *Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки* : матеріали Всеукр. пед. конф., 2–3 грудня 2008 р. Київ : АБЕРС, 2008. 308 с.

35. Вербицький В. В. Про стан і перспективи розвитку позашкільної освіти. *Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки* : матеріали Всеукр. пед. конф., 2–3 грудня 2008 р. Київ : АБЕРС, 2008. С. 5–18.

36. Вербицький В. В. Розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.04 Київ, 2004. 34 с.

37. Вербицький В. В. Технологізація навчально-виховного процесу сучасного позашкільного еколого-натуралістичного навчального закладу : метод. посіб. Київ : АБЕРС, 2010. 112 с.

38. Виховний потенціал ПНЗ / Вербицький В. В., Ковбасенко Л. І., Липецький О. П., Литовченко О. В. Київ : О. Т. Ростунов, 2011. 200 с.

39. Від профільного навчання – до профільної освіти. Стратегія локальних змін позашкільного навчального закладу нового типу : наук.-метод. посібник. Рівне : ПДМ, 2010. 300 с.

40. Владимірова А. Л. Естетичне виховання учнів засобами фольклору в позашкільних закладах. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. Збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету*. 2011. № 2 (5). С. 221–226.

41. Войчук В. О. Формування готовності керівників до програмно-цільового управління розвитком позашкільного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2006. 20 с.

42. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник. Київ : Академія, 2001. 576 с.

43. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2007. 618 с.

44. Ворона Л. І. Робота з обдарованими дітьми у Полтавському територіальному відділенні МАН України. *Молодіжна політика та молодіжна робота* : матеріали II міжрегіон. наук.-практ. конф. Дніпро : ДРІДУ, 2017. С. 42–46.

45. Ворона Л. І. Актуальні аспекти позашкільної освіти: зарубіжний досвід. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Запоріжжя : Запорізький національний університет. 2020. № 3 (36). Ч. I. С. 13–19.

46. Ворона Л. І. Вплив органів місцевого самоврядування Полтавщини на розвиток позашкільної освіти в області: проектно-програмний підхід. *Нова педагогічна думка. Науково-методичний журнал*. 2020. № 3(103). С. 159–163.

47. Ворона Л. І. Генеза управлінського впливу на становлення позашкільної освіти в часи незалежності України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 3 (181). С. 80–89.

48. Ворона Л. І. Гурток як основна форма організації освітнього процесу в позашкільній освіті. *Вісник Запорізького національного*

університету: *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2021. № 1 (37). Ч. I. С. 9-15.

49. Ворона Л. І. Державна політика щодо позашкільної освіти як пріоритетного напрямку роботи з учнівською молоддю. *Інноваційні програми і проекти в психології, педагогіці, освіті* : матеріали II Міжнародної наук.-практ. конф., 13–14 березня 2020 р. Одеса : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2020. С.104-106.

50. Ворона Л. І. Динаміка розвитку Малої академії наук Полтавщини / Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Перший крок у науку».

51. Ворона Л. І. Дистанційне навчання в закладах позашкільної освіти. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»* / ред. кол. М. Чепіль. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 12(44). С. 30-36.

52. Ворона Л. І. Діяльність Кіровоградських обласних закладів позашкільної освіти. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 3 С. 123-130.

53. Ворона Л. І. Досвід використання проектно-програмного підходу в реалізації державної політики національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Полтавщина). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. №30. С. 281-289.

54. Ворона Л. І. Етапи розвитку позашкільної освіти кінець XX – початок XXI століття. Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference «Scientific knowledge, aesthetic creativity and social practices», January 23 – 24, 2023, Athens, Greece by the «InterSci». P.58–60.

55. Ворона Л. І. Зарубіжний досвід організації та функціонування закладів позашкільної освіти. Інноваційні технології навчання обдарованих дітей та молоді : матеріали XI-ї Міжнар. наук.-практ. конф., 13 жовт. 2019 р.), місто Одеса. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПНУ, 2019. С. 44–49.

56. Ворона Л. І. Механізми адаптивного управління методичною роботою педагогів закладів позашкільної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених*

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2020 № 34. С. 194–199.

57. Ворона Л. І. Моніторинг якості позашкільної освіти – спосіб удосконалення освітнього процесу закладу. *Інноваційна педагогіка. Збірник наукових праць Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.* 2020. №24. С. 25–30.

58. Ворона Л. І. Мультидисциплінарні особливості реалізації державної політики розвитку позашкілля на регіональному рівні. *Наукові записки Малої академії наук України.* 2021. № 21–22. С. 33–41.

59. Ворона Л. І. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді в умовах закладів позашкільної освіти. Людина віртуальна: нові горизонти: зб. матеріалів наукових праць. Монреаль : СРМ «ASF», 2020. С. 33–36.

60. Ворона Л. І. Нормативно-правове забезпечення розвитку позашкільної освіти в Україні. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Педагогічні науки.* Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2020. № 2 (35). С. 11–17.

61. Ворона Л. І. Нормативно-правове забезпечення функціонування закладів позашкільної освіти. Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ : ГО Київська наукова організація педагогіки та психології, 2020. С. 12–15.

62. Ворона Л. І. Особливості організації освітнього процесу в закладах Малої академії наук. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи.* Збірник наукових праць. 2020. Серія 5. С. 46–51.

63. Ворона Л. І. Особливості періодизації розвитку позашкілля в незалежній Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2023 № 58. С. 251–255.

64. Ворона Л. І. Особливості позашкільної освіти як складової освітнього простору Полтавщини. Педагогічні науки: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень : матеріали ІІ наук.-практ. конф. Херсон : Молодий вчений, 2020. С. 6–9.

65. Ворона Л. І. Позашкільна освіта Полтавщини в системі освітнього простору регіону. *Імідж сучасного педагога*. 2020. № 1 (190). С. 65–70.

66. Ворона Л. І. Правові аспекти національно-патріотичного виховання в закладах позашкільної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 31. С. 84–92.

67. Ворона Л. І. Проектно-програмний вплив органів місцевого самоврядування Полтавщини на розвиток позашкільної освіти в області. Проблематика процесу децентралізації надання послуг в об'єднаних територіальних громадах: матеріали доповідей та тез круглого столу. Київ, 15 квітня 2020 р. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2020. С. 49–53.

68. Ворона Л. І. Реалізація державної політики щодо позашкільної освіти як пріоритетного напрямку роботи з учнівською молоддю. Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації: матеріали ІІІ-ої Всеукр. Наук.-практ. інтернет - конф., 15 квітня 2020 р. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2020. С. 357–359.

69. Ворона Л. І. Розвиток позашкільної освіти в регіоні: програмно-проектний підхід (Досвід Кіровоградської області). *Збірник наукових праць Уманського державного університету*. 2020. Вип. 2, ч. 2., С.42–49.

70. Ворона Л. І. Розвиток позашкільної освіти в Україні: огляд наукових джерел. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. *Збірник наукових праць Класичного приватного університету*. 2020. №71. С. 102–107.

71. Ворона Л. І. Роль закладів позашкільної освіти у формуванні національної ідентичності вихованців // *Національна ідентичність як проблема*

науки й освіти : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2020 р.). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. 113–116 с.

72. Ворона Л. І. Роль керівника гуртка в умовах закладу позашкільної освіти. Scientific and pedagogic internship «Organization of educational process in the field of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and фEU countries»: Internship proceedings, November 16 – December 28, 2020. Wloclawek: Izdevnieciba «Baltija Publishing». 2020. 31–34 p.

73. Ворона Л. І. Роль педагога у формуванні національно-патріотичного виховання в закладах позашкільної освіти. Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти (частина I) : матеріали міжн. наук.-практ. конф. Львів : Львівський науковий форум, 2020. С. 12–13.

74. Ворона Л. І. Система пошуку обдарованих дітей для Полтавського територіального відділення МАН України. *Педагогічний альманах Херсонської академії неперервної освіти*. 2017. Вип. 36. С. 24–29.

75. Ворона Л. І. Територіальна та інституційна основа системи позашкільної освіти в Україні (загальнодержавний рівень). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021 №37. С. 226–232.

76. Ворона Л. І. Участь у національно-патріотичній роботі навчальних закладів, як елемент соціальної реабілітації УБД. Організаційно-управлінські та психологічні аспекти сучасного ринку праці України: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., 29 жовт. 2019 р. Київ : ПК ДСЗУ, 2019. С. 46–48.

77. Ворона Л. І. Щодо інструментів реалізація державної освітньої політики розвитку позашкільля в регіоні: програмно-проектний підхід (досвід Сумської області). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Збірник наукових праць Класичного приватного університету*. 2020. № 71. С. 102–107.

78. Ворона П. В. Реалізація державної політики національно-патріотичного виховання дітей та молоді органами місцевого самовряду-

вання: проєктно-програмний підхід (Полтавщина). *Проблематика процесу децентралізації надання послуг в об'єднаних територіальних громадах* : Матеріали круглого столу, 15 квіт. 2020 р. Київ : ІПК ДСЗУ, 2020. С. 5–12 с.

79. Вороніна Г. Л. Розвиток професійної компетентності керівників гуртків позашкільних навчальних закладів у системі післядипломної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Переяслав-Хмельницький, 2017. 23 с.

80. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_075.

81. Гавлітіна Т. Організаційно-педагогічні умови національно-патріотичного виховання підлітків у позашкільному навчальному закладі. *Педагогічний пошук. Науково-методичний вісник Волинського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*. 2006. №4(52). С.57–58.

82. Гавлітіна Т. М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07. Київ, 2007. 20 с.

83. Гаврилюк М. Історія становлення та розвитку дитячо-юнацького туризму в Кіровоградській області. *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України* : зб. матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції. Кропивницький : ЛА НАУ, 2020. С. 36–43.

84. Гайда Л. А. Про діяльність гуртків туристсько-краєзнавчого профілю у позашкільних та загальноосвітніх навчальних закладах Кіровоградщини. *Методичний вісник*. Кіровоград, 2014. № 50. С. 253–263.

85. Герасименко В. А. Соціальне виховання дітей у закладах позашкільної освіти в Україні у 20 - 50-ті роки ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05. Умань, 2018. 23 с.

86. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1987. 373 с

87. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге доповнене і виправлене. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.

88. Грицуляк Б. В., Грицуляк В. Б. Анатомія і фізіологія людини : навч. посіб. Івано-Франківськ, 2021. 135 с.

89. Громадянське виховання дітей т а учнівської молоді у закладах позашкільної освіти: методичний посібник / за заг. ред. Л. В.Тихенко. Суми: Університетська книга, 2021. 236 с.

90. Groshovenko O. P. Formuvannya u molodshih shkoliariv dbaylivogo stavlennya do prirodi u pozauruchnii vikhovnii roboti : avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: 13.00.07. Kyiv, 2007. 19 s.

91. Davidyuk N. Yu. Rozvytok profesiihnoyi kompetentnosti metodystiv pozashkyl'nykh navchal'nykh zakladiv u pisl'yadyplomnii pedagogichnii osviti : avtoref. dis. na zdobuttya stupenya kand. ped. nauk : 13.00.04. Kyiv, 2013. 19 s.

92. Dembrovs'ka G. M. Rozvytok pozashkyl'nykh zakladiv sportyvnoho profil'yu v Ukraini (50-70 rr. XX stolittya) : avtoref. dis. na na zdobuttya stupenya kand. ped. nauk : 13.00.01. Kropyvnyts'kyy, 2017. 20 s.

93. Demeshkevich V. A. Osoblyvosti patriyotichnoho vikhovannya molodi v konteksti rozvytku suchasnoho suspil'stva. URL: www.management.kr.sch.in.ua/naukovo-praktachna_internet-K.

94. Dem'yanuk T. D., Peruvshes'ka I. O. Novi tekhnologii pozashkyl'noyi osviti i vikhovannya. Rivne : Volyn. Oberegi, 2000. 351 s.

95. Департамент освіти і науки Кіровоградської обласної державної адміністрації. Офіційний сайт. URL: <https://osvita.kr-admin.gov.ua/>.

96. Департамент освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації. URL: <https://www.poltav-oblosvita.gov.ua/>.

97. Департамент освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації. URL: <http://sm.gov.ua/ru/2012-02-03-06-47-56/2-uncategorised/10406-departament-osvity-i-nauky.html>.

98. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). Постанова Кабінету Міністрів України від 03 листопада 1993 року №896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>.

99. Державна програма роботи з обдарованою молоддю на 2001-2005 роки. Затверджена Указом Президента України від 8 лютого 2001 року № 78/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78/2001#Text>

100. Державна програма роботи з обдарованою молоддю на 2006-2010 роки. URL: <https://osvita.ua/legislation/other/2519/>.

101. Державна програма розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002-2008 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/378-2002-%D0%BF#Text>.

102. Державна програма розвитку фізичної культури і спорту (2007-2011 рр.) Постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2006 р. № 1594. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/55049593>.

103. Державна цільова програма роботи з обдарованою молоддю на 2007-2010 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/88793232>.

104. Державна цільова програма розвитку позашкільних навчальних закладів (2002-2008 рр.). URL: http://ru.osvita.ua/legislation/pozashk_osv/3000/.

105. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2009-2015 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 2009 р. № 41. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/189135592>.

106. Державна цільова соціальна програма розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. N 785. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/785-2010-%D0%BF#Text>.

107. Державне управління : філософські, світоглядні та методологічні проблеми / Князева В. М. та ін. Київ : НАДУ, 2003. 319 с.

108. Деякі питання дитячо-юнацького військово-патріотичного виховання, Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2018 року №845. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/845-2018-%D0%BF#Text>.

109. Деякі питання зовнішнього оцінювання та моніторингу якості освіти. Постанова Кабінету Міністрів України №1095 від 25.08.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1095-2004-%D0%BF#Text>.

110. Дієвіше за будь-які уроки: як діти проходять вишкіл зі зброєю від ветеранів АТО. URL: [https // www.5.ua/suspilstvo/viiskova-sprava-dlia-ditei-yak-shkoliari-prokhodiat-vyshkil-vid-veteraniv-ato-136843.html](https://www.5.ua/suspilstvo/viiskova-sprava-dlia-ditei-yak-shkoliari-prokhodiat-vyshkil-vid-veteraniv-ato-136843.html).

111. Договір про заснування Європейської Спільноти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.

112. Додаткова освіта для дітей: історія становлення і розвитку. URL: https://stud.com.ua/125769/pedagogika/dodatkova_osvita_ditey_istoriya_stanovlennya_rozvitku#google_vignette.

113. Додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні. Указ Президента України від 20 березня 2001 року № 244/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244/2008#Text>.

114. Долгополова Н. Організація інструктивно-методичної діяльності Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості. *Післядипломна освіта в Україні*. 2010. № 1. С. 62–67.

115. Долішній М. І., Паламарчук М. М., Паламарчук О. М., Шевчук Л. Т. Соціально-економічне районування України : посіб. Інститут регіональних досліджень. Львів, 1997. 50 с.

116. Дорожня карта освітньої реформи (2015–2025 рр.). URL: <http://mon.gov.ua/content/Діяльність/Зв'язки з громадськістю/ Громадське обговорення/08-road-map-sk-end.pdf>.

117. Дрозд О. В. Формування толерантності учнів 5 - 9 класів у поліетнічному середовищі позашкільного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2015. 20 с.

118. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

119. Європейська соціальна хартія. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

120. Єгорова О. І. Розвиток позашкільної освіти у Сполучених штатах америки : дис. ... канд. педаг. наук : 13.00.01 / Нац. пед. у-т ім. Драгоманова. Київ, 2016. 198 с.

121. Єгорова О. І., Биковська О. В. Позашкільна освіта: міжнародний досвід і кращі практики громадянського виховання дітей і молоді. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 148 с.

122. Жебровський О. Позашкільна освіта у вимірі XXI століття. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_12_7.

123. Житник Б. О. Методичний порадник: форми і методи навчання. Харків : Основа. 2008, 128 с.

124. Жук О.П. Кластерний підхід у процесі оптимізації системи освіти України. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2013. Т. 18. Вип. 3/1. С. 151–154.

125. Забродська І. М. Педагог позашкільного навчального закладу: від професійної компетенції до професійної майстерності. *Формування базових компетентностей у вихованців позашкільних навчальних закладів* : Матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. 25–27 лютого 2013 р. Київ, 2013. С. 242–244.

126. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

127. Загородня А. Сучасне розуміння патріотичного виховання молоді. URL: www.tme.umo.edu.ua/docs/10/6.pdt.

128. Заїченко Н. В. Організація позакласної та позашкільної роботи з учнівською молоддю у США та Україні (порівняльний аналіз) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2005. 28 с.

129. Застрожнікова І. В. Державний менеджмент освітньої сфери на регіональному рівні. Напрями реформування системи місцевого самоврядування в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2020. №3(70). С. 148–151.

130. Захаренко О. Творчі таємниці вчителя. *Початкова школа*. 1998. № 3. С. 1–4.

131. Захаренко О. А. Найболючіше - сільська школа. *Педагогічна газета*. 2000. №10. С. 2–4.

132. Захаренко О. А. Поради колезі. *Педагогічний вісник*. 2002. №3. С. 11–13.

133. Заярна В. С. Організаційно-педагогічні основи міжнародного співробітництва у сфері неформальної освіти дітей та учнівської молоді у європейському союзі : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2017. 20 с.

134. Звіт Українського державного центру позашкільної освіти про роботу у 2022 році. URL: <http://surl.li/rceyhm>.

135. Зінченко Н. В. Організація позакласної та позашкільної роботи із учнівською молоддю у США та Україні (порівняльний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2005. 20 с.

136. Зозуля К. В. Організація навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку у позашкільних закладах України (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2020. 20 с.

137. Іванова В. Л. Педагогічні умови організації діяльності дитячих Центрів естетичного виховання : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.06. Київ, 2003. 204 с.

138. Ілішова О. М. Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2005. 20 с.

139. Інструктивно-методичний лист щодо питання співпраці між опорними школами та позашкільними навчальними закладами в умовах реформування освіти України Лист НЕНЦУМ від 28.02.2017 № 49.

140. Інформаційний бюлетень. Позашкільні навчальні заклади державної і комунальної форми власності (станом на 01.01.2020 р. та 01.01.2021р.). Київ. 2021. 294 с.

141. Кабанець М. М. Розвиток системи педагогічної підтримки обдарованих школярів у східноукраїнському регіоні (кінець XX – початок XXI століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 2019. 40 с.

142. Каганцова Т. М. Професійний розвиток керівників гуртка позашкільного закладу: підходи до визначення. *Науковий час опис НПУ імені Н.П. Драгоманова*. Випуск № 62, 2018. С. 80–84.

143. Каганцова Т. М. Професійний розвиток керівників гуртків фізико-математичного спрямування закладів позашкільної освіти в системі післядипломної освіти : дис. ... д-ра філософії : 011 / Глухів. нац. пед. ун-т. Глухів, 2020. 364.

144. Калюжна О. І. Формування навичок здорового способу життя підлітків у позашкільному навчальному закладі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2010. 18 с.

145. Карамішев Д. В. Розвиток системи позашкільної освіти на регіональному рівні як необхідний елемент у вихованні особистості. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/6/05.pdf>.

146. Карпова Г. О. Веселі нотки: Досвід планування гурткової роботи. *Позакласний час*. 2007, № 2. С. 107–119.

147. Кепша Я. С. Теоретико-методичні основи формування конструктивно-технічної компетентності учнів основної школи в умовах позашкільних навчальних закладів : монографія. Брошнів-Осада : Таля, 2008. 362 с.

148. Кириченко В. І. Планування роботи позашкільного навчального закладу. Київ : Шкільний світ, 2011. 104 с.

149. Клейло Є. О. Формування готовності майбутніх учителів технологій до професійної діяльності в гуртках позашкільних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2019. 24 с.

150. Ковбасенко Л. І. Методика виховної діяльності в Малій академії наук України : метод. посіб. Київ : Інформ. системи, 2008. 213 с.
151. Колобич О. П. Загальна психологія : навч.-метод. Посіб. Львів, 2018. 172 с.
152. Комнатний С. О. Методика організації самостійної роботи учнів у науково-технічних гуртках позашкільних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2013. 19 с.
153. Компанієць О. Система неформальної освіти в Ізраїлі. URL :<http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.
154. Компетентнісний підхід у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу : метод. посіб. / В. В. Вербицький та ін. ; за ред. В. В. Мачуського. Харків : Друкарня Мадрид, 2015. С. 112–114.
155. Комплексна програма розвитку освітньої галузі Чернівецької області на 2018-2022 рр. URL: <http://doncv.gov.ua/?cat=64>.
156. Комплексна програма Сумської міської об'єднаної територіальної громади «Освіта на 2019 - 2021 роки».
157. Комплексна програма Сумської міської територіальної громади «Освіта на 2022 – 2024 роки».
158. Комунальний заклад «Кіровоградський обласний центр еколого-натуралістичної творчості» Кіровоградської обласної ради. URL: <http://obl-cen.kr.sch.in.ua/>.
159. Комунальний заклад «Кіровоградський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді Кіровоградської обласної ради. URL : <http://obl-cen.kr.sch.in.ua/>.
160. Комунальний заклад «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді» Кіровоградської обласної ради. URL : <http://tourist.kr.ua/>.
161. Комунальний заклад «Центральноукраїнський науковий ліцей-інтернат Кіровоградської обласної ради» URL: <https://portal.prolisok.org/shkilne-zhittya-olex/>.

162. Комунальний позашкільний навчальний заклад «Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості. URL: <https://ocdut.kr.ua/>.

163. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

164. Конституція України. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

165. Концепція «Нова українська школа», затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.

166. Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти. Інформ. зб. Мін освіти України. 1996. № 13. С. 2–15.

167. Концепція національного виховання. Рідна школа. 1996 р. № 6 С. 18–25.

168. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді Наказ МОН України від 16.06.2015 р. № 641 «Про затвердження Концепції національно-виховного дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>.

169. Концепція національно-патріотичного виховання молоді. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту № 3754/981/538/49 від 27.10.2009 р.: Офіційний сайт. URL: <http://bdpu.org/upbringing-work/national-patriotic-education/>.

170. Концепція позашкільної освіти в умовах воєнного стану, 2023 рік. URL: <https://pou.org.ua/2023/04/kontseptsiya-pozashkilnoyi-osvity-v-umovah-voennogo-stanu/>.

171. Концепція позашкільної освіти та виховання затверджена колегією Міністерства освіти і науки України (протокол № 16/3-8 від 25 грудня 1996 року), Київ : Освіта, 1996. 48 с.

172. Концепція позашкільної освіти та виховання. Затверджено рішенням колегії Міністерства освіти України. URL: <https://res.in.ua/konceptsiya-pozashkilenoyi-osviti-ta-vihovannya.html>.

173. Концепція позашкільної освіти та виховання. *Управління освітою*. 2005. С. 5–16.

174. Коренева С. І. Позашкільна освіта як умова формування гармонійної особистості громадянина України. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2016. № 7. С. 9–14.

175. Корнієнко А. В. Виховання національної самосвідомості підлітків у позашкільних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2008. 19 с.

176. Корнієнко А. В. Організаційно-методичні умови розвитку творчості підлітків у гуртках декоративно-ужиткового мистецтва позашкільних навчальних закладах. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика*: збір. наук. праць. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2010. Випуск 3. С. 251–257.

177. Косило М. Ю. Розвиток туристсько-краєзнавчої роботи у позашкільних навчальних закладах України (II половина XX – початок XXI століття) : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01. Хмельниц. Гуманітар.-пед. академія. Хмельницьк, 217. 389 с.

178. Костенко Л. Д. Порівняльний аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду розвитку позашкільної освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. (194), С. 134–139.

179. Костенко Л. Д. Теорія і практика розвитку позашкільної освіти в Україні (друга половина XX – початок XXI століття) : дис.... д-ра пед. наук : 13.00.01. Центральноукр. держав. пед. у-т імені Володимира Винниченка. Кропивницький, 2021. 583 с.

180. Красняков Є. Державна політика у сфері позашкільної освіти: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Рідна школа*. 2014. № 4-5. С. 17–120.

181. Красняков Є. Позашкільна освіта та її місце в структурі освіти України. *Віче: громад.-політ. і теоретичне видання. Верховна Рада України*. 2015. № 13. С. 39–41.

182. Критерії формування спроможної освітньої мережі в ОТГ : метод.-інформ. посіб. / І. Білик та ін. Київ, 2015. 68 с.

183. Кузьміна О., Верещага Т. Національно-патріотичне виховання в закладах позашкільної освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2019. №6 (98). С. 283–1291.

184. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч.-метод. комплекс з педагогіки. Знання. Київ 2006. 311 с.

185. Курдибах О. М. Психологічні особливості гендерної соціалізації підлітків в умовах позашкільних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. псих. наук : 19.00.07. Київ, 2017. 22 с.

186. Курило В. С. Основу системи національно-патріотичного виховання має становити ідея української державності. *Рідна школа*. 014. № 4–15. С.8–19.

187. Курило В. С., Савченко С. В. Поняття громадянської компетентності в контексті концепції Нової української школи. *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: здобутки і стратегії*: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 20 травня 2020 р. Київ : «Авторитет» ФОП Курбанова Ю. В., 2020. С. 88–191.

188. Курило В. С., Савченко С. В. Сучасний український патріотизм як провідний чинник соціалізації особистості. *Освіта та педагогічна наука*. 2019. № 1 (170). С. 58–163.

189. Курило В. С., Савченко С. В., Караман О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України : монографія. Старобільськ, 2018. 240 с.

190. Куценко В. І. Кластеризація в контексті формування людиноорієнтованої парадигми розвитку освіти. *Теорія та методика управління освітою*. 2009. № 2. URL: <http://tme.uomo.edu.ua/docs/2/09kutope.pdf>.

191. Кучер С. Л. Формування художньої культури підлітків у Центрах дитячої творчості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2005. 20 с.

192. Лебедик Л. В. Розвиток особистості педагогічного працівника закладу позашкільної освіти у безпечному освітньому середовищі. *Організація безпечного освітнього середовища – виклик сучасності: перспективи та рішення*. Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти Тернопіль : ТОКІППО, 2023. С. 225–229.

193. Лебедик Л. В. Формування професійної компетентності майбутніх педагогів для закладів позашкільної освіти. *Лише той Учитель, хто живе так, як навчає* : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. з міжнар. участю, присвяченої Всесвітньому дню філософії (Полтава, 17 листоп. 2022 р.) Полтава : ПАНУ, 2023. 298 с. С. 240–244. URL: <http://pano.pl.ua/nml/elektronni-vydannia-roipro>.

194. Лещенко М. П. Технології підготовки вчителів до естетичного виховання за рубежом (на матеріалі Великобританії, Канади, США) : дис... д-ра пед. наук : 13.00.04 / АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. Київ. 1996. 382 с.

195. Лебедєв Д. В. Розвиток у школярів інтересу до транспортної техніки у процесі її макетування і конструювання у позашкільних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2006. 20 с.

196. Липецький О. П. Формування пізнавальної самостійності підлітків у науково-технічних гуртках позашкільних навчальних закладів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: Збірник наукових праць. 2012 Вип. 16, книга 2 С. 185–194.

197. Липецький О. П. Формування пізнавальної самостійності підлітків у науково-технічних гуртках позашкільних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2013. 19 с.

198. Листування Івана Огієнка, (1909–1921) [Електронна копія] / Хмельниц. гуманіт.-пед. акад., Держ. архів Хмельниц. обл. ; [упоряд. В. Р. Адамський]. Електрон. текст. дані (1 файл: 295 Мб). Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2014 (Хмельницький: ХОУНБ, 2019).

199. Литовченко О. В. Виховний потенціал позашкільних навчальних закладів: аспекти дослідження. *Наук. часопис. Національний пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова*. 2010. Вип. 24. С. 87–91.

200. Литовченко О. В. Методичні аспекти формування цінностей дітей та молоді у позашкільних навчальних закладах. URL: <http://surl.li/fqorg>.

201. Литовченко О. В. Організаційно-педагогічні умови соціальної адаптації учнів 5-9 класів у позашкільних навчальних закладах : дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2004. 230 с.

202. Литовченко О. В. Теоретико-методичні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.05. Київ, 2021. 46 с.

203. Лісова Н. І. Механізми соціально-педагогічного партнерства в підручнику для керівника закладу освіти. *Проблеми сучасного підручника: збірник тез Міжнародної наук.-практ. конфер. К.: Педагогічна думка, 2021. С.132–1136.*

204. Лісовий О. В. Мала академії наук України у формуванні інтелектуального потенціалу нації. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2012. № 2. С. 59–66.

205. Лісовий О. В. Освітня діяльність Малої академії наук України в напрямі організації навчально-дослідницької та науково-дослідницької діяльності дітей і молоді. *Наукові записки Малої академії наук. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 1. С. 16–24.

206. Ліхневська Т. А. Громадянське виховання учнівської молоді США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Тернопіль, 2009. 19 с.

207. Лопатинська В. В. Формування гуманістичних цінностей підлітків у позашкільних навчальних закладів туристсько-краєзнавчого профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2007. 20 с.

208. Лунячек В. Е., Багач С. В. Управління туристсько-краєзнавчою роботою у загальноосвітніх навчальних закладах : навч.-метод. посіб. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 43 с.

209. Лякішева А. В. Соціально-педагогічні умови розвитку обдарованих дітей у центрах науково-технічної творчості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05. Луцьк, 2007. 20 с.

210. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. Київ : Радянська школа, 1990. 366 с.

211. Мамешина О. С. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. Наук : 19.00.07. Київ, 2004. 24 с.

212. Маринич В. Л. Інноваційні підходи в організаційному забезпеченні фізкультурно-оздоровчої роботи у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук фіз. виховання та спорту : 24.00.02. Київ, 2014, 20 с.

213. Мармаза О. І. Проектний підхід до управління навчальним закладом : посіб. Харків : Основа, 2003. 80 с.

214. Матвієнко О. В. Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, Київ, 1999. 232 с.

215. Матвієнко О. В. Соціально-педагогічні умови виховання: теоретичні і практичні проблеми. *Соціалізація особистості*: зб. наукових праць. Київ: Логос, 2003. Том XIX. С. 15–22.

216. Матеріали, підготовлені МОН до Всеукраїнського форуму працівників позашкільної освіти 28.10.2016 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua>.

217. Майдибура А. В. Навчальна програма з позашкільної освіти військово-патріотичного напрямку «Юні скаути» : «Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах» (лист ІМЗО від 27.03.2019 № 22.1/12-Г-138. Інститут модернізації змісту освіти» Київ 2019. 17 с.

218. Мачуський, В. В. Основні засади модернізації сучасної позашкільної освіти. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал* : матеріали наук.- практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України 2017. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. Вип. 6. С. 184–189.

219. Мачуський В. В. Професійна компетентність педагога позашкільного навчального закладу. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Вип. 18, кн. 2. Київ, 2014. С. 6–15.

220. Мачуський В. Стан підготовленості педагогів позашкільних навчальних закладів до формування соціальної компетентності учнів. *Нова педагогічна думка*. 2011. № 3. С. 11–13.

221. Мачуський В. В. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності в позашкільних закладах : дис. канд. пед. наук :13.00.07. Київ, 2001 р., 198 с.

222. Мачуський В. В. Формування первинного професійного досвіду в технічній діяльності у вихованців позашкільних навчальних закладів. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705385/1/Machusky%D1%96_2012_book_1.pdf.

223. Мачуський В. В., Пустовіт Г. П. Стратегічні напрями удосконалення науково-методичного забезпечення діяльності позашкільних навчальних закладів. *Становлення особистості*. Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д. Г., 2007. С. 111–121.

224. Мелент'єв О. Теорія і методика позашкільної освіти : посіб. Умань, Україна: Алмі, 2013, 182 с.

225. Мельникова І. М. Позашкільні заклади України. Основні напрямки розвитку та оновлення діяльності : концепція. Київ : Освіта, 1993. 47 с.

226. Меморандум Європейської Комісії 2000. Рекомендація 1437 (2000) Про неформальну освіту. URL: <http://www.europeans.org.ua/memorand.html>.

227. Методика гурткової та клубної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах : навч. посіб. / Брижак Н. Ю. та ін. Київ : Логос, 2017. 126 с.

228. Методичний путівник керівника гуртка сучасної школи та позашкілля : посіб. / С. Б. Пітко та ін. Львів : ЛОІППО, 2020. 79 с.

229. Методичні матеріали для використання у проведенні інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення та військовослужбовців щодо встановлення Дня захисника України, доручення Глави Адміністрації Президента України від 23.10.2014 року № 02-01/3078. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/content/nacionalnopatriotychne-vyhovannya-uchnivskoi-molodi.html>.

230. Методичні матеріали за напрямками позашкільної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/metodichni-materiali-zanapryamami-pozashkilnoyi-osviti>.

231. Методичні рекомендації з патріотичного виховання, лист Міністерства освіти і науки від 27.11.2014 року № 1/9-614 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v-614729-14>.

232. Методичні рекомендації про здійснення освітньої діяльності та забезпечення освітнього процесу у сфері науково-технічного напрямку позашкільної освіти в умовах розвитку STEM-освіти (додаток до листа УДЦПО від 26.09.2023 № 09-23). URL: <https://udcpo.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/7801577f-4f52-42f4-b3bf-9e0132a326a6.pdf>.

233. Методичні рекомендації щодо засад діяльності музеїв історичного профілю дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладів, лист наказ Міністерства освіти і науки від 22.05.2015 року №1/9-255. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-255729-15#Text>.

234. Методичні рекомендації щодо організації гурткової роботи у школі URL: https://gimnaziumber.at.ua/load/gurtki_fajli/robota_gurtkiv/20-1-0-70#.

235. Мицько І. Острозька слов'янсько-греко-латинська академія (1576-1636). Київ, 1990. 130 с.

236. Міленін В. М. Інноваційна модель виховного простору сучасного позашкільного навчального закладу : посібник. Київ, 2013. 160 с.

237. Міністерство освіти і науки. Офіційний сайт. URL: <https://mon.gov.ua/tag/pozashkilna-osvita>.

238. Міська комплексна цільова програма «Освіта Києва. 2019–2023 роки. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/content/osvita-kyieva.html>.

239. Міщенко Т. М. Педагогічні основи підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи в сільській школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2001. 22 с.

240. Мкртічян О. А. Організація соціально-педагогічної діяльності в позашкільних закладах України (20–80 рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 Харків, 2007. 22 с.

241. Могілевська В. М. Моніторингові дослідження в позашкільній освіті як інструмент підвищення професійних компетентностей педагогів. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 59–60. С. 224–233.

242. Могілевська В. М. Розвиток позашкільної освіти: інноваційні підходи до управління галуззю на регіональному рівні. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. праць Запоріжжя. КПУ, 2016 Вип.48 (101). С.18–25.

243. Можарівська І. М. Розвиток позашкільної освіти на Волині-Житомирщині (друга половина ХІХ – 30-ті роки ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Житомир, 2011. 22 с.

244. Моніторинг стандартів освіти : посіб. / за ред. Альберта Тайджмана, Невілла Послтвейна. Львів : Літопис, 2003. 328 с.

245. Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи : посіб. / за ред. О. І. Локшиної . Київ : К.І.С., 2004. 128 с.

246. Морозова М. Імідж позашкільного навчального закладу як ресурс його розвитку. *Позашкілля*. 2017, № 6. С. 10–14.

247. Москаленко А. М. Історія вітчизняної педагогіки : навч. посіб. Київ : Київський університет, 2015. 303 с.

248. Москаленко Л. М. Організація методичної роботи у позашкільних навчальних закладах у 2005–2006 навчальному році. *Управління школою*. 2005, № 22–24. С. 14–16.

249. Мосякова І. Ю. Концептуальні основи модернізації змісту позашкільної освіти : посіб. Київ : Педагогічна думка, 2018. Ч. 1. 121 с.

250. Мосякова І. Ю. Організаційно-педагогічні засади управління багатопрофільним позашкільним навчальним закладом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.06. Черкаси, 2018. 20 с.

251. Муромець В. Г. Формування у підлітків готовності до взаєморозуміння в позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2013. 20 с.

252. Навчальна література в системі позашкільної освіти : посіб. / Петроченко В. І. Запоріжжя : КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2016. 32 с.

253. НАМ – 15! Діяльність Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю: цифри, факти, перспективи розвитку / заг. ред. Тихенко Л. В. Суми : Нота-бене 2012. 80 с.

254. Науменко Р. А. Державне регулювання розвитку позашкільної освіти в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02 Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ. 2013. 40 с.

255. Науменко Р. А. Державне регулювання розвитку позашкільної освіти в Україні: стан та проблеми фінансового забезпечення. *Аналітика і влада*. 2012. № 6. С. 154–162.

256. Науменко Р. А. Державне регулювання позашкільної освіти в умовах модернізації освітньої системи в Україні. *Рідна школа*. 2010. № 10. С. 24–27.

257. Науменко Р. А. Державне регулювання розвитку позашкільної освіти в Україні. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2012. 391 с.

258. Науменко Р. А. Перспективи розвитку позашкільної освіти: аспекти взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, неурядових та громадських організацій : монографія. Київ : Інформаційні системи, 2010. 239 с.

259. Наумчук І. А. Розвиток професійної культури керівника позашкільного навчального закладу в системі післядипломної педагогічної освіти : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2019. 19 с.

260. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Київ : Шкільний світ, 2001. 24 с.

261. Національна доктрина розвитку освіти. Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 342/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>.

262. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с.

263. Національна програма «Діти України». Затверджено Указом Президента України від 8.01.1996 року № 63/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96#Text>.

264. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді. Постанова Президії Академії педагогічних наук України від 01.07.2004 № 1-7/6-98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-98601-04#Text>.

265. Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства Постановою КМУ від 15 вересня 1999 р. № 1697. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-99-%D0%BF#Text>.

266. Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді 2016 р., Вип. 48 (101) 25. URL: <https://nenc.gov.ua/old/1634.html>.

267. Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді
Лист МОНУ від 22.09.2014 № 160.

268. Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді.
Офіційний сайт. URL: <https://nenc.gov.ua/>.

269. Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права
дитини. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhavna-socialna-programa-nacionalnij-plan-dij-shodo-realizaciyi-konvenciyi-oon-pro-prava-ditini-na-period-do-2021-roku>.

270. Національний еколого-натуралістичного центру учнівської молоді
Лист МОНУ від 28.03.2014 № 69.

271. Національний еколого-натуралістичного центру учнівської молоді:
предмет і особливості позашкільної педагогіки. URL:
https://nenc.gov.ua/doc/vvv/12_2009/L_zag_pedag/L_pozashk_pedagogika.pdf

272. Національний центр Мала академія наук України. Офіційний сайт.
URL: <https://man.gov.ua/>.

273. Національно-патріотичне виховання. Інститут модернізації змісту
освіти. URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/natsionalno-patriotichne-vihovannya-ditey-ta-molodi/>.

274. Неїжмак В. Бойовий досвід допомагає у вихованні патріотів. *Голос
України*. № 10. 2019 року.

275. Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.

276. Нос Л., Бойко М. Порівняльний аналіз сучасної позашкільної освіти
в Україні та США. *Молодий вчений*. 2019. 9 (73), С. 91–94.

277. Обласна комплексна програма «Освіта Сумщини у 2022–2024
рока». URL: <http://osvita.sm.gov.ua/programs/>.

278. Обласна програма «Оздоровлення та відпочинок дітей на 2020–2024
роки». URL: <http://www.poltav-oblosvita.gov.ua/oblasni-programi/diyuchi-programi.html>.

279. Обласна програма «Опікуємося освітою» на 2017–2020 рр. Рішення Полтавської обласної ради від 23 грудня 2016 року № 2316. URL: <http://www.poltav-oblosvita.gov.ua/oblasni-programi/vikonannya-oblasnikh-program/category/27-diyuchi-oblasni-programi.html>.

280. Обласна програма «Освіта Сумщини у 2019-2020 роках». Рішення Сумської обласної ради від 22 лютого 2018 року. URL: <http://www.osvita.sm.gov.ua/index.php/uk/programi-rozvitku>.

281. Обласна програма «Розвиток людського капіталу Херсонської області на 2017–2024 роки». URL: <http://surl.li/frmna>.

282. Обласна програма «Розвиток освітнього простору Полтавщини на 2021-2025 роки». Полтавська обласна рада. Офіційний сайт Департаменту освіти і науки ПОДА. URL: <http://www.poltav-oblosvita.gov.ua/oblasni-programi/diyuchi-programi>.

283. Обласна Програма з реалізації молодіжної політики на 2021–2025 роки Полтавської обласної ради. Офіційний сайт Департаменту освіти і науки ПОДА. URL: <http://www.poltav-oblosvita.gov.ua/oblasni-programi/diyuchi-programi.html>.

284. Обласна програма забезпечення розвитку освіти в Тернопільській області на період 2021–2024 років. URL: <https://rozvytok-osvity.te.ua/rish-%E2%84%96-285-vid-18-08-21/>.

285. Обласна програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2018-2021 роки Кіровоградської обласної. Рішення Кіровоградської обласної ради від 19 вересня 2018 року №197. URL: <https://oblrada.kr.ua/commission-decission/pro-oblasnu-programu-natsionalno-patriotichnogo-vihovannya-ditej-ta-molodi-na-2018-2021-roki-25-09-2018>.

286. Обласна програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2021-2025 роки Полтавської обласної ради. URL: <http://www.poltav-oblosvita.gov.ua/oblasni-programi/diyuchi-programi.html>.

287. Обласна програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2018-2020 роки Сумської обласної ради. URL: <file:///C:/Users/6320/Downloads/09-session-8skl-29.pdf>.

288. Обласна програма освітнього та культурного розвитку області на період до 2024 року. Кіровоградська обласна рада. URL: <https://oblrada.kr.ua/decission/2604>.

289. Обласна програма розвитку дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти на 2017-2021 роки Кіровоградської обласної ради. URL: <https://oblrada.kr.ua/diyuchi-oblasni-programi>.

290. Обласна програма розвитку освіти «Новий освітній простір Харківщини» на 2019 – 2023 роки». URL: <https://dniokh.gov.ua/?p=3145>.

291. Обласна Програма розвитку фізичної культури і спорту на 2021 - 2024 роки Полтавської обласної ради. URL: <https://oblrada-pl.gov.ua/>.

292. Обласна цільова програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017-2020 роки Полтавської обласної ради. URL: <http://www.poltav-oblosvita.gov.ua/oblasni-programi/diyuchi-programi>.

293. Огієнко О. І. Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.01. Київ, 2009. 44 с.

294. Олійник О. М. Правове регулювання позашкільної освіти в умовах воєнного часу. *Філософія в сучасному світі* : матер. 4-ї Міжнар. наук.-практ. конф., 17-19 листопада 2023 р. Харків : Політехн. Ін-т. Харків, 2023. С. 130–133. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/3d3d4a02-41cd-44c7-b68e-a7e53d8c5821/content>.

295. Олійник Т. І. Педагогіка партнерства – як один із факторів ефективної взаємодії учасників освітнього процесу. *Інтеграція як освітня стратегія модернізації дошкільної освіти*: зб. наук. пр. Хмельницький: ХОІППО, 2019. С. 95–99.

296. Опачко М. В. Філософія сучасної освіти : навч.-метод. посіб. Ужгород : УжНУ, 2016. 72 с.

297. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу / В. Вербицький, О. Литовченко, Л. Ковбасенко. Київ : Педагогічна думка, 2012. 192 с.

298. Організаційно-педагогічні основи методичної роботи : посіб. / за ред. В. І. Пуцова. Київ : 2015, 86 с.

299. Організація роботи пересувного позашкільного навчального закладу. Регіональний цільовий соціально-освітній проєкт 302т : інформаційно-методичний збірник. Суми. 2014, 83 с.

300. Організація освітнього процесу в закладах позашкільної освіти у 2024-2025 н.р. URL : <http://surl.li/oebjpg>.

301. Організація та зміст освітнього процесу в позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного спрямування у 2017/2018 навчальному році Лист НЕНЦУМ від 09.08.2017 № 156.

302. Освіта в незалежній Україні: розвиток та конкурентоспроможність. Інформаційно – аналітичний вісник. Київ. 2021. 451 с. URL: <http://surl.li/yhkafv>.

303. Освіта в Україні: виклики та перспективи. Інформаційно – аналітичний вісник. URL: <http://surl.li/snclb>.

304. Освіта в умовах воєнного стану: виклики, розвиток, повоєнні перспективи. Інформаційно-аналітичний збірник. Київ. 2023. 64 с.

305. Освіта протягом життя : світовий досвід і українська практика. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/252/>.

306. Особливості організації освітнього процесу в закладах позашкільної освіти з науково-технічного напрямку в умовах воєнного часу. Запоріжжя 2023, 134 с. URL: <http://surl.li/snclg>.

307. Павлик Н. П. Зарубіжний досвід організації неформальної освіти. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. Ніжин : НДУ ім. М. Гогля, 2016. №1. С. 264–273.

308. Павлова Л. М. Організація методичної роботи у позашкільних навчальних закладах : метод. рекомендації. Київ, 2005. С. 3–4.

309. Павлюк Л. Трансформація соціально-педагогічного партнерства в підготовці майбутніх учителів. *Наукові записки БДПУ*. 2020. Вип.1. С. 381–387.

310. Паламарчук М. М. Соціальне районування України як основа її адміністративно-територіального устрою. *Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів регіону та держави*. Тези допов. Харків : Харк. ун-ту, 1994. С.5–6.

311. Пархоменко І. В. Розвиток історико-краєзнавчої роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. на здбуття наук. ступеня канд. пед наук : 13.00.01. Суми, 2020. 20 с.

312. Перепелиця Н. В. Патріотичні ігри юних: програма з патріотичного виховання засобами гри для реалізації змістових наскрізних ліній в закладах позашкільної освіти. Суми: Нота бене, 2020. 88 с.

313. Перепелиця Н. В. Позашкільна освіта: словник нових понять, термінів і неологізмів. Суми: Нота-бене, 2019. 108 с.

314. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2002. 21 с.

315. Пласт: Унікальна історія українського скаутського руху /Орест Субтельний та ін. Торонто : Пластове Видавництво, 2019. 440 с.

316. Позашкільна освіта в розвитку держав. *Позашкілля*. 2016, № 7. С. 4–6.

317. Позашкільна освіта в Україні : навч. посіб. за ред. О. В. Биковської. Київ : ІВЦ АЛКОН, 2006. 224 с.

318. Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання. Нормативний збірник в 2-х томах. Т. 1. К., 2008. С. 85–97.

319. Позашкільна освіта Сумщини: регіональний аспект. Випуск 1/2017.
URL: <http://surl.li/axsrvl>.
320. Позашкільна освіта Сумщини: регіональний аспект. Випуск 1/2016.
URL: <http://surl.li/uftyht>.
321. Позашкільна освіта Сумщини : інформ.-метод. збірник / за ред. Л. В. Тихенко. Суми : Нота-бене, Ч.1 2009. 56 с.
322. Позашкільна освіта Сумщини : інформ.-метод. збірник / за ред. Л. В. Тихенко. Суми : ОЦПО та РТМ, 2004. 34 с.
323. Позашкільна освіта – проблеми, пропозиції та нові формати роботи.
URL: <http://surl.li/izhuak>.
324. Позашкільна освіта. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/pozashkilna-osvita>.
325. Позашкільна освіта: досвід Болгарії. URL: <https://upmp.news/ua-in-ukraine/pozashkilna-osvita-dosvid-bolgariyi/>.
326. Позашкільна освіта: Китай, Японія і Франція. *Позашкілля*. 2014, № 8. С. 6–8.
327. Позашкільна освіта: теоретичні і практичні аспекти розвитку.: монографія у 3 кн / Бондар Л. М. та ін. / за ред. Л. В. Тихенко. Суми : ВТД «Університетська книга», 2013. Кн.1. 270 с.
328. Покровськ: новий погляд на позашкілля. URL: <https://www.pokrovsk.citi>.
329. Положення про Всеукраїнську біологічну заочну школу учнівської молоді. Затверджено наказом Міністерства освіти України від 01.07.97 р. №238, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 24 вересня 1997 р. за № 439/2243. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0439-97#Text>.
330. Положення про навчально-дослідну земельну ділянку загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0256-96>.
331. Положення про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів. Затверджено наказом

Міністерства освіти України від 01.11.95 р. № 307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0257-96>.

332. Полтавська обласна Мала академія наук учнівської молоді Полтавської обласної ради» (ПОМАНУМ ПОР). URL: <https://pl.isuo.org/zpo/view/id/100273>.

333. Полтавська обласна рада. URL: <https://oblrada-pl.gov.ua/>.

334. Полтавський обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді Полтавської обласної ради (ПОЕНЦУМ ПОР). URL: <http://ekocentrpoltava.com.ua/>.

335. Полтавський обласний центр естетичного виховання учнівської молоді Полтавської обласної ради (ОЦЕВУМ ПОР). URL: <https://www.ocevum.pl.ua/>.

336. Полтавський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді Полтавської обласної ради (ПОУНТТУМ ПОР). URL: <https://poltavaocnttum.org.ua/>.

337. Полтавський центр туризму та краєзнавства учнівської молоді. URL: <https://www.poltavatourcenter.pl.ua/>.

338. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран. Международные отношения, 1993. 896 с.

339. Порядок організації інклюзивного навчання в системі позашкільної освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779-2019-%D0%BF>.

340. Посцан Л. Неформальна освіта в республіці Молдова: стан і проблеми. Київ : Фонд «Європа ХХІ», 2012. 176 с.

341. Правила проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України. Затверджено наказом Міністерства освіти України 06.04.1999 року, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 травня 1999 року за №320/3613. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0320-99#Text>.

342. Про благодійну діяльність і благодійні організації. Закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.

343. Про вдосконалення системи організації роботи з виховання дітей та молодів позашкільних навчальних закладах. Постанова КМУ від 20.08.2003 № 1301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1301-2003-%D0%BF#Text>.

344. Про відзначення Дня захисника України лист Міністерства освіти і науки України від 19.09.2017 №1/9-505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-455729-15#Text>.

345. Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг. Закон України. Відомості ВРУ від 6 вересня 2018 рік № 2541-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-19#Text>.

346. Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 №641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах», наказ Міністерства освіти і науки України від 29.07.2019 №1038. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MUS24863>.

347. Про внесення змін до Положення про позашкільний навчальний заклад. Постанова КМУ від 27.08.2010 № 769. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769-2010-%D0%BF#Text>.

348. Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні, Указ Президента України від 11.02.2015 року № 69/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692015-18468>.

349. Про гранти Президента України для обдарованої молоді. Указ Президента від 02 серпня 2000 року № 945/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/945/2000#Text>.

350. Про день державного прапора України, указ Президента України від 23.08.2004 р. №987/2004. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/9872004-1829>.

351. Про державні цільові програми. Закон України. Відомості Верховної Ради України, 2004, N 25, ст. 352. URL: <http://surl.li/ftegn>.

352. Про деякі питання дитячо-юнацького військово-патріотичного виховання. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2018 р. №845. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/845-2018-%D0%BF#Text>.

353. Про деякі питання щодо організації виховної роботи у навчальних закладах у 2017/2018 н.р. Лист МОН України №1/9-413 від 27.07.2017. URL: <http://surl.li/ftegu>.

354. Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні. Указ Президента України № 941/2001 від 9 жовтня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/941/2001#Text>.

355. Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні. Указ Президента України №244/2008 від 20.03.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244/2008#Text>.

356. Про дошкільну освіту. Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>.

357. Про забезпечення прав дітей на позашкільну освіту. Лист МОН від 01.09.2014 р. № 1/9-441. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/pozashk_osv/42679/.

358. Про загальну середню освіту. Закон України від 13 травня 1999 року, № № 651-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

359. Про запровадження в області соціально-освітнього проекту «Дійти до кожного, зацікавити всіх» розпорядження голови сумської обласної державної адміністрації № 207-од від 28.05.2012. URL: https://konotor-rada.gov.ua/files/2016/plan_vk_2016.pdf.

360. Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року. Постанова Кабінету

Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 785. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/324285___555258.

361. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах, наказ Міністерства освіти і науки від 16.06.2015 року №641. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>.

362. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання молоді», спільний наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України від 27.10.2009 № 3754/981/538/49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3754643-09#Text>.

363. Про затвердження нової номенклатури позашкільних навчальних закладів. Наказ Міністерства освіти України від 22.02.1994 р. №45.

364. Про затвердження переліку позашкільних навчальних закладів та заходів з позашкільної роботи з дітьми, а також закладів та заходів у галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, видатки на які здійснюються з державного бюджету. Постанова КМУ від 17.08.2002 № 1133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2002-%D0%BF#Text>.

365. Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників. Постанова КМУ від 14.06.2000 № 963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-%D0%BF#Text>.

366. Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад. Постанова КМУ від 06.05.2001 № 433. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF#Text>.

367. Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки», розпорядження КМУ від 18.10.2017 №743-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/743-2017-%D1%80>.

368. Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти і науки України щодо вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні, наказ Міністерства освіти і науки від 31.03.2017 року № 519. URL: <http://ru.osvita.ua/legislation/other/55334/>.

369. Про затвердження плану заходів щодо підвищення рівня патріотичного виховання учнівської та студентської молоді шляхом проведення на постійній основі тематичних екскурсій з відвідуванням об'єктів культурної спадщини», розпорядження КМУ від 08.12.2009 №1494-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2009-%D1%80#Te>.

370. Про затвердження плану заходів щодо популяризації державних символів України, виховання поваги до них у суспільстві», розпорядження КМУ від 07.12.2016 № 954-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/954-2016-%D1%80>.

371. Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Наказ МОН від 27.10.14 № 1232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1232729-14#Text>.

372. Про затвердження Положення про Малу академію наук учнівської молоді Наказ МОН України від 09.02.2006 № 90 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0172-06#Text>.

373. Про затвердження Положення про позашкільний навчальний заклад. Постанова КМУ № 433 від 06. 05. 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-94-%D0%BF#Text>.

374. Про затвердження Положення про позашкільний навчально-виховний заклад. Постанова КМУ від 26 січня 1994 року № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-94-%D0%BF#Text>.

375. Про затвердження Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах. Наказ МОН від 11.08.2004 № 651. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1036-04#Text>.

376. Про затвердження Положення про центр, будинок, клуб еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, станцію юних натуралістів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0463-02>.

377. Про затвердження Положення про центр, будинок, клуб науково-технічної творчості учнівської молоді, станцію юних техніків. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0356-03>.

378. Про затвердження Порядку видачі випускникам позашкільних навчальних закладів свідоцтв про позашкільну освіту. Наказ МОН від 12.07.2001 № 510. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0788-01#Text>.

379. Про затвердження Порядку проведення моніторингу якості освіти. Наказ МОН № 54 від 16.01.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0154-20#Text>.

380. Про затвердження Примірної інструкції з ведення ділової документації в позашкільних навчальних закладах. Наказ МОН від 23.08.2012 № 947. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0947736-12#text>.

381. Про затвердження Рекомендацій щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України», наказ Міністерства освіти і науки України від 07.09.2000 № 439. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0439290-00>.

382. Про затвердження Типових штатних нормативів позашкільних навчальних закладів. Наказ МОН від 31.10.2012 № 1230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1935-12#Text>.

383. Про затвердження типового положення про атестацію педагогічних працівників. Наказ МОН від 06.10.2010 № 930. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1255-10#Text>.

384. Про затвердження Типового положення про дитячий заклад оздоровлення та відпочинку. Постанова КМУ від 28.04.2009 № 422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-2009-%D0%BF#Text>.

385. Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/926/2010>.

386. Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді Указ Президента України №334/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/3342015-19131>.

387. Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян Указ Президента від 27 квітня 1999 р. № 456. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/456/99>.

388. Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді. Указ Президента України від 30 вересня 2010 року № 927/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927/2010#Text>.

389. Про збереження системи позашкільної освіти в умовах обмеженого фінансування. Лист МОН від 19.03.2014 № 1/9-151. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-151729-14#Text>.

390. Про інноваційну діяльність. Закон України від 04.07.2002 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 36, ст.266. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.

391. Про методичні рекомендації з питань організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах у 2013–2014 навчальному році (затверджено МОН України № 1/9-537 від 08.08.13 року). URL: <http://www.interbuh.com.ua/ua/documents/oneregulations/7307>.

392. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

393. Про місцеві державні адміністрації. Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. Відомості ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>.

394. Про навчальні програми та навчальну літературу з позашкільної освіти, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в закладах позашкільної освіти в 2018/2019 навчальному році.

Лист МОН від 05.07.2018 р. N 1/9-423. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30485>.

395. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 13 грудня 1991 року, № 1977-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-12#Text>.

396. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26 листопада 2015 року, № 848-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.

397. Про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019/2020 році, лист наказ Міністерства освіти і науки від 16.08.2019 року № 1/9-523. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-nacionalno-patriotichne-vihovannya-u-zakladah-osviti-u-20192020-navchalnomu-roci>.

398. Про національну програму виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Постанова президії Академії педагогічних наук України від 01.07.2004 р. № 1-7/6-98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-98601-04#Text>.

399. Про національну раду соціального партнерства Указ Президента України від 27 квітня 1993 року №151/93 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/151/93#Text>.

400. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013. URL: https://ips.ligazakon.net/document/U344_13.

401. Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні. Указ президента України від 4 липня 2005 року № 1013/2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013/2005#Text>.

402. Про Обласну програму розвитку інформаційних та інноваційних технологій в закладах освіти області на 2016-2020 роки. Вінницька обласна рада. URL: <https://vinrada.gov.ua/upload/files/8Sklikannya/5ses/76.pdf>.

403. Про оздоровлення та відпочинок дітей. Закон України від 04.09.2008 № 375-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#Text>.

404. Про організацію Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» (Джура) в навчальних закладах. Лист Міністерства освіти і науки України від 17.02.2015 №1/9-78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v9-78729-15#Text>.

405. Про організацію інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. №779. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779-2019-%D0%BF#Text>.

406. Про організацію освітньої діяльності в закладах позашкільної освіти у 2023/2024 навчальному році. Лист Міністерства освіти й науки. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnoyi-diyalnosti-v-zakladah-pozashkilnoyi-osviti-u-20232024-navchalnomu-roci>.

407. Про освіту. Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII (Редакція станом на 02.04.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

408. Про освіту. Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-XII. Офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text>.

409. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Українській РСР Закон Української РСР 21 березня 1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.

410. Про основні компетенції для навчання протягом усього життя Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 18 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text.

411. Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. Наказ МОН № 1243 від 31.10.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1243736-11#Text>.

412. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 року, № 2402-III. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

413. Про піднесення ролі НАН України у вихованні обдарованої молоді та забезпеченні діяльності Малої академії наук України. URL: <http://surl.li/xkcsge>.

414. Про підтримку позашкільної освіти та збереження мережі позашкільних закладів Лист МОН від 22.10.2014 № 1/9-547. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/pozashk_osv/43503/.

415. Про План заходів на 2018 – 2020 роки із реалізації Стратегії – 2020. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/RO180326>.

416. Про План реалізації Стратегії – 2020», від 10 березня 2017 року № 238. URL: <https://www.kr-admin.gov.ua/Rozpor/Ua/2020/306.pdf>

417. Про позашкільну освіту Закон України від 22 червня 2000 року, № 1841-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

418. Про проведення Всеукраїнського конкурсу майстерності педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів «Джерело творчості» у номінації «Керівник гуртка-2014. Наказ Міністерства освіти і науки від 18.06.2013 № 793. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0793729-13#Text>.

419. Про проведення Всеукраїнської молодіжної акції «Пам'ятати. Відродити. Зберегти», указ Президента України від 27.04.2009 № 272/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v-879736-12>.

420. Про проведення Уроків мужності», лист Міністерства освіти і науки від 13.08.2014 року №1/9-412. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/42453/.

421. Про соціальне партнерство Закон України від 24 травня 2001 року № 2436-III. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM012971>.

422. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні Закон України від 05.02.1993 № 2998-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2998-12>.

423. Про стан і перспективи розвитку позашкільної освіти. Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 27 листопада 2008 року. Протокол № 14/3-3. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS9078>.

424. Про Стратегію національно - патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр. Указ Президента від 13.10.2015 року №580/2015. URL: www.Zako.rada.gov.ua/go/580/2015.

425. Про Стратегію національно-патріотичного виховання. Указ Президента України №286/2019 від 18.05.2019 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025>.

426. Про Стратегію розвитку Волинської області на період до 2027 року. URL: <http://volynrada.gov.ua/session/29/16-0>.

427. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1723-2010-%D1%80#Text>.

428. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 988-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934>.

429. Про удосконалення роботи з талановитими дітьми. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/88-2010-%D0%BF>.

430. Про шляхи вдосконалення діяльності Малих академій наук і наукових товариств учнів як центрів формування наукової еліти України постанову від 22 грудня 1993 року № 19/3-9, 351. URL: <http://surl.li/fwanm>.

431. Програма економічного і соціального розвитку Сумської області на 2021 рік. URL: <http://surl.li/jmti>.

432. Програма «Розвиток людського капіталу Кіровоградської області» на 2021-2024 роки. URL: <http://surl.li/blgbk>.

433. Програма «Спроможна школа для кращих результатів» в Тернопільській області. URL: https://drive.google.com/file/d/19_Erun2G0oOn8BzhwpcSSY67EWvxQ1f/view.

434. Програма економічного і соціального розвитку Вінницької області на 2021 рік. URL: http://www.vin.gov.ua/images/ekonomika/Programa_2021.pdf.

435. Програма економічного і соціального розвитку Донецької області на 2019 рік та основні напрями розвитку на 2020 і 2021 роки. URL:

<https://dn.gov.ua/ekonomika/programi-rozvitku-regionu/programa-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku>.

436. Програма економічного і соціального розвитку Кіровоградської області на 2021 рік. URL: <https://www.kr-admin.gov.ua/start.php?q=Anons/Ua/2022/13122201.html>.

437. Програма економічного і соціального розвитку Луганської області на 2020 рік. Розпорядження від 21.12.2019 № 1062 від 02.01.2020. URL: http://loga.gov.ua/oda/about/depart/economy/programa_socialno_ekonomichnogo_rozvitku.

438. Програма економічного і соціального розвитку м. Києва на 2021-2023 роки. URL: <https://kmr.gov.ua/sites/default/files/23-23.pdf>.

439. Програма економічного і соціального розвитку Миколаївської області на 2021 рік. URL: <http://surl.li/fvmnm>.

440. Програма економічного і соціального розвитку Полтавської області на 2021 рік. URL: https://www.adm-pl.gov.ua/sites/default/files/program_24.12.2020.pdf.

441. Програма економічного і соціального розвитку Харківської області на 2021 рік. URL: <http://surl.li/fvmnx>.

442. Програма економічного і соціального розвитку Херсонської області на 2021 рік. URL: <https://khoda.gov.ua/perel%D1%96k->.

443. Програма економічного і соціального розвитку Черкаської області на 2021 рік. URL: <http://surl.li/sncnf>.

444. Програма економічного і соціального розвитку Чернівецької області на 2019 рік. URL: <http://oblrada.cv.ua/document/list/section/51>.

445. Програма економічного і соціального розвитку Чернігівської області на 2021 рік. URL: <http://surl.li/fvmok>.

446. Програма економічного та соціального розвитку Рівненської області на 2021 рік. URL: <https://www.rv.gov.ua/pro-programu-ekonomichnogo-ta-socialnogo-rozvitku-rivnenskoji-oblasti-na-2021-rik-proekt>.

447. Програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді у Полтавській області на 2016-2020 роки. URL: <https://oblrada-pl.gov.ua/doc/doc/90>.

448. Програма реалізації концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді Полтавської області на 2015–2020 роки. URL: <http://www.poltav-oblosvita.gov.ua/oblasni-programi/diyuchi-programi.html>.

449. Програма розвитку освіти Донеччини на 2021–2027 роки URL: <http://surl.li/fvmqz>.

450. Програма розвитку освіти Закарпаття на 2013–2022 роки. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ZA120182>.

451. Програма розвитку освіти Запорізької області на 2018-2022 рр. URL: <http://surl.li/bjfbbr>.

452. Програма розвитку освіти Івано-Франківщини на 2016-2023 рр. URL: <https://www.if.gov.ua/regionalni-cilovi-programi/programi-departamentu-osviti-nauki-ta-molodizhnoyi-politiki>.

453. Програма розвитку освіти Львівської області на 2021-2025 рр. URL: <https://osvita.loda.gov.ua/files/blog/308/Programa%20rozvytku%20osvisty.pdf>.

454. Програма розвитку освіти Миколаївської області на 2017-2021 роки. URL: <http://old.mk-oblrada.gov.ua/index.php/2015-08-20-12-19-35/2015-09-02-15-29-18>.

455. Програма розвитку освіти Одеської області 2021-2025 рр. URL: <https://osvita.odessa.gov.ua/prohrama-rozvytku-osvity-odeskoyi-oblasti>.

456. Програма розвитку освіти Рівненської області на 2019 – 2021 роки. URL: <https://ror.gov.ua/rishennya-oblasnoyi-radi-7-sklikannya/1508-programu-rozvitku-osviti-rivnenskoyi-oblasti-na-201>.

457. Програма розвитку освіти Херсонської області. URL: <https://khoda.gov.ua/perel%D1%96k->.

458. Програма розвитку освіти Хмельницької області на 2016-2020 роки. URL: <http://osvita.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2016/09/programa-rosvytku.pdf>.

459. Програма розвитку системи освіти Житомирської області на 2021-2025 роки. URL: <http://surl.li/cdkag>.

460. Програма розвитку системи освіти Київської області на 2019-2021 роки. URL: <https://drive.google.com/file/d/1c-UUZ0DcHGJvzsEKAHTtGSh72JIoZxVd/view>.

461. Програма розвитку Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю на 2012-2017 роки.. URL: <https://www.ospo.sumy.ua/>

462. Програма соціально-економічного розвитку Житомирської області на 2021 рік. URL: <http://surl.li/fthux>.

463. Програма соціально-економічного розвитку Хмельницької області на 2020 рік. URL: <https://km-oblrada.gov.ua/program-of-socio-economic>.

464. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Дніпропетровської області на 2021 рік. URL: <http://surl.li/fvmqa>.

465. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Запорізької області на 2021 рік. URL: <http://surl.li/fvmqh>.

466. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Івано-Франківської області на 2020 рік. URL: <http://surl.li/fthvj>.

467. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Київської області на 2021 рік. URL: <https://www.kyivregioneconomy.com/socialno-ekonomichnij-rozvitok>.

468. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області на 2021 рік. URL: <http://surl.li/fthwt>.

469. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Тернопільської області на 2021 рік. URL: http://www.oda.te.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/16378/proekt_ekon2021d.pdf.

470. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді від 26.05.2015 року. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.

471. Пустовіт Г. Позашкільна освіта та виховання крізь призму сьогодення. *Рідна школа*. 2009. №3. С. 28–33.

472. Пустовіт Г. П. Деякі аспекти методології позашкільної освіти. *Шлях освіти*. 2000. № 2. С. 11–15.

473. Пустовіт Г. П. Компоненти змісту освіти й виховання учнів у позашкільних навчальних закладах. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Вип. 23 (112). С. 26–37.

474. Пустовіт Г. П. Концептуальні засади модернізації змісту сучасної позашкільної освіти і виховання учнів. *Рідна школа*. 2010. № 10 (970). С. 19–24.

475. Пустовіт Г. П. Концептуальні засади сучасної позашкільної освіти і виховання учнів. *Світ виховання*. 2005. № 1. С. 6–12.

476. Пустовіт Г. П. Патріотичне виховання дітей і молоді в позашкільних навчальних закладах: теоретико-прикладні конструктори. *Педагогіка і психологія*. 2015 рік. С. 35–41.

477. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання : підручник. Київ: Педагогічна думка. 2013, 272 с.

478. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання в контексті основних напрямів реформування освіти в Україні. *Вимірjувальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах*. Харків : ХМНУ. 2011 (37). №1. С. 293–296

479. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання : підручник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 265 с.

480. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: деякі нотатки про сьогодення. *Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді у креативному освітньому соціумі* : матеріали наук.-практ. конф. Суми, 16–17 вересня 2008 р. Суми, 2008. С. 6–21.

481. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: дидактичні основи методів навчально-виховної роботи : монографія. Суми : Університетська книга. Кн. 2. 2008. 272 с.

482. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект : монографія. Київ : МДУ ім. В. О. Сухомлинського. Книга 1, 2010. 379 с.

483. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта та виховання в Україні у векторах сучасного розвитку. *Освіта та педагогічна наука*. 2013, №3 (158).

484. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1 – 9 класів у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. Наук : 13.00.07. Тернопіль, 2005. 51 с.

485. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія. Київ : Альма-матер, 2004. 540 с.

486. Пустовіт Г. П. Ціннісні виміри сучасної позашкільної освіти. *Нова педагогічна думка*. 2020. № 2. С. 150 – 164.

487. Пустовіт Г. Позашкільна освіта: сутність, мета, перспективи. *Рідна школа*. 2003. №2. С. 14–18.

488. Ратькова А. Новий погляд на структуру методичної роботи. *Директор школи*. 2009. № 9-10. С. 5–9.

489. Регіональна комплексна програма розвитку освіти Волинської області на 2018-2022 роки. URL: <https://olynrada.gov.ua/session/18/8-0>.

490. Регіональна програма «Дітям Полтавщини – якісне харчування» на 2021 – 2024 роки. Полтавська обласна рада. URL: <https://oblrada-pl.gov.ua/doc/doc/1057>.

491. Регіональна Програма підтримки наукової та інноваційної діяльності у Полтавській області на 2021-2024 роки. Полтавська обласна рада. URL: <https://oblrada-pl.gov.ua/doc/doc/89>.

492. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021 – 2027 рр. Закарпатська обласна рада. URL: <http://surl.li/eaonu>.

493. Регіональна цільова соціальна програма «Освіта Дніпропетровщини до 2021 року». Дніпропетровська обласна рада. URL: <http://www.oblrada.dp.ua/official-records/decisions/33/895>.

494. Регіональної цільової соціальної програми «Освіта Луганщини» на 2017-2020 роки. Луганська обласна рада. URL:

http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/1912211062_pser_zatverdzhena_0.pdf.

495. Рибалка В. В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості : слов. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 424 с.

496. Розвиток системи позашкільної освіти на регіональному рівні як необхідний елемент у вихованні особистості / Карамішев Д. В., Бульба В. Г., Поступна О. В., Ростовська В. І. Державне будівництво: електрон. фах. вид. Харків : ХарПІ НАДУ, 2013. No 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2013_1_35.

497. Розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в креативному позашкільному навчально-виховному мікросоціумі. З досвіду роботи Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю / за ред. Тихенко Л. В. Суми : Нота-бене 2008 р. 68 с.

498. Розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в системі роботи Сумського територіального відділення МАН України : метод. посіб. / за ред. Тихенко Л. В. Суми : Університетська книга, 2008. 275 с.

499. Русова С. Суспільні питання виховання. *Життя і знання*. 1929. Ч.6 (18). С. 161–163.

500. Русова С. Ф. : Вибр. пед. твори у 2 кн. Кн. 1 Київ : Либідь, 1997. 278 с.

501. Русова С. Ф. Націоналізація школи : Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.

502. Савченко Н. С. Генеза закладів позашкільної освіти у Польщі. *Витоки педагогічної майстерності*: збірник наукових праць. Полтава, 2011. С. 230–234.

503. Савченко Н. С. Початок створення системи позашкільної освіти в Україні (X ст. – початок XX ст.). *Наукові записки. Серія: педагогічні науки*. Випуск 185. 2020, С. 51–58.

504. Савченко Н. С. Теорія і практика позашкільної освіти молоді в Польщі (остання чверть XIX століття – середина XX століття) : автореф. на здобуття наук. ступеня канд пед. наук : 13.00.01. Кіровоград, 2013. 20 с.

505. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посіб. Київ. 2009. 226 с.

506. Сватъєв А. В. Соціально-педагогічні умови формування фізичного здоров'я підлітків у позашкільній роботі : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2001. 20 с.

507. Семенов О. С. Освітнє середовище сучасного позашкільного навчального закладу: теоретико-методологічний аспект. *Гірська школа українських Карпат*. 2016. № 14. С. 68–73.

508. Семенов О. С. Теоретико-методичні засади формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.08. Київ, 2017. 38 с.

509. Сенік А. М. Державницьке виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2019. 20 с.

510. Сєрих Л. В. Формування національної свідомості школярів засобами образотворчого мистецтва в закладах позашкільної освіти. *Виховання особистості у креативному соціумі* : матер. Всеукр. наук. -практ. семінару в позашкільній освіті. Суми : ЦПО та РТМ, 2009. С. 126-133.

511. Сивохоп Я. М. Формування здорового способу життя учнів 6-9 класів у процесі спортивно-краєзнавчої роботи в позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2017. 20 с.

512. Сироечко О. В. Музично-естетичне виховання підлітків засобами народно-інструментального виконавства у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Вінниця, 2020. 20 с.

513. Сиротенко А. Й. Громадянське виховання учнівської молоді у позашкільній роботі. *Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів* : мат. наук.-практ. конф. Київ, Україна, 2006. с. 4–8.

514. Сігаєва Л. Є. Розвиток освіти дорослих в Україні (друга половина ХХ ст.-початок ХХІ ст. : монографія Київ : ТОВ ВД «ЕКМО». 2010. 420 с.

515. Сінькевич Н. К. Формування морально-ціннісних орієнтацій у дівчат-підлітків в умовах взаємодії школи та позашкільних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.06. Київ, 2000. 19 с.

516. Сірополко С. Школознавство: конспект лекцій, читаних в Укр. пед. ін-ті ім. М. Драгоманова у Празі в 1925. Прага : Сіяч, 1926. 64 с.

517. Сірополко С. О. Історія освіти на Україні : пед. метод. Львів, 1937. 174 с.

518. Словник базових понять з курсу «Педагогіка» : навч. посіб. Житомир : ЖДУ імені Івана Франка, 2014. 100 с.

519. Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів : словник. Черкаси : ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2002. 112 с.

520. Соціально-економічне районування України / Долішній М. І., Паламарчук М. М., Паламарчук О. М., Шевчук Л. Т. Львів : Інститут регіональних досліджень, 1997. 50 с.

521. Старєва А. М. Регіональний соціокультурний освітній кластер як організаційна умова вирішення проблеми оптимізації навчальних закладів URL:http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/17/statti/stareva.htm.

522. Статут Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості. URL: <https://ocdut.kr.ua/about/statut/>.

523. Статут Кіровоградського обласного центру науково-технічної творчості учнівської молоді. URL: <https://ocdut.kr.ua/about/statut/>.

524. Статут Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Полтавської обласної ради (ПОЕНЦУМ ПОР). URL: <http://ekocentrpoltava.com.ua/>.

525. Статут Полтавського обласного центру естетичного виховання учнівської молоді Полтавської обласної ради (ОЦЕВУМ ПОР). URL: <https://www.ocevum.pl.ua/>.

526. Статут Полтавського обласного центру науково-технічної творчості учнівської молоді Полтавської обласної ради (ПОУНТТУМ ПОР). URL: <https://poltavaocnttum.org.ua/>.

527. Статут Полтавського обласного центру туризму та краєзнавства учнівської молоді Полтавської обласної ради (ОТКЦУМ ПОР). URL: <https://poltavatourcenter.pl.ua/>.

528. Статут Полтавської обласної Малої академії наук учнівської молоді Полтавської обласної ради (ПОМАНУМ ПОР). URL: <https://pl.isuo.org/zpo/view/id/100273>

529. Статут Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю (СОЦПО та РТМ). URL: <https://www.ospo.sumy.ua/>.

530. Статут Центрально-український науковий ліцей-інтернат. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/institution/149481/>.

531. Створення цифрового контенту онлайн-заняття гуртка закладу позашкільної освіти: матеріали обласного методикопедагогічного проєкту / за заг. ред. Л.В. Тихенко. Суми: КЗ СОР – ОЦПО та РТМ, 2021. 156 с.

532. Стратегія розвитку Кіровоградської області на 2021-2027 роки. URL: <http://surl.li/fwedr>.

533. Стратегія розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року. Рішення Кіровоградської обласної ради від 27 січня 2015 року № 716 URL: <https://ekonomika.kr-admin.gov.ua/files/str--141118.pdf>.

534. Стратегія розвитку комунального закладу Сумської обласної ради – обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю. URL: <https://www.ospo.sumy.ua/>.

535. Стратегія розвитку Львівської області на період 2021-2027 років. URL: https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/948_Strategija.pdf.

536. Стратегія розвитку позашкільної освіти / за ред. О. В. Биковської. Київ : ІВЦ АЛКОН, 2018. 96 с.

537. Стратегія розвитку позашкільної освіти. Освіта : спецвипуск. 2018. № 35–36. С. 1–12.

538. Стратегія розвитку Черкаської області на період 2021 -2027 роки. Офіційний сайт. URL: <https://ck-oda.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96>.

539. Стрижалковська В. В. Підтримка обдарованих дітей у неформальній освіті Чеської республіки: аналіз діяльності громадських організацій. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN17/12svvdgo.pdf>.

540. Студінський В. А., Шевчук В. О. Теоретичні засади створення освітніх кластерів в Україні. URL: <http://oaji.net/articles/2015/1900-1446943921.pdf>.

541. Стьопіна О. Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2007. 23 с.

542. Сумський обласний центр по роботі з обдарованою та талановитою молоддю Сумської обласної ради. URL: <https://www.ospo.sumy.ua/golovna.html>.

543. Сухомлинська О.В. Теоретичні проблеми виховання і діяльність позашкільних закладів. *Початкова школа*. 1995. №1. С. 28–30.

544. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ : Рад. шк., 1978, 263 с.

545. Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. Київ : Рад. шк., 1977. Т. 3. 670 с.

546. Сухомлинський В. О. Естетичне виховання : Вибр. Твори : у 5 т. / Київ : Рад. шк., 1977. Т. 4. С. 369–393.

547. Сухомлинський В. О. Народження громадянина : Вибрані твори: в 5-ти т. Т.3. Київ : Рад. шк., 1976.

548. Сухопара І. Г. Формування толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2017. 20 с.

549. Сущенко Т. І. Педагогічний процес в позашкільних закладах : пос. Київ : Рад. шк., 1986. 118 с.

550. Сущенко Т. І. Педагогічний процес у позашкільних закладах : Дис...д-ра пед. наук. 13.00.01 / Запорізький ін-т удосконалення вчителів. Запоріжжя, 1993. 332 с.

551. Сущенко Т. І. Позашкільна педагогіка : навч. посіб. Київ : ІСДО, 1996. 144 с.

552. Сущенко Т. І. Позашкільна педагогіка в добу пріоритету особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. № 70, 2020 с.18–23.

553. Сущенко Т. І. Позашкільна педагогіка: теорія, історія, практика : наук.-метод. посібник. Київ : ТОВ «Праймдрук», 2011. 299 с.

554. Сущенко Т. І. Управління позашкільним педагогічним процесом : посіб. Запоріжжя, 1994. 79 с.

555. Термінологічний словник з курсу «Педагогіка» : навч. метод. Посібник / за ред. В. І. Старости. Ужгород : Говерла, 2012. 142 с.

556. Типове положення про атестацію педагогічних працівників України. Наказ Міністерства освіти України № 310 від 20.08.1993 зареєстрованого в юстиції 2 грудня 1993 року за № 176. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/166928__526704.

557. Типові штатні нормативи позашкільних навчальних закладів. Наказ Міністерства освіти і науки України від 31.10.2012 № 1230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1935-12#Text>.

558. Тихенко Л. В. Інноваційні освітні процеси в системі позашкільної освіти Сумщини. *Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2010. Випуск 15, частина II. С. 167–171.

559. Тихенко Л. В. Розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в системі роботи Сумського територіального відділення МАН України : метод. посіб. Суми : ВТД «Університетська книга», 2010. 608 с.

560. Тихенко Л. В. Розвиток творчих здібностей учнівської молоді в освітньо-виховній системі «Мала академія наук України» : навч.-метод. посіб. Суми : Університетська книга, 2007. 120 с.

561. Тихенко Л. В. Формування творчих здібностей старшокласників у процесі дослідницької діяльності в Малій Академії наук України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 Суми, 2008. 21 с.

562. Тихенко Л. В. Позашкільна освіта: теоретичні і практичні аспекти розвитку : монографія : у 3 кн. Кн. 1. Суми, 2013. 270 с.

563. Тищук Є. Патріотизм як перепустка в майбутнє. *Віче*. 2010. № 3. С. 36 – 37.

564. Тлумачний словник. Українська мова : енциклоп. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

565. Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді. URL: <https://patriotua.org/>.

566. Український державний центр позашкільної освіти. URL: <https://udcpro.com.ua/>.

567. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні : Вибрані педагогічні твори : у 2 т. Київ, 1983. Т.1: Теоретичні проблеми педагогіки. 103 с. 99–100.

568. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2002. 192 с.

569. Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей : монографія / В. В.Вербицький, Л. М. Бондар, А. Е. Бойко, А. В. Корнієнко та інш. / за ред. В. В. Мачуського. Харків : Друкарня Мадрид, 2015. 330с.

570. Франко І. Я. Педагогічні статті і висловлювання / за ред. О. Дзевєріна. Київ : Рад. школа, 1960. 299 с.

571. Фрига І. О. Національно-патріотичне виховання молоді в сучасних умовах : збірник наук. праць. Хмельницький : ПП Мельник, 2014. С. 166–169.

572. Хамідрак Х. Сучасні підходи до формування громадянсько-патріотичного виховання школярів. Система неперервної освіти вчителів початкової школи. URL: <http://surl.li/fwfle>.

573. Цвірова Т. Виховна робота в позашкільних закладах України: історія і сьогодення. *Рідна школа*. 2003. № 2 С.20–22.

574. Цвірова Т. Розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні (1920-1941 рр.) : дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / нац. ун-т імені Драгоманова. Київ, 2004. 236 с.

575. Цвірова Т. Д. До проблеми становлення позашкільних закладів в Україні. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*: зб. наук. праць. Запоріжжя, 2001. Вип. 20. С. 228–231.

576. Ціннісні орієнтири навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах : метод. посіб. / за ред. В. В. Мачуського. Київ : Артмедіа прінт, 2017. 271 с.

577. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. збір. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 1997. 224 с.

578. Чашечнікова Н. В. Патріотичне виховання молодших школярів засобами народного танцю в позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 Вінниця, 2017. 22 с.

579. Чепіль М. М. Краєзнавство як чинник патріотичного виховання в українській педагогічній думці (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Дніпропетров. ун-ту ім. Альфреда Нобеля*. Серія: Педагогіка і психологія. Пед. науки. 2015. № 1. С. 38–44.

580. Черкашина Л. А. Трудове виховання учнів 5-9 класів у позашкільних закладах еколого-натуралістичного профілю в Україні (друга

половина XX – початок XXI століття) : дис....канд. пед. наук : 13.0.01 / Мелітоп. Держ. пед ун-т. Мелітополь, 2016, 276 с.

581. Черниш Н. Курс лекцій. Львівський національний університет імені Івана Франка. 2000, 543 с.

582. Чорна В. Г. Адміністративно-правове регулювання позашкільної освіти України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 17 с.

583. Шабаєва Л. М. Позашкільна освіта як об'єкт муніципального управління в умовах децентралізації. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. №4(27).С.114– 118.

584. Шаповал В. В. Поняття, зміст і сутність позашкільної освіти України. *Європейські перспективи*. 2011. № 2, Ч. 1. С. 45–50.

585. Шаповал В., Каричковський В. Освітній моніторинг – інформаційна основа ефективного управління закладом позашкільної освіти. *Наукові записки. Серія: педагогічні науки (207)*, С. 354–359.

586. Шерементьєва С. Г. Підготовка майбутніх учителів технологій до педагогічної діяльності у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2017. 22 с.

587. Шестаковська Т. Л. Образовательные кластеры как организационноэкономическая форма реализации стратегии развития общего среднего образования. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. 2013. № 2 (77). С. 116–122.

588. Щодо розгляду питання про професійний стандарт педагога позашкільного навчального закладу: лист НЕНЦ від 19.11.2015 № 230. URL: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2015/01/19-11-230.pdf>.

589. Юннатівському руху України – 90 років! URL: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2015/05/90-nenc.pdf>.

590. Як виховують майбутніх захисників. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/07/%D1%8F%D0%BA-D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%>.

591. Яременко Л. Позашкільна освіта: проблема визначення. *Вісник Інституту розвитку дитини*. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія. 2014. Вип. 33. С. 107–113.

592. Ястребова В. Я. Соціально-педагогічні засади управлінської діяльності директора школи сільської місцевості. Запоріжжя, 2007. С. 44–45.

593. Ящук І. П. Основи соціального партнерства в навчально-виховному закладі у творчій спадщині В. Сухомлинського. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. Сер. Педагогічні науки. 2014. Вип. 1.46. С. 176–180.

594. After School Programs in the 21st Century: Their Potential and What It Takes to Achieve It. Issues and Opportunities In Out-of-School Time Evaluation. 2008. № 10. P. 1–12. URL: <https://larrycuban.files.wordpress.com/2016/08/ostissuebrief10-1.pdf>.

595. Afterschool Alliance: History. Afterschool Alliance. URL: <https://www.afterschoolalliance.org/aboutUsVision.cfm>.

596. America After 3 pm: Afterschool Programs in Demand. Afterschool Alliance. 2014. 40 p. URL: <https://www.wallacefoundation.org/knowledge-center/Documents/America-After-3PM-Afterschool-Programsin-Demand.pdf>.

597. Council of the European Union. Council Recommendation of 20 December 2012 on the validation of non-formal and informal learning, O.J. 2012/C 398/01. *Official Journal of the European Union* Pp. 398. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:398:0001:0005:EN:PDF>.

598. Developing young children's creativity: what can we learn from research? URL: <http://www.nfer.ac.uk/nfer/publications/55502/55502.pdf>.

599. European Association of Institutions of Non-formal Education of Children and Youth. URL: <http://www.eaicy.cz/>.

600. Formal, non-formal and informal education: concepts/applicability. URL: <https://pubs.aip.org/aip/acp/article-abstract/173/1/300/884839/Formal-non-formal-and-informal-education-concepts?redirectedFrom=fulltext>.

601. Fukkink, R.& Boogaard, M. (2020). Pedagogical quality of after-school care: Relaxation and/or enrichment? *Children and Youth Services Review*, Elsevier. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0190740919312009>.

602. Kuperminc, G., Seitz, S., Joseph, H., Khatib, N., Wilson, C., Collins, K., & Guessous, O. Enhancing program quality in a national sample of after-school settings: the role of youth-staff interactions and staff organizational functioning. *American Journal Community Psychology*. 2019, p. 63, pp.391–404.

603. McCombs J., Whitaker A., Yoo P. The Value of Out-of-School Time Programs. RAND Corporation. 2017. P. 1–21. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE200/PE267/RAND_PE267.pdf.

604. Merriam Webster. URL: <http://www.merriamwebster.com/dictionary/cluster>.

605. Okoń W., Nowy Słownik Pedagogiczny, Żak, Warszawa 1998.

606. Par bērnu, jaunatnes un ģimenes attīstības pamatnostādņēm 2022. – 2027. gadam. LIKUMI.LV. URL: <https://cutt.ly/n5tnicA>.

607. Par izglītības attīstības pamatnostādņēm 2021. – 2027. gadam. LIKUMI.LV. URL: <https://cutt.ly/a5tnamJ>.

608. Taking a Deeper Dive Into Afterschool : Positive Outcomes and Promising Practices. Afterschool Alliance. – Washington D. C., 2014. – 48 p.

609. The mission of the European Cluster Collaboration Platform. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-definitions>.

610. The role of extracurricular activities in education. URL: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/40365131?uid=2&uid=4&sid=21103789201801>.

611. Tułodziecki S. Z działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. ZGTPD. Warszawa 1962.

612. Urban Advantage: Science initiative. 2017. URL: <https://www.urbanadvantagenyc.org/about-ua/>.

613. Werquin, P. Recognition of non-formal and informal learning in OECD countries: A very good idea in jeopardy? Lifelong Learning in Europe, 3, pp.142-149. URL: <http://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/41851819.pdf>.

614. What is Formal Education? URL: <https://learningcorner.co/knowledge-base/glossary/formal-education>.

615. World Economic Forum Annual Meeting. URL: <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2016/>.

Архівні матеріали Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Київ

616. Ф. 166. Опис № 18 справ постійного зберігання 1991-2000 р.р. Спр. № 30. Зведені звіти позашкільних навчально-виховних закладів за 1992 рік (форма №1-ПЗ). 38 ар.

617. Ф. 166. Опис № 18 справ постійного зберігання 1991-2000 р.р. Спр. № 69. Зведені звіти позашкільних навчально-виховних закладів за 1993 рік (форма №1-ПЗ). 36 ар.

618. Ф. 166. Опис № 18 справ постійного зберігання 1991-2000 р.р. Спр. № 104. Зведені звіти позашкільних навчально-виховних закладів за 1994 рік (форма №1-ПЗ). 34 ар.

619. Ф. 166. Опис № 18 справ постійного зберігання 1991-2000 р.р. Спр. № 143. Зведені звіти позашкільних навчально-виховних закладів за 1995 рік (форма №1-ПЗ). 35 ар.

620. Ф. 166. Опис № 18 справ постійного зберігання 1991-2000 р.р. Спр. № 183. Зведені звіти позашкільних навчально-виховних закладів на 1 січня 1997 року (форма №1-ПЗ). 42 ар.

621. Ф. 166. Опис № 18 справ постійного зберігання 1991-2000 р.р. Спр. № 231. Зведені звіти позашкільних навчально-виховних закладів на 1 січня 1998 року (форма №1-ПЗ). 42 ар.

622. Ф. 166. Опис № 18 справ постійного зберігання 1991-2000 р.р. Спр. № 282. Зведені звіти позашкільних навчально-виховних закладів за 1998 рік (форма №1-ПЗ). 41 ар.

623. Ф. 166. Опис № 18 справ постійного зберігання 1991-2000 р.р. Спр. № 282. Зведені звіти позашкільних навчально-виховних закладів за 1999 року (форма №1-ПЗ). 39 ар.

ДОДАТКИ

Додаток А

ХРОНОЛОГІЧНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Хронологічні межі	Період	Основні характеристики позашкільної освіти
I етап до X ст.	до X ст.	Передумови виникнення позашкільної освіти, спрямування її змісту на оволодіння елементарними трудовими навичками.
II етап X-XV ст.	X–XII ст.	Активізація освітньої діяльності, швидкий розвиток освіти, шкільництва, поява перших методичних настанов
	XIII–XV ст.	Занепад культурно-освітнього життя.
III етап XVI – початок XX ст.	XVI – XVII ст.	Спрямування позашкільної освіти на виховання молодих поколінь у любові до рідної землі, свого народу, формування готовності до захисту Вітчизни на засадах народних традицій, народної та козацької педагогіки
	XVIII – початок XX ст.	Формування системи позашкільної освіти, розширення її змісту та форм організації, зародження позашкільних об'єднань дітей. Вперше у педагогіку введені поняття «позашкільне виховання», «позашкільна освіта», «педагог-позашкільник»
IV етап XX ст.	1917 р. – 1920 р.	Заходи з реформування позашкільної освіти, створення позашкільних закладів як закладів нового типу.
	1920 р.	У Харкові було відкрито перший дитячий театр
	1925 р.	перша дитяча біологічна станція (потім стала Республіканською станцією юних натуралістів)

1927 р.	Почала діяти перша дитяча технічна станція
1921 р. – 1930 р.	Розширення мережі позашкільних закладів, форм виховання, що сприяли соціалізації дітей та підлітків
1931 р.	розпочала свою діяльність Республіканська дитяча екскурсійно-туристична станція й були організовані обласні станції
1934 р.	У будинку ВУЦВКу було створено Палац піонерів і жовтенят. У палаці було створено лабораторії, фізкультурний зал, студії, музичні класи, зимовий сад, тринадцять кімнат для ігор, бібліотека з книжковим фондом у 100 тисяч томів. Більше чотирьохсот педагогів різних профілів брали активну участь в організації роботи палацу.
1935 р.	палаці піонерів було відкрито в Донецьку, Полтаві, Вінниці та інших містах. Саме з цього часу палаці стали великими позашкільними закладами, що проводили широку й багатогранну виховну роботу серед дітей. Вони стали методичними центрами, що здійснювали вплив на розвиток форм позакласної піонерської й комсомольської роботи
1936 р.	У м. Дніпропетровськ побудували першу в Україні дитячу залізну дорогу
1931 р. – 1940 р.	Удосконалення всіх ланок системи позашкільного виховання, утвердження основних принципів взаємодії позашкільного і шкільного виховання, масове відкриття позашкільних закладів.
1941 р. – 1955 р.	Період розвитку масових форм роботи з дітьми, налагодження взаємодії позашкільних. Визначення статусу позашкільних закладів та їх працівників,

		подальший розвиток позашкільної освіти.
	1956 р. – 1991 р.	Спрямування позашкільної освіти на вирішення завдань ідейно-політичного, морального і трудового виховання разом зі школою, піонерською та комсомольською організаціями; функціонування позашкільних закладів як центрів організаційно-масової та інструктивно-методичної роботи з дітьми та підлітками, становлення методичної бази позашкільних установ, бурхливе зростання молодіжних об'єднань, клубів, наукових товариств учнів, малих академій наук і т. п.
	Середина 90-х	Прийнято низку важливих постанов, які обґрунтовували стратегію розвитку позашкільних закладів освіти, окреслили нові напрямки позашкільної освіти, розв'язували питання управлінсько-організаційного характеру. З'явилися нові типи закладів у галузі позашкільля, наприклад, культурно-освітні центри, що об'єднували принципи діяльності загальноосвітньої школи та закладів культури – дитячі музичні школи, дитячі художні школи, музеї, бібліотеки; центри християнської культури; комп'ютерні клуби, теле-, відео- і фотостудії. Відроджується інтерес до військово-спортивних і спортивно-технічних видів діяльності.
V етап кінець XX – початок XXI ст.	1991 р. – 1999 р.	Надання позашкільній освіті статусу складової системи освіти України, законодавче закріплення права кожного на здобуття позашкільної освіти, зміна ідеологічних засад, перетворення системи позашкільної роботи та її інтенсивний розвиток.
	1996 р.	У складі НАПН України вперше створено наукову лабораторію діяльності закладів 28

		позашкільної освіти
	1996-1997 р	проходить Всеукраїнський огляд регіональних програм збереження й розвитку позашкільних закладів, який стає першим системним моніторингом стану та якості позашкільної освіти в регіонах держави
	2000 р.	Прийнято Закон України «Про позашкільну освіту», який і визначив, і законодавчо закріпив державну політику в галузі позашкільної освіти, її правові, соціальноекономічні, а також організаційні, освітні та виховні засади
	2000 р. по тепер.	Визначення і реалізація державної політики у сфері позашкільної освіти

Таблицю укладено на основі джерел [20, 32, 43, 112, 179, 247, 573]

**ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОГО
РЕСУРСУ В ГАЛУЗІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Напрям дослідження	Дослідник	Тема дослідження	Рік публікації
Методологія ПО	Сущенко Т. І. [549]	Педагогічний процес у позашкільних закладах	1993 р.
	Биковська О. В. [20, 21]	Теоретико-методологічні основи позашкільної освіти в Україні	2006 р.
	Пустовіт Г. Т. [483]	Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах	2005 р.
	Вербицький В. В. [36]	Розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні (1925-2000 рр.)	2004 р.
	Кепша Я.С. [147]	Теоретико-методичні основи формування конструктивно-технічної компетентності учнів основної школи в умовах позашкільних навчальних закладів	2008 р.
	Науменко Р. А. [254]	Державне регулювання розвитку позашкільної освіти в Україні	2010 р.
	Савченко Н.С. [504]	Теорія і практика позашкільної освіти молоді в Польщі (остання чверть ХІХ століття – середина ХХ століття)	2013 р.
	Семенов О. С. [508]	Теоретико-методичні засади формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі	2017 р.

	Кабанець М. М. [141]	Розвиток системи педагогічної підтримки обдарованих школярів у Східноукраїнському регіоні (кінець XX – початок XXI століття)	2019 р.
	Литовченко О.В. [202]	Теоретико-методичні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних позашкільних навчальних закладах	2021 р.
	Костенко Л.Д. [179]	Теорія і практика розвитку позашкільної освіти в Україні (друга половина XX – початок XXI століття)	2021
Інституційний аналіз	Берека В. Є. [8]	Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957 – 2000 рр.)	2000 р.
	Литовченко О. В. [201]	Організаційно-педагогічні умови соціальної адаптації учнів 5–9-х класів позашкільних навчальних закладах	2004
	Зінченко Н. В. [135]	Організація позакласної та позашкільної роботи із учнівською молоддю у США та Україні (порівняльний аналіз)	2005 р.
	Лещенко М. П. [194]	Технології підготовки вчителів до естетичного виховання за рубежом на матеріалі Великобританії, Канади, США	2006 р.
	Мкртічян О. А. [240]	Організація соціально-педагогічної діяльності в позашкільних закладах України (20–80 рр. XX ст.)	2007 р.
	Балахтар В. В. [5]	Педагогічні засади організації дозвілля дітей та підлітків у системі позашкільної освіти в Україні	2010 р.
	Можарівська І.М. [243]	Розвиток позашкільної освіти на Волині-Житомирщині (друга половина XIX – 30-ті роки XX століття)	2011 р.
	Єгорова О. І. [120]	Розвиток позашкільної освіти у Сполучених Штатах Америки	2016 р.
	Вороніна Г. Л. [79]	Розвиток професійної компетентності керівників гуртків позашкільних	2017 р.

		навчальних закладів у системі післядипломної освіти	
	Заярна В.С. [133]	Організаційно-педагогічні основи міжнародного співробітництва у сфері неформальної освіти дітей та учнівської молоді у Європейському Союзі	2017 р.
	Курдибах О. М. [185]	Психологічні особливості гендерної соціалізації підлітків в умовах позашкільних навчальних закладів	2017 р.
	Клейно Є. О. [149]	Формування готовності майбутніх учителів технологій до професійної діяльності в гуртках позашкільних навчальних закладів	2019 р.
	Бойко А. Е. [26]	Педагогічні умови творчого самовираження молодших школярів у закладах позашкільної освіти	2021 р.
Адміністративно-правовий аспект	Войчук В. О. [41]	Формування готовності керівників до програмно-цільового управління розвитком позашкільного навчального закладу	2001 р.
	Цвірова Т. Д. [573]	Розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні (1920-1941 рр.)	2004 р.
	Чорна В. Г. [582]	Адміністративно-правове регулювання позашкільної освіти в Україні	2011 р.
	Давидюк Н.В. [91]	Розвиток професійної компетентності методистів позашкільних навчальних закладів у післядипломній педагогічній освіті	2013 р.
	Мосякова І. Ю. [250]	Організаційно-педагогічні засади управління багатопрофільним позашкільним навчальним закладом	2018 р.
	Наумчук І. А. [259]	Розвиток професійної культури керівника позашкільного навчального закладу в системі післядипломної педагогічної освіти	2019 р.

Освітньо-виховна діяльність	Матвієнко О.В. [214]	Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності	1999 р.
	Сінкевич Н.К. [515]	Формування морально-ціннісних орієнтацій у дівчат-підлітків в умовах взаємодії школи та позашкільних закладів	2000 р.
	Петронговський Р.Р. [314]	Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності	2002 р.
	Гавлітіна Т.М [83]	Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу	2007 р.
	Корнієнко А.В. [175]	Виховання національної самосвідомості підлітків у позашкільних навчальних закладах	2008 р.
	Ліхневська Т.А. [206]	Громадянське виховання учнівської молоді США	2009
	Комнатний С.О. [152]	Методика організації самостійної роботи учнів у науково-технічних гуртках позашкільних навчальних закладів	2013 р.
	Биковський Я.Т. [24]	Педагогічні умови діяльності фізико-математичних гуртків закладів позашкільної освіти	2013 р.
	Муромець В.Г. [251]	Формування у підлітків готовності до взаєморозуміння в позашкільних навчальних закладах	2013 р.
	Аносова А. В. [2]	Формування комунікативної культури старшокласників засобами телекомунікаційних проєктів у позашкільних навчальних закладах	2014 р.
	Дрозд О. В. [117]	Формування толерантності учнів 5 – 9 класів у поліетнічному середовищі позашкільного навчального закладу	2015 р.
Чашечнікова Н. В.	Патріотичне виховання молодших	2017 р.	

	[578]	школярів засобами народного танцю в позашкільних навчальних закладах	
	Буклов Ю.М. [28]	Національно-патріотичне виховання учнівської молоді у позакласній та позашкільній роботі	2018 р.
	Герасименко В. А. [85]	Соціальне виховання дітей у закладах позашкільної освіти в Україні у 20-ті – 50-ті роки ХХ століття	2018 р.
	Сеник А. М. [509]	Державницьке виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу	2019 р.
	Баранова В. А. [6]	Психологічні чинники розвитку організаційної культури закладів позашкільної освіти	2020 р.
Функціонування напрямів	Сватсьєв А.В. [506]	Соціально-педагогічні умови формування фізичного здоров'я підлітків у позашкільній роботі	2001 р.
	Мачуський В. В. [221]	Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності в позашкільних закладах	2001 р.
	Мамешина О.С. [211]	Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти	2004 р.
	Кучер С.Л. [191]	Формування художньої культури підлітків у Центрах дитячої творчості	2005 р.
	Лебедєв Д.В. [195]	Розвиток у школярів інтересу до транспортної техніки у процесі її макетування і конструювання у позашкільних закладах	2006 р.
	Тихенко Л.В. [561]	Формуванню творчих здібностей старшокласників у процесі дослідницької діяльності в Малій академії наук України	2008 р.
	Грошовенко О.П. [90]	Процес формування у молодших школярів дбайливого ставлення до	2008 р.

		природи у позаурочній виховній роботі	
	Калюжна О.І. [144]	Формування навичок здорового способу життя підлітків у позашкільному навчальному закладі	2010 р.
	Липецький О.П. [197]	Формування пізнавальної самостійності підлітків у науково-технічних гуртках позашкільних навчальних закладів	2013 р.
	Сивохоп Я. М. [511]	Формування здорового способу життя учнів 6 – 9 класів у процесі спортивно-краєзнавчої роботи в позашкільних навчальних закладах	2017 р.
	Дембровська Г.М. [92]	Розвиток позашкільних закладів спортивного профілю в Україні (50 – 70 рр. ХХ століття)	2017 р.
	Блиств Т. В. [25]	Організаційно-методичне забезпечення оздоровчо-рекреаційної діяльності учнівської молоді у закладах позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку	2019 р.
	Шереметьєва С.Г. [586]	Підготовка майбутніх учителів технологій до педагогічної діяльності у позашкільних навчальних закладах	2019 р.
Організація діяльності за напрямками	Міщенко Т.М. [239]	Педагогічні основи підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи в сільській школі	2001
	Іванова В.Л. [137]	Педагогічні умови організації діяльності дитячих Центрів естетичного виховання	2003 р.
	Лякшева А.В. [209]	Соціально-педагогічні умови розвитку обдарованих дітей у центрах науково-технічної творчості	2007 р.
	Лопатинська В.В. [207]	Формування гуманістичних цінностей підлітків у позашкільних навчальних закладах туристсько-краєзнавчого профілю	2007 р.
	Маринич В.Л. [212]	Інноваційні підходи в організаційному забезпеченні фізкультурно-оздоровчої роботи у позашкільних навчальних	2014 р.

		зкладах	
Черкашина Л.А. [580]	Трудове виховання учнів 5-9 класів у позашкільних закладах еколого-натуралістичного профілю в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)		2016 р.
Сухопара І.Г. [548]	Формування толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності		2016 р.
Косило М.Ю. [177]	Розвиток туристсько-краєзнавчої роботи у позашкільних навчальних закладах України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)		2017 р.
Ілішова О.М. [138]	Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах		2017 р.
Зозуля К.В. [136]	Організація навчання хореографії дітей молодшого шкільного віку у позашкільних закладах України (друга половина ХХ століття)		2020 р.
Сироєжко О.В. [512]	Музично-естетичне виховання підлітків засобами народно-інструментального виконавства у позашкільних навчальних закладах		2020 р.
Пархоменко І.В. [311]	Розвиток історико-краєзнавчої роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)		2021 р.
Каганцова Т.М. [143]	Професійний розвиток керівників гуртків фізико-математичного спрямування закладів позашкільної освіти в системі післядипломної освіти		2021 р.

**ОСНОВНІ ПІДХОДИ НАУКОВЦІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА»**

Дослідник (джерело)	Сутність поняття «позашкільна освіта»
Закон України «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 р. № 1841-III [417]	Сукупність знань, умінь і навичок, що здобувають вихованці, учні і слухачі в закладах позашкільної освіти, інших суб'єктах освітньої діяльності за програмами позашкільної освіти
Бондар Л. [327]	Це безперервний процес, що не має фіксованих термінів завершення і послідовно переходить від одного етапу до іншого, забезпечуючи кожній дитині умови для вільного вибору видів і форм діяльності
Биковська О. [17]	Це складова системи безперервної освіти, цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку і соціалізації особистості у вільний час у позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях
Берека В. [8]	Це науково обґрунтована в логічній єдності, наступності та послідовності система додаткових знань, умінь і навичок, що здобувають діти і молодь у позашкільних навчальних закладах різних типів, інших закладах освіти як центрів позашкільної роботи в позаурочний і позанавчальний час
Волкова Н. [42]	Це сукупність знань, умінь і навичок, що отримують вихованці, учні і слухачі в позашкільних навчальних закладах у вільний від навчання час в загальноосвітніх та інших навчальних закладах
Пустовіт Г. [481]	Є безперервним, логічно побудованим процесом, що не має фіксованих термінів завершення (як у часовому інтервалі, так і в географічних межах його здійснення) і в логічній єдності та послідовності трансформується з однієї стадії в іншу – від створення умов для творчої діяльності дітей і підлітків до забезпечення їхнього

	співробітництва у творчому процесі чи реалізації особистого творчого потенціалу
Вербицький В. [35]	Для позначення процесу неформальної освіти в Грузії використовується термін «позашкільна освіта», що має на увазі задоволення інтелектуальних і творчих інтересів дітей у вільний від шкільних занять час; бажання отримати додаткові знання з певної дисципліни або ж поглибити їх; навчитися самим здобувати і аналізувати інформацію; ставити конкретну мету, планомірно та цілеспрямовано до неї прагнути. Чехія: Неформальна освіта здійснюється позаформальною системою освіти. Ідеться про організований навчально-виховний процес поза межами встановленої офіційної шкільної системи, що пропонує зацікавленим особам свідомий розвиток життєвого досвіду, здобуття знань і навичок, заснованих на цілісній системі цінностей
Сиротенко А. [513]	...є відкритою неформальною паралельною освітою, спроможною швидко й мобільно реагувати на зміни в соціальному середовищі, на різноманітність потреб і мотивів соціуму, здібностей дітей
Косило М. [177]	Особливість позашкільної освіти «полягає в тому, що не дитина адаптується до існуючих освітніх та педагогічних умов, а останні створюються для дітей і проєктуються на їхню індивідуальність». Він зазначає, що позашкільна освіта – «це освіта творча, адже набуття знань – процес пошуковий, розвиваючий, в основі якого лежить спілкування, а на перший план виходить проблема стосунків»

УГОДИ ПРО СПІВПРАЦЮ ПОЛТАВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Угода № _____

про співпрацю між Полтавським обласним центром науково-технічної творчості учнівської молоді Полтавської обласної ради та Полтавським національним педагогічним університетом імені В. Г. Короленка

м. Полтава

«03» травня 2022 р.

Полтавський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді Полтавської обласної ради в особі директора Володимира ДУБРОВИ, з одного боку (надалі – Центр), який діє на підставі Статуту, та Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка (надалі – Університет) в особі ректора Марини ГРИНЬОВОЇ, яка діє на підставі Статуту, з іншого боку (надалі спільно – Сторони), задля досягнення спільної мети – поширення інноваційного й методичного досвіду, забезпечення інтелектуального розвитку громадян, організації спільних заходів, реалізації здібностей учнівської молоді та здобувачів освіти в напрямку практичної підготовки, їхньої мотивації до активної діяльності в галузях освіти і науки, сприяння самовизначенню щодо майбутньої професії, зважаючи на необхідне поширення досвіду організації стажування, підвищення кваліфікації педагогічних працівників і непедагогічних фахівців, з метою популяризації освітніх програм і послуг Університету й Центру, укладають Угоду про таке:

1. ПРЕДМЕТ УГОДИ

2. Сторони домовляються спільно діяти з метою об'єднання зусиль у вирішенні завдань і проблем науково-дослідної, навчально-методичної діяльності та виховної роботи з учнями й здобувачами освіти, педагогічними працівниками, непедагогічними фахівцями, обміну досвідом, упровадженню інноваційних технологій навчання й виховання в процесі освітньої діяльності та позашкільної роботи, з метою популяризації освітніх програм і послуг Університету й Центру, зокрема, щодо стажувань і підвищень кваліфікації педагогічних працівників.

2.1. Сторони зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи за такими основними напрямками діяльності:

- профорієнтаційна робота з талановитою молоддю, вихованцями гуртків Центру для самовизначення щодо майбутньої професії;
- підвищення кваліфікації, навчання на сертифікатних освітніх програмах, проходження стажування педагогічних працівників, непедагогічних фахівців Центру на базі Університету за ліцензованими та / або акредитованими спеціальностями / освітніми програмами;
- спільна освітня діяльність Сторін з орієнтування вихованців Центру до вступу на навчання до Університету для здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за ліцензованими та / або акредитованими спеціальностями / освітніми програмами;
- спільна освітня діяльність Сторін щодо вступу на навчання педагогічних працівників, непедагогічних фахівців Центру до Університету для здобуття освітнього ступеня «магістр» за ліцензованими та / або акредитованими спеціальностями / освітніми програмами, для здобуття третього (освітньо-наукового) ступеня «Доктор філософії» за ліцензованими та / або акредитованими спеціальностями / освітніми програмами;
- навчання вихованців, педагогічних працівників, непедагогічних фахівців на підготовчих курсах на базі Університету (в тому числі для підготовки до ЗНО та / або ЄВІ);
- проходження здобувачами освіти Університету практик на базі Центру;
- участь у спільних освітніх, наукових, методичних заходах та проєктах Сторін;
- обмін педагогічними, науково-педагогічними працівниками щодо вивчення наукового досвіду та інноваційних технологій, а також проведення навчальних занять зі слухачами та здобувачами освіти, вихованцями гуртків у приміщеннях Сторін;
- залучення науково-педагогічних та педагогічних працівників до провадження освітньої та позашкільної діяльності як членів журі конкурсів, експертів, рецензентів, наукових консультантів тощо.

2.2. Спільна діяльність буде здійснюватися без об'єднання фінансових вкладів Сторін.

3. ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН

2.1. Із метою реалізації положень розділу першого цієї Угоди Сторони:

- здійснюють за домовленістю спільні розробки наукових, методичних проблем в освітньо-педагогічній галузі;
- залучають працівників (викладачів, керівників гуртків, методистів, інших педагогічних працівників) для здійснення освітньої діяльності та позашкільної роботи;
- проводять спільні мистецькі заходи, конференції, симпозіуми, семінари;
- інформують одна одну про свою діяльність, важливі події у науковому житті, освітній діяльності, навчально-виховній роботі та інші заходи, які стосуються напрямків діяльності, передбачених Угодою;
- при виконанні цієї Угоди Сторони не зводять співробітництво до дотримання лише наявних у ньому умов, розширюють напрями та форми співпраці, підтримують ділові контакти та вживають всіх необхідних заходів для забезпечення ефективності та розвитку встановлених ділових зв'язків.

2.2. Адміністрація Центру зобов'язується:

- інформувати педагогічних працівників, непедагогічних фахівців, вихованців Центру про надання Університетом освітніх послуг;
- проводити систематичну роботу серед вихованців Центру щодо орієнтування їх до вибору педагогічної професії та освітніх програм Університету;
- за можливості направляти педагогічних працівників освітніх закладів і непедагогічних фахівців Центру на підвищення кваліфікації, стажування, навчання на сертифікатних освітніх програмах Університету;
- зараховувати результати щодо підвищення кваліфікації, стажування, навчання на сертифікатних освітніх програмах педагогічних працівників, непедагогічних фахівців Центру для їхньої подальшої професійної й фахової діяльності;
- сприяти залученню до навчання на підготовчих курсах на базі Університету (в тому числі для підготовки до ЗНО та/або ЄВІ, та/або ЄВФВ) вихованців Центру, педагогічних працівників і непедагогічних фахівців Центру;
- надавати можливість для проходження студентами Університету виробничих і навчальних практик на базі Центру.

2.3. Університет зобов'язується:

- надавати освітні послуги щодо забезпечення стажування та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, непедагогічних фахівців Центру відповідно до вимог чинного законодавства;
- за підсумками успішного стажування та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, непедагогічних фахівців Центру видавати їм посвідчення та / або сертифікат Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка про виконання відповідного плану та / або засвоєння відповідної програми;
- організувати для вихованців Центру Дні відкритих дверей, консультації щодо особливостей проведення вступної кампанії, забезпечувати Центру профорієнтаційними матеріалами та іншою роз'яснювальною літературою;
- при організації на базі Університету підготовчих курсів для вихованців Центру, педагогічних працівників, непедагогічних фахівців Центру (в тому числі для підготовки до ЗНО та/або ЄВІ, та/або ЄВФВ) залучати до викладання кращих учителів ЗЗСО регіону і викладачів Університету;
- надавати інформацію та консультації педагогічним працівникам, непедагогічним фахівцям Центру щодо вступу на навчання в Університет для здобуття освітніх ступенів «бакалавр», «магістр», «доктор філософії»;
- організувати на базі Університету спільні заходи, наукові, методичні конференції, семінари, круглі столи з актуальних проблем фахової, педагогічної освіти;
- співпрацювати із Центру щодо практичної підготовки студентів Університету.

3. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН

3.1. Сторони не несуть відповідальності за зобов'язання іншої Сторони, якщо вони не пов'язані зі здійсненням передбаченої Угодою діяльності.

3.2. Усі непередбачені питання, які пов'язані з виконанням цієї Угоди, вирішуються шляхом укладання додаткових договорів між Сторонами.

4. ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

4.1. Усі спори, які виникають у процесі укладання, виконання та розірвання цієї Угоди, вирішуються Сторонами відповідно до чинного законодавства України.

5. ТЕРМІНИ ДІЇ УГОДИ

5.1. Угода набуває чинності з дати її підписання і діє впродовж п'яти років. До закінчення терміну дії Угода може продовжуватися за спільною згодою Сторін. Положення цієї Угоди можуть бути змінені спільно згодою Сторін.

6. ЮРИДИЧНІ АДРЕСИ СТОРІН

Полтавський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді
Полтавської обласної ради
вул. Покровська, 38
м. Полтава, Україна
36014
тел. (0532)500451
poltavaoznttum@ukr.net

Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка
вул. Остроградського, 2
м. Полтава, Україна
36000

тел. (0532) 56-23-13
e-mail: allmail@pnpu.edu.ua

Директор Центру

Володимир ДУБРОВА

Ректор Університету

Марина ГРИНЬОВА

Угода про творчу співпрацю

I. ПРЕДМЕТ УГОДИ

З метою здійснення спільної діяльності в галузі освіти та культури, розвитку нахилів, інтересів дітей та підлітків ПП «Торгівельний Центр «КИЇВ»» в особі начальника відділу маркетингу та реклами Коновалової Н.Я., з однієї сторони (далі – Сторона 1) та Полтавський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді в особі виконувача обов'язків директора Дуброви В. І., з іншої сторони (далі – Сторона 2) уклали цю угоду.

II. ТЕРМІН ДІЇ УГОДИ

Термін дії угоди з «02» листопада 2023 року по «31» листопада 2023 року.

III. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН

3.1 Сторона 1 зобов'язана:

- залучати відвідувачів ТЦ «Київ» шкільного віку до проведення спільних заходів, майстер-класів;
- надавати приміщення, столи, стільці для проведення спільних заходів;
- забезпечувати безпечні умови під час проведення спільних заходів, які відповідають Законам України «Про охорону праці», «Про пожежну безпеку», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про правовий режим воєнного стану».
- Сторона 1 має право дострокового розірвання угоди у разі невиконання одного з пунктів наступного розділу даної угоди.

3.2 Сторона 2 в особі педагогічних працівників Полтавського ОЦНТТУМ ПОР Ардашевої І.М., Козирод О.Г., зобов'язана:

- брати участь у спільних соціокультурних заходах;
- проводити майстер-класи відповідно до затвердженого розкладу;
- нести відповідальність за матеріальні цінності, які знаходяться в приміщенні, де проводяться заходи;
- нести відповідальність за якість освітнього процесу протягом року;
- створювати під час майстер-класів безпечні умови для дітей, проводити інструктажі з охорони праці та безпеки життєдіяльності у відповідності до чинного законодавства;
- здійснювати збереження енергоносіїв.

IV. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

Педагогічні працівники під час проведення соціокультурних заходів та майстер-класів несуть повну відповідальність за збереження життя та здоров'я дітей.

У разі оголошення повітряної тривоги педагоги повинні організувати переміщення вихованців до обладнаного в будівлі ТЦ «Київ» укриття та після завершення небезпеки організувати повернення дітей до запланованих заходів, а також перевіряти їх наявність як в укритті так і у приміщенні ТЦ «Київ» після оголошення відбою повітряної тривоги.

V. ІНШІ ДОМОВЛЕНOSTІ

Всі спори та протиріччя, пов'язані з невиконанням даної угоди, вирішуються сторонами шляхом переговорів, у разі не вирішення спірних питань шляхом переговорів – настає розірвання угоди.

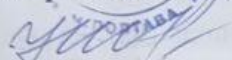
Угода складена у двох примірниках, які мають рівну юридичну силу.

VI. РЕКВІЗИТИ ТА ПІДПИСИ СТОРІН

_____
 _____
 _____
 _____

«__» _____ 20__ року

Начальник відділу маркетингу
та реклами
ПП «Торгівельний Центр «КИЇВ»»

Надія КОНОВАЛОВА

Полтавський обласний центр
науково-технічної творчості
учнівської молоді ПОР
м. Полтава, вул. Покровська, 38

«__» _____ 20__ року

В.о. директора
Володимир ДУБРОВА

ДОГОВІР № 5-н

на проведення практики студентів закладу вищої освіти

Місто Полтава

" 03 " 05 2022 р.

Ми, що нижче підписалися, з однієї сторони, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка (далі – Університет), в особі ректора Гриньової М. В, що діє на підставі Статуту і, з другої сторони,

Полтавський обласний центр науково-технічної
(назва підприємства, організації, установи)

творчості університетської молоді Полтавської обласної ради

(далі – база практики), в особі

Гурьової Володимирі Федорівні
(імена, прізвище та ініціали)

, що діє на підставі

Статуту

(статут підприємства, розпорядження, доручення)

уклали між собою цей договір на проведення практики студентів:

1. База практики зобов'язується:

- 1.1. Призначити наказом кваліфікованих спеціалістів для керівництва практикою.
- 1.2. Створити необхідні умови для виконання студентами програм практики, не допускати використання їх на посадах та роботах, що не відповідають програмі практики та майбутній спеціальності.
- 1.3. Забезпечити студентам умови безпечної роботи на кожному робочому місці. Проводити обов'язкові інструктажі з охорони праці: ввідний та на робочому місці. У разі потреби навчати студентів-практикантів безпечних методів праці.
- 1.4. Надати студентам-практикантам і керівникам практики від закладу вищої освіти можливість користуватися кабінетами, бібліотеками, технічною та іншою документацією, необхідною для виконання програми практики.
- 1.5. Забезпечити облік виходу на роботу студентів-практикантів. Про всі порушення трудової дисципліни, внутрішнього розпорядку та про інші порушення повідомляти Університет.
- 1.6. Після закінчення практики дати характеристику на кожного студента-практиканта, в котрій відобразити якості підготовленого ним звіту.
- 1.7. Додаткові умови

2. Університет зобов'язується:

- 2.1. До початку практики надати установі для погодження програму практики та списки студентів-практикантів.
- 2.2. Призначити керівниками практики кваліфікованих викладачів.
- 2.3. Забезпечити додержання студентами трудової дисципліни і правил внутрішнього розпорядку. Брати участь у розслідуванні комісією бази практики нещасних випадків, якщо вони сталися зі студентами під час проходження практики.

3. Відповідальність сторін за невиконання договору.

- 3.1. Сторони відповідають за невиконання покладених на них обов'язків щодо організації і проведення практики згідно з законодавством про працю України.
- 3.2. Усі суперечки, що виникають між сторонами за цим договором, вирішуються у встановленому порядку.
- 3.3. Договір складений у двох примірниках: по одному – базі практики і Університет.

4. Термін дії договору:

- 4.1. Договір набуває сили з моменту його підписання усіма сторонами.
- 4.2. Договір діє до 31 грудня 2025 року.
- 4.3. Договір може бути розірваний достроково у разі письмового попередження однієї із сторін не пізніше, як за два місяця до завершення його дії.
- 4.4. Невиконання сторонами хоча б одного пункту цього договору є підставою для його розірвання.

5. Місце знаходження сторін:

заклад вищої освіти: м. Полтава, вул. Остроградського, 2

база практики: _____

Підписи та печатки:

Університет:

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
36003, м. Полтава, вул. Остроградського, 2

Марина ГРИНЬОВА

М.П. _____ 05 2024 року

Погоджено:

Начальник
юридичної служби *Ж* Тамара ЖАЛПІЙ

База практики:

(підпис) _____

М.П. "05" "УКРАЇНА" 05 2024 року

Угода про співпрацю
між Полтавським обласним центром естетичного виховання учнівської молоді
Полтавської обласної ради та
Полтавським обласним центром науково-технічної творчості учнівської молоді
Полтавської обласної ради

м. Полтава

«12» вересня 2022 р.

Полтавський обласний центр естетичного виховання учнівської молоді Полтавської обласної ради в особі директора Чернобель Надії Леонідівни, з однієї сторони, та Полтавський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді Полтавської обласної ради в особі в.о. директора Дуброви Володимира Івановича, з другої сторони (далі — Сторони), враховуючи заходи правового режиму воєнного стану, оголошені Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», керуючись Законами України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», Положенням про позашкільний навчальний заклад, статутами Сторін уклали цю Угоду (далі — Угода) про таке:

1. Предмет угоди

1.1. Сторони зобов'язуються співпрацювати з метою забезпечення реалізації прав дітей та підлітків на здобуття позашкільної освіти з художньо-естетичного напрямку, розвитку їх здібностей, обдарувань, уподобань та інтересів.

1.2. В опануванні навичками з декоративно-ужиткового мистецтва Полтавський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді контролює виконання затвердженої навчальної програми гуртка «Кераміка», Полтавський обласний центр естетичного виховання учнівської молоді – відповідність навчальної програми гуртка організації освітнього процесу у 2022-2023 н.р. на базі закладу.

2. Обов'язки Сторін

2.1 У процесі виконання намічених спільних цілей Сторони прагнуть будувати свої взаємовідносини на підставі рівності, чесного партнерства та захисту інтересів один одного.

2.2. Сторони зобов'язуються:

2.2.1. Ознайомити дітей, їх батьків з режимом роботи та правилами поведінки в Полтавському обласному центрі естетичного виховання учнівської молоді.

2.2.2. Адміністрація Полтавського обласного центру естетичного виховання учнівської молоді надає приміщення для проведення занять гуртка «Кераміка» Полтавського обласного центру науково-технічної творчості учнівської молоді, інформаційну та консультативну допомогу керівнику гуртка.

2.2.3. Заняття гуртка Полтавського обласного центру науково-технічної творчості учнівської молоді проводити в навчальному кабінеті № 49 Полтавського обласного центру естетичного виховання учнівської молоді згідно з затвердженим розкладом:

Понеділок	Вівторок	Середа	Четвер	П'ятниця	Субота	Неділя
					10.00-13.00	10.00-13.00

2.3. Оплата праці керівника гуртка проводиться за рахунок Полтавського обласного центру науково-технічної творчості учнівської молоді.

2.4. Керівник гуртка зобов'язується нести відповідальність за якість освітнього процесу, створювати безпечні умови навчання вихованців, проводити інструктажі з безпеки життєдіяльності, згідно з відповідними інструкціями.

2.5. Керівник гуртка несе відповідальність за дотримання санітарного стану, збереження обладнання та матеріальних цінностей приміщення роботи гуртка, зобов'язується дотримуватися режиму економії використання та збереження енергоносіїв.

3. Відповідальність за життя та здоров'я дітей

3.1. Сторони несуть відповідальність за безпеку життєдіяльності вихованців під час освітнього процесу.

3.2. У разі оголошення повітряної тривоги керівник гуртка в обов'язковому порядку організує переміщення вихованців до тимчасового укриття в приміщенні Полтавського обласного центру естетичного виховання учнівської молоді та, після її завершення, організоване їх повернення до навчального кабінету, а також, перевіряти наявність дітей як в укритті, так і в навчальному кабінеті після оголошення відбою повітряної тривоги.

4. Припинення дії Угоди

Ініціатор припинення дії Угоди письмово повідомляє про свій намір іншу сторону за один календарний місяць.

Усі спори та протиріччя, пов'язані з невиконанням даної угоди, вирішуються сторонами шляхом переговорів.

5. Строк дії Угоди

Угода набирає чинності з дня її підписання Сторонами та скріплення печатками, діє протягом навчального року.

Угода складена у двох примірниках, які мають рівну юридичну силу.

6. Юридичні адреси сторін

Полтавський обласний центр естетичного виховання учнівської молоді Полтавської обласної ради
вул. Соборності, 67, м. Полтава,
тел. 56-23-66

Полтавський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді Полтавської обласної ради
вул. Покровська, 38, м. Полтава,
тел. 50-04-51

Директор

Надія ЧЕРНОБЕЛЬ

В.о. директора

Володимир ДУБРОВА

Угода про творчу співпрацю

І. ПРЕДМЕТ УГОДИ

З метою здійснення спільної діяльності в галузі освіти та культури та забезпечення реалізації прав дітей та підлітків на здобуття позашкільної освіти, розвитку їх нахилів та інтересів Центральна бібліотека Полтавської міської територіальної громади в особі директора *Дузенко Таміли Андріївни*, з однієї сторони (далі – Сторона 1) та Полтавський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді в особі виконувача обов'язків директора *Дуброви Володимира Івановича*, з іншої сторони (далі – Сторона 2) уклали цю угоду.

ІІ. ТЕРМІН ДІЇ УГОДИ

Термін дії угоди з 10 жовтня 2022 року по 31 серпня 2023 року.

ІІІ. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН

3.1 Сторона 1 зобов'язана:

- залучати користувачів, відвідувачів бібліотеки-філіалу для дорослих №4 (м. Полтава, вулиця Європейська, 141) учнівську молодь до проведення спільних заходів;
- надавати інформаційну та консультаційну допомогу працівникам Сторони 2;
- надавати приміщення для проведення спільних заходів;
- забезпечувати безпечні умови під час проведення спільних заходів, які відповідають Законам України «Про охорону праці», «Про пожежну безпеку», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про правовий режим воєнного стану».
- Сторона 1 має право дострокового розірвання угоди у разі невиконання одного з пунктів наступного розділу даної угоди.

3.2 Сторона 2 в особі, *Гецелевич Лариси Леонідівни* та

Стадника Ігоря Анатолійовича, керівників гуртків,

зобов'язана:

- брати участь у спільних соціокультурних заходах;
- проводити заняття гуртків відповідно до затвердженого розкладу на базі бібліотеки-філіалу для дорослих №4;
- нести відповідальність за матеріальні цінності, які знаходяться в приміщенні, де проводяться заняття гуртка;
- нести відповідальність за якість освітнього процесу протягом року;

Угода про творчу співпрацю

I. ПРЕДМЕТ УГОДИ

З метою здійснення спільної діяльності в галузі освіти та забезпечення реалізації прав дітей на здобуття позашкільної освіти, розвитку їх нахилів та інтересів ДНЗ №81 «Оленка» м. Полтави в особі директора - Убийвовк Світлани Вікторівни, з однієї сторони (далі – Сторона 1) та Полтавський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді в особі виконувача обов'язків директора - Дуброви Володимира Івановича, з іншої сторони (далі – Сторона 2) уклали цю угоду.

II. ТЕРМІН ДІЇ УГОДИ

Термін дії угоди з 02 вересня 2022 року по 31 травня 2023 року.

III. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН

3.1 Сторона 1 зобов'язана:

- залучати вихованців ДНЗ до проведення спільних заходів;
- надавати інформаційну та консультаційну допомогу працівнику Сторони 2;
- надавати приміщення для проведення спільних заходів;
- забезпечувати безпечні умови під час проведення спільних заходів, які відповідають Законам України «Про охорону праці», «Про пожежну безпеку», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про правовий режим воєнного стану».
- Сторона 1 має право дострокового розірвання угоди у разі невиконання одного з пунктів наступного розділу даної угоди.

3.2 Сторона 2 в особі, Романовської Т.М., керівника гуртків, зобов'язана:

- брати участь у спільних соціокультурних заходах;
- проводити заняття гуртків відповідно до затвердженого розкладу;
- нести відповідальність за матеріальні цінності, які знаходяться в приміщенні, де проводяться заняття гуртка;
- нести відповідальність за якість освітнього процесу протягом навчального року;
- створювати безпечні умови навчання вихованців, проводити інструктажі з охорони праці та безпеки життєдіяльності у відповідності до чинного законодавства;
- здійснювати збереження енергоносіїв.

ІV. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

Педагогічні працівники під час проведення освітніх, виховних заходів та гурткових занять, що проводяться в рамках плану роботи Центру та ДНЗ, несуть повну відповідальність за життя та здоров'я дітей.

У разі оголошення повітряної тривоги керівник гуртків разом з вихователями повинен організувати переміщення вихованців до обладнаного в будівлі ДНЗ укриття, після завершення небезпеки та оголошення відміни сигналу організувати повернення дітей до запланованих заходів, а також перевіряти наявність вихованців в укритті та у приміщенні ДНЗ після завершення небезпеки.

У. ІНШІ ДОМОВЛЕНOSTІ

Всі спори та протиріччя, пов'язані з невиконанням даної угоди, вирішуються сторонами шляхом переговорів, у разі не вирішення спірних питань шляхом переговорів – настає розірвання угоди.

Угода складена у двох примірниках, які мають рівну юридичну силу.

УІ. РЕКВІЗИТИ ТА ПІДПИСИ СТОРІН

*ДНЗ (ясла-садок) № 1
"Аліска" Полтавської міської
ради Полтав. області
м. Полтава, вул. Зодченка 6-а
«2» вересня 2022 року*

Полтавський обласний центр
науково-технічної творчості
учнівської молоді ПОР
м. Полтава, вул. Покровська, 38

«02» вересня 2022 року

[Handwritten signature]

Світлана УБИЙВОВК

[Handwritten signature]

Володимир ДУБРОВА

Додаток до рішення пленарного засідання
другої сесії Полтавської обласної ради восьмого
скликання 29.12.2020 № 45

ЗВІТ

про виконання Обласної цільової програми національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017 – 2020 роки

Обласна цільова програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки затверджена рішенням пленарного засідання тринадцятої сесії сьомого скликання Полтавської обласної ради від 31 січня 2017 року № 350.

Протягом 2017–2019 років до Програми внесені зміни:

1. Засновано стипендію імені Героя Небесної Сотні – Героя України Ігоря Сердюка для учнів, студентів та молодих учених від 12 липня 2018 року.

2. Придбано настільну історичну національно-патріотичну гру «Українська революція 1917–1921», яка направлена на заклади інтернатного типу, професійної (професійно-технічної) та позашкільної освіти.

3. Започатковано нагородження команди-переможця обласного етапу гри «Сокіл» («Джура») екскурсійною поїздкою «Місцями героїчної слави українського народу».

4. Виділено додаткові бюджетні кошти на проведення обласного конкурсу на кращу матеріальну базу військово-патріотичного та фізичного виховання, збільшено грошову винагороду із 100 тис. До 250 тис. грн.

На виконання заходів програми використано:

у 2017 році – 1 млн. 493 тис. грн.;

у 2018 році – 1 млн. 483 тис. грн.;

у 2019 році 2 млн. 565 тис. грн.;

у 2020 році було заплановано 2 млн. 508 тис. грн, у зв'язку з карантинними заходами планується до кінця року використати 1 486,969 тис. грн.

Програма забезпечує:

1. Комплексну системну діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів та інших соціальних інститутів.

2. Формування у молодого покоління патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

Програма передбачає:

1. Проведення обласних заходів:

- Всеукраїнської військово-спортивної патріотичної гри Українського козацтва «Сокіл» («Джура»). Завдяки реалізації Програми, в області діють 280 роїв – учасників Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»). У школах і закладах позашкільної освіти працюють гуртки козацько-лицарського виховання «Джура» та «Юні козачата».

- Обласної військово-патріотичної гри імені Симона Петлюри.

- Обласного конкурсу на кращий захід з національно-патріотичного виховання.

- Обласного конкурсу серед закладів освіти області на кращу матеріальну базу військово-патріотичного та фізичного виховання.

- Конкурсу на отримання стипендії імені Героя Небесної Сотні – Героя України Ігоря Сердюка для учнів, студентів та молодих учених. Конкурс створено у співпраці із громадською організацією «Родина Героїв Небесної Сотні» та головою Ради молодих учених Міністерства освіти і науки України у липні 2018 року. Мета конкурсу – увічнення подій Революції Гідності, вшанування подвигу Героя Небесної Сотні та стимулювання учнівської, студентської молоді, молодих учених до громадської, національно-патріотичної, волонтерської, самоврядної діяльності.

2. Видання творчих робіт переможців обласного літературного конкурсу «Відлуння заповітів земляків».

3. Роботу літнього обласного військово-патріотичного табору «Юний десантник» у вигляді наметового містечка.

Кожного року табір забезпечував відпочинковими послугами близько 100 учнів області.

– Оновлення об'єктів навчально-матеріальної бази навчальних закладів області: обладнання кабінетів предмета «Захист України».

На даний час в закладах загальної середньої освіти – 217 кабінетів предмета «Захист України», 242 кімнати для зберігання зброї, 111 стрілецьких тирів; 401 шт. пневматичних та малокаліберних гвинтівок, 211 шт. малогабаритних макетів автоматів, 29 шт. малогабаритних макетів пістолетів, 27 шт. малогабаритних макетів гранатометів, 517 шт. макетів гранат для метання, 42 шт. макетів гранат в розрізі, 1427 шт. макетів автоматів для тактичної підготовки (дерев'яних), 125 шт. макетів протипіхотних мін, 198 шт. макетів протитанкових мін, 7 шт. макетів протипіхотних мін в розрізі, 7 шт. макетів протитанкових мін в розрізі.

За оперативними даними органів управління освітою райдержадміністрацій, міськвиконкомів, об'єднаних територіальних громад планується створення навчально-методичних центрів (кабінетів) з військово-патріотичного виховання в: опорному закладі «Зіньківська спеціалізована школа І–ІІІ ступенів № 1 Зіньківської районної ради Полтавської області», опорному закладі «Бутенківська ЗОШ І–ІІІ ступенів ім. Ю.П. Дольд-Михайлика Кобеляцької районної ради Полтавської області», Хорольській гімназії Хорольської районної ради, Кременчуцькому ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою Полтавської обласної ради, опорному закладі „Вовчицька загальноосвітня школа І–ІІІ ступенівліцей імені В.Ф. Мицика Лубенської районної ради Полтавської області”, Супрунівському навчально-виховному комплексі Полтавської районної ради,

Пирятинському ліцеї Пирятинської міської ради. У м. Кременчуці планується створити міжшкільний ресурсний центр з вивчення предмета «Захист України». Відділ освіти Глобинської міської ради придбав для Глобинської ЗОШ І–ІІІ ст. № 5 кабінет для викладання предмета «Захист України» та посібники «Культура добросусідства».

4. Приведення в належний стан надвірних споруд, необхідних для виконання програми з предмета «Захист України». Наразі у закладах освіти області створено 138 спортивних містечок з імпровізованою смугою перешкод, 283 навчальних майданчиків для стрийової підготовки. Побудовано або зроблено капітальні ремонти майданчиків із штучним покриттям, облаштовано єдині смуги перешкод, встановлено вуличні тренажери.

5. Модернізацію та відновлення роботи шкільних тирів. Придбання пневматичної зброї, макетів стрілецької зброї, гранат тощо. Завдяки співпраці Департаменту освіти і науки, облдержадміністрації, обласної ради, військового комісаріату Полтавська область стала першою в Україні, яка отримала 30 комплектів навчальної зброї для закладів освіти адміністративно-територіальних одиниць області (Петрівсько-Роменської, Пирятинської, Решетилівської, Семенівської, Новосанжарської, Нехворощанської, Руденківської, Опішнянської громад, Гадяцького, Котелевського, Миргородського, Чутівського, Семенівського, Хорольського, Зіньківського районів, міст Горішні Плавні та Миргорода).

Також програмою було передбачено активізацію позакласної роботи з фізичного виховання та забезпечення закладів освіти дрібним спортивним інвентарем та введення у закладах освіти І–ІІІ ступенів годин для організації роботи секцій загальної фізичної підготовки із розрахунку не менше 4 тижневих годин на одного вчителя фізичного виховання.

Проблемним питанням залишається неповне укомплектування матеріальнотехнічної бази закладів освіти з військово-патріотичного та фізичного виховання: недостатня забезпеченість навчальною літературою, мультимедійними засобами, невідповідність вимогам кабінетів для зберігання зброї.

Завдяки реалізації заходів програми в області активізовано роботу шкільних музеїв як центрів національно-патріотичного виховання. Учні зібрані та узагальнено матеріали про події Революції Гідності, Героїв Небесної Сотні. У шкільних музеях створюються постійнодіючі стенди, які відображають події збройної боротьби українського народу за територіальну цілісність України.

Учнівська молодь залучається до проведення акцій, спрямованих на підтримку захисників нашої країни, їхніх дітей та родин, медичних працівників і волонтерів, які працюють в зоні АТО/ООС, допомогу пораненим військовим.

Шкільні волонтерські пошукові загони залучено до упорядкування пам'ятників, обелісків захисникам України, оновлення експозицій куточків бойової слави та пришкільних музеїв матеріалами, документами, які пов'язані з героїчною боротьбою проти фашизму, встановленням і уточненням імен зниклих безвісти, загиблих у боях за визволення Полтавщини та України.

У зв'язку із запровадженням карантинних заходів щодо запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19 частину запланованих заходів Обласної цільової програми національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки скасовано.

У 2020 році проведено:

1. Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура») (в онлайн-форматі).
2. Обласний літературний конкурс «Відлуння заповітів земляків» та видано творчі роботи його переможців.
3. Конкурс на призначення стипендії імені Героя Небесної Сотні – Героя України Ігоря Сердюка – для учнів, студентів і молодих учених.
4. Конкурс серед закладів освіти області на кращу матеріальну базу військово-патріотичного та фізичного виховання.

Виконання заходів обласної програми сприяло:

- формуванню в учнівській молоді громадянських почуттів, любові до рідної землі, культури та історії свого народу, бажання працювати задля держави;
- забезпеченню в учнівській молоді духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, духовної культури особистості, створення умов для формування її світоглядної позиції;
- формуванню та розвитку в учнівській молоді мотивації, спрямованої на підготовку до захисту Української держави, соціальної активності дітей та молоді;
- широкому залученні молоді до активної участі у національно-культурному відродженні українського народу, розвитку традицій, мовної культури та національно-етнічних особливостей.

Додаток 3

ЗАТВЕРДЖЕНО
Рішенням Кіровоградської
обласної ради
від 21 вересня 2018 року № 543

ОБЛАСНА ПРОГРАМА
національно-патріотичного виховання дітей та молоді
на 2018-2021 роки

I. Загальні положення

1. Програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді в Кіровоградській області на 2018-2021 роки (далі – Програма) розроблена управлінням освіти, науки, молоді та спорту облдержадміністрації у зв'язку з тим, що в Україні національно-патріотичне виховання молоді сьогодні є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку громадянина як високоморальної особистості, яка плекає українські традиції, духовні цінності, володіє відповідними знаннями, вміннями та навичками, здатна реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства, сповідує європейські цінності, готова до виконання обов'язку із захисту Батьківщини, незалежності та територіальної цілісності України та рідного краю.

2. Програма ґрунтується на нормах та положеннях Конституції України, законів України «Про освіту», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», Постанови Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», відповідає Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015, якою визначені основні пріоритети, напрямки та ідеологічні засади розвитку національно-патріотичного виховання молоді та розроблена відповідно до протокольного рішення Координаційної ради з питань національно-патріотичного виховання при Кіровоградській обласній державній адміністрації від 15 червня 2017 року № 1, протоколу засідання Міжвідомчої комісії з питань національно-патріотичного виховання № 4 від 26 жовтня від 26 вересня 2017 року, протоколу наради Координаційної ради з питань національно-патріотичного виховання при Кіровоградській обласній державній адміністрації від 22 лютого 2018 року № 2, програма економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2018 рік, Стратегія розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року, План заходів на 2018-2020 роки з реалізації Стратегії розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року.

II. Визначення проблеми, на розв'язання якої спрямована програма

1. Процес трансформаційних змін, який відбувається у сфері національно-патріотичного виховання молоді, потребує вирішення низки проблем:

1) відсутність ефективного механізму реалізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання, складовими якого є громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання;

2) брак комунікацій з громадянським суспільством з питань національно-патріотичного виховання;

3) брак духовності і моральності у суспільстві;

4) наявність істотних відмінностей у системах цінностей, світоглядних орієнтирах груп суспільства, окремих громадян, внаслідок чого продукуються протилежні погляди на минуле і майбутнє нації;

5) наявність імперсько-тоталітарних рудиментів у суспільній свідомості, розбіжності уявлень про історичне минуле, викликаних століттями бездержавності, тоталітарною добою, голодоморами та політичними репресіями української духовно-культурної спадщини та історичної пам'яті;

6) незавершеність процесу формування національного мовно-культурного простору, стійкості його ціннісної основи до зовнішнього втручання;

7) відсутність єдиного методичного і термінологічного підходу до процесу національно-патріотичного виховання;

8) відсутність єдиних стандартів щодо суб'єктів, їх компетенції та повноважень, якості їх діяльності у сфері національно-патріотичного виховання;

9) відсутність єдиної інформаційно-просвітницької політики щодо питань організації та висвітлення заходів із національно-патріотичного виховання;

10) недостатній рівень гармонізації законодавства й управлінських практик у сфері формування громадянської позиції з законодавством та кращими практиками держав Європейського Союзу та інших розвинутих держав;

11) низький рівень матеріально-технічного забезпечення та розвитку інфраструктури у сфері національно-патріотичного виховання;

12) недостатня нормативно-правова урегульованість сфери національно-патріотичного виховання;

13) недостатність кваліфікованого кадрового потенціалу в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, у навчальних закладах для організації та здійснення заходів із національно-патріотичного виховання.

Відтак, існує нагальна потреба вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді, надання цьому, вкрай важливому для держави процесу, системності.

2. В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства.

3. Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху в Україні. Також національно-патріотичне виховання має здійснюватися на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні у 2004, 2013-2014 роках, учасників антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях.

4. Проблемним питанням є відсутність системи підготовки фахівців національно-патріотичного виховання, належної методичної бази, сучасних інноваційних механізмів, форматів, форм роботи з молоддю.

5. Розуміння національно-патріотичного виховання не має чітко вираженої системності та носить, скоріше, абстрактний характер. На належному рівні не налагоджено постійну партнерську співпрацю з інститутами громадянського суспільства, що мають відігравати першочергову та вирішальну роль у формуванні системи національно-патріотичного виховання молоді.

6. Низьким, також, на сьогодні є рівень інформаційного забезпечення як самої молодіжної спільноти, так і тих, хто працює у напрямку національно-патріотичного виховання та за своїми посадовими обов'язками.

7. У національно-патріотичному вихованні дітей та молоді важливо використати і виховний потенціал, пов'язаний із героїзмом українців, які боролися в арміях держав-учасників Антигітлерівської коаліції та в рухах опору

нацистській Німеччині та її союзникам під час Другої світової війни 1939-1945 років, учасників міжнародних операцій з підтримки миру і безпеки.

8. Також одним із важливих чинників національно-патріотичного виховання має бути шанобливе ставлення до пам'яті про жертв комуністичного та інших тоталітарних режимів в Україні, зокрема жертв Голодомору, політичних репресій і депортацій.

9. Водночас важливою складовою національно-патріотичного виховання має стати поширення інформації про досягнення наших співвітчизників та їх внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема у сферах освіти, науки, культури, мистецтва, спорту.

10. З метою ефективного розвитку зазначених пріоритетів Програми важливим є дотримання принципів прозорості, відкритості, доступності (у тому числі щодо використання фінансових ресурсів), делегування повноважень та створення об'єднаного, діючого на умовах партнерства та співпраці середовища.

III. Визначення мети Програми

1. Метою Програми є створення та розвиток комплексної системи національно-патріотичного виховання на основі формування й утвердження принципів любові і гордості за власну державу, усвідомлення громадянського обов'язку та зміцнення якостей патріота та громадянина України як світоглядного чинника, спрямованого на розвиток успішної країни та забезпечення власного благополуччя в ній; формування свідомого громадянина-патріота Української держави, представника української національної еліти через набуття молодим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей та духовних цінностей.

IV. Обґрунтування шляхів і засобів розв'язання проблеми, обсягів та джерел фінансування; строки та етапи виконання програми

1. Завдання і заходи з виконання Програми, спрямовані на розв'язання проблем та досягнення мети Програми, наведені у Розділі VII.

2. Для досягнення мети Програми необхідним є виконання ряду першочергових завдань, а саме:

1) налагодження механізму скоординованої систематичної співпраці як відповідних державних структур, так і, безумовно, інститутів громадянського суспільства та ініціативних груп;

2) створення належного методологічного підґрунтя для якісного розвитку, удосконалення системи національно-патріотичного виховання дітей та молоді в області;

3) застосування принципу делегування повноважень та управлінських рішень від органів влади до інститутів громадянського суспільства;

4) підтримка та популяризація регіональних інноваційних підходів, практик та дієвих форм роботи з дітьми та молоддю у сфері громадянсько-патріотичного, військово-патріотичного, духовно-морального виховання молоді;

5) підвищення професійної компетентності фахівців у сфері національно-патріотичного виховання, налагодження конструктивної взаємодії між суб'єктами національно-патріотичного виховання;

6) профілактика негативних проявів поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму серед молоді шляхом залучення молоді до участі у заходах із національно-патріотичного виховання;

7) розвиток міжрегіональної та міжнародної співпраці з державами Європейського Союзу та іншими розвинутими державами, які успішно впроваджують заходи у сфері національно-патріотичного виховання;

8) створення системи ефективного моніторингу у сфері національно-патріотичного виховання молоді.

3. Видатки на виконання Програми здійснюватимуться за рахунок коштів обласного бюджету, місцевих бюджетів районів, міст обласного значення, об'єднаних територіальних громад та інших джерел, не заборонених законодавством (додаток 1).

4. Програму передбачається реалізувати протягом 2018-2021 років.

V. Перелік завдань програми та результативні показники

1. Основними пріоритетними завданнями Програми є:

- 1) національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання дітей та молоді;
- 2) наукове та навчально-методичне забезпечення національно-патріотичного та військово-патріотично виховання дітей та молоді;
- 3) матеріально-технічне забезпечення заходів національно-патріотичного виховання;
- 4) формування ціннісних орієнтацій. Духовно моральне виховання;
- 5) інформаційне забезпечення та моніторинг національно-патріотичного виховання;
- 6) історико-краєзнавче виховання в рамках відзначення 100-річчя Української революції.

2. Показники продукту Програми визначені у додатку 2.

3. Виконання Програми дасть можливість:

- 1) охопити щороку 10 тисяч осіб з числа учнівської та студентської молоді заходами національно-патріотичного виховання різного формату;
- 2) урізноманітнити та запровадити нові форми та формати роботи з молоддю у напрямку національно-патріотичного виховання;
- 3) підтримати та розширити існуючу мережу установ та організацій, що провадять свою діяльність у напрямку національно-патріотичного виховання;
- 4) здійснити аналіз духовних орієнтирів молоді, рівня їх знань щодо мілітарної культури, ставлення до військово-патріотичного виховання тощо;
- 5) створити конкурентоспроможне середовище для інститутів громадянського суспільства, у тому числі шляхом застосування конкурсних засад фінансової підтримки їх проєктів та заходів за рахунок бюджетних коштів та інших коштів, не заборонених чинним законодавством;
- 6) підвищити рівень активності молоді в містах та районах, підвищивши рівень зацікавленості та участі органів влади у реалізації напрямку національно-патріотичного виховання;
- 7) підвищити рівень матеріально-технічного забезпечення закладів освіти області у сфері національно-патріотичного виховання дітей та молоді;
- 8) підвищити рівень досліджень у сфері національно-патріотичного виховання, зокрема історичної науки та підтримка молодих науковців вищої освіти області;
- 9) підвищити рівень знань, умінь та навичок дітей та молоді з основ військової справи, тактичної медицини;
- 10) підвищити престиж військової служби у лавах українського війська та правоохоронних органах серед дітей та молоді;
- 11) збільшити кількість дітей та молоді області для участі у заходах національно-патріотичного виховання організованих центральними органами виконавчої влади та сприяти передовому обміну досвіду у зазначеній сфері;

12) збільшити кількість розробок, виготовлення та розповсюдження збірників інформаційно-методичних матеріалів, а також інших засобів, інструментів неформальної освіти, посібників тощо щодо розвитку кожного з пріоритетів напрямку національно-патріотичного виховання;

13) здійснити ефективну інформаційну роботу шляхом розробки та розповсюдження, виготовлення та розміщення ряду інформаційних матеріалів, відеороликів знакових історичних подій, що відбувались в Україні та в області.

VI. Координація та контроль за ходом виконання програми

1. Контроль за виконанням Програми здійснюється постійною комісією обласної ради з питань освіти, науки, культури, туризму, спорту, у справах сім'ї, молодіжної політики обласної державної адміністрації.

2. Координацію діяльності, пов'язаної з виконанням Програми, здійснює управління освіти, науки, молоді та спорту облдержадміністрації та щороку до 15 січня звітує про хід виконання даної програми перед постійною комісією обласної ради з питань освіти, науки, культури, туризму, спорту, у справах сім'ї, молодіжної політики обласної державної адміністрації.

3. Структурні підрозділи обласної державної адміністрації, залучені до виконання Програми, спільно з громадськими організаціями щороку розробляють заходи щодо реалізації Програми.

4. Структурні підрозділи облдержадміністрації, територіальні органи міністерств та відомств України, місцеві органи виконавчої влади, заклади освіти області, громадські організації та інші установи та організації надають інформацію про проведені заходи, їх фінансування за звітний рік управлінню освіти, науки, молоді та спорту облдержадміністрації в термін щороку до 20 грудня.

Додаток
до рішення пленарного засідання
другої сесії Полтавської
обласної ради восьмого
скликання 29.12.2020 № 45

ЗВІТ
про виконання Обласної цільової програми національно-патріотичного виховання
дітей та молоді на 2017 – 2020 роки

Обласна цільова програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки затверджена рішенням пленарного засідання тринадцятої сесії сьомого скликання Полтавської обласної ради від 31 січня 2017 року № 350.

Протягом 2017–2019 років до Програми внесені зміни:

1. Засновано стипендію імені Героя Небесної Сотні – Героя України Ігоря Сердюка для учнів, студентів та молодих учених від 12 липня 2018 року.

2. Придбано настільну історичну національно-патріотичну гру «Українська революція 1917–1921», яка направлена на заклади інтернатного типу, професійної (професійно-технічної) та позашкільної освіти.

3. Започатковано нагородження команди-переможця обласного етапу гри «Сокіл» («Джура») екскурсійною поїздкою «Місцями героїчної слави українського народу».

4. Виділено додаткові бюджетні кошти на проведення обласного конкурсу на кращу матеріальну базу військово-патріотичного та фізичного виховання, збільшено грошову винагороду із 100 тис. До 250 тис. грн.

На виконання заходів програми використано:

у 2017 році – 1 млн. 493 тис. грн.;

у 2018 році – 1 млн. 483 тис. грн.;

у 2019 році 2 млн. 565 тис. грн.;

у 2020 році було заплановано 2 млн. 508 тис. грн, у зв'язку з карантинними заходами планується до кінця року використати 1 486,969 тис. грн.

Програма забезпечує:

1. Комплексну системну діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів та інших соціальних інститутів.

2. Формування у молодого покоління патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

Програма передбачає:

1. Проведення обласних заходів:

- Всеукраїнської військово-спортивної патріотичної гри Українського козацтва «Сокіл» («Джура»). Завдяки реалізації Програми, в області діють 280 роїв – учасників Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»). У школах і закладах позашкільної освіти працюють гуртки козацько-лицарського виховання «Джура» та «Юні козачата».

- Обласної військово-патріотичної гри імені Симона Петлюри.

- Обласного конкурсу на кращий захід з національно-патріотичного виховання.

- Обласного конкурсу серед закладів освіти області на кращу матеріальну базу військово-патріотичного та фізичного виховання.

- Конкурсу на отримання стипендії імені Героя Небесної Сотні – Героя України Ігоря Сердюка для учнів, студентів та молодих учених. Конкурс створено у співпраці із громадською організацією «Родина Героїв Небесної Сотні» та головою Ради молодих учених Міністерства освіти і науки України у липні 2018 року. Мета конкурсу – увічнення подій Революції Гідності, вшанування подвигу Героя Небесної Сотні та стимулювання учнівської, студентської молоді, молодих учених до громадської, національно-патріотичної, волонтерської, самоврядної діяльності.

2. Видання творчих робіт переможців обласного літературного конкурсу «Відлуння заповітів земляків».

3. Роботу літнього обласного військово-патріотичного табору «Юний десантник» у вигляді наметового містечка.

Кожного року табір забезпечував відпочинковими послугами близько 100 учнів області.

– Оновлення об'єктів навчально-матеріальної бази навчальних закладів області: обладнання кабінетів предмета «Захист України».

На даний час в закладах загальної середньої освіти – 217 кабінетів предмета «Захист України», 242 кімнати для зберігання зброї, 111 стрілецьких тирів; 401 шт. пневматичних та малокаліберних гвинтівок, 211 шт. малогабаритних макетів автоматів, 29 шт. малогабаритних макетів пістолетів, 27 шт. малогабаритних макетів гранатометів, 517 шт. макетів гранат для метання, 42 шт. макетів гранат в розрізі, 1427 шт. макетів автоматів для тактичної підготовки (дерев'яних), 125 шт. макетів протипіхотних мін, 198 шт. макетів протитанкових мін, 7 шт. макетів протипіхотних мін в розрізі, 7 шт. макетів протитанкових мін в розрізі.

За оперативними даними органів управління освітою райдержадміністрацій, міськвиконкомів, об'єднаних територіальних громад планується створення навчально-методичних центрів (кабінетів) з військово-патріотичного виховання в: опорному закладі «Зіньківська спеціалізована школа І–ІІІ ступенів № 1 Зіньківської районної ради Полтавської області», опорному закладі «Бутенківська ЗОШ І–ІІІ ступенів ім. Ю.П. Дольд-Михайлика Кобеляцької районної ради Полтавської області», Хорольській гімназії Хорольської районної ради, Кременчуцькому ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою Полтавської обласної ради, опорному закладі „Вовчицька загальноосвітня школа І–ІІІ ступенівліцей імені В.Ф. Мицика Лубенської районної ради Полтавської області”, Супрунівському навчально-виховному комплексі Полтавської районної ради,

Пирятинському ліцеї Пирятинської міської ради. У м. Кременчуці планується створити міжшкільний ресурсний центр з вивчення предмета «Захист України». Відділ освіти Глобинської міської ради придбав для Глобинської ЗОШ І–ІІІ ст. № 5 кабінет для викладання предмета «Захист України» та посібники «Культура добросусідства».

4. Приведення в належний стан надвірних споруд, необхідних для виконання програми з предмета «Захист України». Наразі у закладах освіти області створено 138 спортивних містечок з імпровізованою смугою перешкод, 283 навчальних майданчиків для стройової підготовки. Побудовано або зроблено капітальні ремонти майданчиків із штучним покриттям, облаштовано єдині смуги перешкод, встановлено вуличні тренажери.

5. Модернізацію та відновлення роботи шкільних тирів. Придбання пневматичної зброї, макетів стрілецької зброї, гранат тощо. Завдяки співпраці Департаменту освіти і науки, облдержадміністрації, обласної ради, військового комісаріату Полтавська область стала першою в Україні, яка отримала 30 комплектів навчальної зброї для закладів освіти адміністративно-територіальних одиниць області (Петрівсько-Роменської, Пирятинської, Решетилівської, Семенівської, Новосанжарської, Нехворощанської, Руденківської, Опішнянської громад, Гадяцького, Котелевського, Миргородського, Чутівського, Семенівського, Хорольського, Зіньківського районів, міст Горішні Плавні та Миргорода).

Також програмою було передбачено активізацію позакласної роботи з фізичного виховання та забезпечення закладів освіти дрібним спортивним інвентарем та введення у закладах освіти І–ІІІ ступенів годин для організації роботи секцій загальної фізичної підготовки із розрахунку не менше 4 тижневих годин на одного вчителя фізичного виховання.

Проблемним питанням залишається неповне укомплектування матеріальнотехнічної бази закладів освіти з військово-патріотичного та фізичного виховання: недостатня забезпеченість навчальною літературою, мультимедійними засобами, невідповідність вимогам кабінетів для зберігання зброї.

Завдяки реалізації заходів програми в області активізовано роботу шкільних музеїв як центрів національно-патріотичного виховання. Учні зібрані та узагальнено матеріали про події Революції Гідності, Героїв Небесної Сотні. У шкільних музеях створюються постійнодіючі стенди, які відображають події збройної боротьби українського народу за територіальну цілісність України.

Учнівська молодь залучається до проведення акцій, спрямованих на підтримку захисників нашої країни, їхніх дітей та родин, медичних працівників і волонтерів, які працюють в зоні АТО/ООС, допомогу пораненим військовим.

Шкільні волонтерські пошукові загони залучено до упорядкування пам'ятників, обелісків захисникам України, оновлення експозицій куточків бойової слави та пришкільних музеїв матеріалами, документами, які пов'язані з героїчною боротьбою проти фашизму, встановленням і уточненням імен зниклих безвісти, загиблих у боях за визволення Полтавщини та України.

У зв'язку із запровадженням карантинних заходів щодо запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19 частину запланованих заходів Обласної цільової програми національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки скасовано.

У 2020 році проведено:

1. Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура») (в онлайн-форматі).
2. Обласний літературний конкурс «Відлуння заповітів земляків» та видано творчі роботи його переможців.
3. Конкурс на призначення стипендії імені Героя Небесної Сотні – Героя України Ігоря Сердюка – для учнів, студентів і молодих учених.
4. Конкурс серед закладів освіти області на кращу матеріальну базу військово-патріотичного та фізичного виховання.

Виконання заходів обласної програми сприяло:

- формуванню в учнівській молоді громадянських почуттів, любові до рідної землі, культури та історії свого народу, бажання працювати задля держави;
- забезпеченню в учнівській молоді духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, духовної культури особистості, створення умов для формування її світоглядної позиції;
- формуванню та розвитку в учнівській молоді мотивації, спрямованої на підготовку до захисту Української держави, соціальної активності дітей та молоді;
- широкому залученні молоді до активної участі у національно-культурному відродженні українського народу, розвитку традицій, мовної культури та національно-етнічних особливостей.

Додаток Ж
ЗАТВЕРДЖЕНО

Рішенням Кіровоградської
обласної ради
від 21 вересня 2018 року № 543

ОБЛАСНА ПРОГРАМА
національно-патріотичного виховання дітей та молоді
на 2018-2021 роки

I. Загальні положення

1. Програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді в Кіровоградській області на 2018-2021 роки (далі – Програма) розроблена управлінням освіти, науки, молоді та спорту облдержадміністрації у зв'язку з тим, що в Україні національно-патріотичне виховання молоді сьогодні є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку громадянина як високоморальної особистості, яка плекає українські традиції, духовні цінності, володіє відповідними знаннями, вміннями та навичками, здатна реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства, сповідує європейські цінності, готова до виконання обов'язку із захисту Батьківщини, незалежності та територіальної цілісності України та рідного краю.

2. Програма ґрунтується на нормах та положеннях Конституції України, законів України «Про освіту», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», Постанови Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», відповідає Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015, якою визначені основні пріоритети, напрямки та ідеологічні засади розвитку національно-патріотичного виховання молоді та розроблена відповідно до протокольного рішення Координаційної ради з питань національно-патріотичного виховання при Кіровоградській обласній державній адміністрації від 15 червня 2017 року № 1, протоколу засідання Міжвідомчої комісії з питань національно-патріотичного виховання № 4 від 26 жовтня від 26 вересня 2017 року, протоколу наради Координаційної ради з питань національно-патріотичного виховання при Кіровоградській обласній державній адміністрації від 22 лютого 2018 року № 2, програма економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2018 рік, Стратегія розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року, План заходів на 2018-2020 роки з реалізації Стратегії розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року.

II. Визначення проблеми, на розв'язання якої спрямована програма

1. Процес трансформаційних змін, який відбувається у сфері національно-патріотичного виховання молоді, потребує вирішення низки проблем:

1) відсутність ефективного механізму реалізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання, складовими якого є громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання;

2) брак комунікацій з громадянським суспільством з питань національно-патріотичного виховання;

3) брак духовності і моральності у суспільстві;

4) наявність істотних відмінностей у системах цінностей, світоглядних орієнтирах груп суспільства, окремих громадян, внаслідок чого продукуються протилежні погляди на минуле і майбутнє нації;

5) наявність імперсько-тоталітарних рудиментів у суспільній свідомості, розбіжності уявлень про історичне минуле, викликаних століттями бездержавності, тоталітарною добою, голодоморами та політичними репресіями української духовно-культурної спадщини та історичної пам'яті;

6) незавершеність процесу формування національного мовно-культурного простору, стійкості його ціннісної основи до зовнішнього втручання;

7) відсутність єдиного методичного і термінологічного підходу до процесу національно-патріотичного виховання;

8) відсутність єдиних стандартів щодо суб'єктів, їх компетенції та повноважень, якості їх діяльності у сфері національно-патріотичного виховання;

9) відсутність єдиної інформаційно-просвітницької політики щодо питань організації та висвітлення заходів із національно-патріотичного виховання;

10) недостатній рівень гармонізації законодавства й управлінських практик у сфері формування громадянської позиції з законодавством та кращими практиками держав Європейського Союзу та інших розвинутих держав;

11) низький рівень матеріально-технічного забезпечення та розвитку інфраструктури у сфері національно-патріотичного виховання;

12) недостатня нормативно-правова урегульованість сфери національно-патріотичного виховання;

13) недостатність кваліфікованого кадрового потенціалу в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, у навчальних закладах для організації та здійснення заходів із національно-патріотичного виховання.

Відтак, існує нагальна потреба вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді, надання цьому, вкрай важливого для держави процесу, системності.

2. В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства.

3. Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху в Україні. Також національно-патріотичне виховання має здійснюватися на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні у 2004, 2013-2014 роках, учасників антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях.

4. Проблемним питанням є відсутність системи підготовки фахівців національно-патріотичного виховання, належної методичної бази, сучасних інноваційних механізмів, форматів, форм роботи з молоддю.

5. Розуміння національно-патріотичного виховання не має чітко вираженої системності та носить, скоріше, абстрактний характер. На належному рівні не налагоджено постійну партнерську співпрацю з інститутами громадянського суспільства, що мають відігравати першочергову та вирішальну роль у формуванні системи національно-патріотичного виховання молоді.

6. Низьким, також, на сьогодні є рівень інформаційного забезпечення як самої молодіжної спільноти, так і тих, хто працює у напрямку національно-патріотичного виховання та за своїми посадовими обов'язками.

7. У національно-патріотичному вихованні дітей та молоді важливо використати і виховний потенціал, пов'язаний із героїзмом українців, які боролися в арміях держав-учасників Антигітлерівської коаліції та в рухах опору

нацистській Німеччині та її союзникам під час Другої світової війни 1939-1945 років, учасників міжнародних операцій з підтримки миру і безпеки.

8. Також одним із важливих чинників національно-патріотичного виховання має бути шанобливе ставлення до пам'яті про жертв комуністичного та інших тоталітарних режимів в Україні, зокрема жертв Голодомору, політичних репресій і депортацій.

9. Водночас важливою складовою національно-патріотичного виховання має стати поширення інформації про досягнення наших співвітчизників та їх внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема у сферах освіти, науки, культури, мистецтва, спорту.

10. З метою ефективного розвитку зазначених пріоритетів Програми важливим є дотримання принципів прозорості, відкритості, доступності (у тому числі щодо використання фінансових ресурсів), делегування повноважень та створення об'єднаного, діючого на умовах партнерства та співпраці середовища.

III. Визначення мети Програми

1. Метою Програми є створення та розвиток комплексної системи національно-патріотичного виховання на основі формування й утвердження принципів любові і гордості за власну державу, усвідомлення громадянського обов'язку та зміцнення якостей патріота та громадянина України як світоглядного чинника, спрямованого на розвиток успішної країни та забезпечення власного благополуччя в ній; формування свідомого громадянина-патріота Української держави, представника української національної еліти через набуття молодим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей та духовних цінностей.

IV. Обґрунтування шляхів і засобів розв'язання проблеми, обсягів та джерел фінансування; строки та етапи виконання програми

1. Завдання і заходи з виконання Програми, спрямовані на розв'язання проблем та досягнення мети Програми, наведені у Розділі VII.

2. Для досягнення мети Програми необхідним є виконання ряду першочергових завдань, а саме:

1) налагодження механізму скоординованої систематичної співпраці як відповідних державних структур, так і, безумовно, інститутів громадянського суспільства та ініціативних груп;

2) створення належного методологічного підґрунтя для якісного розвитку, удосконалення системи національно-патріотичного виховання дітей та молоді в області;

3) застосування принципу делегування повноважень та управлінських рішень від органів влади до інститутів громадянського суспільства;

4) підтримка та популяризація регіональних інноваційних підходів, практик та дієвих форм роботи з дітьми та молоддю у сфері громадянсько-патріотичного, військово-патріотичного, духовно-морального виховання молоді;

5) підвищення професійної компетентності фахівців у сфері національно-патріотичного виховання, налагодження конструктивної взаємодії між суб'єктами національно-патріотичного виховання;

6) профілактика негативних проявів поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму серед молоді шляхом залучення молоді до участі у заходах із національно-патріотичного виховання;

7) розвиток міжрегіональної та міжнародної співпраці з державами Європейського Союзу та іншими розвинутими державами, які успішно впроваджують заходи у сфері національно-патріотичного виховання;

8) створення системи ефективного моніторингу у сфері національно-патріотичного виховання молоді.

3. Видатки на виконання Програми здійснюватимуться за рахунок коштів обласного бюджету, місцевих бюджетів районів, міст обласного значення, об'єднаних територіальних громад та інших джерел, не заборонених законодавством (додаток 1).

4. Програму передбачається реалізувати протягом 2018-2021 років.

V. Перелік завдань програми та результативні показники

1. Основними пріоритетними завданнями Програми є:

- 1) національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання дітей та молоді;
- 2) наукове та навчально-методичне забезпечення національно-патріотичного та військово-патріотично виховання дітей та молоді;
- 3) матеріально-технічне забезпечення заходів національно-патріотичного виховання;
- 4) формування ціннісних орієнтацій. Духовно моральне виховання;
- 5) інформаційне забезпечення та моніторинг національно-патріотичного виховання;
- 6) історико-краєзнавче виховання в рамках відзначення 100-річчя Української революції.

2. Показники продукту Програми визначені у додатку 2.

3. Виконання Програми дасть можливість:

- 1) охопити щороку 10 тисяч осіб з числа учнівської та студентської молоді заходами національно-патріотичного виховання різного формату;
- 2) урізноманітнити та запровадити нові форми та формати роботи з молоддю у напрямку національно-патріотичного виховання;
- 3) підтримати та розширити існуючу мережу установ та організацій, що провадять свою діяльність у напрямку національно-патріотичного виховання;
- 4) здійснити аналіз духовних орієнтирів молоді, рівня їх знань щодо мілітарної культури, ставлення до військово-патріотичного виховання тощо;
- 5) створити конкурентоспроможне середовище для інститутів громадянського суспільства, у тому числі шляхом застосування конкурсних засад фінансової підтримки їх проєктів та заходів за рахунок бюджетних коштів та інших коштів, не заборонених чинним законодавством;
- 6) підвищити рівень активності молоді в містах та районах, підвищивши рівень зацікавленості та участі органів влади у реалізації напрямку національно-патріотичного виховання;
- 7) підвищити рівень матеріально-технічного забезпечення закладів освіти області у сфері національно-патріотичного виховання дітей та молоді;
- 8) підвищити рівень досліджень у сфері національно-патріотичного виховання, зокрема історичної науки та підтримка молодих науковців вищої освіти області;
- 9) підвищити рівень знань, умінь та навичок дітей та молоді з основ військової справи, тактичної медицини;
- 10) підвищити престиж військової служби у лавах українського війська та правоохоронних органах серед дітей та молоді;
- 11) збільшити кількість дітей та молоді області для участі у заходах національно-патріотичного виховання організованих центральними органами виконавчої влади та сприяти передовому обміну досвіду у зазначеній сфері;

12) збільшити кількість розробок, виготовлення та розповсюдження збірників інформаційно-методичних матеріалів, а також інших засобів, інструментів неформальної освіти, посібників тощо щодо розвитку кожного з пріоритетів напрямку національно-патріотичного виховання;

13) здійснити ефективну інформаційну роботу шляхом розробки та розповсюдження, виготовлення та розміщення ряду інформаційних матеріалів, відеороликів знакових історичних подій, що відбувались в Україні та в області.

VI. Координація та контроль за ходом виконання програми

1. Контроль за виконанням Програми здійснюється постійною комісією обласної ради з питань освіти, науки, культури, туризму, спорту, у справах сім'ї, молодіжної політики обласної державної адміністрації.

2. Координацію діяльності, пов'язаної з виконанням Програми, здійснює управління освіти, науки, молоді та спорту облдержадміністрації та щороку до 15 січня звітує про хід виконання даної програми перед постійною комісією обласної ради з питань освіти, науки, культури, туризму, спорту, у справах сім'ї, молодіжної політики обласної державної адміністрації.

3. Структурні підрозділи обласної державної адміністрації, залучені до виконання Програми, спільно з громадськими організаціями щороку розробляють заходи щодо реалізації Програми.

4. Структурні підрозділи облдержадміністрації, територіальні органи міністерств та відомств України, місцеві органи виконавчої влади, заклади освіти області, громадські організації та інші установи та організації надають інформацію про проведені заходи, їх фінансування за звітний рік управлінню освіти, науки, молоді та спорту облдержадміністрації в термін щороку до 20 грудня.